

శీరస్తు

- తారకమ్ -

బ్రహ్మశ్రీ శ్రీమదజ్ఞాడాదిభట్ట నారాయణదాస
మహాకవి విరచితమ్

వ్యాఖ్యాతా

బ్రాహ్మీ భూషణ

రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి

★ భావార్థదీపికా ★

మూల్యం : 50-00 లు

శ్రీరస్తు

శ్రీ మత్పరాభట్టారికాయై నమః

- తార క మ్ -

బ్రహ్మశ్రీ శ్రీమదజ్ఞాదాదిభట్ట నారాయణదాస
మహాకవి విరచితమ్

(సవ్యాఖ్యానమ్)

★ భా వార్థ దీ పికా ★

వ్యాఖ్యాతా

బ్రాహ్మీ భూషణ

రాంభట్ట లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి

విశాఖపత్తనమ్.

ప్రొఫెసర్ గెల్డ్నర్ మార్ట్స్ బర్గ్ యూనివర్సిటీవారు శ్రీ నారాయణ
దాసపర్యుల తారకగ్రంథముపై వంపించిన అభిప్రాయముకూడ
ఇందు పొందుబరచబడినది.

జానాతే యన్న చంద్రార్కౌ జానతే యన్నయోగినః
జానీతే యస్మి భర్గోఽపి తజ్జానాతి కవిః స్వయం.

వచః సుధామయం కావ్యం వీత్వాహం తృప్తమానసః
కృతజ్ఞః అభిప్రశంసామి భవంతం కవిశేఖరమ్.

Year

1929

Prof. GELDNER

Marts Burg University
West Germany.

జూపిటర్ ప్రింటింగ్ పెర్స్

అరండల్ పేట, 7వలైను,

గుంటూరు - 2.

భూమిక

సంగీతసాహిత్యములన్ని రెండింటిని సమానస్థాయిలో సంతరించుకొని సాక్షాత్కరించిన సరస్వతియే శ్రీ మదజ్ఞాపాదిభట్ల నారాయణదాస మహాశయుడు. వైణిక శ్రేష్ఠునిగా, లయబ్రహ్మగా, హరికథాపితామహునిగా లోకమాతని. గూర్చి బహుధా శ్లాఘించినది. కాని ఆతడు మహావండితుడు మహాకవి. ఆశుకవి. అష్టావధాని, అనన్య సామాన్య వచోవిలాస సంతోషిత ప్రజానీకుడు. హుభాషావేత్త.

ఈ మహాకవి పెక్కుగ్రంథములను ఆంధ్రములో సంస్కృతములోను రచించెను. అముద్రితములైన యాగ్రంథములను సంపాదించి, సవరించి, ముద్రింపజేసి పాఠకలోకమున కందిందితిని అతని కృతులయిన కాశీరామచంద్రశతకములు గూడ ఆంధ్రములోని కనుపదించబడినవి. పాఠశీకభాషనుండి సంస్కృతములోని కనుపదించబడిన “ఉమర్ ఖయ్యాం” అనుదానినే ఆమహాకవియే నాటు తెనుగున వివరించిరి. ఇంతవరకాతని గ్రంథములేదోవిధముగ పాఠకలోకమున కందినవి. కాని “సంస్కృతభాషలో రచింపబడిన “తారక”ను మహాకావ్యముమాత్రము అట్లేయుండిపోయినది. మూలగ్రంథమును తెలుగులిపిలోనికి ముద్రించినంతమాత్రమున ప్రయోజనము కానరాలేదు. అనల్పకల్పనలతో, అపూర్వవదప్రయోగములతో అతిమనోహరముగ రచింపబడిన ఆమహాకావ్యమునకు వివరణగావించిముద్రించుట ఆవశ్యకమనిపించినది. సర్వసమర్థుడైన సంస్కృతవండితుడు తక్కు మరియొక కావనిని నెరవేర్చజాలరు. ఎవ్వరులభింతురాయని నిరీక్షించుచుండ “ప్రబోధాభాషణ శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు నాకంటబడిరి. ఈమహాకార్యభారమును వహించుటని వారినర్థించితిని. దానికి వారంగీకరించి, రెండుమూడుసార్లు గ్రంథమును జదివి, కవిహృదయము నాకర్షించుకొని ఆశ్చర్యవరములై, “ప్రాసిన యిట్టి మహాకావ్యమునకు వ్యాఖ్యానము రచింపవలెను. సామాన్యగ్రంథములకు వ్యాఖ్యానమిచ్చు కింది త్కరము” అని భావించినసంస్కృతములోనే వ్యాఖ్యానమును రచించిరి.

అంతనాగక వృత్తిశ్లోకమునకు తెనుగున తాత్పర్యముగూడ వ్రాసి
యచిరకాలములోనే నాకందించిరి. నా మనోరథము నెరవేరినదని
సంతసించితిని. వ్రాతప్రతి నెలరోజులలోనే నాకందచేసిరి.

పిమ్మట, దీనిని 'కళావ్రపూర్ణ'-విద్యత్కవి శ్రీ వెంవరాల
నూర్యనారాయణశాస్త్రిగారి కిచ్చి, దీనిపై వారియభిప్రాయమునడిగి
తిని. వారుకూడ పరమానందభరితులై మంచియభిప్రాయమును వ్రాసిరి.
పిమ్మట "వ్యాకరణ సార్వభౌమ శ్రీ పేరి నూర్యనారాయణశాస్త్రి
గారికి, "వ్యాకరణాలంకారచక్రవర్తి"-శ్రీ అప్పల సామేశ్వరశర్మగారికి,
"సాహిత్యాలంకార"-శ్రీ మాన్-కోగంటి సీతారామచార్యులవారికి
నందించితిని. వారుకూడ మిక్కిలి సంతోషముతో మంచి అభిప్రాయ
ముల నిచ్చిరి.

ఇట్లు, దానసాహితిని పరిపూర్తిగా విండితి. ఇదియే చివరిగం
ధము, చివరిదైనను అన్నింటికంటె ముందుదనియే చెప్పవచ్చును.

సకల జగత్ప్రసిద్ధుడైన ఆ మహాత్మునికి ఈమాత్రపు సేవ గావిం
చితిని, నాజీవితము పార్థశమైనదని భావించును.

ఇట్లు, గ్రంథమునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాసిన బ్రాహ్మీభూషణు
లకు, దీనిపై సదభిప్రాయముల నొనంగిన, కళావ్రపూర్ణులకు, వ్యాకరణ
సార్వభౌములకు, వ్యాకరణాలంకార చక్రవర్తులకు సాహిత్యాలంకా
రులకు నాహృదయపూర్వక నమోవాకములు.

ఇట్టి బృహద్గ్రంథమును ముద్రించుటకై తగిన ఆర్థికసహాయము
నందించిన శ్రీశ్రీశ్రీ తిరువతి దేవస్థానములవారికి నామనఃపూర్వక
నమస్సుమాంజలులు. దానభారతీ ప్రచురణలకు సహకరించిన
శ్రీ బొల్లెల్లి సత్యనారాయణరావుగారు కూడ అభినందనీయులు.

గుంటూరు

1-10-87

ఇట్లు

కర్ర ఈశ్వరరావు
దానభారతీ ప్రచురణకర్త.

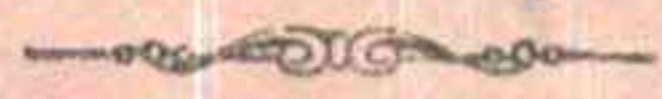

- ప్రతిజ్ఞా -

అస్మిన్మనో శ్లోకేషు పాదపూరణమాత్రం ఫలకపద ముపసర్గస్య
 వోపసర్గ సమానాకారస్య పునరుక్తి రప్రసిద్ధోపసర్గ ఉతాప్రసిద్ధోపసర్గ
 సమానాకారో భిన్నలిజవచనసాదృశ్యం లోకాతీత పదార్థవాచక
 శబ్దో వినా దిద్ధాతుఘటితం నాస్తి. లుజ్ లజ్ లిట్ లోఽధిక్రియ నైకముళః
 ప్రథమ ద్వితీయ తృతీయసర్గేషు. ద్వితీయ తృతీయసర్గయోర్భూతేతర
 క్రియావాచక తిజస్తరూపం న విద్యతే. పాణినీయ నూత్రాణా
 మవైదికానా ముదాహరణ మేతత్కావ్యమ్.

ప్రతి న

ఈ తారకమును గ్రథమున నున్న శ్లోకములందు, పాదపూర
 ణమే ప్రయోజనముగాఁగల "తు-హి-చ-స్మ-హ-వై" అనుపదము
 లుండవు. ఉపసర్గములకుగాని, వానితో సమానమైన రూపముగల
 పదములకుగాని, పునరుక్తులులేవు. ప్రసిద్ధములుగాని యుపసర్గలుగాని,
 యప్రసిద్ధములై యుపసర్గలవలెఁ గనఁబడునవిగాని, లేవు. భిన్నలింగ
 ములును, భిన్నవచనములును, గల యుపసమానములుండవు. లోకా
 తీతములైన వస్తువులను బెల్లూ శబ్దములులేవు. ఒక్క దిద్ధాతువుతోఁ
 గూడిన పదములుగలవు. ఒకటి రెండు మూడు సర్గలందు వరుసగా
 లుజ్ లజ్ లిట్ క్రియాపదములుపయోగింపఁబడినవి. రెండు మూడు
 సర్గలందు భూతకాలమును బోధింపని క్రియాపదములులేవు. ఈ
 కావ్యము వైదికములుగానట్టి పాణినీయనూత్రముల కుదాహరణము.

కథా సంగ్రహము

భరతవర్షమున వింధ్యపర్వతమునకు దక్షిణముగఁ జంచన్నది ప్రవహించుచున్నది. తన్నదీతీరమున సంశ్రితకల్పమును పేరుగల యొక గ్రామమున్నది. అందు విద్వాంసుఁడు తపోధనుఁడునగు మహేశ్వరుఁడను బ్రాహ్మణోత్తముఁడు గలఁడు. అతని భార్యయు నాతనివలె విదుషీమణి. పతివ్రత. నూత్నగ్రాహిణి. ఆ పుణ్యదంపతుల సంతానములోఁ గనివృ పుత్రుఁడు పరదేవతాంశమున జన్మించెను. ఆ బాలుఁడు మాతృగర్భమందు పసించుకాలమందే, దేవత లా భగవద్రూపుని నుతించి, వాని యవతారప్రయోజనమును విని యానందించిరి. ఆ బాలకునిపేరు తారకుఁడు. ఆతఁడు సార్థకనాముఁడు.

ఆ తారకుఁడు బాల్యమందే తన సహజవ్రజ్ఞాపాటవమునఁ బ్రతిభావంతుఁడై, యా గ్రామమునకు సమీపముగా నున్న విబుధనగర మహత్త్వమును వృద్ధులవలనవిని, యొక నాఁడావట్టణమును బ్రవేశించెను. తన నిశితమనీషా మహిమంబున నాపత్తనమందలి యనాచారములను గ్రహించి, యిప్పడిపత్తనమునఁ బూర్వవై భవమంతరించి, దురాచారములు వ్రబలి యున్నవన్ని చింతించెను.

ఒకనాఁడాతఁడటునిటుఁదిరుగుచు రాజోద్ధానసమీపమున కేగి, యన్యవదేశముగ్గ నానగరచరితమును గూర్చి మధురముగఁ బాడుకొనుచుండెను. అదేసమయమున నా యుద్ధానవనమున విహరించుచున్న రాజకుమారుఁ డాగానమునకు నాపద్యములందలి యర్థవిశేషము అకు ముగ్ధుడై, తనభటునిద్వారా యాతారకుని బిలిపించి, నవయావనముతో జగన్మోహనాకారముతో నున్న యాతారకుని జూచి, పరమానందభరితుఁడై, యాతని నాదరించి, తన తండ్రికడకుఁ దోడు

కొనిపోయి, వానిని దన దండికిఁజూపెను. ఆవ్రభువుకూడ, చారకుని
గానమాధుర్యమునకుఁ గవితాధారకుఁ గల్పనాశక్తికి, దివ్యగూఢము
నకుఁ బరవశుఁడై, తన కుమారునితో పాటాతనిని తనసాధమున నుండ
నియమించెను. కొలదికాలములోనే యా తారకరాజకుమారు లిరు
వురును బ్రాణమితులయిరి. వారిరువురును మానము దినములలోనే
యన్ని దేశభాషలను, ఆదేశములందలి యాచారములను, సుకరముగ
గ్రహించిరి. గురూత్తముల కడకేగి వారివలన నన్నివిద్యల రహస్య
ముల నెఱింగిరి. ఇట్లు సకలకళాపరిపూర్ణులై సర్వవిద్యావిశారదులై
వారిరువురును, స్వతంత్రజీవనమును గావింప నంకల్పించి, రాజానుమతిని
సార్వభౌమనివాసస్థానమైన పాశ్చాత్యదేశమున కొకదినమున, బోవ
నిశ్చయించుకొనిరి.

ధూమనాకలో సముద్రమునఁ బ్రయాణముఁ గావించుచు, వారి
రువురు నందలి వింతలను జూచుచు, గొలదిదినములకుఁ పాశ్చాత్య
దేశమందలి చంద్రదీప్తివమునుఁ జేరిరి. క్రమముగ నాదీప్తివమందు
చంద్రకాంతానదీతీరమందున్న చంద్రమతి యను రాజధానిని జేరిరి.

అచ్చట తమ ప్రజ్ఞాకౌశలమునఁ బ్రజల యాదరము నార్జించు
కొని, మంచిసమయమున చంద్రదీప్తివసార్వభౌమని దర్శించిరి. ఆ చక్ర
వర్తియు, వీరి ప్రవర్తనాదికమును జక్కగఁ బరిశీలించి, వీరి యమా
నుష కృత్యముల కానందించి వీరిని తన సైన్యమున కధిపతులనుగాఁ
జేసెను. మానముదినములయిన పదప నాకనాడుసార్వభౌమనిసోదరుఁ
డొకచోట శత్రువులచే నాక్రమింపఁబడి నిర్బంధితుఁడయ్యెనను విషాద
వార్త హఠాత్తుగ వినఁబడెను.

అంత వీరిరువురును, సార్వభౌమని యనుమతినిఁ బడసి, సమర్థ
మైన సైన్యమును గూర్చుకొని, నాకలపై నాచోటునకేగి, శత్రు
వుల రహస్యములను గుర్తించి, హఠాత్తుగ వారిపైఁబడి, వారిని సర్వ

నాశన మొనరించి, రాజసోదరుని బంధవిముక్తుని గావించి, యా శత్రు సేనాధిపతిని బంధించిరి.

విజయవార్త రాజధానిని తేరెను. సార్వభౌముఁడు సకలవైభవములతో నెదురేగి, వారిని తోడి తెచ్చెను. తన సోదరునితోట నాకుమారవరుల ప్రతాపాదితమును విని మిక్కిలి యానందించెను. మరునాఁడు సభలోఁ దారకుని మిగులఁ బ్రశంసించి, తన రాజ్యమున వానికి ధర్మాధికార పదవి నొసంగెను. మఱియు నాతనిఁ దన ప్రాణమిత్రునిగ బ్రకటించెను. రాజపుత్రునకుఁ దన పుత్రికనిచ్చి వివాహముఁ గావించి భారతవర్ష సార్వభౌమునిగ నాతని నభిషేకింపుమని తన సోదరునితోఁ జెప్పి, వారిని వారి దేశమునకుఁ బంపెను.

తారకుని ప్రజ్ఞాపాటవముచే నిర్మింపఁబడిన విమానమునధిష్ఠించి, నూతనదంపతులును, తారకుఁడును, యువరాజుతోఁ గూడి, త్వరితముగ విబుధనగరమును తేరిరి. నుముహూర్తమున రాజపుత్రుని సకల భారతవర్షమునకు సార్వభౌమునిగఁ బట్టాభిషిక్తుఁడేసి సార్వభౌమ సోదరుఁడు స్వదేశమున కేగెను. రాజపుత్రుడు సార్వభౌముఁడై నిరాతంకముగ రాజ్యమేలెను. తారకుఁడు గూడ మిత్రునిచే గౌరవింపఁబడి, గృహస్థుఁడై సంతానవంతుడై సుఖముండెను.

రచయిత : శ్రీమదజ్ఞాన అదిభట్ట నారాయణదాసః

అహోఽహంతు చతుర్ముఖః ర్విజానీ మామేకోస్మభీ చంబసీ
 త్యుక్తాఽనంత ముఖీః కథం త్వమపి మాం చుంచేరితి వ్యాహరత్
 శ్రీ నారాయణదాస తా మనుగతం దృష్ట్వాచ వాక్ ప్రదీతా
 తత్కాదృక్ప్రతిభా మహోజ్జ్వల మతి స్సోయం కవీనాం కవిః

బ్రహ్మశ్రీ ఆ. నారాయణదాసుగారిమీద

ఆచార్య : యస్వీ జోగారావుగారి పద్యము

నాయవి నాల్గు మొములవునా యెటు ముద్దిద, దంచు నల్యయా
ప్యాముగా హాసింపఁగ 'అవంతముఖన్ నను నెట్లు ముద్దిదం
బోయెదో; యంచు జెల్వవగ - 'ముద్దిడెదన్ గను' మంచు నల్య నా
రాయణదాసు గాఁగఁ ద్రాపనందు సరస్వతికిన్ నమస్కృతుల్.

కవి వ్యాఖ్యాతృ సన్నిహిత సంబంధము

కవిగారిది
 వ్యాఖ్యాతడి
 వారి గ్రామము
 వీరి గ్రామము
 వారింటి పేరు
 వీరింటి పేరు
 వారి పేరు
 వీరి పేరు
 వారు
 వీరు
 వారు
 వీరు
 వారు
 వీరు
 వారు
 వీరు
 వారు
 వీరు
 వారు
 వీరును
 వారు
 వీరు

నువర్ణ ముఖ సదీతీరము,
 వేగవతీ సదీతీరము,
 అజ్ఞాడ
 గుడివాడ
 ఆదిభట్లవారు
 రాంభట్లవారు
 నూర్యనా రాయణదాసు
 లక్ష్మీనా రాయణశాస్త్రి
 హరికథా పితామహులు,
 బ్రాహ్మీభూషణులు,
 హరికథావ్రవచన వటువులు
 పురాణ వ్రవచన సమర్థులు
 స్వతంత్ర జీవనులు
 అస్వతంత్ర జీవనులు
 మహాకవులు
 అనువాదకులు
 ఆటపాటమాటల మేటి
 ఉపన్యాసక మూర్ధన్యులు
 జగద్గురువులు
 ఆచార్యవర్ములు
 పేరూరు ద్రావిడులు
 పేరూరు ద్రావిడులే
 తాతలు
 మనుమలు

వ్యాఖ్యాతృ మాతామహులు, మహాకవిదాసుగారు అక్కచెల్లెండ్ల
కుమారులు. కాన మాతామహుని కావ్యమునకు దాహిత్యుని వ్యా
ఖ్యానము, ఇదియే కవి వ్యాఖ్యాతృ సన్నిహితసంబంధము.

కవి సర్వజ్ఞుడు. వ్యాఖ్యాత కించిత్ జ్ఞుడు.

మాయోనహిత చై తన్యము ఈశ్వరుడు. ఆ ఈశ్వరునకుమాయ
 అధీనమైయుండును. అనిద్యోవహిత చై తన్యము జీవుడు. ఈజీవుడు
 మాయకుబద్ధుడై యుండును, కాని యీ జీవేశ్వరులిద్దరును మాయా
 కల్పితులే. ఉపాధిభేదముచే భేదముగాని వాస్తవిక భేదములేదు.
 ఉపాధి నశించిన మిగిలినదాత్మయే కదా!

కావున పై వారిరువురకును బాహ్యలక్షణములను విడిచిన
 నారాయణత్వము సమానమే.

కావ్య ప్రశంస

తారకము మహాకావ్యము. రచయిత మహాకవి. హరికథా
పితామహుడు. వాగ్గేయకారకుడు. లయబ్రహ్మ. ఆటపాటనూటల
మేటి. పూర్ణపురుషుడు. శ్రీ మదబ్జాహుతిభట్ల నారాయణదాస మహా
దయుడు, సకలకలాప్రపూర్ణుడు.

పరిమాణములోఁ జిన్నదయ్యును బ్రౌఢతలో మిక్కిలి విన్న
యీ కావ్యము. ఇందు భారవికవి యర్థగాంభీర్యము, మాఘకవి శర్వం
కపాండిత్యము, శ్రీహర్షుని గ్రంథగ్రంథి విన్యాసములును సర్వతో
ముఖముగఁ గానవచ్చును.

ఇది, భాషాపరిణతిలో, భావవిన్యాసములో, నలంకారచమత్కృ
తిలో, ధాతుప్రయోగవద్ధిలో సర్వోత్కృష్టమై నాన్యతోదర్శనీయమై
యున్నది.

ఆలంకారికలు నిర్దేశించిన మహాకావ్యలక్షణము లిందున్నవి
అనర్థనలన్నియుఁ గథలో కలిసియున్నవి. ఒకటి రెండు దక్క
రసములన్నియు నిందు స్పృదుమాధురముగ నిరూపితములు. ఇతివృత్త
ముత్పాద్యము. రాజపుత్రుడు నాయకుడు, తారకుడు ఉపనాయ
కుడు. ఇదియొక అమూల్యకావ్యబంధము. దీనికిదియే సాటి.

మహాపకార స్మృతి:

“వ్యాకరణ సార్వభౌమ”

పేరి సూర్యనారాయణశాస్త్రి

రాజమహేంద్రవరము

1-3-1934

గురవే సర్వలోకానాం భిషజే భవ రోగిణామ్

విధయే సర్వ విద్యానాం దక్షిణామూర్తయే నమః.

శ్రీ మద్భారతీయాలంకారికాణాం మూర్ధన్యః, సకలదార్శనిక సిద్ధాంతవేత్తా, జగన్నాథ వణ్ణిత సర్వేంద్రియ రమణీయార్థ ప్రతిపాదకశ్శబ్ద కావ్య, మితి కావ్యలక్షణం వ్యరూపయత్. ఇదమేవ లక్షణమద్యత నై రాదీయతే. తస్యచలక్షణస్య శ్రీమతాం జన్మసిద్ధ సకలవిద్యానాం పుంభావ సరస్వతీనాం సర్వవేదవేదాజ్ఞ శాస్త్రార్థపారదృశ్వనా మజ్ఞా జాదిభట్ట నారాయణదాస మహాకవీనాం ప్రబంధాఃసర్వాత్మనా ఉదాహరణం భవితుమర్హన్తి. యతఃవణ్ణితరాజేన కావ్యస్య తద్భుటనానుకూల శబ్దార్థోపస్థితి రూపా కవిగతాకేవలా ప్రతిభా కారణత్వేన ప్రత్యపాదితేనైవ మహాకవీనాం దేవతా మహాపురుష ప్రసాదాది జన్యమదృష్టం ప్రతిభాయాహేతుత్వేన ప్రాదర్శితం. నారాయణదాస మహాదయానాం వినై వగురోస్సకాశాదధ్యయనం పరదేవతా ప్రసాదజన్యేన అదృష్టేన కావ్యకరణానుకూలా ప్రతిభా సముదపాది. ప్రతిజ్ఞాతశ్చనారాయణదాసమహాకవీనా స్వీయతారక కావ్యప్రారంభే.

“స్వభావ పాండిత్యబలేన కుర్వే” ఇతి ఏవమేవ కాశీశతకేపి.

“వ్యరచీత్తం మయా కాశీశతకం నై జగీమతా

శ్రీనారాయణదాసేన కవితాగాన శాలినా” ఇతి.

యద్యతేన ఏతే మహాదయా న్యాయవ్యాకరణాఃకృత వేదాంతమీమాంసాది శాస్త్రపారదృశ్వనామపి విస్మయజనకాన్ సవరసభరితాన్

ప్రబంధరాజాన్ నిరమాసిమః. తేచప్రబంధా ఆంధ్ర, ఆంగ్ల, సంస్కృత
భాషాను విరాజన్తే. తద్గ్రంథావలోకనే శ్రీమతాం మహాకవీనాం కియతీ
వ్యాకరణమర్మజ్ఞతా? కియతీ అలంకార విన్యాసపద్ధతిః? కియద్వా
వేదాంతశాస్త్ర వైదుష్యమ్? కీదృశోవా భారతీయమతకులాది తత్త్వేషు
విశ్వాసుః? కియాన్వాభావావిష్కరణ పథః? కియద్వా వ్యంగ్యార్థ
ప్రకాశనమ్? ఇత్యాది. సర్వం సుష్టిభవతి విశ్వేషాం వివశ్చి దపశ్చి
మానామ్.

ఏవం సిద్ధి తే మహాత్మనశ్చరితే “తదీయ ప్రబంధానాం మధ్యే
తారకాఖ్యం మహాకావ్యంప్రతి కిచ్చిదవలోకయామః - పాణిని
మహర్షిణా లాకికానాం నైదికానాం శబ్దానాం సాధుత్వంప్రతిపాదితమ్.
తేషాం మధ్యేలాకిక శబ్దానాం సాధుత్వ ప్రతిపాదకానియాని సూత్రాణి
తేషాముదాహరణతయా కావ్యమిదం మయా నిర్మయతే. ఇతి ప్రతిజ్ఞా
కారి. “అనేన జ్ఞాయతే” ఇదం కావ్యం వ్యాకరణశాస్త్రోదాహరణ
భూతమితి. సాచ ప్రతిజ్ఞా పశ్చిన్నర్గాత్మకే అత్రకావ్యే సాకల్యేన
మహాకవినా నిరూప్యతా. పాణినీయే సనాదయః-12 వికరణాః-28,
లకారాః-10, తజః-18, కృతః ప్రాయేణ శతం-100 సుపః-21 బాబాః శ్రీ
ప్రత్యయాః-9 తద్ధితాః ప్రాయేణ ద్విశతం-200 ఇత్యా హత్య అష్ట
విధాః ప్రత్యయా స్తుతీయచతుర్థపశ్చమాత్మకే 2 అధ్యాయత్రయే
పాణిని కవినా ఉపాదిశ్యంత.

ఏతేషాం ప్రత్యయానాం ప్రకృత్యా సంయోజనే ప్రయోగార్థా
శబ్దా నిష్పాద్యన్తే. ప్రకృతిశ్చ ధాతు ప్రాతిపదికయాపేణ ద్వేభా
ప్రదర్శి మునినా” ప్రకృతిప్రత్యయ సంయోజనే పేక్షితం కార్యజాత
మతిరిక్తమధ్యాయ పశ్చింబోధయతి. నిరుక్తాప్త విధ ప్రత్యయానైర్ని
ష్పన్న శబ్దా అత్రకావ్యే ప్రదర్శిత, తేషాం సర్వేషాం
శబ్దామత్ర ప్రదర్శనే పానడక్ర్యభియా విరమ్యతే.
వరన్తు ఇదమేక మవశ్యం వక్త వ్యమస్తీ-వ్యాకరణ శాస్త్రే

తిజ్ ప్రక్రియా బహులా దురవగాహన, తత్రాపిలుజ్, లిటో: ప్రక్రియా దుర్ధరా దురవబోధాచ "భూతమాత్రే లజ్" అనద్యతన భూతేలజ్, భూతానద్యతన షరోక్షేలిట్ ఏషా ప్రక్రియా అతిక్లిష్టేతి మన్యానా స్తత్ప్రయోగేణైవ మమ పాణ్డిర్య ప్రకర్తావిష్కరణ మావశ్య కమిత్య వగచ్ఛస్తశ్చ నారాయణదాన మహాకవయ: ప్రాధమికేనర్గతయే లుజ్, లజ్, లిడంతాని శబ్దానాం ప్రాయుజ్జత ఇతితై: ప్రథమత ఏవ ప్రతిజ్ఞా కృతా.

1. సర్గే, లుజ్ ప్రయోగా:

పాణినీయే-లుజి శబాద్యువాదతయా లాఘవేన ప్రక్రియా నిర్వహణాయ'చ్చి' ప్రత్యయో వికరణోవిహితః. సచక్వాపి నశూయతే. తస్యస్థానే ఇచ్చ ప్రత్యయా అక్షేపావికితాః.

1. చ్చే: సిచ్ - ఏష్క చ అనేకథా వివరిణమితః

(1) క్వచిల్లుగా దినా లుప్తః

శ్లో. 1. వసర్గే 20. అభూత్ 28. అగాత్ 32. అశక్త.

(2) క్వచిత్తస్య ఇడాగమః-

శ్లో. 1-18 అయోదిప్త, 36. అలోకిప్త-4 అజనిష్ఠాః 31 అగతీత్.

(3) క్వచిదిడ భావః-

శ్లో. 1-4 అవాత్సీత్ 8 అన్యసార్సీత్

(4) క్వచిత్సిచ్ ఇట్ ధాతోఃసక్

శ్లో. 1-54. అవశీత్

2. ఫీచోఽవవాదతయా చ్చేర్చిణ్

శ్లో. 1-7, అనాయి 10 అభాజ

3. తథా, చజ్

శ్లో. 1-18 అజ్జనః 58 అమమదత్. అచక్రిశత్

4. తథా అజ్

శ్లో. 1-30 అవప్తత్ 9 అశకత్ 30 అరుదత్

5. తథా కోస్సి విహితః పరస్తు స వ్రకృతే నోప యుయుజే.

3. సర్గే లిట్ ప్రయోగాః

ధాతోన్నయత్యేన ద్విత్వం లిటివ్యధాయి

తత్ర విచిత్రాః ప్రకియాః కల్పితాః

1) లిటి వరతః క్వచిత్ 'ఆమ్' వికరణః లిటోలుకి తతః లిజ్జరకాణాం
కృభ్యస్తీనా మనుప్రయోగః

సర్గ-1 శ్లో-1 కోలాచక్రతుః 2. ప్రబోధయామాన 3. వైద్యా
మాన ఏషు ఆమస్తం భిన్నం వదమవ్యయమ్.

2) ఆకారాస్తధాతోః పరస్మైవచే లిటి ఔకారః

4శ్లో. అస్తర్దధా 7. ఆబభౌ 25 అధితస్థా

అన్యత్ర అకారః 6. జగామ 8 ఆట

ఆత్మనే వచే ఏకారః 2 నిన్యే

3. అదధాతోః 'ఘస్థాదేశః' స. 1-20 జఘాన

4. ధాతోర్లిటి ద్విత్వమేర్వాభ్యాన లోపశ్చ

3 స. 23శ్లో. రేజే. 31 శ్లో రేజరే

అత్రసర్గే ఆమనాత్కర్తరి కర్మణిచ లిటరాః కృభ్యస్తయః

బహుధా ప్రాయోజిత.

శ్రీమతాం మహావీనామేష స్వభావః - యత్ స్వపరిచితా
నాం పదార్థానాం తత్స్వరూపేణైవ స్వకావ్యేషూన నిబంధనమ్. తేచ
పదార్థాః తాకికాః శాస్త్రైకగమ్యావా భవస్తునామ తతాపిద్యయీ
గతిః స్వాభ్యస్తానాం శాస్త్రాణాం తద్రూపేణైవ ప్రథర్మనేన స్వకావ్య
శోభా జననమిత్యేకా రీతిః. శాస్త్రార్థాన్ స్వస్వరూపేణ ప్రథర్మ్య కేవలం
తద్విషయ సంయోజనమాత్రేణ కావ్యస్య శోభాజనన మిత్యన్యాయ రీతిః.

ఆద్యారీతిః మురారి శ్రీహర్షాదేః అన్యారీతిః కాళిదాసాదేః
ఆద్యాంరీతిం పరిశీలయామః. అనర్ఘరాఘవే - శూర్పణఖామాల్య
వతోస్సంవాదే "నహిస్థానివద్భావేన జహతి క్షత్రియత్వమ్" చందో
దయవర్ణనే 'జయతి జనికర్తుః ప్రకృతితా".

శ్రీహర్షం పశ్యామః.

- 1) సమవాయి కారణగుణాః కార్యసంక్రామన్తిన, నిమిత్త కారణగుణాః
ఇతినై యాయిక సమయః, వ్యభిచరితోవా? ఇత్యుత్తేషు తే

దమయన్తి స్తనవర్ణనే,

కలశే నిజ హేతుదణ్డజః కిముచక్రభమకారితాగుణః,

సతదుచ్చ కుచౌభవన్ ప్రభాఝుర చక్రభమ మాతనోతి యత్,

చక్రభమః - చక్రస్యభమణమ్ చక్రవాక భాన్తికృ.

- 2) అధరబిమ్బ మిత్యాదయ ఉపమితసమాసా అసమర్థా ఇతి,
ఉపమానాని సామాన్యపచనైః ఇతి నూత్రేమహాభాష్యకారీయ
సిద్ధాంతోవిలసతి. తత్రచ హేతుః సాధారణధర్మస్య ఉపమానోప
మోయయోరుభయత్రాపి శాబ్దాన్వయేన ఉపమేయస్య సవిశేష
ణత్వేన అసామర్థ్యమేవ. ఏవంస్థితే 'అధరబిమ్బ' మిత్యత్ర అధరం
బిమ్బమివేతి కిమర్థ మసామర్థ్యేపి సమాన స్వీకరణమ్? అధరం
మిమ్బం యస్మాదితి వ్యభికరణ బహువ్రీహిణా తస్య సమర్థత్వ మేవ
సిద్ధ్యతి. లోకే ఉపమానభూతం బిమ్బఫలం బైమ్యధోషాత్
అధరం = సీచ మితి కావ్యశాఖాపి సమ్భవతీతి వర్ణయతి శ్రీహర్షః.

“అధరం కిల బిమ్బనామకం ఫలమస్మాదితి భవ్యమన్వయమ్
లభ తేఽధరబిమ్బ మిత్యదః పదమస్యార దనచ్ఛదం పదత్.

3) తమో నాతిరి క్తః పదార్థః కి న్తు తేజోఽభావయావమేవ. నీలం తమ
శ్చలతీతి పృతీతిః దీపాపసః శౌపాధికే భ్రాన్తిరేవ. ఇతి వై శేషిక
సిద్ధాంతః. తమువనిబధ్నాతి శ్రీహర్షః.

“ధ్వాన్తస్య వామోరు విచారణాయాం వై శేషికం చారుమతం
మతం మే.

జౌలూకమాహుః కిల దర్శనం తత్ క్షుణ్ణం తమ స్తత్త్వ నిరూపణాయ
కణాద శాస్త్రస్య వై శేషికమితి, జౌలూకమితి వ్యవహారః, తమసి
యచ్ఛక్షుః పదార్థాన్ విశేషయాశేణ గృహ్యతి తదేవోత్కృష్టం
ఖలు. తచ్చ దివాన్తస్య చక్షుః రాతే వామయో రూర్వోః
విశేషేణ చక్షుషా ప్రత్యక్షీకరణం సత్వాభిమతమితి సార్వజనీన
స్సముదాచార ఇతి కావ్యశోభా. ఏషాచ వామోరు పదేన ధ్వన్యతే
కవినా.

4) ఏవం నారదం వ్రతి ఇన్ద్రస్యవచనే ఉపేన్ద్రస్య జై మిని మునిత్వము
దీతమితి వర్ణయతి కవిః.

“విశ్వరూప కలనాదుపవన్నః తస్య జై మిని మునిత్వముదీయే
విగ్రహం మఖభుజామసహిష్ణుః వ్యర్థతాం మదశనిం సవినాయ”

జై మినిర్మహర్షిః విశ్వరూపాణి = మీమాంసా సూత్రాణి రచయా
మాన. ఉపేన్ద్రోఽపి విశ్వరూపాణి = దశావతారాన్ దధార.
జై మినిః దేవానాం శరీరాది పృచ్ఛకం నిషిషేధ నవమే, ‘వజ్ర
హస్తః పురన్దరః’ ‘సహస్రాక్షో గోత్రభి ద్వజబాహుః’ ఇత్యా
దీనా మర్థవాదత్వమజ్ఞీచ కార. ఉపేన్ద్రోఽపి దేవానాం విగ్రహం
రాక్షసైస్సహ విరోధం న సేషే. అత ఏవ మమవజ్రాయుధస్య

వైయర్థ్యం నిరుపయోగత్వం అకల్పయదితి కావ్యశోభా, అను
జర్య ఉపేంద్రస్య సాహాయ్యాత్ అహమిదానీం నిరుపద్రవో వసా
మీతి వ్యజ్ఞార్థః కావ్యశోభాం పుష్టాతి. ఏవం

1) స్వం నైషధాదేశ మహావిధాయ కార్యస్య హేతోఃపి నాన
లస్సన్

కిం స్థాని వద్భావ మద త్తదుష్టం తాదృక్కృతవ్యాకరణ పునస్సః

2) ఇహ కిముషసి పృచ్ఛాశంసి కిం శబ్దరూపం
వృతి నియమితవాచా వాయసేనైషవృష్టః
భణ ! ఫణిభవశాస్త్రే తాతజః స్థానినాకా
వితి విహిత తుహివాగు త్తరః కోకిలోఽభూత్.

3) గత్వాస్తరా నలంబైమీం నాకస్మాత్త్వం ప్రవేక్ష్యసి
షణ్ణాం చక్రమగుంయుక్తం పత్యమానణ్ణకారవత్.

4) ఉభయీ పృక్పతిః కామే నజ్జేదితి మునేర్మః
అపవర్గే తృతీయేతి భణతః పాణినేరపి

5) క్రియేత చేత్పాథు విభక్తిచింతా
వ్యక్తిస్తదాసా ప్రథమాభిధేయా
యాస్వాజసాం సాధయితుం విలాపై
స్తావత్ క్షమా నామవదం బహుస్యామ్.

6) ఉదయతిస్మ తదద్భుత మాళిభి
ర్థరణి భృద్భువి తత్ర విమృశ్యయత్
అనుమితోఽపి చ బాష్ప నిరీక్షణాత్
వ్యభిచచార స తావకరో నలః.

ఇత్యేవ మాదయ శ్చతశస్సన్తి కావ్యే. సర్వత్రాపి తత్తత్త

స్త్రాగ్ధాన్ స్వయాపేక్షైవ ప్రదర్శయతి తేన చ కావ్యస్య శోభాం జనయతి
చ. అతవప 'నైషధం విద్యదాపథ' మితి సార్వలాకికీ ప్రతీతి స్పష్టాతా.

ద్వితీయా రీతిః కాళిదాసాదేః. తేహి సర్వేషు శాస్త్రేషు విద్య
మానాన్ సిద్ధాంతాన్ సంప్రదాయాంశ్చ నూత్నరూపేణ స్పృశన్తి
నతు శ్రీహర్షాదయ ఇవ శాస్త్రాగ్ధాన్ విమృశన్తి. యథా.

1) ఏతావతా నన్వనుమేయ శోభికాంచీ గుణస్థాన మనిందితాయాః.
ఇతి అత్రోపక్త సాధ్యహేతుాన్ వివిచ్య అప్రదర్శ్య అనుమాన
ప్రక్రియాం దర్శయతి తావతాజ్ఞాయతేతస్య న్యాయ వైదుష్యమ్.
ప్రయోగశ్చ ఇత్థం ముల్లినాధేన కథితః. గౌరీసితమ్భం లోకాతిశాయి
సౌందర్యం గిరిశాంకాయాథత్వాత్. యన్నైవం తన్నైవమ్.

2) 'అవవాదై రివోత్సర్గాః కృతవ్యావృత్తయః పరైః'

ఇదచ్ఛి వాక్యం న్యాయ వేదాంత వ్యాకరణ మీమాంసా
శాస్త్రేషు విద్యమానాన్ బహూన్ విషయాన్ గర్భికరోతి. నతు
విషయప్రవృత్తయః కవినా నోట్టజ్జితః.

3) 'శ్చుతే రివార్థం స్మృతిరన్వగచ్ఛత్'

సుదక్షిణా నన్దిన్యా, మార్గమన్వగచ్ఛత్. ఇత్యస్య ఇదమప
మానమ్. శ్చుత్యర్థాను గతయః ప్రమాణం, న స్వాతంత్ర్యేణ
విరుద్ధా స్వప్రమాణమేవ ఇతిహి సర్వదార్శనికానాం సిద్ధాంతః
నూత్నేక్షికయా ప్రాదర్శ్య. నన్దిన్యా శ్చుతి సాదృశ్యం, సుదక్షి
ణాయా శ్చుతి సాదృశ్యశ్చ ప్రత్యపాది. అనేన సర్వాత్మనా నందినీ
సేవయైవ సుదక్షిణాయాః ఫలసిద్ధిః, నాన్యధేతి కావ్యశోభా. తథా
ప్రత్యయ ప్రకృతియోగ సన్నిధిః. ఇత్యాహ కాళిదాసుః. మా
ఘోష్యాహ.

విజయ స్వయి సే గాయాః సాక్షిమాత్రే పదిశ్యతామ్
ఫలభాజి సమీక్ష్యోక్తే బుద్ధేర్భగ ఇవాత్మని.

కాపిలే తన్త్రే బుద్ధిరేవ సర్వాణ్యపి కర్మాణి నిర్వర్తయతి,
ఫలంతు పురుషో భుజ్జే, ఇతి సిద్ధాంతః, ప్రత్యపాది ఏవం సాక్షిమాత్రే
భవతి (కృష్ణే) సేనయా కృతో విజయోఽ అపదిశ్యతే.

తథా:- అవ్యనారభమాణస్య విభోరుత్పాదితాః పరైః

వ్రజన్తి గుణతా మర్థాః శబ్దా ఇవ విహాయసః

ఆకాశోవిభుః భేరిదణ్డ సంయోగాదిభిః జలతాశ్శబ్దా ఆకాశస్య
గుణతాం యాన్తి. తద్వత్ కిచ్చదవ్య కుర్వాణస్య విభోః సమ
ర్థస్య ప్రయోజనాని స్వాధీనాని భవన్తి.

తథా : 'ధాతులీన మువసర్గ ఇవార్థమ్' ఇత్యాహమాఘః.

ఏవ మనేకత్ర మహాకవయః శాస్త్రసమ్మతానర్థాన్ ప్రాదర్శయన్
ఏవం శాస్త్రవిషయే కవీనాం ద్వయ్యాగతిః ప్రాదర్శి. ఆద్వారీతిః న
సర్వసుగమా. పరంతు కవేః పాణ్డిత్య ప్రకర్షః ప్రతిభాతి. ఏతా
వతా నాన్యేషు స్యానతా సమాపదనీయా' ప్రకృతిః ఖలు సాతే
షామ్'. ద్వితీయా రీతిస్తు సర్వేషాం హృదయజ్ఞమా సుబోధాచ
యద్యపి కావ్యమార్గే శాస్త్రాణాం స్వస్వరూపిణ ప్రాదర్శనం
రసాస్వాదస్య విచ్ఛేదకారి తథాపి సంయోగే నఖ త్తతానీవ రసా
స్వాదముత్తేజయన్తి ఇతి సార్వలాకిక మేతత్.

ద్వితీయాం రీతి మాశ్రయతాం మహాకవీనాం విషయే విదితా
గమనికా పరిశీలనీయా. యత్ - ఆముఖే కేచనశబ్దా అసాధుత్వేన
భాసన్తే. సమ్యక్పరిశీలనేన సాధవో భవన్త్యేవ. తాదృశ శబ్దానాం
ప్రయోగేనైవ స్పృశీయః శాస్త్రపటిమా ప్రతిభాతి. యథా - అధికరణే
శ్లోకేః '8-2-15 ఇతి మాత్రే 'గిరాడశ్చందసి' ఇతి వార్తికేన గిరిశబ్దే

ఉపపదే శీఘ్రః చందసి డో విహితః, గిరాశేతే ఇతి గిరిశః - ఏతద్రీత్యా
శ్రియతే గిరిశ శబ్దశ్యలోకే అసాధుత్వమేవ ఏవం స్థితే కాళిదాసుః-

1) గిరిశమువచార ప్రత్యహం సా సుకేశీ

2) ఆరోపితం యద్గిరిశేన పశ్చాత్

3) శుశ్రూషమా గాం గిరిశోఽనుమేనే.

4) అథోవనిన్యే గిరిశాయగారీ' ఇతి గిరిశ శబ్ద మసక్పత్
ప్రాయుజ్ఞుః. పూర్వోక్తరీత్యా లోకే గిరిశశబ్దోఽసాధురితి స్పష్ట
మేవ ప్రతిభాతి హి. వస్తుతస్తు అయం శబ్దః లోకేపి సాధురేవ గిరిరస్యా
స్తీతి విగ్రహే 'లోమాది పామాది పిచ్ఛా దిభ్యః శనేలచః' ఇతి
నూత్యేణ లోమాదిత్వాత్ మత్వర్థీయశ్శః గిరిశః. ఇయశ్చ ప్రక్రియా
'తద్ధితోవా' ఇతి వార్తికే మహాభాష్యకారైరేవ ప్రాదర్శితం.

ఏవం జి ఫలాధాతోః నిష్కాయా మనుప సర్గాత్ పుల్లబృహశ్
ల్లాఘాః (7-2-55) ఇత్యనేన పుల్లశబ్దోఽపాతితః. తేన ఉపసర్గరహిత
స్యైవ సాధుత్వమ్ పరం కాళిదాసుః

1) లోధధ్రుమం సానుమతః ప్రపుల్లమ్

2) ప్రపుల్ల రాజేవ మివాఙ్క మధ్యే

3) ఉపసి సర ఇవ ప్రపుల్ల వద్మమ్.

ఇత్యాది ప్రాయుజ్ఞుః పుల్ల = వికసనే ఇతి ధాతోః వచాద్యచి
ప్రపుల్ల మితి సాధురేవ భవతి.

ఏవం మహాకవీనాం గ్రంథేషు విచిత్రాశ్శబ్దాః ప్రాయుజ్యంత, తేహి
పదశాస్త్ర మర్మజ్ఞాః "ఉదయతి వితతోర్ద్వ రశ్శిరజ్జా" వితి మాఘః

"ప్రవిఘాటయితా సమత్పత"న్నితి భారవిః

"రక్షాం సీతి పురాపి సంశ్రుమహే" ఇతి మురారిః

హంగం తనా సన్నిహితం చరన్తమ్

మునేర్మనోవృత్తిరివ స్వికాయామ్' ఇతి శ్రీహర్షశ్చ.

ఏవం శ్రవణ మాత్రేణ అసాధుత్వేన భాసమానానాం
సమ్యక్పరిశీలనే సాధూనామేవ సతాం శబ్దానాం ప్రయాగమాత్రేణ
స్వీయం పాణ్డత్య మావిశ్చక్రుర్మహా కవయః. ఇయచ్ఛ రీతిః ప్రకృత
తారక గ్రీన్ధేఽపి దృశ్యతే. అత్ర చ సత్త్వాత్ శాస్త్రార్థ ప్రదర్శనం
క్వాచిత్కమ్. ప్రకృతగ్రీన్ధ విర్మితిస్తు కేవలం స్వీయ పదశాస్త్ర పాటవ
ప్రదర్శనాయైవ. అతః యే యే శబ్దా ఆముఖే అసాధుత్వేన ప్రతి
భాన్తి. తే ఏవ విచారణే సాధుత్వ మాప్నువన్తి తాదృశశ్చబ్దాః
మహాకవినా ప్రాయుజ్యన్త తాన్ కిञ్చిత్ప్రశ్యామః.

1) ద్వితీయసర్గే 12 శ్లోకే 'అయథాతథ్య' మితి మహాకవేః
నారాయణదాసస్య ప్రయోగః. అత్ర కాచిద్విప్రతిపత్తి రస్తి,
యథాతథా శబ్దాత్ బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ భావే ష్యజి, నజ్ పూర్వ
కత్వే "యథాతథా శబ్దాత్ పూర్వయోః పర్యాయేణ 7-3-31 ఇతి
నూత్రేణ పర్యాయేణో భయపదవృద్ధి ర్విహితా. తేన 'అయథాతథ్యం
అయథాతథ్య' మితి హి రూపద్వయం సిద్ధ్యతి. ప్రకృతే ఏకస్యాపి
పదస్య వృద్ధిర్నకృతా ఇత్యక్షేపః ప్రతిభాతి. అత్ర మహద్భిర్యత నీయమ్
మమ తు ప్రతిభాతి. తథ్యమసతిక్రిమ్య యథాతథ్యమితి పదార్థా సతి
వృత్తా వవ్యయీభావః, తతః యథా తథ్యమభావః. అయథాతథ్యమితి
అర్థాభావే అవ్యయీ భావః యథావత్సం జ్ఞా నూత్రే యథాలక్షణ
మప్రయుక్తే ఇతి మహాభాష్యే అవ్యయీభావద్వయమ్, న యథాతథ్యమ్
= అయథా తథ్యమితి యద్వానఞ్ తత్పురుషేఽపి తస్య సాధుత్వం
సిద్ధ్యతి. 'సాయథా తథ్య వృత్త' మితి మూలమ్, అత్ర స+అయథా
తథ్య ఇతి చ్ఛేదమాశ్రిత్యేవ విచారః ప్రస్తుతః. యది తు స+అయథా

తథ్య ఇతి చ్చేదః క్రియతే తదా బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ వ్యభి, నిరుక్త
సూత్రేణ పూర్వపద మాత్రస్య వద్ధా, సవర్ణదీర్ఘే, సాయధాతథ్య ఇతి
తద్ధితాంతం సాధ్యేవ, తత్ర స కాపి వివరితమితి. ఏవం ఇచ్చ అవ్యయీ
భావద్యయ స్వీకారే అవ్యయీభావ సభో తత్పురుషయోః తద్ధితాంతాశ్చ
యణేనా తేన సహేతి తుల్యమోగే (2-2-28) ఇతి బహువ్రీహా.
సహస్య సాదేశే సవర్ణదీర్ఘేచ సాయధా తథ్య వృత్తమితి నాగాయణ
దాన మహాకవేః ప్రయోగ సుజ్ఞచ్ఛేతే. ఏతత్ప్రకారత్రయం మనసి
కృత్వైవ ఏవ విశిష్టప్రయోగో మహాకవి నాకారి. అత ఏవ 'స్వభావ
సాక్షాత్త్య బలేన కుర్వే' ఇతి ప్రతిజ్ఞా నిర్వ్యాధా. మధ్యమపక్షమాశ్రిత్య
శ్రీలక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిభి. ర్వాభ్యాతమ్.

2) సర్గే, 31 శ్లోకే 'వ్యవణాయది'తి శ్రీదానమహాకవేః ప్రయో
గః. విపూర్వకాత్ పణధాతోః లజి వ్యవణాయత్ ఇతి రూపమ్. అత్ర
కాచస విచికిత్సా. పణధాతోః స్తుతౌ "గుపూధూప విచ్ఛివణి పనిధ్య
ఆయుః" 31-1-32 ఇతి సూత్రేణ ఆయుప్రత్యయే పణాయ ఇతి జాతే
"సనాద్యంతా ధాతవః" ఇతి విశిష్టస్య ధాతుత్వే తతోలజి అదాగమే
వ్యవణాయది తి రూపమ్. స్తుతావన్యత్ర తు న ఆయుప్రత్యయః. అతో
లజి ఆత్మనేపదే వ్యవణత ఇతి రూపమ్. ఏవం ఇచ్చ స్తుతౌ వ్యవణాయత్
ఇతి, అన్యత్ర వ్యవణత ఇతి భవతి. వ్యవణాయదితి కథం సుజ్ఞచ్ఛత ఇతి
హి ప్రశ్నః. ఏవం సమాధీయతే, పణతే ఇతి పణః పచాద్యచ్, తతః
"ప్రాతిదిపకాద్ధాత్వర్థే బహుళ మిష్టవచ్చ" ఇత్యనేన ఆచష్ట ఇత్యర్థే
ణిచ్, ఇష్టవద్భావేన టిలోవశ్చ తస్యస్థానివద్భావేన నోపధావృద్ధిః
తతః కర్తరి లజి, తిపి ఇకారలోపే, శపి, గుణే - అయాదేశే, విశబ్ద
యోగే యణి వపణాయత్, అతః వ్యవణాయదితి దాన కవి ప్రయోగ
సాధీయానేవ.

3) 5 స్కరే, 56 శ్లోకే అర్థయన్వ అత్రాయమాక్షేపః. అర్థశబ్దాత్ ప్రాతిపది కాత్ నిచ్చత్వయే “అర్థవేదయో రావు గ్వక్తవ్యః” ఇత్య నేన ఆపుగాగమే తతః లోటి ఆత్మనేవదే మధ్యమపురుషైక వచనే అర్థాపయస్వేతి భవितు మర్హతి. ఆగమం వినా అర్థయస్వేతి కథమ్? అత్ర సమాధీయతే. నేదమర్థ శబ్దాత్ ప్రాతిపదికార్థేణిది రూపమ్ కిన్తు అర్థ ఉపయాచ్ఛాయామ్ ఇతి చారాదికాద్ధాతోః నిది రూప “మర్థయ స్వేతి భవతి. యద్వా హేతు మణ్ణ్యన్తాత్ లోటి మధ్యమపురుషైకవచనే చ అర్థయస్వేతి రూపమ్. మమ సాహాయ్యమితిరైః ప్రార్థనాం కార యేదిత తాత్పర్యమ్. యది తు ఇతరానపేక్షయా స్వయమేవ ప్రార్థయ స్వేత్యాశయక త్వే తు నివృత్త ప్రేషణాద్ధాతోః హేతుమణ్ణ్యవపి ప్రకృ తార్థ సిద్ధిః, తథా చ ప్రయోగః-

“ప్రార్థయన్తి శయనోత్థితం పియాః” ఇతి

4) 4 స్కరే 35 శ్లోకే “సమచలయత్” ఇతి.

అత్రేయం శక్త్యా-చల ధాతోర్హేతు మణ్ణ్య, కేవలా వృద్ధౌ తతః కర్తరి లజీ అడాగమే సమామోగే “సమచలయదితి భవितు మర్హతి. అధకథం” సమచలయదితి సమాధీయతే. భ్యాదిగణే ఘటాదా ‘కమ్పనే చలి’ ఇతి పత్యతే. తస్య చలనార్థే ‘ఘటాదయో మితః’ ఇతి మిత్యే ‘మితాం ప్రాప్త్యః 6-4-92 ఇతి ప్రాప్త్య సమచలయదితిరూపం అకమ్పయదిత్యర్థః. విససజ్జేతి తాత్పర్యమ్. కమ్పనాదన్యత్రతు న మిత్వమ్. “శీలం చాలయతి” అన్యథాకరో తీత్యర్థః.

5) 1 స్కరే-17 శ్లోకే. వేత్తుమితి రూపమ్ అన్యవేదితు మిత్వ ర్థః. అత్రకేదిదాచక్షిరన్. విద సత్తాయాం, దై వాదికోధాతుః అనిట్ కాకాసు ‘వద్యభి ద్విద్యతి ర్విసద్’ ఇతి శ్యనానిర్దేశాత్ దై వాదిక

ఏనానుదాత్తః. తతః తుముని 'ఏకాచ ఉపదేశే' నుదాత్తాత్
(7-2-10) ఇతి ఇటో నిషేధే వేత్తుమితి గూఢమ్. ప్రకృతే విదేః
జ్ఞానార్థకత్వాత్ ఇటా వేదితుమితిస్యాత్ అత్ర జ్ఞానార్థకత్వాత్ కథం
వేత్తుమితిగూఢమ్? సత్యం, వేత్తుమితి గూఢసిద్ధౌ సత్యజ్ఞానార్థకత్వం లక్ష
ణయా స్వీక్రియతే.

ఏవం పరిశీలనే ఏతాదృశ నిగూఢ ప్రక్రియా జ్ఞానవతామేవ
నారాయణదాన మహాకవి వద్యేషు పదాని సాధుత్వేన ప్రతిభాన్తి
నాన్యేషామితి న వివిచ్య వక్తవ్యమ్. అత ఏవ నారాయణదానః కాశి
దాసాది ప్రబంధేష్విప వదరచనా మకరోత్. ఏతాదృశవ్యాకరణ పరిజ్ఞాప
నమేవ కవేః ముఖ్యం ప్రయోజనమ్.

ఇదం త్వవశ్య మవధేయమ్ యత్. "పాణౌకృత్య జయార్థ"
మితి చతుర్థస్థై పద్యమ్.

జయార్థమ్ = జయలక్ష్మీమ్, పాణౌకృత్య = పరిణేయ. ఇతి
లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిణో వ్యాఖ్యన్.

వెంపురాల సూర్యనారాయణ శాస్త్రిణ స్త్రీవ మభిప్రాయన్తి -
జయార్థం = జయలక్ష్మీమితి వ్యాఖ్యాతుః ప్రమాదః, అతోమూలే
జయార్థమితి పాఠస్యాత్ సూర్యరాయాన్ధ్ర నిఘంటౌ ఋద్ధిశబ్దస్య
సమృద్ధిః పార్వతీ, లక్ష్మీరిత్యర్థ త్రయం కథితమ్ తద్బలాజ్ఞయ X ఋద్ధిమ్
= జయర్థి = మభివృద్ధిమ్. లక్ష్మీమితి వాఽర్థోలభ్యతే. అత్యేవ
పాణౌకృత్య = పరిణేయేతి లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రిణాం వ్యాఖ్యాపి
సజ్జచ్ఛత - ఇతి.

అత్యేదం బోధ్యమ్ - అర్థశబ్దో ధనవాచకః. ధనచ్చ లక్ష్మీ
గూఢమ్, అతో జయార్థా మిత్యస్య జయలక్ష్మీ మిత్యర్థ సిద్ధ్యంతేతి లక్ష్మీ
నారాయణ శాస్త్రిణామా శయః తావన్నాత్మేణ జయలక్ష్మీమిత్యర్థ
శబ్ద శక్త్యాన లభ్యతే. అతో ఋద్ధిశబ్ద ఘటితః పాఠస్యైక ర్తవ్యః,
తేనార్థ సజ్జతిరిత్యభిప్రాయో వెంపురాల మహాదయానామ్.

వస్తువు శాస్త్రీయో రుభయో రప్యశయో న సమ్యక్.
 తథాపి - మూలే "నిత్యం హస్తేపాణావు పయమనే" 1-4-77 ఇత్య
 నేన పాణావిత్యస్యోపయమనార్థే గతి సంజ్ఞాయామ్, "కు గతిప్రాదయః"
 ఇతి సమాసే, స్వీల్యబాజేతే పాణౌకృత్యేతి రూపమ్. ఉపయమన
 శబ్దస్య వివాహార్థ కర్తాశ్రయణేనైవ విచారః శాస్త్రీభ్యామకారి. ఉప
 యమన శబ్దస్య వివాహార్థ కర్తృమాశిశ్రాయ వృత్తికారః. ఏతదేవ
 శాస్త్రీణోర్విచారస్య మూలమ్. తదా కథంబిదపి మూలగ్రన్థో న
 సుశ్లిష్టో భవతి. ఉపయమన శబ్దస్య స్వీకార మాత్రమర్థ ఇతి హరదత్త
 దీక్షి తాదయో నిరణ్తేషుః. తథా చప్రయోగః "పాణౌకృత్య మహస్త్రా
 నీతి జయార్థమిత్యేవ పాఠః, జయాయ ఇదం జయార్థమ్. ఏవం
 జయార్థమ్ = జయాయ, సేనామ్ = సైన్యమ్, పాణౌకృత్య =
 స్వీకృత్యమాం రక్షంతావిత్కర్థ ఏవగ్రన్థకర్తు స్సమ్మతః. ఏనమేవ సిద్ధాంత
 మాశ్రిత్య నారాయణదాన మహాకవిభిః పాణౌకృత్యేతి ప్రయుక్తమ్
 కిచ్చ జయార్థ మిత్యేవ తాతకగ్రన్థే పాఠః. పాణౌకృత్యేత్యన్య పరి
 ణేయేత్యర్థం స్వీకృత్య తదర్థ సజ్జమనాయ జయార్థమితిపాఠ వివరిత
 నమ్, తత్సమర్థనాయ అప్రసిద్ధ నిఘంటు ప్రదర్శనంబు వెంపురాల
 మహాదయా నామ సుచితమేవ. ప్రకృతే ఉపయమనం = స్వీకారమాత్ర
 మితి పక్ష మాశ్రిత్య ప్రకృత పద్యం నిరమాయ మహాకవి నేతృలమితి
 విస్తరేణ.

ద్వితీయగ్గే అనుఖ్యదితి పదం ప్రయుక్తం మహాకవి నా తద్రూప
 సిద్ధిర్నితమ్. సుఖదుఃఖ తత్త్రియాయామితి కర్ణాదిగణే పాఠః, తతః
 "కర్ణాదిభ్యో యగి" త్యనేన స్వాధే యక్రత్యయః సుఖ+య
 ఇతి స్థితే యక ఆర్థా భాతుకర్తా "దతోతోపః" ఇత్యకారలోపే సుఖ్య
 ఇతి జాతే సనాద్యంతా భాతవః. ఇతి విశిష్టస్య భాతుత్వే తతః కర్తరి,
 లజి, అడాగమే, తిపి. ఇకారలోపే, శపి, పరరూపే అనుఖ్యదితి-

అత్ర యకమాగమమృన్యస్తే కేచన విమర్శకాః, తత్తున సమ్యక్
యకః కిత్వం దృష్ట్వాతే బ్రథముః, యక అగమత్వే సుఖ ఇత్యత్ర అత్ర
లోప ఇత్యకారలోపా నావత్తేః ననాద్యన్తాధాతవ" ఇత్యనేన ననాది
ప్రత్యయా న్తత్వ నిబంధన ధాతుత్వానావత్తేశ్చ.

కిచ్చ ఏతే విమర్శకా యజ్ఞం ప్రత్యయం కంచన ప్రత్యయం
మన్యస్తే, తదపి నయుక్తమ్. యజ్ఞక్ ప్రత్యయః. కింతుయజ్ ప్రత్యయః.
తస్య యజోఽచిచేత్యనేన లుక్కబ్ధేన లోపా విహితః. ఏనాం రీతిమాశ్రిత్య
యజ్గన్తప్రకరణం, యజన్త ప్రక్రియేతి వ్యవహరన్తి. నహితా
వన్మాత్రేణ తస్య ప్రత్యయత్వం సిద్ధ్యంతి దిక్.

వ్యాఖ్యాన రీతిః

ఏతాదృశస్య ప్రబంధ రాజస్య అనుకూలావ్యాఖ్యా అపేక్ష్యతే.
వినా వ్యాఖ్యానం తారక కావ్యం న సుజ్ఞాతం భవతి. పాణినీయలాకిక
నూతాగ్రా ముదాహరణమే తదితి ప్రతిజ్ఞాతం కవివర్త్యైః. అప్రతిజ్ఞాత
మపి కోశస్య బలం ప్రాదర్శికావ్యే. అతః వ్యాకృతిః కోశశ్చ ఏతత్కా
వ్యార్థ ప్రతిజ్ఞానే అత్యంత ముపకురుతః. ఏవం స్థితే శ్రీమద్భిః కణ్ఠ ఉత్పర
రాయ మహాదయైః తారక కావ్యవ్యాఖ్యాన నిర్మాణాయ శ్రీరామ
భట్ట లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిణః ప్రేరితాః. తత్ప్రేరణా మజ్జీకృత్య శాస్త్రి
భిః భావార్థ దీపికేతి వ్యాఖ్యావ్యరచి. తేహి శాస్త్రి వర్యాః పాలూరు
గ్రామే స్థాపితే వేదగుమాజే సాహిత్యే అధీతినః. తేషాం కోశ బలమధి
కం జాగర్తి. తాన్ విజయనగర మహారాజ సంస్కృత కళాశాలాయాం
మహామహాపాధ్యాయ తాతా సుబ్బారాయశాస్త్రిణః, మహామహి
మోపాధ్యాయ పేరి వేంకటేశ్వరశాస్త్రిణః, మహాపాధ్యాయ నేమూరు
వేంకటశాస్త్రిణః న్యాయ వేదాన్త సాంఖ్యయోగాదిదర్శనాచార్య గంటి
నూర్యనారాయణ శాస్త్రిశ్చ శాస్త్రాణి అధ్యజేగవన్. ఏతాదృశః
లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిణః వ్యాఖ్యారచనే బద్ధుడీక్షా ఆసన్ తేహి.

“ఇహాన్వయముభేదైవ సర్వం వ్యాఖ్యాయతే మయా

నామూలం లిఖ్యతే కిచ్చిత్ నానపేక్షిత ముచ్యతే.”

మల్లినాథ ప్రతిజ్ఞామనురుద్ధానాః కావ్యం వ్యాకుర్వన్. తత్ర
కావ్యార్థ పరిజ్ఞానస్య యావత్ వ్యాకృతి రపేక్ష్యతే సాన్వక్షేపి. ఆధిక
వ్యాకృతి ప్రదర్శనం తత్ర నోపయుజ్యతే ఇతి మనీషయా విస్తరేణ పద
శాస్త్రం న ప్రదర్శితమ్.

“అభాజితాభ్యాం ధరణీ చిరాయ” - ‘తత్రత్వికా’ చలదుచ్చూడ
చూడవాన్, అనువత్, తిపద్లు, అచ్చగత్య. ఇత్యాదీనాం విశిష్టశబ్దా
నాం విషయే వ్యాకరణ ప్రక్రియా విస్తరేణ నిరూపితా. కిచ్చి కోశబలం
వినా ప్రకృతకావ్యం నాధిగతుం శక్యత ఇతి సమనస్తరమేవోక్తమ్.

1) నిమ్మటానై	2) దివాకీర్తి
3) ఉరస్యస్తః	4) వావదూకాః
5) నిషద్యాపి	6) ప్రతోలీషు
7) సింహసంహననా	8) హైయజ్గవీనః
9) నిష్ఠానమ్	10) కూర్చికా
11) మస్తు	12) విశేషక
13) భమరక	14) ఆప్రపదీన
15) దేవచ్ఛంద	16) అనుపదీన
17) నాకే	18) కోలాఞ్చక్రతుః
19) కూపకేన	20) గుణస్పృక్షకమ్
21) ఆనాయ	22) కువేణీ
23) విశర్ది	24) వప్రః
25) కేదారః	26) అవదాతః

27) ఆజ్ఞాయాః

28) కాణ్డ

29) యథాజాతః

30) తీరగః

31) శిశ్విదానం

32) తద్వదః

33) పాదాతం

35) వార్తమ్.

ఇత్యాదీని కోశమూత్ర) ప్రసిద్ధాని పదాని కవినా ప్రాయోజిత. నామ
లిజ్జాను శాసనాది కోశపరిజ్ఞానాభావే ఏతాని పదాని సంస్కృతాని
భాషాంతరాణివేతి వ్యాముహ్యేరన్ పాఠకాః తాదృశప్రమాదో
మాభూదితి లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రివర్యాః సర్వాన్ కోశానేకముఖ
కృత్య ప్రథమతః పదస్య అర్థం ప్రదర్శ్య తస్య ప్రమాణతయా కోశం
లిలిఖుః. తేన మహానువకారః సంవృత్తః, కోశప్రదర్శనం రామభట్టా
నామేవ సుశకమాసీత్. నాన్యేషామిత్యత్ర న కాపి సంశేతిః. తేహి
నిరుక్తరీత్యా వ్యాఖ్యానస్య యే యే అంశా అపేక్షితాస్తాన్ సర్వా
నపి ప్రదర్శయా మానుః. ప్రథమత స్సమన్వయ, అనంతరమ్భావం
విలిఖ్య దేశభాషా పశం పదాస్సంతః సర్వేషామపి పద్యానాం స్వదేశ
భాషాయామపి తాత్పర్యం ప్రోల్లిఖన్.

ఏవం మూలగ్రంథస్య వ్యాఖ్యాగ్రంథస్య చ సుకృతినోః శ్రీమంస
యోరివ మహదానుకూల్యం సజ్జాతమ్ ఇతి ఆంధ్రప్రదేశస్థా స్సర్వేఽపి
గ్రంథకర్త్రోః అథమర్థా ఏవ ఆసన్నితి ధృఢమహం విశ్వసిమి. ఏతద్గ్రంథ
ప్రచారాయ శ్రీమన్తః ధన వన్తో మహాన్తః ఉదారచరితాః కట్టా
ఈశ్వరరాయ మహోదయాః బద్ధదీక్షా భావ స్తీతి మహాదిదం ప్రమాద
స్థానమ్. లోకానా మేతాదృశ మహోపకార కారణాయ ఈశ్వరరాయ
మహోదయా సామాయురారోగ్యైశ్వర్య భోగభాగ్యాది జాతం శ్రియః
పతిః ప్రసాదయేత్విత్యా శీరాశాసే.

శ్రీ:

—: అ వ తా ర క ము :—

1. (శ్రీ) నారాయణదాస కృతమైన “తారక”
కావ్యానికి సమీక్ష)
2. (శ్రీ) రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి విరచితమైన
తారకవ్యాఖ్యకు అభినందనము)

అప్పల సోమేశ్వరశర్మ

విశాఖపట్నం-13

24-3-1988

శ్రీ:

—: అ వ తా ర క ము :—

వ్యాకరణాలంకార చక్రవర్తి, - సాహిత్య విశారద, - వ్యాకరణ విద్యాప్రవీణ, - భాషాప్రవీణ.

అప్పల సోమేశ్వరశర్మ, యం. ఏ. పి. ఒ. యల్.

ఉపాచార్యుడు (విశ్రాంతి)

సంస్కృతవిభాగము,

ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయము: (వారైరు).

“తారకము” ఒక సంస్కృత మహాకావ్యం, కర్త శ్రీమదజ్ఞాన
అదిభట్ల నారాయణదాసుగారు, వ్యాఖ్యాత శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనా
రాయణశాస్త్రిగారు, వ్యాఖ్యానాదులకు ప్రోత్సాహకర్త శ్రీ కర్ణా

ఈశ్వర రావుగారు, కావ్యం కనునీయంగా ఉండి చవులూరించింది. కర్త అంతరంగంనుంచి ప్రబోధించారు. వ్యాఖ్యాత సాహర్దంతో వెన్ను తట్టేరు. ప్రోత్సాహకర్త అన్వర్థంగా ఆదరించి వరించేడు. గుణచయం నన్ను బంధించింది. “ద్విర్బద్ధం సుబద్ధం భవతి” అన్న మాటకుబదులుగా “త్రిర్బద్ధం ప్రబద్ధం భవతి” అన్నట్లయింది. నాలుగు దశాబ్దాలపాటు కావ్యాలంకార శాస్త్రపరిచయం నాకుందిగదా!” అన్న విశ్వాసం కూడా ఏర్పడింది. ఇంత తదంగం ఉన్నందువల్లనే ఈ దిగువ కొన్ని విషయాలను నేను ముచ్చటించటం జరిగింది. అవి కూలంకషాలూకావు. తలస్పర్శలూ కావు- స్థలీవులాకాలు మాత్రం అవుతాయి.

ఇక ఉద్దేశక్రమానుసారంగా ప్రస్తావించుకుందాము- “తార కము” అయిదుస్థల కావ్యం, మొత్తం రెండుపదాల తొంభైఎనిమిది శ్లోకాలు ఇందులో ఉన్నాయి. కథ చాలా చిన్నదే. అతిస్థూలంగా (పరమసంగ్రహంగా ఉంటుంది- “భారతదేశం - వింధ్యప్రదేశం - చంచన్నదీతీరం-సంశ్రితకల్పమనే గ్రామం - మహేశ్వరుడనే శ్రోత్రీయ బ్రాహ్మణుడు, అతని భార్య- ఆదంపతులకు పరదేవతాంశంగా ఒక కుమారుడు కలిగేడు - అతనిపేరు తారకుమ - పెరిగి పెద్దవాడై నకల కలాపూర్ణుడయ్యేడు-అతనికి విదేశ యాత్రాభిలాష కలిగింది-ముందుగా విబుధనగరం వెళ్లేడు - అక్కడ రాజకుమారునితో పరిచయంకలిగింది- రాజున్న చక్కగా ఆదరించాడు - రాజకుమారుడూ తానూ కలిసి, సముద్రయానం చేసి, చంద్రదీప్తవం చేరుకున్నారు. అది భారత చక్ర వర్తి నివాసం - చంద్రమతీనగరం దాని రాజధాని - చక్రవర్తి వీరిని చూచి సంతోషించి స్నేహం చేశాడు- వీరిద్దరూ ఆవదలో చిక్కుకున్న చక్రవర్తి తమ్ముని సంగ్రహించేడు- అందువల్ల మరీ పొంగిపోయి చక్ర వర్తి తన కూతురును రాజకుమారునికిచ్చి, వివాహం చేసేడు- అంతే కాకుండా దానితోపాటు తన సామంతరాజ్యమైన కర్మభూమికి (భారత దేశం) స్వాతంత్ర్యం ఇచ్చి, అల్లునికీ ఆ రాజ్యాధికారం అప్పగించాడు.

తారకుని ఘనంగా నత్కరించి బ్రాహ్మణజాతికి కొన్ని వరాలిచ్చాడు. తారక రాజపుత్రులిద్దరూ స్వదేశంవచ్చి సుఖంగా ఉన్నారు.

ఈ చిన్న ఇతివృత్తం కేంద్రంగా ఒక పెద్ద కావ్యం విస్తరించింది. కన్నూరి కొంచెయినా పరిమళ మధికం మణి చిన్నదయినా కాంతి హెచ్చు. వజ్రం అల్పమైనా సారం అనల్పం. ఆ విధంగానే స్వరూపం లఘువుగా ఉన్నా గుణగణాలనుబట్టి ఆత్మసౌందర్యాన్నిబట్టిన్నీ తారకం మహాకావ్యం అనిపించుకుంది. శబ్దార్థాలు, గుణాలంకారాలు, శయ్యా పాకాలు, రీతివృత్తులు, వ్యంగ్య వైభవం - అదిగా ఆలంకారికులు చెప్పిన కావ్యసంపద అంతా ఇందులో అమరిఉంది. ఏ ఒక్క పద్యం పరిశీలించినా ఈ అంశం విశదం అవుతుంది. ప్రతిపాద్యమైన విషయం, నాయకుడు రసం, అవసరమైనంతవరకు వర్ణనలు - ఇవన్నీ దీనికి మహత్వాన్ని సంపాదించాయి. రెండే రెండు సర్గలున్న కాలిదాసుని మేఘ సందేశం మహాకావ్యం కాలేదా? పాడవుతున్న సమకాల సమాజాన్ని బాగుచేయాలనీ, అందుకు దేశానికి న్యాయతంత్రం అవసరమనీ, దాన్ని చక్కవర్తిని మెప్పించి సంపాదించడమే ముందిదనిన్నీ ఈ కావ్యంలో ప్రతిపాదితమైన విషయాలు. చరిత్ర, సమాజం, రాజకీయం - ఈ మూడున్ను ఇక్కడ పెనవేసుకొని ఉన్నాయి. నాయకుడు తారకుడు. అతడు కుటుంబతారకుడు - సమాజతారకుడు - దేశతారకుడు - చివరకు సంసారతారకుడున్ను అవుతాడు ఈ ఔచిత్యాన్ని అనుసరించే "తారకము" అనే నామకరణం జరిగింది. సహనాయకుడు లేక ఉపనాయకుడు విబుధనగర రాజకుమారుడు. వీరరసం అంగిరసం. అది పాండిత్య వీరం గాను, దయావీరంగాను, యుద్ధవీరంగాను అనేకరూపాలలో కనబడు తుంది. శృంగారం, అద్భుతం, భయానకం, శాంతం, మొదలయినవి అంగరసాలుగా అక్కడక్కడ చోటుచేసుకున్నాయి. దేవతలు బాల తారకుని స్తుతించడం, తారకుని బాల్యవర్ణనం, విబుధనగర వర్ణనం, యుద్ధవర్ణనం, రాజధానివర్ణనం మొదలయినవి కొంగొత్త సోయగా

లతో నడిచేయి. ఈ విధంగా “ఉపదేశం, సద్భక్తి పరనిర్వృత్తి” అని కావ్య ముఖ్యప్రయోజనాలను కూడా సహృదయులకు “తారకం” అందిస్తుంది భవతు.

ఇవన్నీ ఒక ఎత్తు. “సాశబ్ద్యము” కేవలం ఒక ఎత్తు సామాన్య లకు సాధ్యముకానివీ, వైయాకరణైక శరణ్యాలూ, ఆలోచనా మృతాలూ అయిన శబ్దాలు వదేవదే ఈ కావ్యములో దర్శనమిస్తాయి. తత్ప్రాప్తి కొన్ని క్రియాపదాలు “సభూతో న భవిష్యతి” అన్నంతగా కనిపిస్తాయి. దేవసభ, ఉన్నసమ్, సర్వవేదః, తీర్థధ్యాంక్షః, గేహే శూరః, అహంయుః, ఖట్వానూథః, కింపచానః, శిశ్విదానః, కద్వదః, భేదం భేదమ్, భానం భానమ్, అన్యగ్భాషమ్, ప్రియప్రియేణ, ప్రియా కృత్య, ద్వితంత్రః, గాలక్షణికః, మదివాః, సృజ్యమానః, మొదలగు వందలకొలది శబ్దాలు ఎడాపెడా తగులుకొని, “పాణినీయం జన్యోగ్ర మందున్నదా? తేదా?” అని వండితులను సైతం ప్రశ్నిస్తాయి. సమ్య చిచత్, అతి తిరాయత్, అస సధాయత్, అశిశయత్, అమమ్రదత్ అవప్రథత్, అదద్రథత్, అచక్రశత్, అనుబోధూయాంబభూవే, సుఖాయతే, మొదలయిన వందలకొలది తిజంతాలు, మహావైయాకరణుని కూడా “ఖనూది”గా (వెంటనే ప్రక్రియ తోచక బుర్రగోక్కుంటూ అకాశంవై పు చూచేవాడు) చేయక మానవు. వీటిని వివరించడం ప్రారంభిస్తే అదొక పెద్దగ్రంథంగామారి ‘పానకంలోపుడక’ అవుతుందని ఊహ కోవడం జరిగింది. అయితే ఈ ప్రయోగాలు అర్థాస్వాదానికి మాత్రం అడ్డురావు “పోవులో మిరపకాయలవలె” మృత్యుధ్యను “చురు” మనిపిస్తూ ఉంటాయి. కాగా ఇదొక విధంగా “భట్టి కావ్యం”వలె సాగిం దనవచ్చును. అందువల్ల నే “పాణినీయమాత్రానామవైదికా నాముదా హరణమే తత్కావ్యమ్” (లోకభాషను సాధించు పాణినీమాత్రాలకీ కావ్యం ఉదాహరణం) అని కవి ఆదిలో న చేయెత్తి చెప్పేరు.

కవి శ్రీ నారాయణదాసు. నాటి కాలిదాసే నేటి నారాయణ
దాసునివాడని, తారకాన్ని ఆస్వాదించిన ఎవరికయినా తప్పకతోస్తుంది.
అయితే ఒక విషయం:- హరికథాపితామహునిగాను, లయబ్రహ్మగాను
గాయక సార్వభౌమునిగాను, గేయ కవిచక్రవర్తిగాను, నాట్యనిధిగాను
ఆంధ్రమహాకవిగాను, ఆస్థాన సంపూజ్యునిగాను శ్రీ నారాయణదా
సును గుర్తించినంతగా సంస్కృతమహాకవిగా ఆయనను సహృదయ
లోకం చాలావరకు గుర్తించలేదు. దాని కొక్కటే కారణం. నమ
కాలపు రచనకావడంవల్ల తారకానికి తగినంత ప్రచారం కలగక పోవ
డం, కాలక్రమంలో సంస్కృత కావ్యాలను సరిగా ఆదరించకపోవడం
తత్ఫలితం - "ఆధునిక సంస్కృత కవిత్వమూ! అని చప్పరించి, పరిశీలించ
కుండానే సహృదయులు చచ్చిన ఊరుకోవడమూ కూడా సహకారి
కారణం అయిఉంటుంది. ఈ కావ్యాన్ని మాత్రమే నికమంగా ఉంచు
కొని పరిశీలిస్తే దాని ప్రతిభావైభవ సువర్ణం ఎంత గొప్పదో స్పష్టం
కాక తప్పదు. మణి మట్టిలో మరుగుపడినా వెలికివచ్చినప్పుడు దాని
మహర్థం గుర్తించబడుతుంది గదా! అస్తు.

సువర్ణ కంకణం కట్టుకున్న చేయి త్రి ఒక దృఢప్రతిజ్ఞ చేసి, శ్రీ
దాసుకవి కావ్యాన్ని ఆరంభించేడు. "ఈ కావ్యంలో కేవలం సాదాపూర
ణం కోసమని వ్యర్థంగా ఏ పదమూ ఉండదు. ఉపసర్గకుగాని, తత్స
మానమైన దానికిగాని పునరుక్తిలేదు. ....
.....భిన్న లింగవచన సాదృశ్యం చూపబడలేదు .....
.....లోకాతీతమైన ఆర్థాన్ని చెప్పి శబ్దం లేదు....
.....అవైదికమైనపాణి, నూత్రాలకిది ఉదాహరణము." ..
ఈ ప్రతిజ్ఞను ఆయన అక్షరశః అమలుచేసేడు. ఏ మహాకవి కయినా
ఇటువంటి ప్రతిజ్ఞ సాధ్యమయిందా? అవుతుందా? అది ఆయనకే
చెల్లింది - సరస్వతీమూర్తి గమక ! దాసుగారికి సంస్కృతమంటే
నాటిలేని ప్రేమ - గౌరవమున్ను. కనుకనే "సాదేవభాషాఖల లోక

మాన్యా" (1-1) అని, కావ్యానికి శ్రీకాశం చుట్టేరు తరువాత తనది సహజపాండిత్యమని చాటుకున్నారు- "స్వభావపాండిత్యబలేన కుశ్యే కావ్యమ్" (1-2) "పతతీ సహసేవ నీడమ్" (1-2) అన్న (పక్షి గూడు కట్టినట్లు) లోకోత్తరమైన ఉపమానాన్ని దీనికి జోడించారు. ప్రపేదిరే ప్రాక్షనజన్మ విద్యాః" అన్న కాళిదాసుని మాట అనాటి పాఠ్యశాలకే గాక ఈయనకున్న వర్తించింది. ఇది ఈయన చెప్పడమేకాదు. సమ కాలికులైన ఉద్దండ కవిపండితులు చాలామంది చెబుతారు- "నారాయణదాసు ప్రత్యేకంగా ఎవరిపద్ధతు ఏదీ అధ్యయనం చేయలేదు"-అని. అది వాస్తవం. "కస్యచిదేవ కదాచిత్ దయయా కరోతి సరస్వతీ విదుషః- ప్రసాదమ్" (ఎప్పుడో ఎక్కడో కోటి కొకరికి సరస్వతీ ప్రసాదం లభిస్తుంది) అని పెద్దఅన్నారు. ఆరోపకు చెందినవారు శ్రీ దాసుగారు, "సదోషమవ్యుత్పతే కవిత్వం యథా కలంకాంతి మిందు బింబమ్" (1-2) అని తరువాత ఆయన చతుర్కరించారు. "దోషం ఉంటే ఉండనీ— కవిత్వంలో కనఉంటే కావ్యం రాణిస్తుంది. చంద్రునికి మచ్చలేదా!" అని ఆయన ధీమా. "ఏకోహిదోషో గుణసం నిపాతే నిమజ్జతీం దోఃకిరణే ప్రివాంకః" అని ప్రసిద్ధమైన కాళిదాసుని భావనకిది అనుసరణమే అయినా అంతకు మించిన పెంకితనం ఇందులో కనిపిస్తుంది. ప్రతిభతోపాటు పెంకితనం కూడా దాసుగారికి వెన్నతో అబ్బిన విద్య.

వీరి కావ్యప్రస్తారం ఇలాజరిగింది. మొదటి సర్గలో దేవతలు బాలతారకుని స్తుతించే సందర్భము, అతని శైశవ వర్ణన సందర్భమున్న చిత్ర విచిత్రములయిన ఉపమాయావోత్పేక్షలతోను, స్వభావోక్తులతోను అద్వైతశాస్త్ర నిష్ఠాండాన్ని బహురమ్యంగా అందిస్తాయి. అద్వైత తత్వం మమ దర్శయిష్యే" (1-25) అన్న వచనం కవి హృదయాన్ని ఇక్కడ కరతలామిశ్రం చేస్తుంది. రెండవ సర్గలో విబుధ సగర చరితయంతా సమకాల సమాజానికి అద్దంపట్టినట్లుగాను, కళ్ళకు

కట్టినట్లుగాను పర్ణించబడింది మూడవ సర్గలోని నౌకాయాన పర్ణనం
లోకోత్తరమైన ఈవమో త్ప్రేక్షలతో ముచ్చటగొలుపుతూఉంది.
చంద్రమతీనగర పర్ణనము. అక్కడి జనుల స్వరూప స్వభావాది పర్ణన
మున్ను స్వభావ సుందరంగా ఉన్నాయి. నాలుగవసర్గ అంతా పద్యా
నికి శౌక వృత్తంగా నడిచింది. ఉపస్థిత, మత్త, చంద్రలేఖ, లక్ష్మీ
క్రాంచపద, శ్వేనిక. శంభునటనం, తన్వి, మొదలయిన ఇరవై కొత్త
వృత్తాలు ఇందులో విహరించేయి. ఇవి "కనీవినీ ఎరుగనివి"గా తోన్మూ
కవియొక్క ఛందస్సారాన్ని ప్రకటిస్తాయి. తారక రాజపుత్రులు చక్ర
వర్తి మెత్తినీ సంపాదించడం, చక్రవర్తి శత్రువులతో వారు పోరాడి
జయించడం, చక్రవర్తి భారతదేశానికి స్వాతంత్ర్యం ప్రసాదించడం
మొదలయినవి ఇందులోని విషయాలు. విషయానుగుణంగాను. రసాను
గుణంగాను శబ్దార్థ సంఘటనసాగి, కవి ప్రతిభకు నివాళులు కట్టిస్తుంది
ఈ సర్గ. అయిదవసర్గ ఉపసంహారం. చక్రవర్తి కన్యాదానమూ, రాజ్య
దానమూ కూడా జరిపిస్తాడు. రాజపుత్రుడు ఉభయాన్ని స్వీకరించితిరిగి
తన దేశం చేరుకుంటాడు. తారకుడు భారత తారకుడై, కుటుంబిలయి
శుద్ధశ్రోత్రియుడుగా జీవనం సాగిస్తాడు. ఈ సర్గ పూర్తిగా దాక్షాఫల
సదృశంగా నోయారినవజేస్తుంది. నారాయణదాన, విజయనగర నామ
గర్భితమైన చక్రబంధంతో కావ్యం స్వస్తివలుకుతుంది.

పైపైని తారకం కల్పితకథాకావ్యంగా గోచరిస్తుంది. కాని
అంతర్గతంగా ఇది స్వకీయచరిత సంవలితమైన చరిత్రకావ్యం. అన్యవ
దేశంగా తన జీవితచరిత్రను ఇందులో రంగరించేరు శ్రీ నారాయణ
దాసుగారు. వారి చరిత్ర పూర్తిగా తెలిసినవారికే ఈ అంశం అర్థమవు
తుంది. "సువర్ణ ముఖనది - అజ్ఞాత అగ్రహారం - శ్రోత్రియ బ్రాహ్మణ
కుటుంబం - దివ్యప్రభావంతో దాసుగారి జననం - బాల్యంలో వారి
అద్భుతకృత్యాలు - పాండిత్యప్రకర్ష - విజయనగరం - రాజకుటుం
బంతో పరిచయం" - మొదలయినవి సంనిహితలకు అడుగడుగునా

చక్కగా స్ఫురిస్తునే ఉంటాయి. విదేశగమనాదులు కొన్ని భావనా తరంగాలు. శ్వేతద్వీపం అంటే "ఇంగ్లండు" దేశమనీ, చంద్రమతి అనగా "లండన్" నగరమనీ, చంద్రకాంతానది "థేమ్స్"నది అనీ, సమాజవర్ణన బ్రిటీషు పౌరుల వర్ణన అనిన్నీ ఎవరికయినా - చెప్పకుండానే - ఇట్టే తెలిసిపోతుంది. ఇక దాసమహాకవి వ్యక్తిగతమైన ఆశయాలు, ఆదర్శాలు, రాజకీయమైన, సామాజికమైన, సాంస్కృతికమైన, తాత్వికమైన భావాలు, అభిరుచులున్నూ కావ్యంలో గజిబిజిగా అల్లుకుని కొన్ని చోట్ల గూఢంగాను. మరికొన్ని చోట్ల పశ్చాత్తాపంగాను దర్శనమిస్తాయి, — "అద్వైతమే తత్త్వచింతామణి - నేదమార్గమే రాజమార్గం - బ్రాహ్మము, క్షాత్రము - ఈ రెండే సనాతనంగా నకల శ్రేయస్సాధకాలు (జ్ఞానవిజ్ఞానాలకు పశ్చాత్తాపం బ్రాహ్మం. తేజః పరాశ్రమాలకు పశ్చాత్తాపం క్షాత్రం) భారతదేశంలో ఒకప్పుడు గ్రామాలు, నగరాలు నర్వవైభవాలతో కలకలలాడుతూ ఉండేవి - అవిప్పుడు బాగా పాడైపోయేయి - అవి బాగుపడాలి - సమాజం పునరుద్ధరింపబడాలి - భారతదేశానికి స్వాతంత్ర్యం సంపాదించాలి. అప్పుడే అన్నీ సమకూరుతాయి - చక్రవర్తికి అనుగుణంగా ఉండి సహాయంధేసి స్వాతంత్ర్యం పొందడమే మంచిది - బ్రిటీషు సమాజం అన్నివిధాలా మహాన్నతంగాఉంది - ఆవిధంగానే భారతసమాజం కూడ ఉంటే ఎంత బాగుండును! క్షాత్రమే రాజ్యమే లాలి - బ్రాహ్మం మాత్రం తత్త్వ ప్రతినిధిగా తారకంగానే ఉండిపోవాలి" — ఇవీ భావవీచికలు. ఇందులో కొన్ని ఈరాడు ఎబ్బెట్టుగా తోచవచ్చు. కాని క్రీస్తుశకం ఇరవయ్యో శతాబ్ది ఆరంభములో ఈ భావాలు ఎంత సమాజమైనవో చరిత్రకొవిదులకు స్పష్టం అవుతుంది (తారకరచన క్రీ. శ. 1910. ప్రాంతమని గుర్తుంచుకోవాలి). వీటిని గురించి తర్జనభర్జనలు జరపడం నేడు అప్రస్తుతం - అనుచితం. "టేబిలా మీల్నూ" పుచ్చుకుంటున్న యువకుడు తమ తాతగారి దేవతార్చనను ఆక్షేపించడం అనుచితం.

కాదా? కాగా ఇటువంటి మహాకావ్యాన్ని సంతరించిన మహావికి
'సమోవాకం ప్రకాశ్మహే'.

వ్యాఖ్యాత శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు :—
“బ్రాహ్మభూషణ” బిరుదాంచితులు - కవివండిత శిరోముణులు—
సాహిత్యసారసర్వజ్ఞులు - పురాణ ప్రచన శౌండులు—వావదూకాగ్ర
గణ్యులు - సత్త్వనిష్ఠులు - ఆత్మగుః సంపన్నులు. వీరి కవితాసాం
డిత్య ప్రకర్షను, గుణసంపదను గుర్తించి సహృదయలోకం వీరిని సౌవ
ర్ణ్యమైన “గండపెండెరము”తోను శంకణ కుండలాలతోను సత్కరిం
చింది. ఇందుకు మించి వీరి యోగ్యతను చెప్పడ మెందుకు? ఇదివరకే
వీరు పెక్కు రచనలు చేసి, “సెబాసు” అనిపించుకున్నారు. ముఖ్యంగా
కాళిదాసుని వావ్యనాటకాలను సర్వంశమంగా తెలుగులోనికి అనువ
దించారు. మురారి నాటకాన్ని ఇంగ్లీషుగా ఆంధ్రీకరించారు. ఆంధ్రీకర్త
చింతామణి! ఆంధ్రీలో వ్యాఖ్యాతగా కారు. సాహిత్య వ్యాసాలను శత
శః ప్రకటించారు. ఇటువంటి శ్రీ శాస్త్రిగారు ప్రకృతం తారకమహా
కావ్యానికి సంస్కృతవ్యాఖ్యను తెలుగు తాత్పర్యాన్ని రచించేడు.
“సాధారణోభూషణ భూష్యభాషః” అన్న కాళిదాసుని వలుకు, ఇక్కడ
మూలవ్యాఖ్యా గ్రంథాలకు సమంగా సరిపోయింది. నాంతరీయకంగా
నా విషయం కొంచెం చెప్పవలసింది. శ్రీ శాస్త్రిగారిన్నీ నాకున్న
సుహృదయానుబంధము, సహృదయానుబంధము, సారస్వతానుబంధ
మున్ను నుచిరంగాను, అనన్యసాధారణంగాను ఏర్పడిఉంది. అందువల్ల
ఆయన సాహిత్యవ్యాసంగాన్ని సామాన్యంగా నాకోసారి చూపడం,
నేను మెచ్చి “బుర్ర ఊపడము”న్నీ పరిపాటి, అదే తీరులో తారక
వ్యాఖ్యను సాకల్యంగా చదువునునీ, సలహాలిమ్మనినీ” వాడు నన్ను
కోరడం జరిగింది. అదీగాక ‘అల్లుల్లో మల్లుపెద్ద’ అన్నట్లు, నవీనవైయా
కరణుల్లో నాకొకస్థానం వచ్చింది. తారక కావ్యం విషయంలో వైయా
కరణుల అవసరమున్ను చాలాఉంది. కాగా నేను వ్యాఖ్యానాన్ని ప్రత్య

క్షరము చదవడమున్ను, 'కొరకరానికొయ్య' వంటి కొన్ని వ్రతా
గాల విషయంలో నాకు తోచిన సలహాలను చెప్పడమున్ను జరిగింది.
ఈ అవకాశం కలిగినందుకు నాకున్న ఎంతో ఆనందం కలిగింది. ఘను
ఘనులాడుతున్న కుంచెడు బియ్యం పులిహొరకు కొంచెం కరివేపాకు
అందించినట్లు' సంతృప్తికలిగింది. 'అమర్చినదాంట్లో అత్తగారిచెయ్యి
అనే సామెతకూడా గుర్తుకువచ్చి నవ్వుకున్నాను, సరే - దానికేమి !

ఇందులో ప్రతిక్లోకానికిన్ని మృదుమధురమైన సంస్కృత
భాషలో వ్యాఖ్యానము - తాత్పర్యమున్ను - చివరను ముచ్చటయిన
తెలుగులో తాత్పర్యమున్ను, కూర్చబడినాయి, వ్యాకరణాలంకార
చ్ఛందో విశేషాలు అవసరమైనంతవరకు నూచనగా చోటుచేసు
కున్నాయి. విమర్శలు, వాదోపవాదాలు, కాకదంత పరీక్షలున్ను -
పూర్తిగా కాలానుగుణంగా విడువబడినాయి. ఈ కాలంవారికి అవి
సహించవుగదా! మొత్తం మీద వ్యాఖ్యానం సహృదయతంజకంగాను
కాలప్రాధ సామన్యంగాను, సమచితంగాను సాగిందనడంలో సందే
హంలేదు. ఇది నా సంపూర్ణానుభవం.

ఇక ప్రోత్సాహకర్త శ్రీ కర్ణా ఈశ్వరరావుగారు:— శ్రీ
నారాయణదాసుగారికి దగ్గరబంధువు. (అల్లునికి అల్లుడు), దాసభారతికి
ఆత్మబంధువు. వాణిజ్యవిశాకదులయినా వాణివిశారదులు కూడా.
సహృదయ చక్రవర్తి, సరస్వతీవరివస్యయందాసక్తి గలవారు. ఆంధ్రు
వల్లనే "దాసభారతీ ప్రకాశ" మహానాటకయాగానికి దీక్షితులయ్యాడు.
సంవత్సరాలతరబడి నిర్విరామంగా దాన్ని జరిపిస్తున్నారు. తగిన ఋత్వి
క్కులను వరించి, పాఠనసాగిని సంపాదించి, లోపాలులేకుండా
చూచుకుంటున్నారు. మహాజ్ఞా పూర్తికావస్తున్నది. అవభృతం
సమీపిస్తుంది. ఆంధ్రులో ఒక భాగమే ఈ తారకవ్యాఖ్య. నేనుకూడా

శ్రీదాసుగారి 'జగజ్జ్యోతి'ని సంస్కరించి సారస్వతసీరాజనములో తార కాన్ని సమీక్షించి ఈ అవతారకము రచించి, ఏదోకొంత ఆర్థిజ్యాన్ని వహించేనని చెప్పడానికి గర్విస్తున్నాను - 'ఆచార్య' యస్. వి. జోగ రావువంటివారు 'అధ్వర్యుల'యితే, మావంటివారు 'ఉద్ధాతలు' కావడం పరిపాటి, అదేజరిగింది. ఇదంతా జరగటానికి నిదానం శ్రీ ఈశ్వరరావు గారి ప్రోత్సాహం అది లేకపోతే యజ్ఞమూలేదు - ఋత్విక్కులూ లేదు. 'నిరాలంబా దాన సరస్వతీ' అయిఉండేది. 'ఈశ్వరుని సామర్థ్యం' అందరికీ ఉంటుందా - మరి!! కాగా శ్రీ ఈశ్వరరావుగారు సర్వదా సర్వథా సహృదయుల అభినందనాలకు ఆశీస్సులకున్న అర్హులు.

చివరగా — ఒక నారాయణుని మూలమూ, మరొక నారాయణుని వ్యాఖ్యానమూ (అద్వైతంగా భావిస్తే మరీమంచిది), కలిగిన ఈ తారకమహాకావ్యం, ఈశ్వరప్రేరితమైన 'అవతారకము'లో కలిసి 'అ చంద్రతారకము'గా ప్రకాశించాలని నా ఆకాంక్ష. 'తథాస్తు'

విశాఖపట్నం-18
24-8-1983

సహృదయ సేవకుడు

అప్పల సోమేశ్వరశర్మ

ఇంటి అడ్రస్ :

డి. నెం. 50-96-8/ఎ

టి. పి. టి. కాలనీ, సీతమ్మధార

విశాఖపట్నం-18,

పిన్. నెం. (530013)

పీఠిక

శ్రీ గురుమూర్తయే నమః

ఇయ్యది "తారకమ్" అను పేర సంస్కృత శ్రవ్యకావ్యము. ఇందు
అయిదు సర్గలు. ఒకటి రెండు తక్కువగా మూడవందల శ్లోకములు
గలవు. జగ ద్విఖ్యాత యశస్కులైన శ్రీ మదజ్ఞా దాదిభట్ట నారా
యణదాస మహాకవిశేఖరులు రచించిన దీకావ్యము.

బంగారమునకు బరిమళమబ్బినట్లు - రచయిత హృదయమును పూర్ణ
ముగా నవగాహించుకొని సంస్కృతమున నొక వ్యాఖ్య. తెలుగున నొక
వ్యాఖ్య రచించినవారు పండిత శిరోమణి; బ్రాహ్మీభూషణ" బిరు దాం
కితులగు బ్ర. శ్రీ రాంధట్ల లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రివర్యులు.

నేటి మన దీకావ్య మపూర్వమైనది. కాని క్రీ శ॥ 1910 సంవ
త్సరము నాటికే నాగర లిపిలో ముద్రితమై మూలము మాత్రమే జర్మనీ
దేశముదాక పయనించి మార్ట్సబర్గ్ యూనివర్సిటీయందలి సంస్కృత
భాషా ప్రాచార్యుడగు గెల్దనర్ పండితుని ప్రశంసల నందుకొన్నది.
సర్వవిధములనంతటి మహోత్కృష్టమైన ఈ కావ్యము మన మీనాటికిఁ
గనులారఁజూచి, చదువుకొని యాశ్చర్యానందముల నొందుటకు హేతువు
నిస్వార్థ బుద్ధితో శ్రీనారాయణదాస సారస్వత మంతయు నాంధ్రమా
తకు పూ జోపహారముగా సమర్పించుకొను మహోద్యమమునకు నడుము
కట్టిన బ్రహ్మశ్రీ క రా) ఈశ్వరరాయ మహాశయుల సంకల్ప బలము,
అయిన సఫలీకృత మనోరథులైనారు. అది యాంధ్రుల మగు మన
యదృష్టవరిపాకము.

ఇట్టి యపూర్వ సంస్కృత శ్రవ్యకావ్యమును రచించిన గు మహాంత
ర్వాణి మహాకవి మహాగాయక శిరోత్తము సంస్కృతాంధ్రాంగ్ల

పారశీ కాది బహుభాషా భాషాగారము నైన శ్రీ ఆదిభట్టనారాయణ దాసుగారు.

“నారాయణదాసు జయంతి సందర్భమున” ఆచార్య. కళా ప్రపూర్ణ విద్వాన్ శ్రీ గంటి జోగి సోమయాజులుగారు దాసుగారిని గూర్చి వ్రాసిన వాక్యము వివిధ లోకములలో మహావిద్వాంసుఁ డెవ్వఁడు? తెనుఁగున డిట్ట సంస్కృతమున స్పష్ట, సంగీతమున సమ్రాట్. వింత వింత నృత్యములతో విరాట్టు, కన్నడము, ఉర్దూ, ఆంగ్లము పారసీకము అరబీ భాషలలో, నేరిమి గలవాఁడు, కళాశా లాధిపతి డయ్యు, ఆఖిల భారతమున సంచరించినవాఁడు, ఒక్క మహా రాజు పోషణలో నుండియు, వివిధ రాజాస్థానములలోను పేరుండి గౌర వింఁబడినవాఁడును, ప్రాచీనకవులు ప్రారంభించిన ప్రాతకావ్య ప్రక్రి యలో సిద్ధుడైన వాఁడును, కేవల స్వయంప్రతిభతో అపూర్వకావ్య ప్రక్రియను - సంగీతము సాహిత్యము నృత్యము మొదలైనవాని నన్ని టిని మేళవించి కల్పించినవాఁడు ఏవఁడైన నున్నాఁడా యని ప్రశ్నింప వచ్చు. ఉండినవాఁడు, శ్రీమ దజ్ఞాడ ఆదిభట్ట నారాయణదాసు. తమ కావ్యరూపమున అజరామరు లైన ఇతర కవీశ్వరులవలెనే ఆంధ్రదేశ మున ఇతఁడు నేడును ఉన్నాఁడని చెప్పక తప్పదు” అని శ్రీనారాయణ దాసు మహాకవి కృతగ్రంథములు నలువదియాటింటిలో ఈ “తారక” కావ్యమున కొక విశిష్టత కలదు. తక్కిన తత్కృతు లన్నియు భారత భాగవత రామాయణములకో, భక్తిప్రభావము లగు స్తోత్రగ్రంథముల కోవకో, భాషావి శేష బోధనకో, సంగీత సాహిత్య వ్యాకరణాది శాస్త్రములకో, భాషాంత రానువాదములకో సంబంధించినవి. ఇత నీకావ్యమో యితివృత్తము. మొదలు సర్వమును స్వకష్టాల కల్పిత మును, స్వదేశ స్వాతంత్ర్య సంపాదన ప్రణామమునై గోచరించుచున్నది

ఈ కావ్యము 1910 సంవత్సరమున ముద్రితమైనది. అంతకు పూర్వమే రచితమై యుండవచ్చును. లేదా ఆసంవత్సరమే రచనకూడ జరిగినను జరుగవచ్చును.

అప్పటికి మన దేశము బ్రిటీషు సామ్రాజ్యము చేతిలో అస్వతంత్రముగా నున్నది, అంతకు మున్నే శ్రీ "దాదాబాయి, నారోజి" మున్నగు మహామహులు కాంగ్రెసు అనుపేర "దేశీయ మహాసభ" నేర్పరచి యేటేట దానిద్వారా తమ స్వాతంత్ర్య కాంక్ష బ్రిటీషు సామ్రాజ్య పాలకులకు విన్నవించుకొనుచుండిరి. లోకమాన్యతలక్రప బుద్ధులు కొందఱు సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యము కావలె నని అతివాదులనిపించుకొనిరి. గోక్షే ప్రభృతులు సామముచే స్వాతంత్ర్యము సంపాదించ యత్నించుచు మితవాదులనిపించుకొనిరి. ఇది యంతయు 19-వ శతాబ్దితుదను, 20-వ శతాబ్ది మొదటను జరిగిన వ్యవహారము. తరువాత 1905 ప్రాంతమున బంగళా దేశమును బ్రిటీషు పాలకులు రెండుగా విభజించి, ప్రజలలో పెద్దకలహరము లేవ నెత్తి. దానినే బంగళా దేశపు నాయకు లగు బిపిన్ చంద్రపాలు, అరవిందఘోష మున్నగువారావిభాగమును ప్రతిఘటించుచు దేశము నలువంకలఁ దమకు జరిగిన అన్యాయమును ప్రచారముచేయు పందేమా తరమ్మ'లనెడి యుద్యమము లేవనెత్తి విదేశీయ వస్తుబహిష్కారము మున్నగు కార్యక్రమములు నడిపిరి. ఆగాలి సోకి ఆంధ్రరాష్ట్రమునఁగూడ స్వాతంత్ర్యవాంఛ గల మహామహులు కొందఱు అతివాదులుగాను, పెక్కురు మితవాదులుగాను ప్రచారమునకుఁ దిగి, నాటి దొరతనముచే సాఫల్యము పొందలేక అయోమయ స్థితిలో నుండిపోయిరి.

అంతకుమున్ను మహమ్మదీయ పరిపాలనమున మహాబాధ లనుభవించిన ప్రజలు బ్రిటీషు వారిపాలనమున చాపక్కింద నీరువలె ప్రాకుచున్న వై దేశిక నాగరకతకు వశులై, శాసన స్వాతంత్ర్యముతో పాటు

సకల భారతీయ ధర్మములకును దూరమై ఆకారమున మాత్రము హైందవులును, ఆలోచనలకు, ఆచార వ్యవహారములకు, మత సంస్కారములకు విదేశజాలవలె నై పోయిరి.

అప్పట్లో - స్వదేశీయులలో అందును ఆంధ్రుల దుస్థితిని జూచిన శ్రీదాసుగారు మితవాద మార్గమున వాంఛాసిద్ధి కలుగునను విశ్వాసము కలిగి కావచ్చును. రాజకీయనాయకులవలె గాక, తన కవితాశక్తిచే, దేశప్రజల నుద్బోధించి దేశ స్వాతంత్ర్య సంపాదనమునకు, నుపాయముగా, నీకావ్యము రచించినట్లు తోచుచున్నది.

ఈకావ్య నాయకుండుగా తారకుడే నారాయణదాసుగారు వలచున్నదీ తీరమందలి 'అశ్రితకల్పక' మను సగ్రహారమే సువర్ణమున నదీ తీరమందలి అజ్ఞా దాగ్రహారము, అందుండెడి మహేశ్వరుడను పండితుండే దాసుగారి తండ్రియగు వేంకటచయనులుగారు, ఆపండితుని భార్యచేరు శివబ్రహ్మకున్నను. ఆమె గుణగణములకు బ్రతిబింబమైన సరసమాంబయే తారకునితల్లి. తనభర్త నిత్యము పురాణము శివ్యచుండ వినుచు నవి యెల్లరకు మరల బోధించుచు 'చదువులవ్వ అని పిలుచుకొనిన విజ్ఞానవతి నుంచి చరిత్రగల యాదంపతుల కనివృత్తుడుడగు తారకుడే దాసుగా రన్నమాట. తారకుడు మాతృగర్భస్థుడై యుండ బ్రహ్మాది దేవత లందఱు వచ్చి దేవకీ గర్భస్థుడైన కృష్ణవరమాత్మను స్తుతించినట్లే - తారకుడు పుట్టిన వెంటనే దేవతలువచ్చి యాతనిని పరమాత్మగా స్తుతించినట్లు మాత్రము మార్పబడినది. సరసమాంబకు భాగవతము ఎక్కువ ప్రీతిపాత్రము. దాసుగారు గర్భస్థుడై యుండగా బ్రహ్మాది దేవతలు కృష్ణవరమాత్మను స్తుతించిన ఘట్టము. సంతతము ఆమె స్మరించుకొనుటచేతనో, పునఃపునః భర్తవలన వినుటచేతనో, కాలము పుచ్చుచుండెడిది యని ధ్వనిత మగుచున్నది. లేకున్న

తారకుడు పుట్టగానే దేవతలు స్తుతించుట సుసంగతము కా దనిపించుచున్నది.

“తారకు” డన 1 తరింపజేయువాడు. కర్ణధారుడు 2 అనదల నుండి తరింపజేయువాడు. అని అర్థము. దుఃఖమయమైన యశ్వతంత్ర మగు భరతదేశమును తరింపజేయు బూనిన దానుగానికి సూర్యనారాయణ నామమా సరిపడినది. “తరణి” యన నూర్చుడు “తరం త్యనేన సంసారమ్ తరణిః” అనియు తరణి ద్ద్యమణౌ వ్రంసి కుమారీ నాశయోః ప్రీయాం అని యుండుటచేత తరణి తారక శబ్దములు పర్యాయపదములై నవి. వేంకటచయనులుగారు సూర్యమంత్రోపాసకులను, శ్రీ నరసమూర్తి అరసవిల్లి శ్రేణిమన వెలసిన సూర్యదేవుని నారాధించునది. కావున సూర్యనారాయణుఁ డని నామకరణ మొనర్చిరట, దానుగారు కూడ అరసవిల్లి సూర్యనారాయణ శతకముఁ జెప్పి యున్నాడు.

శ్రీమూర్త్యాత్మకుఁడను, వేదత్రయస్వరూపుఁడు నగు సూర్యదేవుఁడే దానుగారు- అని నా యాశయము.

పుట్టిన పిదప తారకుని బాల్యచేష్టలు తదుభయుల భావి జీవితములకును పునాదులుగా దానుగారి భావనాబలమున న్యభావసిద్ధ మౌనట్లు సృష్టింపఁ బడినవి.

పిదప ఉపనయనము, పౌరాణిక వతంసులగు దక్షు తంక్షితే గురువులుగా నుకల విద్యలకును వీజావాపము జరిగినది. మేరు సమ ధీకుఁడును స్వతంత్ర శక్తి గలవాఁడు నగు తారకునకు పరదేశములను చూడఁ గోర్కొంగలిగి “విబుధనగరము” చేరెనంట. దానుగారును ఉపనీతుల వేదము కొంచెము నేర్చి దండిగారివలన సంస్కృత సాహిత్య గ్రంథములు కొలదిపాటి చదివి విజయనగరమున న్నాయు

వాదిగా నున్న అన్నగారి యొద్దకు వెళ్లి యచట ఆంగ్లకళాశాలలో ఎఫ్. ఏ. పర్యంతము పఠించుట మున్నగునవి ధృవములగుచున్నవి. అచ్చట మేధావి యగు తారకుడును సకల విద్యలను గురువుల యపేక్ష లేకయే గ్రహించినాడట. ఆ పట్టణమునందలి జ్ఞానవృద్ధుఁ డగు నొక వయోవృద్ధునివలన అంతకు పూర్వ మాపురజనము నచటి భూపాలకుఁడు నెఱత ధర్మమార్గమున నుండెడివారో వివరముగాఁ దెలిసికొనెనట. తాతకు డాపట్టణ మంతయుఁ దానుజూచి, యానాటికి నెట్లు మాటి పోయినవో తెలిసికొని పరితాపము నొందినాడట. నాల్గు వర్ణముల వారును స్వధర్మ దూరులై కన్యా శుల్కాది దురాచార పరాయణులై పోయిరే యనుకొనుచు, రాజోధ్యానము చేరి నాటి దేశదుస్థితి నొక గేయముగా రచించి, యొక చెట్టుక్రిందఁ గూర్చుండి గొంతెత్తి పాడి నాడు. అచ్చటికి సమీపముననే రాజప్రాసాదమున నున్న విబుధపుర రాజకుమారుఁ డాగానమునకును, కవిత్వమునకును పరపశుఁడై తార కుని తన భవనమునకు వచ్చుటకు సేవకులచే గుఱ్ఱము సంపెను. తార కుఁ డాగుఱ్ఱము నెక్కి రాజకుమారుని కలిసికొని యతని ప్రేరణమున మహారాజును దర్శించెనట.

ఈసందర్భము - తానుగారు సంగీత సాహిత్యములందు నిష్ణాతుఁడై హరికథా కథన నైపుణ్యముచే నాంధ్రదేశమందే కాక కర్ణాట దేశ మైనూరు చేరి యచటి మహారాజుగారి యాదరణ ప్రత్యేక సకల సన్మానములకు భాజనులైన కథ కిది స్ఫూరకముగా నీవాక్యమున ఘటించబడినది. రాజపుత్రునిచే మహారాజుసన్నిధికిఁ గొంపోబడిన తారకుడు తన సకల విద్యాపాటవమున సత్కృతుఁడై యువరాజుతో బద్ధమైతి గలవాడయ్యెను. దేశముయొక్క పారతంత్ర్యమును గూర్చి యిరువురును సుదీర్ఘముగాఁ జర్చించుకొని, చంద్రద్వీపమున నున్న సార్వభౌముని దర్శించి స్వదేశమునకు స్వాతంత్ర్యము సంపాదించవలె నని దృఢ నిశ్చయము లైరి.

ఇంతదాక - ఆ త్యాగశ్రయముగా నీవృత్తాంతము ధ్వనించుచు
యెంతయో రమ్యతరముగా నున్నది. తారక రాజపుత్రుల యీగంక
లము నాటి మితవాద నాయకుల తీవ్రయత్నములకు నూచకంగా
గనపచ్చుచున్నది. అతివాదులును విప్లవవాదులు నగు లోకమాన్య
ప్రభుత్వమును సావర్కారు సోదరులును బ్రిటీషువారి నెదిరించి, వడ
రాని శిక్షలకు పాత్రై యేమియు సాధింపఁ జాలక పోవుట చూచి కావ
చ్చును. దేశాభిమాన పూరిత హృదయు లగు దాసుగారు భంగ్యంతర
ముగా మితవాద మార్గమున కొకనుగమమగు మార్గమును చూపఁ
దలఁచి తారక రాజపుత్రుల విదేశయాత్ర ముందుగా కల్పించిరి.
బ్రిటీషుచక్రవర్తిని దర్శింప ఇంగ్లాండునకు వెళ్ళవలెను గనఁ దానికై
ముందుగా నొకాయాత్ర కల్పిత మయ్యెను. ఆయన యేదో నొకసంద
ర్భమున ఓడప్రయాణము చేసినాలో లేదో తెలియదు. కాని మహావి
గావున చూచినట్లే వర్ణించినారు.

సంకుపాల నృసింహశని తన కవివర్ణ రసాయనమున సత్కవులఁ
గూర్చి యిట్లు చెప్పెను.

చ. మనమునఁ గొన్న నెవ్వగల మాన్వి ఘటించురు కావ్యసమ్మదం
బనఘ కథాముఖంబున హితాహిత బోధ మొనర్తురింపుగా
గనుఁగొనుకంటె నద్భుతముగా నెఱిగింతు రతీంద్రియార్థముల్
ఘనమతు - తెల్లవారికి నకారణబంధులుగారె సత్కవుల్.

అని దాసుగారు ఘనమతులు గావున నింద్రియములకుఁ గోచరింపని
వదార్థములను గూడఁ జూచిన దాసుకంటె నద్భుతముగా వర్ణించినారని
నాయూహ.

తారక రాజపుత్రులు నొక నెక్కిరి. అయిదే తెలుగువారి
యొడ కాదు. అది నీవేరు. ముందుగా కోడిపై కూత వేసినది. అది

విని యాత్రికు లందఱును నోడ నెక్కిరి. ఓడ బయలుదేరినది. పొగ చిమ్ముచున్నది యాత్రికులకు పరదేశ మెప్పుడు చూతుమా అని యాత్రేము కలిగినది. నౌక వేగముగా నడచుచున్నది. ఓడవాండును వ్యయాణికులును హాయిగా నున్నారు. తిమింగిలాదిజంతువులు కనబడు చుండెను. నీటిని పీల్చుకొని నౌక వెళ్ళుచుండ సముద్రము రెండు పాయలై నట్లుండెను. యాత్రికులు భోజనాదికము తలచుకొనుచు నౌకరితో నౌకరు చెప్పకొనుచుండిరి.

దిశలు మాటి నట్లయ్యెనట. త్రావుటకు వెచ్చుకొనిన మంచి నీరు నేయివలె అతి మితముగా వాడుకొనుచుండిరి. యాత్రికులు రుచి నంచక యున్నమును దినుచుండిరి. అంతట భయంకర మైన యెదురుగాలి వీచ దొడగెను. నావికుడు గాలికి భయపడుచున్న యాత్రికులను ఇంటి యరుగున నుండెడి కోళ్ళగూటితోనికి కోళ్ళను వ్రేళపెట్టినట్లు ఓడలో వలిభాగమున వ్రేళపెట్టెనట. క్రమముగా కొంతసేపటికి గాలి తగ్గెను. ప్రమాదము తప్పి నౌక పూర్వమువలె వేగముగా పోవుచుండెను. యాత్రికులు నంపదలుపొందిన దరిద్రులవలె, ఆరోగ్యము పొందిన రోగుల వలె నిర్భయులై నారు. అంత నౌకనాటి ప్రాతఃకాలమునకు గమ్యస్థానము కనబడ, తారకుడును రాజపుత్రుడును, ధూమనౌక (స్టీమరు) నుండి యొక పెద్ద పడవ నెక్కి యాత్రికులతోపాటు ఒడ్డెక్కిరి. ఇది నౌకాశూత్రః స్వానుభవ మున్నవారై నను దానుగారివలె ఏదిన్న యంశమును విడువ కుండఁ జెప్పఁగలరా! ఆవర్ణనము నిరుపమానము అగ్రస్యసాధ్యము.

తరువాత నాచంద్రదీప్తివ నానుట యుత్త మోత్తమమైన యాచార వ్యవహారములు, వారి యాదరమును బహునిధముల వర్ణింపఁబడెను. ప్రజల నుద్బోధకతే ఆచంద్రదీప్తివమునందలి సార్వజ్ఞముని వలన తారక రాత్రికుమారులు అమితాదరము నొందినారు. "మీ సామ్రాజ్యములోని

మా దేశమునకు స్వాతంత్ర్యము - కావలె నని కోరుటకే తాము వచ్చి
నట్లు విన్నవించిరి. తారక రాజపుత్రుల శౌర్య దైర్య సాహసములకును
వారి సకలవిద్యా పాటవమునకును మెచ్చుకొని, రాజసభా ముఖమున
వారిద్దఱను సేనాధిపతులుగా సార్వభౌముఁడు నెఱకొల్పిన అప్పటికి నా
సార్వభౌముని సోదరుఁడు శత్రువులచే చెఱవట్టబడినట్లు చెప్పటయే
తడవుగా వారిద్దఱును సేనలతో వెడలి ఆధునిక యుద్ధపరికరములు
అనఁగా జలాంతర్గాములు తుపాకులు మరఫింగులు, బాంబులు
మున్నగు వానిని గొని శత్రుపై న్యముల నాశనమొర్చి అంతకుమున్ను
శత్రువులతో పోరాడి ఓతగాతుఁడై మూర్ఛలోనున్న సార్వభౌముని
సోదరుని జేరిరి. తారకుఁ డాయనకు వైద్యముచేసి కన్ను తెఱపించి,
పథ్య పానాదులచే స్వాస్థ్యము కలిగించెను. ఆ సందర్భమున శరీర
శాస్త్ర మంతయు వర్ణింపబడెను. అది దాసుగారి ఆయుర్వేద విజ్ఞానము
నకు కరదీపికగా వెలసినది.

తరువాత తారక రాజకుమారులు చక్రవర్తి సోదరుని వెంటఁ
బెట్టుకొని చంద్రదీప్తవమునకు వచ్చి చక్రవర్తిని సంతోష్టు నొనర్చిరి. ఆ
సందర్భమున దుర్భిణియంత్రము వర్ణితము. సార్వభౌముఁడు తనసోద
రుని వలన వారిరువుర చాకచక్యమువిని యెంతయు మెచ్చుకొని, వారి
కఠిన్మైన భారతదేశమునకు స్వతంత్రపరిపాలన వర మొసంగెను.
మరియు నా దేశమునకు పాలకుఁడుగా విబుధనగర రాజకుమారునే నిర్ణ
యించెను. తారక రాజపుత్రులు మిక్కిలి ఆనందించిరి. అంతట చక్ర
వర్తి పెండ్లికి సిద్ధముగానున్న తన పుత్రికను రాజకుమారునకిచ్చి పెండ్లి
చేసెను. పెద్ద వివాహముమీఁద వారి నందఱును తనతమ్ముని సాయ
మిచ్చి విబుధపురమునకు వంపెను. సార్వభౌముని సోదరుఁడును రాజ
కుమారుని భారతరాజ్య పాలకుఁడుగా వట్టాభిషేక మొనర్చెను. అంత
తారకుఁడు సంతోషముతో రాజకుమారిని శిరస్సున తన చేతితో కిరీటము

నెలకొల్పి దీనించెను. దేశమునకు స్వాతంత్ర్యము వచ్చెగదా అని తృప్తిపడెను. సార్వభౌముని తమ్ముడు స్వదేశమున కేగెను.

తారకుడును సకల సౌభాగ్య లక్షణవతి యగు నొక యుత్తమ బ్రాహ్మణ కన్యను పెండ్లాడి, ఆ భారతనాయకునివలన మహాహింస తములగు పారితోషికములఁ గొనుచు - ప్రాణవద మగు మిత్రుడై స్వతంత్రుడై సుఖముగా నుండెను. ఇది తాంక కావ్యమునందలి యితివృత్త సంగ్రహము. ఆ యితివృత్త మంతయు శ్రీ లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రిగారు వ్యాఖ్యానించియే యున్నారు. కావున దాసుగారి కావ్య రచనమునకు కాంక్షముగా నాచెప్పిన దేశస్వాతంత్ర్య పిపాసకు ద్యోతకములగు దాసుగారి రచన నుండియే తెలిపెను.

తారకుడు అనఁగా - దాసుగారి కదా! ఆతఁడు మొట్టమొదట

శ్లో॥ “అమల లలితగూఢః సర్వవేదః, ప్రశాంతః

సకలజనసమానః సర్వతంత్ర స్వతంత్రః.

విజిత సమవయస్కుః నిత్యయా సద్యశస్కోఽ

భ్యలవత పరజే శాలోనం త త్కుమారః.

కొమార వయస్కుడైన తారకుడు - సాటిలేని రూపముగలవాఁడు, సర్వము తెలిసినవాఁడు, - శాంతస్వభావుఁడు - అందఱియందు సమ భావము గలవాఁడు. సర్వతంత్రములందు స్వతంత్రుడు, విద్యచే తన యూరువారిని మించినవాఁడు, పేరొందినవాఁడునై పరదేశములను చూడ నభిలాష గలవాఁడాయెను.

తారకుడు స్వగ్రామము విడిచి విబుధపురికి వెళ్ళునాటికి - కూర్చున్నప్పుడు పరిసరమున భారతదేశము క్షోభించుచున్నట్లు—

శాస్త్రి మారన్, భూమి దేవం పరిణింన్

దేశదేశేనాం దహన్ పతనాన్

శకాధీశ్వరో భావైశ్వర్య మావత్,
జగో నాన్యదుఃఖం వినై వస్య సౌఖ్యం.

అనఁగా - శకాధీశ్వరుఁడు (తురుష్క ప్రభువో, అట్టివాఁడో) కలస్త్రీ
లను ఎత్తికొనిపోవుచు, బ్రాహ్మణులను నిందించుచు. దేవాలయము
లను గూల్చివేయుచు, పట్టణములు కాల్చివేయుచు, ప్రభుత్వము
సాగించుచున్నాడట. ప్రజలు సౌఖ్యము నెఱుంగక సర్వదా దుఃఖమును
పొందుచున్నారట. ఇది బహుశః ఆనాటి ఉత్తరహిందూస్థాన దుఃస్థితి
కావచ్చును.

విబుధపురము చేరినపిదప అచటి వృద్ధులవలన ఆంధ్రదేశము,
అందును ఆవిబుధపుర రాజుల పరిపాలనమున ప్రజలు పొందిన సౌఖ్యము
ధర్మము, సత్యము, వర్ణాశ్రమ ధర్మనియతి, పూర్వమెట్లుండెడిదో విని
తారకుఁ డెతయో మొదట ఆనందించెను.

శ్లో! శుశ్రీ విగదిత మార్గం నాజహాన్నిశ్చేషం

దృఢ మిహ వరపద్యాం న హ్యవాలంబ తాయం

అనుమత బహు దుఃఖం నో సుఖం మానవోఽద్యా

షకృత మవకతం దుర్వృత్త ఉన్మత్త చిత్తః-

4-82

అచ్చట జనుఁడు వేదవిహిత మార్గమును పూర్తిగా విడువలేదు పూర్తిగా
విజేతీయుల మార్గము నవలంబింపలేదు దుర్వాప్యపారములలో, పిచ్చివా
నివలె నై పోయి ఏదిసుఖమో ఏదిదుఃఖమో కూడ తెలిసికో లేకున్నారు.
అప్పటి దేశస్థితియన్నమాట. వారినిజూచి జగత్తంతయునిల్లే యున్నది.
కావున నెట్లయినను యువకారముచేసి యుద్ధరింపవలెనని ఉదారుఁడగు
తారకుఁ డనుకొనినట్లు "న జగదుపచిక్కిర్తు స్తర్కయన్ న్నమ్యుదారః"
అని చెప్పఁబడెను. అప్పుడు కర్మభూమియను మన దేశమును దేశించి-

శ్లో! జనని! తన జనోఽతిక్రమ్య వేదోపదేశం

ప్రతిదిన మచరత్ స్వచ్ఛంద హీనో హతాశః

ఇతి ముహు రభవ స్త్వం నుష్ఠ రోరుద్యమానా
ద్విజ నినద విలాపైః సంధ్యయోః కర్మభూమే.

అమ్మా! ఓ కర్మభూమి! నీవ్రజలు వేదోపదేశము విడనాడి “స్వేచ్ఛ
యెందును లేనివారై ఆకలడుగంట సర్వదా ప్రవర్తించుచున్నారు.”
అని రెండు సంధ్యలయందును కూసెడి వక్షులకూతలనెడి యేడ్పులచే
మాటి మాటికి గట్టిగా విలపించుచున్నావు”-

అనుచు బహు గుణ లలితముగా వాగ్గేయకారుఁడు కావున
పెద్దగా పాడినాఁడు.

శ్లో! అభివ రుచిరోహ చిత్రసత్కావ్య శృష్టే, రపి సకల జనానాం
మోహకృద్ గానశక్తేః” 4-53

క్రొత్త క్రొత్తని యందమైన యూహలతో కవిత్వము చెప్పట
వలనకంటె గానశక్తివలన సకల జనులకును మోహమును కల్పించెను.
తరువాత “ప్రాతఃకాల పర్ణనమున” అని చక్రవాకపక్షి దేశాభిమాని
వలె ప్రకాశించెనని దేశాభిమానము వెల్లడించెను.

పిదప విబుధనగర రాజపుత్రుని స్నేహము మహారాజదర్శనము
జరిగినపిదప ఆ రాజకుమారుఁడును తారకుఁడును-

“ముహు రభిజన యోగక్షేమ మాలోచయంతౌ” 4-56 తను
జగ్మనిదేశముయొక్క యోగక్షేమములను మిక్కిలిగా ఆలోచించి
నారు. తుదకు-

శ్లో! జగదధిపతి మన్వగ్భూయ గోపాయతుం స్వే
బహువిదిత యువానౌ ప్రార్థ్యతౌ దేవదేవం,
న నుఖ మితి విదిత్వా స్వైరితా మంతరేణ
పృథిత దృఢమనస్కా వాప్నుతాం ధూమనాకాం” 4-58

మిగుల జ్ఞానవంతులగు నాయుద్దతు యువకులును, తమ్ము వెంట నంటి యుండి రక్షించుకొంటున్న జగదీశ్వరుడైన దేవదేవుని మనస్సునందు పొగిల్పించి దేశమునకు స్వాతంత్ర్యము లేనిదే సుఖము కలుగదని దృఢ నిశ్చయము కలవారై, తత్సంపాదనార్థము పొగయోడ (చిన్న దేవును) జేరిరి.

ఈ శ్లోకములందు కవితాచమత్కృతి కొట్టవచ్చినట్లు సర్వత్ర కనబడుచున్నను అంతర్వాహినిగా జేశ స్వాతంత్ర్య సంపాదనకై యుపాయాన్వేషము ముఖ్యముగా తోచును.

ఇది యానాటి రాజకీయముల ముచ్చట, ఇవ్వు డట్టి బాధలు దొలగినవి. దైవకృపవలన స్వరాజ్యము వచ్చినది, కావున ఆ రాజ కీయ వ్యవహారముల చింతనము కట్టిపెట్టి మహాకవి, మహాగాయకుడు, భాషామహావండితుడు, పారికథా పితామహుడగు నారాయణదాస మహాశయుని సంస్కృత కవితాసరస్వతికి రత్నకిరీటమైన తారకకావ్య మునఁ గల శబ్దార్థ రామణీయకము హృదయముచే నాస్వాదీంతము.

తారకము పంచసర్గ పరిమిత మగు సంస్కృత శ్రవ్యకావ్యము అని ముందుగానే చెప్పియున్నాము 1, 2 హెచ్చో తగ్గో - మూడు వందల శ్లోకములు గలవు. కావ్యాదర్శమున దండిమహాకవి.

“సర్గై రనతి విస్తీర్ణైః శ్రావ్యవృత్తైః సురంధిభిః

సర్వత్ర భిన్నవృత్తాంతై రుపేతం లోకరంజమ్”

అని కావ్యాదర్శమున కావ్యమందలి అవాంతర విభాగములైన సర్గ ములు అతివిస్తారముగా నుండరాదు. అందలి వృత్తములు శ్రావ్యము లుగా నుండవలెను. ఇతివృత్తము విడిపోకుండ సర్గములన్నిటియందును కలసి వచ్చుచుండవలెను. ప్రతిసర్గాంతమునను వేరువృత్తముండవలెను

అని చెప్పిన నియమమున కీతారక కావ్యము సరిపడియే యున్నది. కాని యీ సర్గముల సంయోజనమున దాసుగారి ప్రత్యేకత యొకటి తేకపోలేదు. అది కావ్యమైన వాల్మీకి రామాయణము మొదలు, కాళిదాసు, భారతి, మాఘ, నైషధాది సకల కావ్యములందును వెనుకటి సర్గాంతిమ శ్లోకమునను, అనంతర సర్గాది శ్లోకములను, ఛందోవిషయమున సంబంధము కానరాదు. కాని యీ కావ్యమున నొక వైలక్షణ్యము కనబడును.

1) సర్గమున :- అన్నియు ఉపజాతివృత్తములు, తుదిని మాలిని వృత్తము

2) సర్గమున :- అన్నియు మాలినివృత్తములు - సర్గాంతమున అనుష్టుప్పందము.

3) సర్గమున, - అన్నియు అనుష్టుప్పలే. తుదిని ఉపజాతివృత్తము

4) సర్గమున :- నానావిధ వృత్తములు తుదిని ప్రహర్షిణీ వృత్తము

5) సర్గమున - అన్నియు ప్రహర్షిణీ వృత్తములే - తుదిని శార్దూల విక్రీడిత వృత్తము - చక్రబంధము (బంధకవిత్వముతో సమాప్తి.

ఒక్క నాల్గవసర్గమాత్రము విడిచి అన్నిసర్గములును ఆద్యంత శ్లోకములు శృంఖలాబద్ధము లగుట అపూర్వ సృష్టి.

చతుర్విధ కవిత్వములలో నొకటిగా నెన్నబడు బంధకవిత్వము ప్రాచీనులైన భారతి మాఘ మహాకవుల కావ్యములందును, అర్వాచీనుడగు వేంకటాధ్యారి కృతమగు లక్ష్మీనరహరి కావ్యమునను కనబడుచున్నది. అంధ్ర కావ్యములందు పారిజాతాపహరణము, సరసభూపాలీయము మున్నగు వానియందు హెచ్చుగా గనబడును. దాసుగారు ఆతొలివను గూడ తమ వైశిష్ట్యము చూపినారు.

ఇత శబ్దార్థ మూర్తి రాఖ్యతే - కావ్యసంపదః" అని
కావ్యమునకు "శబ్దము, అర్థము" రెండును శరీర మనినారు లాక్షణి
కులు- అర్థము మూట యటుండ దానుగారు శబ్దముమీద చేసిన సాము
గతిడిలు అత్యద్భుతము- కావ్యారంభమున-

"స్వభావ పాండిత్యబలేన కుర్వే కావ్యం, - పతత్రీ సహసేవనీడం"
అని ప్రతిజ్ఞ చేసినారు. పక్షి స్వశక్తిచేత (ఇతరు లెవ్వరు నేర్పకయే)
తన గూఢనిపలెనే - నేను స్వభావసిద్ధుడుగా పాండిత్యశక్తిచేత నీకావ్య
మును చేసికొనుచున్నాను - అని భావము.

ఇందు "సహసా, కుర్వే." అను రెండు పదములును అసామాన్య
ములు- "సహసా, అనునది" అతర్కితము- అను సర్థముగల అవ్య
యము కాదు, ద్రవిణం తరః సహ బల శౌర్యాణి స్థామ తుష్కంచ
అను కోశమును బట్టి 'శక్తి' అను సర్థముగల సకారాంతముగు 'సహస్' శబ్ద
తృతీయైకవచన రూపము- "స్వశక్తిచేత" అని దాని కర్థము-
"కుర్వే" అరు క్రియాపదము - ఆత్మనేపదము- క్రియాఫలము కర్తృ
గామి యగుచో ఆత్మనేపదము ప్రయోజ్యము- అని నూచించుట కే
ఆత్మనేపద రూపము 'కుర్వే' ప్రయుక్తమైనది- ఇట్టి రహస్యము లం
దందు కనఁబడుచుండును.

కావ్యరచనా రంభమున నాయన చేసిన ప్రతిజ్ఞావచనములలో-
"ఈ తారక మనెడి గ్రంథమున నున్న శ్లోకములందు పాదపూరణమే
ప్రయోజనముగాఁ గల "తు-హి-చ-స్మ-హ-వై" అను పదము
లుండవు. ఒకటి రెండు మూడు సర్గములందు వరుసగా లుక్, లక్, లిట్
క్రియాపదము లుపయోగింపఁబడినవి. రెండు మూడు సర్గములందు
భూత కాలమును బోధింపని క్రియాపదములు లేవు. ఈ కావ్యము వైది
కములు గానట్టి పాణినీయ నూత్రి "కుదాహరణములు" అను

భావము గల దానుగారి సంస్కృత కావ్యములకు రాంభట్ల పండితుల వారి అనువాదము.

ఆదిషయమునకు చేరువగా శ్రీ లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు సంస్కృతవ్యాఖ్యయందును, ఆంధ్రవివరణమునందును ప్రదర్శించుచునే వచ్చినారు. మొదటిశ్లోకమున సంస్కృత భాషా ప్రాశస్త్యము వర్ణింపఁ బడెను. అందు తమ యుద్దిష్టార్థము తెలుపుటకు మహాక ధాతువు ప్రయోగింపవచ్చును. కాని “పరిష్కరోతి” అను క్రియాపదమునఁ గల చిన్నవిశేషము చూపఁబడినది. “పరి+కరోతి” అను నెడ “సంపరిభ్యాం కరోతౌ భూషణే” అనునాత్రముచే కృధాతువునకు సుడాగమము కలిగి “పరిష్కరోతి” అనురూప నిష్పత్తిని దెలుపుటకే ప్రయుక్తమైనది.

4-వ శ్లోకమున :- “అవాత్సీత్” అను పదము ‘వస’ ధాతు లుక్ ప్రథమపురుషైకవచనరూపము. “వస” ధాతువునందలి సకారము తకారముగా మారుట నొక వైచిత్రి “(సః స్వార్థధాతుకే” సస్య తః స్వా త్సదా వార్థధాతుకే” అను పాణినీయము దాని కాధారము.

2-వ శ్లోకము :- “ఉత్తపతే” అని ప్రయుక్తము వానికి ‘ఉజ్వల శోభాం కరోతి’ అని వ్యాఖ్యానింపఁబడినది. “తప” ధాతువు భ్వాది, దివాది. చురాది గణముల మూడింటను వరుసగా ‘వరుసగా దాహే, ఐశ్వర్యే, సంతాపే’ అను సర్థములతో పరస్మైపదముగా నున్నది. ఆ తపధాతుకే ‘ఉద్విభ్యాం తపః’ అను నూత్రముచే - ఉక్ వి’ అను ఉపసర్గములకంటె పరమందున్న “తప” ధాతువు “ఆత్మనేపదము” అనుటయు ఉపసర్గబలముచే నాహ ద్యర్థములు పోయి ప్రకాశించు అనెడి అన్వార్థము గూడ పొందినది.

2-వ సర్గము :- ‘ఆసుఖ్యత్’ అని కలను - అది యొక విచిత్ర మైన ధాతువు. “సుఖ దుఃఖ తత్త్రి-యాయాం” అను ధాతువులపై.

కంఠ్యాది గణపతములు కావున “కంఠ్యాదిభ్యో యత్” అను సూత్రముచే యదాగమము వచ్చి సుఖ్య, దుఃఖ్య అని ధాతువులగును. దాని అందలి ‘సుఖ’ అను దానికి ‘లజ్’ లో ‘అనుఖ్యత్’ అని వ్యధమవురు మైక వచనమునఁ గలిగిన రూపము.

మఱియు నాయాధాతువులపై విశేషార్థములను డెలుపు నన్, క్యచ్, యజ్, యజ్ఞక్, క్విప్, మున్నగు వ్యత్యయములు వచ్చి, ఎట్టి పరిణామమొందునో, అందునుకర్మార్థభావాత్థములం బెట్టిపరిణామమొందునోయట్టి విశిష్టరూపములీ కావ్యమున నించుమించుగా వ్యతిశ్లోకమునఁ గనఁబడును. మచ్చునకై నాచేత నై సంతలో ప్రక్రియ చేసినరీతిని బ్రహ్మశ్రీ లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు వ్యాఖ్యయందు చేసి చూపిన యెడ- ఆవ్యాఖ్యకు వ్యాఖ్య చేయవలసివచ్చును, కావుననే శ్రీశాస్త్రిగారు రేఖామూత్రముగా నన్నితిజంతరూప విశేషములను చూపుచునే వచ్చినారు.

1-వ స. 45. ‘అను’ ‘పూర్వక’ భూధాతువుపై యజ్ -లో (భృశార్థమున) చేసి- కర్మార్థమున- “లుజ్” లోని రూపవగును ‘అన్వబోభూయి’ అను రూపము కూర్పఁబడెను. మఱియు- ‘అబోబుధతాం’ ‘బుధ అవగమనే’ అను ధాతువుపై ప్రేరణార్థమున ణిచ్ వచ్చిన పిదప లుజ్ లో వ్యధమవురుష ద్వివచనాంతమైన రూపము, మఱియు అను బోభూయాం బభూవే, వీక్షాంచక్రాతే, మాక్తికంది, మహినంది వజ్గంది, మున్నగు అపూర్వములగు క్రియాపదములు వినుర్పించి తెలిసికోఁ దగినవి. యిందు కోళ్లలు. సంధివిషయమున - నొకచిత్రము చూపబడినది.

4-వ సర్గము 54-వ శ్లోకము :- (వైశ్యదేవీ స్మృత్యము) అష్టావింశ త్యక్షాహిణం ద్వేషి సేనాం హత్యాఽన్మద్యాజ్యం సోదరం రక్షతః స్మ. ఆభ్యాం యః కార్యోఽస్వాభి ర ద్యోవచారః కిం “కిమ్ముక్తం” సత్సర్వ దాః ధన్యుశాస్త్రైః “అనఁగా ఇరువది యెనిమిది యక్షాహి

ఋల శత్రుసేనను వధించి, నారాజ్యమును నాసోదరుని వీరిద్దఱు రక్షించిరి. కాన వీరిని మేము ప్రత్యుపచార మేమి చేయవలెనో, సభ్యులారా! ఇట్టి యెడ ధర్మశాస్త్రము లే మేమి చెప్పుచున్నవో తెలుపుడు అని భావము.

ఇందలి అ, జ్ఞు ల్విసర్గ, పూర్వయా పాదిసంధులు సామాన్యము లైనవే, కాని 'కిం. కిమ్యు క్తం' అనేది సంధి కార్యమునఁ గల చమత్కారము నుత్పత్తి. కిమ్ + కిమ్ + ఉ + ఉ క్తమ్! అను వీనిలో రెండవ 'కిమ్' శబ్దములోని మకారమునకు పరమైన 'ఉకారము' వితర్కార్థము గలది. ఏకాచ్ఛము, కాన 'నిపాత ఏ కాజినాజ్' అను సూత్రముచే నిపాతమై 'ప్రగృహ్య' సంజ్ఞ నొందినది. కావున 'ప్లుత ప్రగృహ్య అచి నిత్యం' అను సూత్రముచే ప్రకృతిభావము అనఁగా సంధి లేకుండ (కిమ్ + ఉ = కిము) కిము + ఉ క్తమ్ = 'కిముఉ క్తమ్' అని యొక్కరూపము ననే ఉండవలసియున్నది. దానికి వికల్పముగా బాధకమై 'మఱు ఉఞ్ నో వా' అను సూత్రముచే కిమ్ శబ్ద మకారమునకు పరముగా నున్న 'ఉఞ్' లోని ఉపకారమునకు ఉ క్తమ్ అను దానిలోని ఉకారము పరమయి నందున ఆఉకారమునకు వకారము వికల్పముగా నాదేశమై కిమ్ + వ + ఉ క్తం = 'కిమ్యు క్తమ్' అనియు - వెనుకటి ప్రకృతిభావము (సంధిలేమి) చే 'కిముఉ క్తమ్' అనియుఁగూడ నుండును.

దాసుగా రీరహస్యము తెలుపవలె ననియే పాణినీయమునఁ జూనుఁబడిన యీవిశిష్ట సంధిలోని పదబంధమును ప్రకరణోచితముగా నదుకుకొనినట్లు కూర్చినారు.

“సర్గము 1 శ్లోకమున:- వేదద్రష్టాపి సేవ్యా” అని ప్రయుక్తమైనది. వేదద్రష్ట + ఋషి సేవ్యా = వేదద్రష్టాపి సేవ్యా అని సవర్ణ దీర్ఘ సంధియే కాని 'పితౄణము' అనునట్టి హోకట రెంటు దక్క, అ, ఇ, ఊ, ల సవర్ణ దీర్ఘ సంధివలె ఈ ఋకార సవర్ణ దీర్ఘ సంధి

అంత ప్రచురము కాకపోవుటచే చూడఁగనే ఏదియో యొక నింత స్ఫురించును.

4. 47 శ్లోకము - "పాణౌకృత్య జయార్థం రక్షన్తా పృతనాం మాం
భూభర్తార ముపేతాం శత్రోదర్య మణందం" అని
కలదు. దీని వ్యాఖ్యానమున "జయార్థం = జయలక్ష్మీం అనునది ప్రమా
దపతితము అనుకొందును, అచట "జయర్థిం" అని కవిపాఠమై యుం
డును. "జయ + ఋద్ధిః" నూర్యరాయాం నిఘంటువున "ఋద్ధి"
శబ్దమునకు 1 సమృద్ధి 2 పార్వతి 3 లక్ష్మి అనియు మేదినీ నిఘంటు
వున "ఋద్ధిః స్వా దాపధీభేదే సమృద్ధా పపి యోషితి" అనియు
నుండుటచే జయర్థిం = జయసమృద్ధిని, లేక జయలక్ష్మిని" అనుకో
వచ్చును. "పాణౌకృత్య = పరిణీయ" అనెడి వ్యాఖ్యయు సుసంగత
మగుచున్నది. ఇది "పాణౌకృత్య అనునది నిత్యం వాస్తే పాణా
వుపయమనే" అను పాణినీయముచే జయలక్ష్మిని పెండ్లాడి అనగా
సంపూర్ణ విజయము పొంది అను అర్థము స్పష్ట మగుచున్నది. ఈ
"పాణౌకృత్య" అను సమాసమునందలి చనుత్కారము చూప
నెంచియే దానుగారు చక్కఁగ కూర్చినారు. వాస్తేకృత్య, పాణౌ
కృత్య, అని చూపబడిన సమాసములందలి వాస్తే, పాణౌ" అనునవి
ఏకా రాంతములైన అవ్యయములు. వానికి వాస్త మనియే అర్థము
అని వ్యాఖ్యానింపబడెను. "పాణౌ + కృత్వా" అనువానికి సమాసము
చేయఁబోవ - సమాసేఽ సభౌ పూర్వే క్త్వో ల్యప్ అను నూత్రముచే
కృత్వా అనుదానిలోని 'క్త్వా' ప్రత్యయమునకు ల్యప్ప్రత్యయ ముడే
శమై పాణౌకృత్య "అనువాపము నొందినది ఇది యొక చిహ్నమైన
మార్పుకాదా?

1 సర్గము 16 శ్లోకమున సకల మగు స్వర్గమున అనుసర్గమున
సర్వం దివం అని దానుగారు ప్రయోగించిరి. దివ్ శబ్దమునకు స్వర్గము
2 ఆకాశము. అని అర్థము లగలవు. ఆరెండర్థములందును ఆ శబ్దము

స్త్రీలింగము. “సురలోకోద్వో దివో ద్వే స్త్రీయామ్” అనియు, ‘ద్వో దివో ద్వేస్త్రీయా మభ్యమ్’ అనియు అమరకోశమున స్పష్టముగా నున్నది - దానుగారు నవ్రంశక లింగముగా నెట్లు ప్రయోగించిరి? అది చూడఁగా అమరవ్యాఖ్య యగు నుధయందు - “ద్వ్యాః స్త్రీ స్వర్గేచ గగనే దివం క్షీబం తయోః స్మృతం” అని యేనిఘంటువులోనిదో కాని చూపబడెను - ఆరూప ప్రకటనమునకే దానుగారు సర్వం, దివం అని నవ్రంశకలింగముగా ప్రయోగించినారు -

5-వ శ్లోకమున - తిష్ఠమానా అని ప్రయుక్తము ‘ష్టా’ ధాతువు పఃస్మైదము దానికి లిడర్థమున శత్రువృత్త్యయము వచ్చి వ్రంలింగమున తిష్ఠన్ అనియు స్త్రీలింగమున తిష్ఠంతీ అనియు రూపము లొందును. అట్టియెడ తిష్ఠమానా యని ఆత్మనేపదమునకు రాదగిన శాసన్ ప్రత్యయమెట్లువచ్చును? అనినచో ‘ప్రకాశన స్థేయాఖ్యయోః’ అను సూత్రముచే ప్రకాశనార్థమునను, స్థేయార్థమునను ఆ ష్టా, ధాతువే ఆత్మనేపదముగను, శాస శాస జుతమైనది. ఈశ్లోకమున సార్వభౌమనిపుత్రిక రాజపుత్రుని కొఱకై అనురాగప్రకాశనము చేయుచున్నది. అనునర్థమున ప్రకృతమునకు చక్కగా కుదిరినది. దీని కుపవృత్తంభకముగ భట్టికావ్యమున - శూర్పణఖ భార్యయు కుడగు రాముని విడిచిపెట్టి. “తస్థే సామిత్రీయే సకా” అని ఆత్మనేపదమున తస్థే అని ప్రయుక్తమైనది, ‘రామం భార్యోధం అవజ్ఞాయ, సామిత్రీయే శ్లాఘు హ్నుజ్ఞ ఇత్యాదినా సంప్రదాన సంజ్ఞా, తస్థే స్వాభిప్రాయం మైథునాయ ఆవిష్కృతవతీ ప్రకాశన స్థేయాఖ్యయోశ్చ ఇతి ప్రకాశనే తజీ’ అని వ్యాఖ్యానింపబడెను. లక్ష్మణునికొఱకై తెలియునట్లు తన భోగేచ్ఛ ప్రకటించినది అను నర్థమున తస్థే అని ఆత్మనేపదరూపము ప్రయుక్తమైనట్లే యిచటను తిష్ఠమానా అనః ఆత్మనేపదమున వచ్చు శాసజంత రూపము దానుగారు ప్రయోగించుట యెంతయు శ్లాఘ్యము

5-48 శ్లోకమున తిష్ఠద్గు పదప్రయోగము గలదు. అది అవ్యయ భావ సమాసముగా వాణిని మును ‘తిష్ఠద్గు ప్రభృతీని చ’ అని విన

రింపఁ బడినది “తిష్ఠదు” అనగా ! దోహదకాలము. ఆవులను పాలు పితుకు వేళ. దీనిని బట్టి మహాకవి ‘ఆతిష్ఠదు జపన్ సంధ్యాం ప్రకాంతా మాయవీగవం పాత్రస్తరాం ‘పతిత్రిభ్యః ప్రబుద్ధః ప్రణమన్ రవిం’ అను శ్లోకమున భట్టికావ్యము, 4-18 లో ప్రయోగించెను. సంధ్యాం సంధ్యాకాలం అధికరణం, దేవ “అత్యంత సంయోగే ద్వితీయా ! ప్రకాంతాం. ఆయతీగవం, ఆయత్యః ఆయాంత్యో భవతి యస్మిన్ కాలే గావః, అస్మిన్ ఆయతీగవం, ఆరబ్ధాం. ఆజ్ఞూర్వా దిణః శతరి. “ఇణో యణి” ఇతి యణి, జీపి చ రూపం, ఆయతీతి, గావోపి గోచ రాత్ గోష్ఠ మాయాంతి దివస స్వార్థనాడికావశేషే సంధ్యాపి తదైవ వర్తతే.

“కియంత మేవం జపన్” ఇత్యాదా- ‘ఆతిష్ఠదు’ ఇతి తిష్ఠతి గావోయస్మిన్ కాలే దోహదయ-. గావో హి రాత్రిప్రథమ యామస్య నాడికాయా మతీతాయాం విశ్రాంతాః సత్యః, ఉద్ధాప్య దుహ్యంతే ఇత్యా దిగా వాఖ్యానింపబడెను. “గోవులు పశ్చిమాయశ్శనుండి వగలంతయు కడుపునిండ మేసి అరగడియ పొద్దుండగా తమ గోష్ఠము నను (గోవులుండునోటు) వచ్చును” రాత్రి ప్రథమయామము మొదటి గడియ దాటుదాఁక, అనగా రాత్రిఒకగడియకాలము విశ్రమించిన తరువాత - లేవఁబడి- నిలిసిన యప్పుడు పాలు పిదుకఁబడును-’ అని అదియే తిష్ఠదు “కాలము దాసుగా రీరహస్యము నెఱిగినవారు గావు ననే - దానిని ప్రకరణోదితముగా ప్రయోగింపఁగలిగినారు- ఆయన యేశబ్దమును ప్రయోగించినను ఎందెంత విచారణ మొనర్చి యుండిరో తెలియుటకీ నాయీ చాద స్తము గాని యన్యము కాదని ప్రాజ్ఞులుకు నా విన్నవము.

4-వ స. 29 శ్లోకము:- “దోషాభూతం” అని కలదు. ‘అన్య చ్ఛ్వా’ అను సూత్రముచే బ్రహ్మభూతం’ మున్నగునానివలె “దోషీ భూతం” కావలసి యున్నను - దోషా = రాత్రి యను సర్థమున అన్య

యము కాన “ఆవ్యయస్య చ్చా దీత్యం నేతి వాచ్యం” అను వాక్యముచే ఈ కారాదేశము కలుగ - “దోషాభూతం” అని యైనది.

4-వ స. 51-వ శ్లోకము:- ‘మహాబ్రహ్మం న త్వా’ అనికలదు. బ్రహ్మన్ శబ్దము నకారాంతము పుంలింగము, కాన ‘మహాబ్రహ్మణం’ అని కావలసియుండటచే ప్రత్యయము ‘కు మహదాభ్య మన్యతరస్యాం’ అను సూత్రముచే వచ్చి బ్రహ్మన్ శబ్దము ‘బ్రహ్మః’ అని అకారాంతమైనది. పిదప “ఆన్మహతః” ఇత్యాది సూత్రముచే “మహత్” ‘మహః’ యై - మహాబ్రహ్మః- అని యైనది. దాని ద్వితీయాంతమే ‘మహాబ్రహ్మం’ అను విశిష్టరూపము. 3-వ స. 6 వ శ్లోకములో - భేదం భేదం - భానం భానం - దారం దారం- అని కలదు.

ఇవి భిద్, ఖన, ద్యూ- ధాతువులపై ‘భిత్వా ఖనిత్వా, దరిత్వా’ అను క్తార్థకరూపములకు “అత్యంతము” అనుసర్థమున (అభీష్ట మసక్త త్సమాః అని అమరము) ‘ఇమున్’ ప్రత్యయము రాగా భేదం భేదం ఇత్యాది రూపములు సిద్ధించినవి. అభీష్టేణము ల్చ” అను సూత్రమున (గల చకారముచే క్త్యంతరూపములుగూడ నుండును. భిత్వా భిత్వా అని కాని భేదం భేదం అని కాని రెండు విధముల నుండు నన్నమాట.

ఇంకను వ్యాకరణముచే సిద్ధించు చిత్ర విచిత్రము లగు శబ్దములు ఈ కావ్యమున బహుళముగా కనబడును.

ఉదాహరణయంత “అగురూయంతే, ఉపాశ్లోకయంత” అను తిజంతములు వ్యాఖ్యలో శ్రీ శాస్త్రిగారు చక్కగా వివరించి యున్నారు. ఇట్టివి యెన్ని యని యెత్తి చూపగలను? పాశ్చాత్యదృష్టిలోనికి దెచ్చుటకు దానుగారి అపురూపపు ప్రయోగములు కొన్ని మాత్రము చూపెదను. న్యవీవృతత్, అన్వసార్దీత్, అనాయి, (చిణ్ణంతము) అభ్రాజి, అవతరత్, అనూనకమ్, (ఉపయది- ఉపనపరిహాణే చురాది) అచ్, స+ ఉరేనమ్, స్థారే కన్ - అని అమరనుధ)- అబోబుధతాం (బుధధాతో ర్జ్యంతా లుజీ ద్వివచనమ్) అధ్యలవత, దేవతామూ, దేవసభం, అవ్యబోధూయి, అపీవతత్ అపోవుపిష, ఆశిశత్, అతితిరాయి

సమ్యచిచత్, ఆపూర్ణ చంద్రత్, అన్వబోధాయాం బధూన సంగాయ
సమ్ పూర్వకగా ధాతు ల్యబరతము) సంతీర్ణ్య (సం + తీర్త్వా) అభాక్షీత్ ;
మున్నగు విచిత్ర ప్రక్రియగలవి కల్పించిన నెమిలిఘించమువలె నమిత
ముగా నిందు కనబడునని చూపితిని.

కావ్యమీమాంసయందు రాజశేఖరపండితుఁడు, శాస్త్రకవి
కావ్యకవి ఉభయకవి అనికవులు మూఁడువిధములనెను. శ్వామదేవుఁ
డను శాస్త్రజేత్ర ఆమువ్వరలో ఉత్తరోత్తరులు శ్రేష్ఠులనె నట
రాజశేఖరుఁడు స్వవిషయమున మువ్వరును గొప్పవారే అగుదురని -
రాజహంస వెన్నెలను తాగలేదు, వెన్నెలను ద్రాగు చకోరము
నీళ్ళనుండి పాలను వేటుచేయజాలదు! అట్లే శాస్త్రకవి శాస్త్రవిషయ
ములను చక్కగా నిరూపించును. కాని రససంపదను విచ్చిన్న మొన
ర్చును. కావ్యకవి తర్కకర్కశక్తిని శాస్త్రవిషయమునైనను ఉక్తి
వైచిత్ర్యచే సరళము (సరసము) నొనర్చును. ఉభయకవి యారెండిం
టను ప్రవీణుడైనచో ఆయిరువురకంటెను గొప్పవాఁడు అనవచ్చును
అవి ప్రకృతమున దాసుగారు తారక కావ్యమునుబట్టి శాస్త్రకవి,
హరికథామృతమునుబట్టి కావ్యకవి. ఇతరములగు సకలవిధములైనవి,
వివిధభాషామయములైనవియునగు రచనలనుబట్టి ఉభయకవి అని
విభజించి చెప్పవచ్చును. కాని - 'సర్వయోగే మహాకవిః' అనిన యా
రాజశేఖరుని తుదితీర్పు ప్రకారము, మహాకవి అని ఘంటాఘోషముగా
చెప్పవచ్చును.

సర్వగుణములనఁగా, చమత్కార జీవకములగు శబ్దార్థములు
లోకన్యాయములు, పదునాలుగువిధములు, చతుష్షష్టికళలను కవిత్వమున
కంగములుగా కూర్చు గలిగినవ జీవకవి. అది కావ్యము, అగునూ
కవిమీఁద సంతభారమున్నదో - అనడిభావముగల "న స, బ్దో న
సన్యాయో న, సా విద్యా న సా కళ, జాయతే యన్న కావ్యాంగ
మహా భారో మహాన్ కవీ" అనుసూక్తికి లక్షణమైన దాసుగారే

రాజ శేఖరుఁ డనినట్టి సర్వగుణయోగి యాటచే మహాకవి యనుటకు సంశయమేల?

‘వతిభావ్యత్పత్తిమానీశ్వర కవిః అని రాజ శేఖరుఁ డనిన ప్రతిభకునువ్యుత్పత్తికిని - రెండుదాహరణము లాయన యితర రచనల నుండి చూపెదను:-

‘వతిభావ్య’యనిన నవవమ్మోషము గల బుద్ధికదా :-

కవిర్మనీషీ పరిభూః స్వయంభూః! అని యీశావా స్యోపవిష త్తున పరబ్రహ్మపక్షముగాఁ జేర్చిన యర్థమే కవికిని సరిపోవునని వ్యాఖ్యానింపఁబడెను - అందలి పరిభూః! అనడిపదములకు ‘యశోచరి భవతి’ అని భాష్యము. పరి అనగా ఉన్నది యని (ఛాందసము) యు- సర్వమునకు ఊపిరి. పాండిత్యము. సర్వతంత్ర స్వతంత్రుఁడు, ధీరుఁడు, వీరుఁడు స్వచ్ఛందుఁడు సత్యసంధుఁడు, పాఠికధా పితామహుఁడు శిష్య కోటికి సంగీత సాహిత్య విద్యాప్రదానమున కులపతి-అట్టివాఁడు అంత వాఁడు ఆదిభట్ల నారాయణదాసుఁడు.

అట్టి మహాపురుషుఁ డున్న కాలమునఁబుట్టి ఆయన భాగవతము నొకటి రెండు మాఱులు గోలుభాగ్యము నొందుచేకాదు. రవంత పరిచయభాగ్యము కూడ గలవాడ నగుటచే-ఆయనయందు నాకుఁ గల ప్రత్యేక గౌరవభావమున-నాయన రచనయగు నీతారక కావ్యమునకు ఉపోద్ఘాతగాని నేను వ్రాయసిద్ధమైతిని. అనన్యసాధ్య మగు నీకావ్య మునఁగల విశేషములన్నియు వెల్లడింప నాకుఁ గాదుగదా! సాక్షాత్తు సరస్వతికి కూడ నసాధ్యమేమో యని జంతుచునే బ్రాహ్మీభూషణ తాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రులవారి సంస్కృతాంధ్ర వివరణముల సాహాయ్యముచేతను, విజ్ఞాననిధులగు శ్రీ కరా శశ్వరరావుగారి ప్రేరణముచేతను - దాసభారతీపూజ కొక పుష్పముగా నర్పించుకొంద మని యీ పీఠిక వ్రాయఁదలంచితిని - నాసాహసమును పండితులు మన్నింతురుగాక యని వేడుచు సెలవుగై కొనుచున్నాను.

ఇట్లు

వెంపరాల సూర్యనారాయణశాస్త్రి.

హృదయోల్లాసము

“వ్యాఖ్యనే కావ్యనిర్మాణే సమీక్షాయాం నివేదనే
యత్రస్మృతి వందేహం నారాయణ చతుష్టయమ్”

ఈ లోకముయొక్క స్వభావమును అర్థము చేసుకొనుట యనగా సం
పూర్ణముగా భావంతుని అర్థము చేసికొనుట. కాలము ఎన్నెన్ని చిత్ర
విచిత్ర సన్నివేశములను కల్పించునో!

“ఏతి జీవంతమానం దోనరం వర్షతాదపి”

వాల్మీకి శ్రీ సూక్తి నాకు ఈశ్వరానుగ్రహమువల్ల తారక
మహాకావ్యమును చదివి హృదయోల్లాస మావిష్కరించుకొను సవకా
శము లభించినది. ఇది గొప్ప అద్భుతమే! ఇది వాల్మీకి వచనమునకు
అర్థమేమో!

వ్రాయవలెనన్న ఉబలాటము ఉండవచ్చునుగాని వ్రాయుటెట్లు?
వ్రాయుటకు సామర్థ్యము కావలయునుగదా! దానికై వెదకుచున్నాను.
చీకటిలో వెదకినట్లేయున్నది. “అట మిన్నండిన యట్టివాని పొడవె
తన్నట్లు”గా నారాయణదాసు వాఙ్మయముతో బాటుగా నేనును పెరగ
వలసి వచ్చుచున్నది. నాకంతశక్తియేదీ!

కాని నా హృదయోల్లాసమును నివేదించక తప్పదు. ఇది కట్ట
ఈశ్వరరాయ హృదయము. నిర్వాజమైతి, నన్నీ యిరుకున పెట్టి
నవి. గురువుల అనుగ్రహము వ్రాయించి వలయును.

నారాయణ దాసు వాఙ్మయమును మొత్తమును మధించి, శోధించి?
బహుశ్రమలకోర్కీ, బహువ్యయమువకోర్కీ శ్రీ ఈశ్వర రావుగారు బహు
విధ వ్యాసరచనా విశారదులైన వారిచే నవనీత కల్పముగా నారాయణ
దాసు సారస్వత రాజనమును వ్రాయించి ప్రకటించినారు, ఆ ప్రకటన
విజయపారథి శ్రీ జోగారావుగారు.

మానవులు కొన్ని కొన్ని దశలలో కొన్ని కొన్ని అనుభవములు స్వాభీష్ట సిద్ధిగాను యాదృచ్ఛికముగాను అనుభవించుచుందురు. వంద మంది వ్యక్తులు ఒకే అనుభవమును అనుభవించినపుడు ఆ అనుభవ స్వరూపమును ఏ ఒక్కడో చెప్పగలిగిన చెప్పగలుగును. అట్లే వేయి మందిలో ఒకడు తన అనుభవమును వినువారికి తెలియునట్లు చెప్పగలిగిన చెప్పగలుగును. కోటిమందిలో ఒకడు తన అనుభవమును అందరి హృదయమున కెక్కునట్లు చెప్పగలుగును. ఇట్లు చెప్పగలిగిన వానిని సామాన్యముగా కవి అన్న పేరుతో లోకము వ్యవహరించుచున్నది. ఈ కవులలో తాననుభవించిన అనుభవముకంటే తన కావ్యమును చదివిన నాడు అధికమైన ఆనందముచుపొందునట్లు నిర్మాణముచేయుట రస జగన్నిర్మాణముచేయుట అన్నమాట. ఈరస జగన్నిర్మితిలో కవి ఈ లోకమునకు సంబంధించిన పాంచభౌతిక సర్వ వాసనాదూరుడై రస ప్రవణ బుద్ధియై ఆర్ష ధర్మమునంది నుకుమార మార్గమువలన బ్రహ్మ నంద సబ్రహ్మచారియగు రసానందమును లోకమునకు వంచిపెట్టును. వీడు అచ్చమైన కవి,

కావ్య పఠనముచే తత్తుల్యమైన ఆనందమును అనుభవించువాడు సహృదయుడు.

“సరస్వత్యా స్తత్త్వం కవి సహృదయాభ్యం విజయతే.”

అని కదా అభినవగుప్త పాదాచార్య సిద్ధాంతము. ఈ పద్ధతికి సర్వాత్మనా సరివడునది ఈ తారకము. కవిత్వము సహృదయత్వము మాత్రమే కాక దివ్యములైన నానావిధ కళా సమాహారము, శ్రీ నారాయణ దాసుగారు. కావున తత్కృతమైన దేనిని గాని సంపూర్ణముగా గ్రహించుట అనుభవమనియే చెప్పవచ్చును. లోకములో దాస పదమునకు ఎక్కడలేని గౌరవమును సంపాదించి పెట్టిన మహానుభావుడు దాసు గారేగదా! రావణుని సభలో ఆంజనేయుడు చెప్పిన సమాధానము తొలిగా దాసపదముతో నారంభమగుట.

“దానోఽహం కోసశేంద్రస్య రామస్యా క్లిష్టకర్మణః”

ఈనూక్తి శ్రీ దానహృదయమునకు, దానత్వ సంఘటనకు ప్రేరకము కావచ్చును, అప్రేరణ ఎందరెందరినో దానులనుజేసి దానదానులను జేసి నుఖజీవన హేతువగుట నేటి లోకము చక్కగా నెరుగును. ఎదుటి వారి యందు ఏమాత్రము వైశిష్ట్యమున్నను పరవశించి పారితోషికము లిచ్చి పంపునట్టి ఔదార్యముకూడ దానుగారి ఆసాధారణ సహృదయ తకు తార్కాణమే. ఒక విధముగా దండకాషాయములు లేని నిజమైన సన్న్యాసి దానుగారు.

“స్వస్థాన వేషభాషాభిమతా స్సంతః తన వ్రలుబ్ధ ధియః” ఈ నన్నయభట్టు వచనమునకు పరమోదాహరణము దానుగారు. కావుననే దాన హృదయ మహా సముద్రమునుండి ఈ తారక కాన్తుభము వుట్టినది. ఎంత మధనము జరిగినదో!

ఈతారకము దేశభక్తి ప్రధానమైనది. స్వస్థానమును స్వవేషమును స్వభాషను వారే సంరక్షించుకొనక పోయినచో సంతకంటే అపరాధమేమున్నది? సమకాలికులైన వారు చాలమంది మనమే తెలిసిన వారము అనుకొను వారందరు పై యపరాధమునకు స్థానమైన వారే! ఆవారి నుద్ధరించెడి తాత్పర్యమే ఈ తారక విర్మాణహేతువు.

కాళిదాసు కుమార సంభవమునందు సార్వతీవర్ణనమున “ప్రపేదిరే ప్రాక్తనజన్మ విద్యాః” అన్నాడు కదా! ఆ వచనము అప్పటి నుండి ఇప్పటివరకు ఎక్కడో ఒకచోట ఏదో రూపముగా విద్యావిషయమున సార్థకతను పొందుచునే ఉన్నది. ఇప్పుడు ఈ నూక్తికి సజముగా సార్థకత్వము కలిగించినవారు దానుగారు. ఆ విషయమున మనము పొరబడుదుమేమో అని పాపము! ఆయనయే స్వభావసిద్ధమైన నా పాండిత్యబలముతో నేను ఈ తారకమును వ్రాయుచున్నానన్నారు.

అద్భుతమైన ప్రతిభా లక్షణము మొదటి శ్లోకమున నిర్వహించిన అలంకారముచేతనే తెలియుచున్నది. ప్రథమ శ్లోకమున నిరూపితమైన దృష్టాంతముచే బింబ ప్రతిబింబ లక్షణము సుస్పష్టమగుచున్నది. అనగా కవి యొక్క హృదయమునకు ఈ కావ్యము ప్రతిబింబము. ప్రథమము కవి యొక్క యూహ, దానిచేత సంభావించబడిన సంభావన. అది తొకము నందు ప్రతిబింబితమై దృష్టాంతమగుచున్నది. ఒక అలంకారము స్వరూపము నందుటకు పూర్వము పొందెడి దశాభేదములు నానావిధములైన సంస్కారములతో భాసించినట్లే దేశగతమైన హృదయ పరివర్తనాదులను లోకములైన అలోకములైన హృదయ సంస్కారములను ఈ కావ్యము స్పష్ట రేఖముగా చెప్పుచున్నది.

ఆత్మ బింబము కాగా తదధినానమైన హృదయము ప్రతిబింబమగుచున్నది. సంస్కృతమైన హృదయముయొక్క సంస్కారములన్నియు బింబములు కాగా దేశీయములైన ఆచారములు ప్రతిబింబములగుచున్నవి, ఈవిధముగా బింబ ప్రతిబింబ భావావత్తి దృష్టాంతమునకు బీజము కావున ఈ కావ్యము బింబమై యావద్భారతమును ప్రతిబింబింప చేయుచున్నది. అంతేకాదు కావ్యమునందు నిబద్ధులైన తారక రాజపుత్రులలో నాయకుడైన తారకుడు నారాయణదాస ప్రతిబింబము, ఈ ప్రతిబింబిత కావ్యమునందలి సర్గలయందును అన్ని ఘట్టముల యందును నిరర్గ మధురముగా అడికియున్నది.

ప్రథమ శ్లోక నిబద్ధమైన దృష్టాంతము ఇంత విశేషము నిచ్చుచున్నది. ఈ అంశములన్నియు సహృదయుని సంస్కారమునుబట్టి సముల్లసితములగును. చిన్ని అద్దమున కొండలు ప్రతిఫలించినట్లే, చిన్న మంత్రమున దైవము ప్రతిఫలించినట్లే, ఈ కావ్యమున ఈ ద్వీపమే కాక ద్వీపాంతరములు కూడ ప్రతిఫలించుట విశేషము.

నిజముగా కవి శబ్దమునకు నారాయణదాసుగారు అర్థమని నా
తాత్పర్యము. ఇతరులు కారని నేను వివాదమునకు పోను. దాని
సాహిత్యముందు నమస్త కలానమాహారము నా రుపోసినట్లుగా ఉబికి
వచ్చుట నహృదయులకు అగోచరముకాదు. ఈ కావ్య కన్య ఒక విధ
ముగా భట్టి కావ్యమునకు సహోదరి.

మూడవ సర్గ లిడధి కారమునందు

“తత్సేంద్ర్యం తదాన్నత్వం త తేజ స్తత్పరాక్రమః

తత్తారణ్యం తత్ప్రతిభా ముమోష జన మానసమ్”

ఇందలి తచ్ఛబ్దముతో నమసించిన సౌందర్య బౌన్నత్వ తేజః పరాక్రమ
తారుణ్య ప్రతిభలు దృష్టజన మానసమును. అపహరించినవి. కాదు,
దొంగిలించినవి. అపహరణమునగా బలత్కారముగా తన ముందున్న
వస్తువును లాగికొనిపోవుట. దొంగిలించుటయునగా తనకు తెలియకుండ
గైకొనుట. ఈ విషయమును దాని భారతి మనోహరముగా వర్ణించుట
మాత్రమే కాదు వ్యస్తమైన రచనచేత ఆవార్యులందలి గుణవై విధ్యము
ఆ గుణములయొక్క సర్వోత్కృష్టత సారాలంకారమును ధ్వనింపజేయు
చున్నది.

వీ రిట్లు సర్వజన మానస హరణమునందు ఇంత కృతహస్తులగు
టకు కారణము పై నచెప్పినవారి గుణములు. ఆ గుణములింత తేలికగా
దొంగిలింపగలవా? అన్నచో పై శ్లోకము

“నమున్నతౌ తావాజాను

బాహూ సర్వాంగ సుందరా

బహు తేజస్వినౌ దృష్ట్యా

ముమోహ నగరీ జనః”

ఈ శ్లోకమునందలి చమత్కారమేమనగా ఒక పర్యాయము
“నగరీజనః” అని నమస్తముగాను, మరొక పర్యాయమున నగరీ జనః

అని వ్యస్తముగాను సమన్వయించినచో వారి ఆ సర్వాంగ శౌందర్యాది గుణ విశేషములు చైతన్యవంతమైన జనమునేగాక అచైతన్యమైన నగరిని కూడ మోహపెట్టినవి. మోహ మనగా సర్వేంద్రియ జ్ఞాన విమూఢత. అట్టి సమయమున మనస్సులను దొంగిలించుట నులభము. వీరు కేవల రూపమాత్రమైన వైభవము కలవారు మాత్రమే కాదు, అందలి శాస్త్రపండితులను, మీమాంసా పండితులను, వైయాకరణులను తార్కికులను పశు - మనుష్య వైద్య శాస్త్రజ్ఞులను అవలీలగా గల్చినారు. ఆవారిని చూచుటయందు నగరీజనము, నగరముజనమును ఎంతయో కోరుకొన్నది. ఈలిట్టు ఇచ్చా విశేషబోధకమగుటచే క్రియావ్రయోగమునందు కవియొక్క కృతహస్తత ఎంతగానో స్పష్టమగుచున్నది.

సాధారణముగా సామాన్యకవులు అలంకారములను ప్రధానముగా భావించుదు. ప్రసిద్ధాలంకారములలోని ఉపమ, రూపక, ఉత్పేక్ష సమాసోక్తులలో ఏ ఒకటి రేండు అలంకారములనో చక్కగా నిర్వహించుటచేత కృతార్థులమైతి మనుకొందురు. కాని అవి శరీరాలంకారము వంటివి. సహజసిద్ధమైన ప్రాణశక్తి, సహజసుందరమైన అవయవ సన్నివేశము లేనిచో ఈ అలంకారాదులు ఎంతవరకు ప్రయోజకములు. కాగలవు? వాల్మీకి రామాయణమునందు వెదకిన ఎన్ని అలంకారములు మనకు గోచరించును? కవి కుల గురువులైన కాళిదాసు తన కావ్యములలో ఎన్ని అలంకారములను తీర్చినాడు? ఈ విశేషములు రససిద్ధులైన కవులకు పాటికిరావు. యాదృచ్ఛికముగా ఏదేని ఒక అలంకారచ్ఛాయ తోచును. “ఉపమా కాళిదాసస్య” అన్నమాట కర్థము ‘ఉపమైక శరణాః కవయః’ అను దానికి అపవాదమువంటిది అగును. ఈఉపమా అంకార ప్రపంచము ఎంత విస్తృతమో తదాశ్రియణముచే కవిప్రతిభ ఏనిధముగా తత్తత్తల్లీనునో కాళిదాసు దిజ్ఞాత్రముగా నూదించినాడు కాని దానినే ఆశ్రియించినాడనుట తగవుకాదు.

మరొక విశేషము. ఎప్పుడేని ఎక్కడనేని కాళిదాసు ఉపమను నిర్వహించినచో ఆ ఉపమయందు లాక్షణికుల తాత్పర్య విషయా భూతమైన అతిలోక చమత్కార మేదియో గోచరించి తీరును. ఇంకొక విశేషము. అప్రత్యక్ష విషయములతో ప్రత్యక్ష విషయములను, ప్రత్యక్ష విషయములతో అప్రత్యక్ష విషయములను పోల్చుట ఆతని ప్రత్యేకత. ఆవిద్యను కాళిదాసునకు వాల్మీకి చక్కగా నేర్పినాడు- “శ్మశానాంతరే నృసింహస్వగచ్ఛత్” ఈ విధముగా అలంకారమును నిర్వహించు నేర్పు నా కాయణదాసుగారి కంతగా కలదు. ఇదిగో ఈ ఉపమాలంకారమును పరికింపుడు.

“క్వచిత్కేశా కేశి వ్యధిత చిరురో భిక్షుక ఇవ
 క్వచిన్ముష్టి ముష్టివ హత దశనోఽ విత్తదశమి।
 క్వచిద్భాహా బాహి ప్రళమిత బలో వాతకి నమః
 క్వచిద్దండాదండి ద్విడ స్మగమితో రోచన ఇవ”

ఇంతటి నాలుగు పాదములందును నాలుగు విధములైన యుద్ధములను వర్ణించినాడు- ఆ వర్ణనములోని వైచిత్ర్య యేమనగా కొందరు భిక్షువులవలెయుద్ధమును చేసినారు- ఈ ఉపమయందు కార్య కారణభావము వివక్షితమైనది- బలహీనులైనవారు వాత రోగులవలె బాహుయుద్ధము చేసినారు దంతహీనులైన కొందరు వృద్ధత కారణముగా ముష్టి యుద్ధమునే చేసినారు- కొందరు భిక్షుకులు కేశభార పీడితులు కావున కేశా కేశీయుద్ధమును చేసినారు- ఇట్టివి రామాయణ యుద్ధ వర్ణనమునందలి శ్లోకములకు పుత్రికలు- ఇవియును కారణములుకావు- స్వతసిద్ధములే ఇట్లే-

కాంచపద వృత్తము :-

“న్యాకులయుద్ధే పరస్పరమేవ

భీర రివప ఉపసిముహూర తుదన్

దాగ్ధత శేష మహాభయ కంపితా
 శృరణమయు రధికరణ జయినామ్
 బాహుగణాహి వ్రజం చరణోత్కరోరు
 కమర పరికర మసిత శిరో
 రుట్చయ శైవాల సంఘయ మద్భుతం
 రుధిర జలమభవ దమిత సరః”

ఇందు భుజ భుజంగములకు సాదక చ్చవములకు అనిరలకేశ శైవాలము
 లకు శోణిత జలములకు అభేదము వివక్షింపబడినది. కావున ఆ యుద్ధ
 రంగము అమితమై సరోవరము అయినది- యుద్ధరంగ సరోవరముల
 అభేదము పై అవయవములతో అభేదమును పొందినది కావున సావ
 యవ రూపము-

దానుగారికి ఈ విధముగా అలంకారములను నిర్వహించుటలో
 గలనేర్పు ఆశ్చర్యమునే కలిగించుచున్నది- ఇంతేకాక ఈ మహాకవి
 మహాకవి విశేషమును కూడ ఈ కావ్యమునందు నిరూపించినాడు. ఏ
 సమయమున కేవలము రసభావ విలసితమగునో, తదభివ్యంజక మగునో,
 ఆ విషయము నెరిగి ఆవృత్తమును నిబంధించుట, ఇది వృత్తాచిత్యము
 అన్ని విధముల సరిపడియున్నది- ఆద్యంత వృత్తములను పరిపాటి
 కూర్చుట విలక్షణత- ముక్తవదగ్రస్తమునకు ఒక లక్షణము చెప్పి
 నారు కాని దానుగారి ఈ కావ్యమును చూచిన పిమ్మట ముక్తవృత్త
 గ్రస్తము అను లక్షణము నేర్పరచుట సమంజసము.

ఇట్టి కార్యమునకు వ్యాఖ్యానము రచించుయోగ్యత, అధికా
 రము, అవకాశము, బ్రహ్మీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి చరణు
 లకు దక్కినది. వీరు బ్రాహ్మీ భూషణులు- ఈ చిరుదమున కర్థము
 రెండు విధములు బ్రాహ్మీ కి భూషణమైనవారు బ్రాహ్మీయే భూషణ
 ముగా కలవారు- ఈ రెండు విధములైన అర్థములును వీరియెడ కుదురు

వడినవి- నాది రెండవవత్సరము వీరు అద్వైత వేదాంత విద్యావిశార
దులు కావున వానుదేవ మనన నిష్ఠాతులు కావున. వీరు పౌరాణికశిరో
మణులు. కావునవిశాఖపట్టణమెల్లః పరిపురాణప్రసంగములతో పులకరించు
చున్నది. వీరి ఉపన్యాస ధారాధోరణి సముద్ర తరంగ నిస్సానమును
మూదలించుట నేనెరుగుదును. అలంకార శాస్త్రపాధోధి కుంభ సంభ
వులు. ఈ వీరు వ్యాఖ్యానముచేయుట తెలుగువారికి అదృష్టము వండి
నట్లే. వ్యాఖ్యానమునకు, వ్యాఖ్యాతకు కావలసిన సంపత్తి అంతయు
భావార్థ దీపికయందు వ్రదిస్త మగుచున్నది.

“నా మూలం లిఖ్యతే కిందిన్నాన పేక్షిత ముచ్యతే”

అని మల్లినాథుని ప్రతిజ్ఞకదా! ఆ ప్రతిజ్ఞ వీరు చేయకున్నను చేసినట్లే
చక్కగా నిర్వహించుట బహుధా ప్రశంసనీయము.

సహృదయ శిరోమణులయిన శ్రీ కర్ణా ఈశ్వరరాయ మహో
దయులు దానభారతీ ప్రచురణ కర్తలు. అపూర్వము అపారమునైన
శ్రమకోర్చి దానవాఙ్మయమును ఆంధ్రలోకమున కందించుచున్నారు.
ఒక విధముగా ఆంధ్రలోకము శ్రీ ఈశ్వరావుగారికి ఋణపడుచున్న
దనపచ్చును. ఏ విధమైన యోగ్యత లేకున్నను ఈశ్వరరావుగారు
నాయందలి అవ్యాజప్రేమతో గ్రంథవ్యాఖ్యాన తాత్పర్యమును చది
వెడి అవకాశమును కల్పించినారు. ఇది నా అదృష్టము. సాహృదయము
నకు కలిగిన ఉల్లాసమును చేతనై నంతవరకిట్లు ప్రకటించుకొంటిని.
వ్యాకరణ సార్వభౌమ బ్రహ్మశ్రీ పేరి నూర్యనారాయణశాస్త్రిపాదుల
కంటెను బ్రహ్మశ్రీ కవితాభూషణ వెంకటాచల నూర్యనారాయణశాస్త్రి
చరణుల కంటెను బ్రహ్మశ్రీ అప్పల సోమేశ్వరశర్మ చరణులకంటెను
నేను అర్జుడను కాను. ఇది ఈశ్వరానుగ్రహము.

సెలవు

ఇట్లు

కోగంటి సీతారామాచార్యులు

వ్యాఖ్యాత

(శ్రీ) లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి గురించి శ్రీ యస్వీజోగారావుగారి

పద్యము.

అంతర్వాణి పరేణ్యః డార్శణ మిర్యాదా మహాదాత మా
నాంతస్సారుః డనారతా ధ్యాయనసాధ్య బ్రహ్మవిద్యా ప్రబు
ద్ధాంతే వాసి జనాంతరంగుడు శివైశ్వస్సిద్ధ చిత్తుం డయ
స్కాంత ప్రజ్ఞాదు రామభట్లగురు పూజార్తుం బ శంసింపరదన్ -

యస్వీ

వ్యాఖ్యాతా : బ్రాహ్మభూషణ శ్రీరాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి

ఆంధ్ర శ్రీమల్లి నాథస్య శైలిం సర్వాంచ యోగైగ్రహీత్

వ్యాఖ్యాతా తారకస్యాస్య లక్ష్మీనారాయణస్వయమ్.

విజ్ఞాపన

కవిత్వముఁ జెప్పట యొకప్రక్రియ. కథలను వ్రాయుట మఱియొక ప్రక్రియ. అనువదించుట యొకవిధము. వ్యాఖ్యానించుట యింకొక విధము. దేని విశిష్టత దానిదే. దేని క్షేత్రము దానిదే. అన్నియును బ్రతిభాసాధ్యములే. కాని నీనిలో వ్యాఖ్యానించుట కష్టతరమనిపించును. మూలమును బాగుగా గ్రహించి, యన్వయకృమమును విడువక, కవియాంతరము నితరులు సులభముగ గ్రహించునట్లు వివరించుట సులభసాధ్యముకాదు. ఆ కీర్తి వ్యాఖ్యాతృమూర్ధన్యుడైన వల్లినాథ మనీషి కే లభించినది.

నారాయణదాస మహాకవి సహజసాండిత్య ప్రతిభా ప్రభవములుగల మహామనీషి. సరస్వతీ స్వరూపుడు. ఆతని సంస్కృత గ్రంథములో, “తారకము - ఉమరఖయామ్” అను రెండు కావ్యములును రెండనర్ఘరత్నములు, భాషాజటిలములు, భావగంభీరములు. అందు మొదటిదీ తారక కావ్యము. దీనిని వ్యాఖ్యానించుటకుఁ బూనుకొనుట సాహసైక కార్యము.

శ్రీ కర్రా ఈశ్వర రావుగారు సహృదయులు, నాకు గురువుత్రులు. దాససాహితిని బహుముఖములఁ బ్రకటించి లోకులకందించుచున్న సారస్వతప్రియులు. వారి యాదేశమైనది. ఈశ్వరాజ్ఞ. కాదంటేక సిద్ధపడితిని. యథాశక్తి వ్యాఖ్యానించితిని. ఎంతవఱకుఁ గృతకృత్యుడనయి

తినో పండితులే ప్రమాణము. “హేమన్నం లక్ష్మణేఽగ్నోహి విశుద్ధి
శ్వామికాపివా,”

నా వ్యాఖ్యానముపై సమూల్యమైన యభిప్రాయము నొసంగిన
“కళాప్రపూర్ణ - విద్వత్కవిశేఖర” శ్రీ వెంపరాల నూర్యనారాయణ
శాస్త్రి మహోదయులకు నా హృదయపూర్వక సమోవాకములు. ఈ
వ్యాఖ్యను సమగ్రముగఁ బఠించి, నా కన్నివిధములఁ దోడ్పడిన నా
మిత్రులు - బంధువులు - సతీర్థులునగు “వ్యాకరణసార్వభౌమ” శ్రీ
పేరి నూర్యనారాయణశాస్త్రిగారికి “వ్యాకరణాలంకార చక్రవర్తి”
శ్రీ అప్పల సోమేశ్వరశర్మగారికి నా హృదయపూర్వక ధన్యవాదములు.

ఇట్టి యవకాశమును నాకుఁ గల్పించిన, గురుసమానులు శ్రీ
కర్రా ఈశ్వరరావుగారికి మనఃపూర్వకాశీర్వాదములు.

ఇట్లు
వ్యాఖ్యాత.

తా ర కే ప్ర త మ స్స ర్గః.

భూతే ల జధికారః

:- ఉ జాతిః :-

1. సా దేవభాషాఽ ఖి లోకమాన్యా
ప్రసాదయా మృద్య తయా మదూహమ్
హర్షాయ లోకస్య పరిష్క రోతి
తనుం జనోఽ ను త్తమ భూషయైవ.

వ్యాఖ్యానమ్ - సా దేవభాషేతి :- సా లోకప్రసిద్ధా, దేవ
భాషా సంస్కృతభాషా, అఖిలలోకమాన్యా సర్వజన సమ్మూఞ్హా
లోకశబ్దస్వజన ఇత్యవ్యర్థః. "లోకంతు భువనే జనే" ఇత్యమగః. తయా
ప్రసిద్ధయా గై ర్వాణ్యా వాణ్యా, మదూహం మమభావనాం. ప్రసాద
యామి అలంకారోమి. ఇదానీం సంస్కృతభాషయా కావ్యం కరోమితి
భావః. జనః మానవః, తనుం స్వదేహం. లోకస్య జనస్తోమస్య,
హర్షాయ ఆనందాయ, నవిద్యతే ఉత్తమా యస్యా సా అనుత్తమా, సర్వో
త్కృష్టిత్యర్థః తయా భూషయా భూషణేన, పరిష్క రోమి అలంకారోమి

లోకే మానవః శ్రేష్ఠాన్యే వాభరణాని ధృత్వా స్వయం
సన్తుష్య పరా నానందయతి, ఏవమేవాహమప్యద్య గై ర్వాణ్యా
వాణ్యా కావ్యం విరచ్య లోకా నానందపర వశా న్క రోమితి భావః.

దృష్టాంతాలంకారః

వృత్తముపజాతిః. సర్గేఽస్మిన్సర్వాణ్య పృథవజాతి వృత్తాన్యేవ
సర్గానే తు మాణీనీ వృత్త ముపని బద్ధమ్. వృత్తలక్షణమ్.

"స్వాదిప్రవజా" యది తేజగౌ గః

ఉపేప్ర వజా జతజా స్తతో గౌ,

అన న్నరోదీరిత లక్ష్మణాజా

పాదా యదీయా పుపజాతయస్తాః" ఇతి.

త-త-జ-గణైః గురుద్వయేన చ ఇన్ద్రవజ్రా భవతి.

పాదే యతిః, జ-త-జ-గణైః గురుద్వయేన చ

ఉపేన్ద్రవజ్రా భవతి. పాదే యతిః. ఏతయో రవ్యవహిత కథనే
ఉపజాతిర్భవతి.

తాత్పర్యము :- సంస్కృతభాష సుప్రసిద్ధమైనది. అదిదేవభాష. సర్వజన సంపూజిత. కావున నా సంస్కృతభాషచేతనే నా భావము నలంకరింతును. ప్రతిమానవుడును లోకోత్తరములగు నాభరణములను ధరించి యితరులను సంతోషపరచునుగదా ! లోకానందము కొఱకే యీతారకమును కావ్యమును వ్రాయుచుంటినని కవియాశయుము.

2. స్వభావపాణ్డిత్య జలేన కుర్వే

కావ్యం పతత్రి సహసేవ నీడమ్,

సదోష మవ్యతపతే కవిత్వరి

యథా కలజ్జాజ్జిత మిన్దు విమ్బమ్.

వ్యా :- స్వభావేతి :- అహమిత్యధ్యాహరః. అహం, స్వభావేన నిస్కరేణ సిద్ధం యత్పాణ్డిత్యం ప్రజ్ఞాపాటవం తస్యబలేన శక్త్యా, సహజ పాణ్డిత్య ప్రతిభయేతి భావః. కావ్యం తాతకాఖ్యం గ్రంథం, పతత్రి విహగః, సహసా స్వశక్త్యా, నీడ మివ కులాయ మివ, కుర్వే కరోమి. కావ్యం గ్రంథః, సదోషమపి కావ్యదోషై రుపేత మపి. కలజ్జాజ్జితం అఙ్కుసహితం ఇన్దువిమ్బం యథా చంద్రమండల మివ, ఉత్తపతే ఉజ్వల శోభాం కరోతి, ఉద్వ్యోతతే.

యథా పక్షి శ్వశక్తి మనుసృత్య కులాయం నిర్మాతి తథా అహం నుపి సహజపాణ్డిత్య ప్రతిభయా కావ్యం రచయామి. పతత్రిణో నకో ప్యుపదేష్టాఽస్తి. కిన్తు స్వబుద్ధ్యేవ నీడం నిర్మాతి. అహముపి పక్షీవ

సహజపాణ్డ్యధురీణ ఇతి స్వాతిశయం ప్రకటయతి మహాకవిః. ఉప
మాలజ్కారః.

కలజ్కు దోషదూషిత మపి చన్ద్రమండలం యథా పూర్ణిమాయా
ముజ్జ్వలతయా ప్రకాశతే తథా కావ్యం దోషజుష్టమపి సుష్టు విరాజత
ఏవ. మదీయే కావ్యే దోషా న సన్త్యేవ. యది ప్రమాదవశేన దోషః
కల్పి దావతే చేత్తేన మత్కావ్యస్య నకాచిదపి హాని. రితి కవే
రాశయః. ఉపమాన గర్భితేన దృష్టానేన పూర్వార్థం సమర్థయామాన.

తా॥ పక్షి సహజమైన తన బుద్ధిశక్తి నాధారముగఁ జేసికొని
గూడును నిర్మించును. ఇట్లుకట్టవలె నట్లు కట్టరాదని దానికిఁ జెప్పవా
రెవ్వరునులేరు. అట్లే నేనుగూడ నాప్రతిభ నాధారముగ నీ కావ్య
మును రచించుచున్నాను. దోషములులేని కావ్యమెల్లప్పుడును రాణిం
చును. అందావంతయును గండియములేదు. ఒకనొకవేళ దోషము
లున్నను గావ్యము రాణించును. మచ్చతోనున్నను బున్నమచంద్రుఁడు
రాణింపలేదా?

పెక్కు గుణములున్నప్పు డొక్క దోషమున్నను నాకావ్యము
నకుఁ గొంతరాదు. “ఏకోహిదోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జతీర్దోః కిరణే
ప్యివాజ్కః” అను మహాకవి కాళిదాసుని వచనమును సహజమని
నిరూపించి, కాంతి యెక్కువేయగునని చెప్పి యాతని మించెను.

3. స దేవతాధీన మనః ప్రవృత్తిః

స్వాతంత్ర్య సజ్కల్పిత చారుకావ్యః.

దయార్థచిత్తేఽఞ్చిత సత్యవాత్యః

కలాచణ స్పృహవిరేవ నాన్యః.

వ్యాః:- సగతి :- కవేర్లక్షణ మాదౌ నిరూపయతి అత్ర
తచ్ఛబ్దో యచ్ఛబ్ద మపేక్షతే. యత్తదోర్నిత్య సమ్బన్ధాత్. యః మను
జః, దేవతాదీనాం సరస్వత్యాదీనాం. - ధీనా ఆయత్తా. మనసః ప్రవృ

త్తిః మనోవ్యాపారః యస్య సః. స్వాతంత్ర్యేణ స్వేచ్ఛయా, సజ్జ-
ల్పిత మభ్యాసితం, చారు మనోహారం, కావ్యం గ్రంథః యస్యసః,
దయయా కరుణయా, ఆర్ద్రం స్వీన్నం చిత్తం మనః యస్యసః, అఞ్చితం
అలజ్జితం. సత్యవాక్యం సత్యవచనం యస్య సః, కలాభిః విద్యాభిః
చతుష్షష్టి కలాభిర్వా, విత్తః సమర్థః కలాచణః, "తేన విత్తశుచ్ఛు-
చ్ఛణపా" ఇతి పాణినిః. సవవ సత్కవిః, సవ వోత్తమకవిః, అన్యః
పూర్వోక్తలక్షణ విహీనః, న, సత్కవిర్నభవతి.

ఆరాధితదేవతామూర్తిః స్వతంత్రపరిభా సమన్వితః దయాలుః
సత్యవచనః సకలవిద్యావిశారదః మానవ ఏవ సత్కవిర్భవతు మర్హతి.
నాన్యఇతి కవే రాశయః ఏతేన సత్కవిలక్షణం సర్వమపి స్వస్మిన్న-
స్తీతి సూచితమ్.

తా. ఎవ్వఁడు నిత్యము దేవతల నారాధించునో, యెవ్వఁడు
స్వతంత్రముగ సూహింప శక్తిగలిగియుండునో, యెవ్వఁడు కరుణార్ద్ర
హృదయుఁడో, యెవ్వఁడు నిత్యసత్యవచనుఁడో, యెవ్వఁడు సకలకలా-
పరిపూర్ణుఁడో, వాఁడే సత్కవియగును. ఏతల్లక్షణ విరహితుఁ డేనాఁ-
డును సత్కవి కానేరఁడు. దీనినిఁ బట్టి యీ లక్షణములన్నియుఁ దన
యందున్నట్లు సూచింపఁబడెను.

4. విన్ధ్యప్రదేశే క్వచిదస్తి చఞ్చ
న్నదీతతే సంశ్రితకల్పనామా,
గ్రామఃపురా తత్ర మహేశ్వరాఖ్య
స్తపోధనో బ్రాహ్మణరాడవాత్పిత.

వ్యా :- విన్ధ్యప్రదేశ ఇతి :- పురా పూర్వకాలే, విన్ధ్యస్య విన్ధ్య
నామ్నః పర్వతస్య ప్రదేశే స్థలే, విన్ధ్యపర్వత స్థానప్రదేశ ఇత్యర్థః,
చఞ్చన్నామ్నీ నదీ కాచన సరిత్, తస్యాతతే తీరే, క్వచిత్ కుత్ర
చిద్భాగే, సంశ్రితానాం ఆశ్రితానాం జనానాం కల్పతరు రితి గ్రామః

సంవసథః అస్తీ, తత్ర తస్మిన్మామే, తప ఏవధనం విత్తం యస్యసః
తపస్వీ, మహేశ్వర ఇతి ఆఖ్యా నామధేయం యస్యసః, "ఆఖ్యాప్వే
అభిధానంచ నామధేయంచ నామచ" ఇత్యమరః. బ్రాహ్మణానాం
రాట్ రాజా, బ్రాహ్మణ ప్రభురిత్యర్థః. అవాత్సీత్ ఉవాస, వస నివాసే
ఇతి ధాతోస్తుజ్.

పురా వింధ్యపర్వత ప్రదేశే చచ్ఛన్నదీతీరే సంశ్రితకల్ప ఇతి
నామ్నా ప్రసిద్ధిః కశ్చి ద్ద్రామ ఆసీత్. తత్ర తపోధనో మహేశ్వ
రాఖ్యః బ్రాహ్మణ ప్రభు రువాస.

తా. వింధ్యపర్వత ప్రాంతమునఁ జంచన్నది యనుపేర నొకనది
కలదు. వానియొడ్డున నొకచోట సంశ్రితకల్పమను పేరుగల గ్రామ
మున్నది. అందుఁ దపోధనుడైన మహేశ్వరుడను బ్రాహ్మణ ప్రభువు
నివసించుచుండెను.

5. యథార్థవా క్సన్నత దివ్యతేజా
నక్తం దివం పూజిత దేవ దేవః,
పౌరాణికః పూతయా వదాన్య
స్స దేవభాషా నిపుణః కవీంద్రః.

వ్యా :- యథార్థేతి :- సః మహేశ్వరః, యథార్థవాక్ యథా
తథవచనః, సత్యవాదీత్యర్థః. సన్నతం సద్భిః స్తుతం దివ్య ముత్తమం
తేజః మహిమా యస్యసః, సజ్జన స్తుతమహిమేత్యర్థః. నక్తంచ దివాచ
నక్తం దివం అహర్నిశం, "అచతుర విచతురేత్యాదినా అచ్రప్త్య
యాన్తో నిపాతః, పూజితః ఆరాధితః దేవదేవో మహాదేవో యేన సః,
స స్తతశివారాధన తత్పర ఇత్యర్థః. పౌరాణికః పురాణ ప్రవచపటుః,
"పురాణం వేత్తి అధీతేవేత్యర్థః. "ఆఖ్యానాఖ్యాయి కేతిహాస పురాణే
భ్యశ్చ" ఇతిరక్ ప్రత్యయః. పూతం ప్రవచించిం యశః కీర్తిః యస్యసః,
పుణ్యశ్లోక ఇత్యర్థః. వదాన్యః చాతా, వితరణశీల ఇత్యర్థః. దేవభాషా
యాం అమరభార త్యాం, నిపుణః కుశలః, కవీంద్రః కవిశ్రేష్ఠః అథాత్.

తా॥ ఆ మహేశ్వర పండితుడు నిత్యసత్యవచనుడు సజ్జన సంస్తుత
మహిమోపేతుడు. సంతత శివారాధన తత్పరుడు, చక్కగఋణాణ
ముల నెఱింగి ప్రవచించు శక్తికలవాడు, మంచిదాత, పుణ్యకీర్తి, సం
స్కృత భాషలో నిష్ణాతుడు. కవులలో శ్రేష్ఠుడు

6. ముదా యథాశక్త్యతిధి నతర్పిత

సదాఽత్మ శిష్యా నశిష త్వధర్మమ్

న్యవీవృతద్రాగపథా ద్విమూఢాన్

న పణ్డిత స్సాధుజనా నభాక్షిత.

వ్యా :- ముదేతి :- స:- పణ్డితః సుధీర్ఘమేశ్వరః యథాశక్తి
శక్తిశునతిక్రమ్య. ముదా ప్రీత్యా, అతిధి నాగస్తూన్ అతర్పిత అన్న
దానాదినా తృప్తానకాక్షిత. "తృప్త ప్రీణనే" ఇతిధాతోర్లుజ్, ప్రీణనం
తృప్తిః తర్పణాచ, సదా సంతతం ఆత్మశిష్యాన్ స్వచ్ఛాత్రాన్, స్వధర్మం
ఆత్మధర్మం అశిషత్ ఉపదిదేశ శాసు అనుశిష్టా ఇతిధాతోర్లుజ్ "సక్తి
శాస్తీత్యజ్, శాస ఇదజ్ హలోరితీత్యమ్, శాసివసీతి షత్వంచ, విమూ
ఢాన్ మోహాత్మకాన్, అజ్ఞానావృతచిత్తానిత్యర్థః రాగపథాత్ రాగద్వే
షాది దుష్టప్రవృత్తిమార్గాత్ న్యవీవృతత్, నివర్తయామాస, నిపూర్వక
వృత్తువర్తనే ఇతిధాతోర్లి చిలుజ్. సాధుజనాన్ సత్పురుషాన్ అభా
క్షిత అభజత. అసేవతేత్యర్థః, భజ సేవాయామితి ధాతోర్లుజ్.

తా॥ ఆ మహేశ్వర పండితుడు తన శక్తికొలది అతిధుల
నాదరించి సంతృప్తులఁ గావించుచుండెను, తన శిష్యుల కాత్మధర్మముల
నుపదేశించుచుండెను, మూఢులను రాగద్వేషాది దుష్ప్రవృత్తులనుండి
మరలించుచుండెను, సజ్జనుల నభిమానించి సేవించుచుండెను,

7. బాల్యం గురో రధ్యయనేన తప్య

స్వభార్యయా యౌవన మిద్ధకీర్తేః,

అనాయి పద్మాహ్మణ శేఖరన్య

వృద్ధత్వ మస్తం తపసా పమస్తమ్.

తే॥

వ్యా :- బాల్యమితి :- ఇద్ధా ప్రకాశమానా కీర్తిః యశః యస్య
తస్య, ప్రసిద్ధ యశస ఇత్యర్థః. సద్రాష్టమాణ శేఖరస్య బ్రాహ్మణోత్తమ
శిరోమణేః తస్య, మహేశ్వరస్య, సమస్తం బాల్యం వయః సర్వం బాల్య
రూపం వయః, గురోః ఆచార్యస్య సకాశాత్ అధ్యయనేన విద్యాభ్యా
సేన, సమస్తం యశావనం వయః. సర్వం తాదృశరూపం వయః,
స్వభార్యయా స్వకలత్రేణ, సమస్తం వృద్ధత్వం వయః, సర్వం వార్ధక
రూపం వయః, తపసా తపోఽనుష్ఠానేన, అస్త మనాయీ అస్తమనీయత,
నీ ప్రాపణే ఇతి థాతోః కర్మణి లుజ్.

స మహేశ్వర పణ్డితః విద్యాభ్యాసనేన సర్వం బాల్యం, స్వభార్యా
సుఖానుభవేన సర్వం యశావనం, తపోఽనుష్ఠానేన సర్వం వార్ధకం
వయశ్చ అస్తమనై పీత్.

తా॥ ఆ మహేశ్వర పండితుడు, గురువులకడ విద్యాభ్యాసము
చేతనే బాల్యమును గడపెను. తన భార్యవలన సుఖముల ననుభవించుచు
యశావనము నంతను దాటించెను. తపమును గావించుకొనుచు ముగలి
తనమును వెల్పించెను. తన వయస్సునంత నతడి తీరున గడపెను.

కి. తం తస్య పత్నీ సుదతీ ప్రశాంతా
మహాకులీనా కమనీయనేత్రా
సమూర్ణ జైవాత్మక విమృషక్తా
శతప్రదా మేఘ మివాన్యసార్వీత్.

వ్యా :- తమితి :- శోభనాదంతాః యస్యాస్స సుదతీ, తరణీ
త్యర్థః “వయసి దస్తస్యదత్త” ఇత్యనేన బహవ్రీహా దస్తశబ్దస్య దత్రా
దేశః, ప్రశాంతా శాస్త్రస్వభావా, మహాకులీనా ఉత్తమవంశసంజ్ఞాతా,
కమనీయనేత్రా సుందరనయనా, సమూర్ణం యత్ జైవాత్మకస్య
చంద్రస్య బిమ్బం మణ్డలం తద్వత్ వక్త్రం ముఖం యస్యాస్స, “ఽబ్జో
జైవాత్మకస్సమ” ఇత్యురః. తస్య మహేశ్వరస్య పత్నీ భార్యా,
శతప్రదా విద్యుత్, “శమ్పాశతప్రదా హాసినీ” త్యురః. మేఘమివ

అమ్మద మివ, తం పతిం మహేశ్వరం అన్వసార్థీత్ అనుససార. అని
పూర్వకస్య సృగతావితి ధాతోర్లుజ్. ఉపమాలజ్కారః.

యథా విద్యుదమ్బుదమనుసరితి తథా సా సుదతీ స్వభర్తా
మనుససారేతిభావః.

తా॥ ఆ మహేశ్వర పండితుని భార్య మిక్కిలి చక్కనిది.
చక్కని పలువరుసగల యువతి. శాంతస్వభావ. సత్కులమున జన్మించి
నది. అందమైన కన్నులతో, బున్నమచందురుని వంటి మోముతో
నొప్పుచు నామె మేఘముననుసరించి మెలుపుతీగ యున్నట్లు, నిత్యము
తనపతి ననుసరించియే యుండును.

9. భర్తా యథా సా కథితం పురాణం

శ్రుత్వాఽశకన్మజ్ఞు తథైవ వక్తుమ్

ప్రశస్త బుద్ధి స్తపనీయ గాత్రా

ప్రియంవదా సజ్జవ కీర్తనీయా.

వ్యా :- భర్తేతి :- ప్రశస్తా శ్లాఘ్యా బుద్ధిః మతిః యస్యాస్సా,
సూక్ష్మబుద్ధిరిత్యర్థః. తపనీయం కాఞ్చన మివ గాత్రం శరీరం యస్యాస్సా,
కనకాంగీ త్యర్థః. "తపనీయం జాతరూపం గాఢేయం భర్మకర్బుర" మిత్య
మః. ప్రియంవదతీతి ప్రియంవదా మధురభాషిణీ, సజ్జనైః సత్పురుషైః
కీర్తనీయా, స్తపనీయా, సా మహేశ్వరపత్నీ, భర్తా స్వపతినా యథా
యద్వత్, కథితం ఉక్తం, పురాణం శ్రుత్వా తథైవ, మజ్ఞు ద్రాక్,
వక్తుం కథితుం, అశకత్ సమర్థా అభవత్, శక మర్హణ ఇతిధాతోః
పుషాదిత్వాత్, పుషాదిద్యుతా దీత్యాదినా అజ్. అథవా శకశక్త
ఇత్యస్మాద్గణపరితాత్ లుజ్. ఇదిత్వాదజ్.

సా మహేశ్వరపత్నీ స్వభర్తృ కథితం పురాణం శ్రుత్వా,
యథా భర్తా అకథయత్ తథైవ పునః శీఘ్రం వక్తుం సమర్థా బభూవ
ఏతేనాస్యా సూక్ష్మ బుద్ధిత్వం సూచ్యతే.

తా॥ ఆ మహేశ్వర పండితుని భార్య మంచి బుద్ధిమంతురాలు.
సంగారుపడి దేహచ్ఛాయగలది. ప్రియంవద. సత్పురుషుల మె
యోగ్యతను గొనియాడుచుదురు. ఆమె తనభర్తచెప్ప వుగాణ ప్రవ
చనమును విని. యల్ల మరల నా పురాణము సతివేగముగఁ జెప్పుచుం
డును. ఆమె నూత్నగాహిణి.

10. తౌ దమ్పతీ నిర్మలశీలయు కౌ
ప్రవృద్ధ సంతాన యశో విశాలౌ,
సుఖేషు దుఃఖేషు సమానచిత్తా
నభ్రాజి తాభ్యాం ధరణీ చిరాయ.

వ్యా :- తావితి :- తౌ దమ్పతీ జాయావతీ, నిర్మలేన రాగద్వే
షాదిమలశూన్యేన శీలేన స్వభావేన, యుక్తా సహితౌ, ప్రవృద్ధాభ్యాం
సంతాన యశోభ్యాం అవశ్యకీర్తిభ్యాం విశాలౌ పరిపూర్ణౌ, సుఖేషు
దుఃఖేషు సుఖదుఃఖాద్యవస్థాను సమానం తుల్యం చిత్తంస్వాంతం
యయోస్తా, తుల్యశీలా విత్కర్థః. ఆస్తామ్. తాభ్యాం తాదృశ దమ్పతీ
భ్యాం, ధరణీ ధరిత్రీ, చిరాయ చిరంకాలం, “చిరాయ, చిరరాత్రాయ
చిరస్వార్థా శ్చిరార్థకాః” ఇత్యమరః అభ్రాజి ప్రకాశితాబభూవ. తౌ
చిరంతస్థతు రితి భావః.

తా॥ ఆ భార్యభర్త లిరువురును నిర్మలచిత్తులు. వారి గుండా
నమును వారి కీర్తియును దినదినాభివృద్ధి నందుచుండెను. వారిరువు
రును సుఖదుఃఖాద్యవస్థలందేకచిత్తులై మెలగుచుండిరి. వారిచేఁ జిర
కాలము భూమి యలంకరింపబడెను. చిరకాలము భూమండలమున కలం
కారముగ వారు జీవించిరిని భావము.

11. పుణ్యాత్మనో నృద్ధృహిణో నైవయోరు
దధూత్కనిష్ఠః పరదేవతాంశః.

పుత్రేషు తం బాలకవేషయు క్తం

ముదా దివా కోనివ హూఽవవర్ణత్.

వ్యా:- పుణాత్మనోరితి:- పుణ్యాః పవిత్రః ఆత్మా మనః యయో
స్తయోః, సద్భూహిణోః సత్కుటుమ్బినోః, తయో ర్దమ్పత్యోః,
పుత్రేషు సూనుషు, కనిష్ఠః ఆన్తిమః పుత్రః, పరదేవతాయాః పర
మాత్మనః, అంశః భాగస్సన్, ఉదభూత్ సమజని. బాలకవేషయుక్తం
శిశుత్వమావన్నం. తం మహేశ్వరకుమారం ద్యాః స్వర్గః ఓకః నివాస
స్థానం యేషాం తే దివాకసః, దేవాః, తేషాం నివహాః సమూహాః,
ముదా ప్రీత్యా అవవర్ణత్ వర్ణయామాస, వర్ణ వర్ణక్రియా విస్తారగుణ
వచనేష్వితిధాతో శ్చురాదిణ్యన్తాల్లజ్.

తా! పుణ్యాత్ములు నాదర్శ గృహస్థులు నగు నా దంపతుల
పుత్రులలోఁ జివరివాఁడు పరదేవతాంశచే జన్మించెను, బాలక రూప
ముతోనున్న యా భగవంతునిఁ గాంచి, దేవగణము పరమానంద భరి
తమై స్తుతింపనారంభించెను.

12. ప్రభో మహాదేవ దయామయేశ

త్వం లీలయేత్తం జగతీం తనిత్వా.

శ్రుత్వా భణిత్యాఽఖిల భూతకర్మ

స్వమాయయా క్రిడసి నిర్గుణోఽపి.

వ్యా :- ప్రభో ఇతి:- ప్రభవతీతి ప్రభుః తత్సమ్బుద్ధౌ హే
ప్రభో సర్వసమర్థ! మహాదేవ దేవతావరిష్ఠ! దయామయ దయాస్వ
రూప! ఈశ పరమేశ్వర! త్వం భవాన్, నిర్గుణోఽపి సత్త్వాదిగుణరహి
తోఽపి, లీలయా విలాసరూపయా, స్వమాయయా భవన్నాయాశక్త్యా,
ఇత్థం ఏవం, జగతీం భూమిం తనిత్వా విస్తృతాం కృత్వా, శ్రుత్వా
వేదాది విద్యయా, అఖిలభూతకర్మ సర్వప్రాణి సాధారణం కర్మవిశేషం
భణిత్యా ఉక్త్వా, క్రిడసి ఖేలసి.

తా॥ ఓ దేవదేవ ! దయామయ ! పరమేశ్వర ! నీవు సత్త్వము
రజస్సు తమస్సు అనెడు గుణములు లేనివాడవు. అయినను, విలాసా
ర్థమై నీ మాయచే నీ లోకమును విస్తరింపజేసి, వేదాదివిద్యలచే సకల
ప్రాణులకు నుచితములగు కర్మవిశేషములను బోధించి, యాడుకొను
చున్నావు.

13. భేదో యథా కాణ్డతరజ్జయో ర్న
స్యాత్తైస్య లోకస్య తథదై దేవ,
సర్వః ప్రపజ్చ స్వయి కల్పితో వా
స్థానౌ భవేద్దస్య రివ భ్రమేణ.

వ్యా :- భేద ఇతి :- దీప్య తీతి దేవః తత్సమ్బద్ధౌ హే దేవ !
పరమేశ్వర ! యథా యద్వత్, కాణ్డ తరజ్జయోః జలస్య తరజ్జస్యచ
“కాణ్డోఽస్త్రి దణ్డబాణార్వ వర్గావసర వారిషు” ఇతి నానార్థ రత్న
మాలా. భేదః నానాత్వమ్ సస్యాత్ స భవేత్, తదైవ తద్వదేవ,
తేభవతః, అస్యలోకస్య అస్యజగతః, భేదః స భవేత్ సస్యాత్. వా
అథవా, త్వయి భవతి, సర్వః ప్రపజ్చః సకలలోకః స్థానౌ మార్గమధ్య
స్థితే ఉన్నతసామాన్యస్తమ్భే ఉన్నతదారుస్తమ్భేవా, దస్మరివచోర
ఇవ, భ్రమేణ భ్రాన్త్యా, కల్పితః అధ్యస్తః భవేత్.

యథా జలతరజ్జయో ర్భేదోనాస్తి తథా తవచ విశ్వస్యచ
భేదో నాస్త్వేవ. అనేన క్షీరతక్రవత్ పరిణామవాదః, మృద్ధుటవత్కార్య
కారణవాదో వా సూచితః. అథవా, స్థానౌ చోరవత్ అయం ప్రపజ్చః
త్వయి కల్పితోఽభూత్. అనేన రజ్జుసర్పవద్వివర్తివాదః సూచితః.

ఉపాదాన సమసత్తాక కార్యాపత్తిః పరిణామః, ఉపాదాన
విషమసత్తాక కార్యాపత్తి ర్వివర్తి ఇతి తయోర్భేదః.

తా॥ ఓ పరమేశ్వరా ! నీటిని దానినుండి యేర్పడిన కెరటము
నకును భేదమెట్లు లేదో, నీకును నీ నుండివచ్చిన జగత్తునకు నటు,

భేదము లేదు. జలమే తరంగము, తరంగమే జలమయినట్లు, నీవే విశ్వమును. విశ్వమే నీవు. మీ యిరువురకును భేదము లేదు. లేదా, బాటసారి రాత్రింజీకటిలోఁ బ్రయాణముఁ గావించుచు, త్రోవలో నొకచోట నిలుపుగఁ దిన్నగనున్న పెద్దతాతికంబమును, లేక, కఱ్ఱకంబమునుగాంచి భ్రాంతిచే దొంగయనుకొని భయపడినట్లు, ఈ విశ్వమంతయు సజ్జానముచే నీయందు కల్పింపఁబడియుండును. జలమే కెరటమయినట్లు, మన్ను కడవగా మారినట్లు, ఆత్మయే విశ్వముగా మారినదని యొక వాదము; రజ్జువునందు సర్పమువలె, శుక్తికయందు తజతమువలె, స్థాణువునందుఁ బురుషునివలె, నాత్మయందు ఈ విశ్వమంతయు సద్యస్తమయినదని మఱియొక వాదము. ఈ రెండువాదములు నిందు నిరూపితములు.

14. ధరా మనుష్యైః పరమార్థదూరైః

క్రౌర్యాన్వితై స్తుచ్ఛసుఖాభిలాషైః,

నిపీడితా నప్రమృతి నా స్తికైరి

త్యజోఽపి తాం తాతమిహజనిష్ఠాః.

వ్యా :- ధరేతి :- పరమ శాస్త్రసా వర్థశ్చ పరమార్థః, మోక్ష ఇత్యర్థః. చతుర్విధ పురుషార్థేషు ధర్మార్థకామ మోక్షేషు మోక్షస్య పరమత్వాత్, తస్మాద్దూరైః తద్విముఖైః, క్రౌర్యాన్వితైః హింసాత్మక స్వభావైః తుచ్ఛం స్వల్పం నీచం వా యత్ సుఖం తస్మిన్ అభిలాషః స్పృహో యేషాంతైః, కాముకై రిత్యర్థః, నా స్తి ధర్మో జీవోవా ఇతి వాదిభిః నా స్తి కై మనుష్యైః మానవైః ధరా భూమిః, భూలోక ఇతి యావత్. నిపీడితా క్లిశ్యతే. ఇతి నిశ్చిత్య సమ్ప్రతి అధునా, తాం ధరాం భూమిం, తాతమం రక్షితం, ఇహ అస్మిన్ లోకే. అజోఽపి జనన రహితోఽపి. త్వం అజనిష్ఠాః జాతోఽసి. జనీ ప్రాదుర్భావే ఇతి ధాతో ర్లుజ్.

తా॥ మానవులందఱును మోక్షమునకు దూరులైతి. హింసా
త్మక కృత్యముల నాచరించుచుండిరి. మఱియు నాస్తికులుగా మారిరి.
అట్టి మానవాళిచే నేడు భూలోకమంతయుఁ బీడింపఁబడుచున్నది. అని
భావించి. దాని నుద్ధరించుటకై జననాదులు లేనివాఁడవయ్యును నీవు
జన్మించితివి. భూమి నుద్ధరించుటకై యవతరించిన భగవంతుఁడవే నీవు.

15. దృశ్యాఽప్యదృశ్యా నదసత్స్వరూపా
త్వ దీయమాయా భ్రమకారణం సా
దిగంతరేఖావ దక్షిన్ద్రియం తే
తత్త్వం జగన్నాటక సూత్రధార ।.

వ్యా :- దృశ్యేతి :- జగదేవ నాటకం దృశ్యకావ్యం తత్ర
నూత్రధార! హే భగవన్ ! త్వదీయమాయా తావకీనా మాయా
శక్తిః, దిగంతే దిశా మగ్ధభాగే దృశ్యమానా యారేఖా తద్వత్,
దృశ్యాపి దృష్టుం యోగ్యాపి అదృశ్యా అగోచరా. కింఞ్చ, సత్స్వరూపా
(కారణరూపా) అస్తిత్వరూపావా, ఆ సత్స్వరూపా (కార్యరూపా)
నాస్తిత్వరూపాచ, సా మాయైవ భ్రమకారణం భ్రాంతే
ర్నిమిత్తం. విశ్వమిదం సర్వం భిన్న మాత్మన ఇతి భ్రాంతే యుల
హేతు రిత్యర్థః. తే భవతః, తత్త్వం యథార్థరూపం, అతీంద్రియం ఇంద్రి
యాగోచరం. చక్షురాదీన్ద్రియై ర్జాతుమశక్య మిత్యర్థః.

తా॥ ఓ జగన్నాటక నూత్రధారా! నీ మాయా దిగంతరేఖ
వలె, గనఁబడుచున్నట్లుండును. కాని గనఁబడదు. (అది కారణరూపము
నను గాఢరూపముననున్నది.) ఉన్నది లేదు అనునట్లున్నది. అదియే
యీ భ్రాంతి కంతకును మూలకారణము. నీ తత్త్వము చక్షురాదీం
ద్రియముల కగోచరము. "బుద్ధిగ్రాహ్య మతీంద్రియ" మని స్మృతి
పచనము.

16. త్వయా వినా కిం సుఖమస్తి తత్ర
మన్యామహే శూన్యమివాఖిలం తత్,
సర్వం దివం తావక పాద చిహ్నై
ర్థన్యా భవత్యద్య ధరాఽప్రమేయ !

వ్యా :- త్వయేతి :- అప్రమేయ ! దేశకాలాద్య పరిచ్ఛిన్న స్వరూప ! త్వయా వినా భవంతం వినా, తత్ర స్వర్గలోకే, కిం సుఖ మస్తి కీదృశం సుఖం భవతి, న కిమపీత్యర్థః. తత్ అఖిలం సర్వం, దివం స్వర్గం, శూన్యమివ. మన్యామహే అవగచ్ఛామః. అద్య ఇదానీం, తావక పాదచిహ్నైః భవదీయ పాదాఙ్కీతైః, ధరా ధరణిః, ధన్యా యోగ్యా పవిత్రాచ భవతి, దివశబ్దః అకారాంతః సప్తంశక లింగః.

తా॥ ఓదేవా ! నీరూపమిట్టిదనియు నింతదనియు నెవ్వరును జెప్పజాలరు. నీవు లేకుండుటచే నా స్వర్గలోకమంతయును, శూన్య మైనట్లున్నది. ఇప్పుడు నీవు భూలోకమున నవతరించుటంజేసి నీ పాద ముద్రలచే నీ ధరావతలమంతయును అలంకరింపఁబడి పవిత్రమైనది. సార్థకమైనది.

17. భక్త్యైవ తేఽధీశ్వర దేవతాఽపి
శక్నోతి వేత్తుం పరమార్థతత్త్వమ్,
దృష్టి స్వరూపం ముకుర త్ప్రయోవ
విలోకితుం శక్యత ఆదిదేవ !

వ్యా :- భక్త్యేవేతి :- అధీశ్వర ! జగదీశ ! దేవతాఽపి దేవోఽపి, భక్త్యైవ త్వద్విషయక భక్తివిశేషేణైవ, తే భవతః, పర మార్థ తత్త్వం ముక్తితత్త్వం, యథార్థరూప మిత్యర్థః. వేత్తుం జ్ఞాతుం, శక్నోతి సర్వం భవతి. ఆదిదేవ ! దేవానామాదియ ! దృష్టి దృక్ నేత్రమిత్యర్థః, ముకురస్య దర్పణశ్చ. “దర్పణే ముకురాదర్శా” విత్య

శ్రీయైవ శోభయైవ, స్వరూపం స్వాకృతిం, వీక్షితుం ద్రష్టుం,
శక్నోతి. దృష్టాంతాలజ్ఞాంకః.

యథా నేత్రం దృణకాన్త్యా స్వరూపం దృష్టుం శక్నోతి తథా
వః భక్తిద్వారై వ పరమార్థ తత్త్వం జ్ఞాతుం శక్నోతి, అన్యథా
అపి తత్ జ్ఞాతు మసమర్థవ. తస్మా దాత్మజ్ఞానే భక్తిరేవ గరీయ
కాత్పర్యమ్. “మోక్షసాధన సామగ్ధ్యం భక్తిరేవ గరీయసీ” తి
రు భగవచ్చజ్ఞరాచార్య వచనమ్.

ఓ పురాణపురుషా! జగదీశ్వరా! దేవుడైనను భక్తిచేతనే
త్వము నెఱుంగఁగలఁడు. మఱియొక మార్గముచే నెఱుంగఁజాలఁడు.
అద్దపుకాంతిచేతనే తనరూపమును గుర్తించుచున్నది. కాని ఇతర
ములచే గుర్తింపఁ జాలదుగదా! పరమార్థము నెఱుంగుటకు
మే ముఖ్యసాధనమని సిద్ధాంతము.

18. కాన్భగ్యయుక్తా నిహ తావకీన
మిత్రత్వ మాప్తుం తవ గూఢచర్యామ్,
జ్ఞాతుం త్వయా రస్తు మనన్తభూమా
వజీజనో నోవద దేవదేవ !

వ్యా :- కానితి :- దేవదేవ ! మహాదేవ ! ఇహ అత్ర, ఇదా
అనన్తభూమా అఖణ్డే భూమణ్డలే భాగ్యయుక్తాన్ భాగ్యవతః,
మనుజాన్, తావకీన మిత్రత్వం త్వదీయమైత్రీం, ఆప్తుం ప్రాప్తుం
వతః, గూఢచర్యాం గుప్త వర్తనం, జ్ఞాతుం అవగన్తుం, త్వయా
భవతా సాకం, రస్తుం క్షీడితుం అజీజనః సృష్టవానసి, :: అస్మాకం
ధయ.

జనీ ప్రాదుర్భావే ఇతి ధాతోః లుజ్ హేతుమత్వాత్ కర్తరిలజ్.
తా॥ ఓ దేవదేవ ! ఈ యఖండ భూమండలమున నీతోమైత్రి
చి, నీ గూఢచర్యమును గుర్తించి, నీతో నాడుచు బాడుచు

దిరుగుభాగ్య మెవ్వరికి లభింపనున్నదో, ఆ భాగ్యవంతులెవ్వరో మా కెఱింగింపుము.

19. త్వదీక్షణేనాత్మని విశ్వవారో
దేదీప్యతేఽ ధీశ్వర ! లీయతే సః.
నూనం తథాఽ నూనకవస్తు సజ్జః
స్వప్నైయథా విభ్రమణేన దేవ !.

వ్యా - త్వదీక్షణేనేతి :- అధీశ్వర ! దేవ ! స్వప్నై స్వప్న దశాయాం, విభ్రమణేన మనోభ్రాన్త్యా, అనూనకః అత్యధికః, వస్తు సజ్జః పదార్థసమూహః, యథా దేదీప్యతే ప్రకాశతే, తథా తద్వత్ ఆత్మని స్వస్మిన్, త్వదీక్షణేన తవ వీక్షయా, విశ్వవారః సర్వం జగత్, దేదీప్యతే. సః లీయతే అస్తర్థానం గచ్ఛతిచ. నూనం ధ్రువమ్. ఉపమాలజ్కారః.

యథా స్వప్నదశాయాం మనోవిభ్రమణేన సకలపదార్థసమూహః భాతి, పునః ప్రబోధసమయే నశ్యతి, తథా ఆత్మవీక్షణేన ఆత్మన్యేవ సర్వం విశ్వం భాసతే. పునః వీక్షణాభావే సర్వమాత్మన్యేవ ప్రలీయతే, నూనమ్.

తా॥ ఓ దేవదేవ! స్వప్నదశయందు మానసిక విభ్రమణమువలన నన్నివస్తువులుగనఁబడును. ఆదశ యంతర్ధానముకాగానే యా వస్తువు లన్నియు నచ్చటనే యంతర్ధానమగును. అట్లే ఈ జగత్తంతయు నీవు చూచునపుడు అనఁగా సృష్టినమయమున నీయందే వెలుఁగుచుఁ గనఁ బడును. నీ వీక్షణములేనినో, అనఁగాఁ బ్రలయసమయమున నీయందే లీనమగును. అజ్ఞానమనెను మాయ కప్పియున్నంతవరకు నీజగత్తంతయు నున్నట్లుండి, జ్ఞానముదయింపఁగనే యంతయు నచ్చటనే నశించి యాత్మ యొక్కటియే మిగులును. ఆ యాత్మయే నీవని భావము. జగమంతయు స్వప్నమువలె భ్రాంతి కల్పితము. మనః కల్పితము. ఆత్మయంద

ధ్యస్తమే వ్యవహారమున్నంతవరకు వేరుగానున్నట్లు కనబడి జ్ఞానమ
యమున నంతర్హితమగుచున్నది. ఆత్మయొక్క టియే స్థిరముగ నుండు
నని తాత్పర్యము.

20. ఏకత్వసంఖ్యా ప్రతిపాదకజ్యో
నిరస్తరం బోధయతే బహుత్వమ్,
బిన్దున్విత సుష్టు యథా స్వభావ
యుతస్త్య మేకోఽపి తథాఽసి దేవ !

వ్యా :- ఏక త్వేతి :- ఏకత్వసంఖ్యా ప్రతిపాదకః ఏకత్వసంఖ్యా
బోధకః అజ్ఞః ఏకాజ్ఞః, నిరస్తరం అవ్యవధానేన, బిన్దునా
అనుస్వారేణ, అన్వితః సంయుతః, యథా యద్వత్ బహుత్వం బహు
భావం సుష్టు నిర్వివాదం బోధయతే నూచయతి, హేదేవ! త్వం భవాన్
ఏకోఽపి, అద్వితీయోఽపి, స్వస్వభావేన స్వశక్త్యా మాయయా, యుతః
సంయుక్తః తథా తద్వత్, బహుత్వ బోధక బహురూపవాన్, ఇత్యర్థః
అసి భవసి, ఉపమాలజ్ఞానః.

ఏకాజ్ఞః అవ్యవధానేన బిన్దుసమన్వితః దశసంఖ్యాకో భవతి.
బిన్దుద్వయసంయుతః శతసంఖ్యాకో భవతి. తద్దేవ త్వమపి స్వమా
యయా సహితస్సన్ బహురూపో భవసి. “ఇన్ద్రో మాయాభిః పురు
రూప ఈశ తే” ఇతి శ్మతిరత్ర ప్రమాణమ్.

తా|| ఒకటి యనెడు సంఖ్య వ్యవధానము లేకుండ సున్నానతో,
గూడిన యెడల, 10-నూరు-వేయి- అని బహుత్వము నందుచున్నది.
అట్లే, యాత్మయొక్క టి యయ్యును, మాయాశబలితమై బహురూపము
లందుచున్నది.

21. ఇత్థం స్తునస్తం ప్రమదాశ్రమస్తం
దేవోఽగదీద్ధివ్య గణం దయాలుః,

శ్రితానుకూలః కమనీయవాక్యం
భక్తాభయం సత్య మతీవ గోప్యమ్.

వ్యా :- ఇత్థమితి :- ఇత్థం పూర్వోక్తరీత్యా స్తువంతం
స్తం, ప్రమదేన అధికానస్తేన జాతం యత్ అశ్రు బాష్పం తద
ఆనందాశ్రు పరీతం, దివ్యగణం దేవతానీకం, శ్రితానుకూలః
వత్సలః. దయాలుః కృపార్ద్రచి త్తః, దేవః భగవాన్, భక్తేభ్యః
దం భక్తానాం భయనాశనం, సత్యం ఋతం, అతీవ రహస్యం అ
గోప్యం, కమనీయవాక్యం మనోహరం వచనమ్, అగదీత్ జగాద.

తా। ఇట్లానందాశ్రుపరీత ముఖమండలులై తన్ను ను
దేవతాగణమునుగాంచి, కృపాశువు నాశ్రిత వత్సలుఁడునగు శిశు
మున నున్న యా భగవానుఁడు, సత్యమును భక్తాభయదాయక
నతిరహస్యమును మనోహరమునగు వచనమును బలికెను.

22. నన్దామి హే దేవసభ త్వదీయ
వాక్యై ర్మథార్థం ప్రతిపాదయద్భిః,
వేదాన గోప్యై రనుకమ్పయా త్వా
మేతర్హహః పచ్చ్యవతార హేతుమ్.

వ్యా :- నన్దామితి :- దేవానాం సభా దేవసభం, తత్సమ
హే దేవసభ ! హే దేవసభ ! సభారాజామనుష్య పూ
నూత్రేణ సభాశబ్దర్య సపుంసకత్వమ్. యథార్థం తత్త్వం, ప్ర
యద్భిః నిరూపయద్భిః వేదాన్తేషు ఉపనిషత్సు, గోప్యై రహస్య
నిక్షిప్తైః త్వదీయ వాక్యైః భవద్వచనైః, అహం నన్దామి తుమ
వత్సర్హి ఇదానీం, అనుకమ్పయా కృపయా, “కృపా దయానుక
స్యాదిత్యమరః, త్వాం భవత ఉద్దిశ్య, అవతార హేతుం అవతార
ణం వచ్చి కథయామి

తా|| ఓ దేవతలారా! తత్త్వప్రతిపాదకములైన మీ వేదాంత
రహస్య పచనములను విని నేను మిక్కిలి యానందించితిని. మీ యం
దలి కరుణచే సతిరహస్యమైన నా యవతార కారణమును జెప్పెదను.
ఓనుడు.

23. అస్మిన్కలౌ సత్యదయాతి రిక్తాః

శ్రద్ధావిహీనా మనుజా భవన్తి,

నిద్రాశన తీరతి మాత్రలోలా

న క్తందివం నశ్వర సమృదన్తాః.

వ్యా : అస్మిన్నితి :- అస్మిన్స్వరమానే, కలా కలియుగే,
మనుజాః మానవాః, సత్యేన దయయాచ అతి అత్యంతం రిక్తాః
శూన్యాః, సత్యదయారహితా ఇత్యర్థః. శ్రద్ధయా సత్కర్మాసక్త్యా,
విహీనాః రహితాః, నిద్రాచ, అశనం భోజనం చ, స్త్రీరతిః మైధునం
చ, తేష్వేవ లోలాః ఆసక్తాః, లోలుపా ఇత్యర్థః. న క్తందివం రాత్రిం
దివం, నశ్వరా నాశనశీలాః యాః సమృదః తాభి రన్తాః నశ్వరసమృన్న
దాన్తా ఇత్యర్థః. భవన్తి.

తా|| ప్రస్తుతము కలియుగమున మానవులు సత్యమును దయను
సంపూర్ణముగ విడిచిరి. సత్కర్మములందు శ్రద్ధను విడనాడిరి. నిద్రా
భోజనమైధుఃములందు మాత్రమే యాసక్తులైరి. నశ్వరములైన సం
పదలను నమ్మి కన్నులారాక సంపరించుచుండిరి.

24 తస్మాదహం తాన్పహుమూఢచిత్తా

న్సంపాం మోరార్థవతో మనష్యాన్,

ఉద్ధారయిష్యామ్యుచిత కృమేణ

విమోహయన్నద్భుత వర్తనేన.

వ్యా - తస్మాదితి - తస్మాత్కారణాత్, అహం, బహు
మూఢ చిత్తాన్ అతి మూఢస్వభావాన్, తాన్ మనుష్యాన్ మాన

వాన్, ఉచితక్రమేణ అనుకూల మార్గేణ, అద్భుతవర్తనేన ఆశ్చర్యకర
ప్రవర్తనేన, విమోహయన్ ముగ్ధాన్కుర్వాన్, సంసార ఏవ ఘోరా
ర్ణవః భయఙ్కరసాగరః తస్మాత్, పశ్చిమ్యాస్తసిః ఉద్ధారయిష్యామి
తారయిష్యామి.

తా॥ మూఢులు మూర్ఖులు సంసార మగ్నులునగు నీ మానవుల
నుచితరీతిని నా అద్భుత ప్రవర్తనాదులచే సంసారమునుండి నేనిప్పు
తుద్ధరింతును.

25 అనన్దయిష్యామి మదీయభక్తా
నద్వైత తత్త్వం మమ దర్శయిష్యే,
అహం సదా తా కృపయా నటిష్యా
మ్యనన్తవేషై సుజనైక వేద్యైః.

వ్యా :- ఆనన్దయిష్యామితి - అహం, కృపయాదయయా,
మదీయభక్తాన్ మయిభక్తియుక్తాన్, మద్భక్తా నిత్యర్థః, ఆనన్దయిష్యామి
ఆనన్దయుక్తాన్కరిష్యామి, మమ మే, అద్వైతతత్త్వం అద్వైతరహస్యం,
కేవలత్వ మిత్యర్థః, తాన్ తేభ్యః దర్శయిష్యే నిరూపయిష్యామి. సుజ
నైక వేద్యైః సత్పురుషై రేవ జ్ఞాతుం శక్త్యైః అనన్తవేషైః బహువిధ
భూమికాభిః, సదా సన్తతం, నటిష్యామి నటనం కరిష్యామి.

తా॥ నేను నా భక్తుల నానందపరచెదను. నా అద్వైత తత్త్వ
మును వారికిఁ జూపెదను. సత్పురుషైక వేద్యములగు బహువిధవేష
ములచే నిత్యము నటెంతును.

26. విస్మృత్య తత్త్వం మమ నిత్య సత్య
మశ్రాంత మానన్దమయం యథేష్టమ్,
వశో భవిష్యామ్యభిలార్థ బంధ
సన్ధాన మూల ప్రకృతేః కదాచిత్.

వ్యా :- విస్మృత్యేతి :- కదాచిత్ కస్మింశ్చిత్కాలే, అహం, నిత్య సత్యం సర్వదాసత్యస్వరూపం, త్రికాలాబాధిత మిత్యర్థః, అశాస్త్రం సస్త్రతం ఆనందమయం ఆనందాత్మకం మమ మే, తత్త్వం సమాజస్థితిం సచ్చిదానందరూప మిత్యర్థః. విస్మృత్య స్మరణవిషయ మకృత్యా, యథేష్టం స్వేచ్ఛయా, అఖలార్థానాం సకలవస్తూనాం బద్ధసద్ధానాయాః బద్ధదాయిన్యాః పరస్పరం సకలపదార్థాన్ మేలయన్త్యా ఇత్యర్థః, మూలప్రకృతేః మాయాశక్తేః, వశః ఆధీనః భవిష్యామి.

కదాచిదహం సచ్చిదానందమయం మత్స్వరూపం విస్మృత్య సర్వపదార్థ సద్ధాన కారిణ్యాః మూలప్రకృతిరూప మాయాయా వశవత్తీ, భూత్వా సచ్చిరిష్యామితి భావః.

తా. నేనప్పుడప్పుడు త్రికాలా బాధితము నానందరూపమునగు నా నిజస్వరూపమును మఱచి, సర్వవస్తు జాతముతో సంబంధమును గూర్చు నా మాయకు లోబడి సంచరింతును. ప్రకృతి వశవత్తీయైన మానవునివలె నజ్ఞానిగ నే యుండును.

27. భక్తాయ మూఢాయ విచక్షణాయో
న్మత్తాయ ధీరాయ సకైతవాయ,
తత్త ద్రసా స్థర్పణవ ద్యధేచ్ఛం
నివేదయిష్యే హ మ కామనోఽపి;

వ్యా :- భక్తాయేతి :- అహం, అకామనోఽపి సంకల్ప విరహితోఽపి, భక్తాయ భక్తియుక్తాయ, మూఢాయ మూఢాయ, అధవా, మోహవిష్టాయ, విచక్షణాయ వివేకయుక్తాయ, ఉన్మత్తాయ ఉన్మాదినే, ధీరాయ పణ్డితాయ, అధవా, ధైర్యవతే, కైతవం ఛలం తేన యుక్తాశు కాపట్క ముక్తాయ, జనాయ, దర్పణవత్ ఆదర్శ ఇవ, యథేచ్ఛం, తత్త ద్రసాన్, తాంస్తాన్రసవిశేషాన్, రుచిభేదాన్, నివేదయిష్యే వ్రకటికరిష్యామి.

దర్పణే కాచమణి వై శద్య విశేషేణ తత్సన్నిహిత వస్తునః ప్రతి
బిమ్బం బిమ్బరదృశం సత్ ప్రతిభాతి ఏవమేవాహమపి భక్తసమక్షే
భక్త ఇవ, మూఢసన్నిధౌ మూఢ ఇవ, వివేకిన స్సకాశే వివేకివ,
ఉన్నత సంసర్గే ఉన్మాదీవ, పణ్డిత గోష్ఠ్యాం విద్వానివ, కటిలాన్తికే
సక్తైతవ ఇవ, భాస్యామి, తత్తద్యుచీః తేభ్యో దర్శయిష్యామి, ఉప
మాలజ్కారః.

తా! స్వచ్ఛమైన యద్దమున తత్సన్నిహిత వస్తుస్వరూపము
యథాతథముగ నే కనబడును, నేనుఁగూడ నట్లే, యెవ్వరితోఁ గలిసిన
వారికడ వానివలె సంచరింతును. భక్తునికడ భక్తునివలె, మూఢుని
యెదుట మూఢునివలె, వివేకి యెదుట విచక్షణునివలె, ఉన్నతునితోఁ
గలిసిన నున్మాదివలె, పండితుని యెదుట పండితునివలె, మోసగాని
చెంత మోసగానివలె స్వచ్ఛగాఁ దిరుగుచు, నా యా రుచులను వారు
గ్రహించునట్లు నటించును. నాకే కోరికయు లేకున్నను నున్నట్లు కనఁ
బడుచుండును.

28. నత్వా మహాదేవ మితి బ్రువంతం
దివ్యప్రజోఽగాన్నిలయం స్వకీయమ్,
సద్యోఽభిజాతం తనయం విలోక్య
మోదిష్ట మాతాత్మకుల ప్రదీపమ్.

వ్యా :- సత్వేతి :- ఇతి ఏవం, బ్రువంతం కథయంతం, మహాదేవం
భగవంతం, నత్వా నమస్కృత్య, దివ్య ప్రజః దేవసమూహః, స్వకీ
యం స్వీయం, నిలయం ధామ, అగాత్ అగచ్ఛత్. సద్యః తదానీం,
ఏవ, అభిజాతం ఉత్పన్నం, ఆత్మకుల ప్రదీపం స్వవంశ ప్రకాశకం, తన
యం కుమారం, విలోక్యదృష్ట్వా మాతా తజ్జననీ' ఆమోదిష్ట ముముదే
ముదమవాపేత్యర్థః.

భగవంతుఁ నత్వా దేవా స్సలోకం యయుః సద్యోజాతం బాల
కం వీక్ష్యసా మాతా ముదమవాపేతి కథనేన గర్భస్థ శిశుమేవ దేవా
అబ్రువన్, గర్భస్థ ఏవ భగవన్ అవోచదితి గమ్యతే.

తా॥ పైరీతిని బలికిన భగవంతునకు నమస్కరించి దేవతలు
వారి వారి గృహములకేగిరి. అప్పుడే జన్మించిన వంశదీపకుడైన యా
కుమారునిగాంచి, తల్లి మిక్కిలి యానందించెను.

దీనిని ఒట్టి మాతృగర్భస్థుడైన భగవంతునే దేవతలు గొనియాడి
నట్లును సచ్చటినుండియే యా దేవుడు వారితో మాటాడినట్లును
దెలియుచున్నది.

29 ప్రవర్ధతే యేన చరాచరం తం
లీలా మనుష్యం విరజాత్మత్పప్తమ్,
మోహదుపాక్రంస్త తదీయమాతా
స్తస్యేన సమోషితు మాదిదేవమ్.

వ్యా :- ప్రవర్ధ్యత ఇతి :- యేన దేవేన, చరంచ అచరంచ
చరాచరం జగముస్థావరాత్మకం జగత్, ప్రవర్ధ్యతే వృద్ధిం నీయతే తం
లీలామనుష్యం విలాసార్థం మానవరూపధారణం, విరతం నిత్యం ఆత్మ
త్పప్తం ఆత్మారామం. నిత్యత్పప్త మిత్యర్థః. ఆదిదేవం పురాణపురుషం,
స్తస్యేన క్షీరేణ సమోషితుం సంవర్ధయితుం, తదీయమాతా తస్య
జననీ, మోహాత్ అజ్ఞానాత్ ఆధవా పుత్త్ర పేష్టా ఉపాక్రింస్త
ఆరేభే. ఉపపూర్వక క్రముపాదవిక్షేపే ఇతి ధాతోర్లుజ్. పోషాభ్యాం
సమర్థాభ్యామితి ఆత్మనేవదమ్ చరాచర సంవర్ధన సమర్థః పురాణ
పురుషవేవ పుత్త్రత్వే నావతీర్ణ ఇత్యజ్ఞాత్వా తదీయమాతా తం బాల
కం స్తస్యేన సమోషి తుమారేధ ఇతిభావః.

తా॥ ఏ దేవదేవుఁ డీ జంగమస్థావరాత్మకమగు జగత్తులంతను
బోపించుచున్నాఁడో, యాతఁడే లీలామానవుడై తనకుఁ బుత్రుఁడుగ

నవతరించెనని తెలియక, ఆతఁడు నిత్యతృప్తుడని యెఱుంగజాలక,
యాతని తల్లి పుత్రవ్యామోహముచే వానికి బాలిచ్చి పెంచ నారం
భించెను. జన్మించిన యా బాలుఁడు తల్లి పాలు కుడువనారంభించెనని
భావము.

30. మాయానిబద్ధం మనుజాయు రేవం
నానాసకారైర్విరమే చ్చుచ స్తత్,
యదా స్వమాతు ర్జరతా దపస్త
త్తదే త్యశోకోఽప్య రుదన్మహాత్మా.

వ్యా :- మాయేతి :- యదా యస్మిన్మయే, స్వమాతుః
స్వజనన్యాః, జరతాత్ గర్భశోశాత్, అపస్తత్ అపతత్, తదా తత్ర
భృతి, మాయానిబద్ధం మాయాచ్ఛాదితం, మానవవయ ఇత్యర్థః, శుచః
దుఃఖస్య శోకస్య, నానాప్రకారైః నానాపిధై ర్నారైః, ఏవం ఇత్థం,
విరమేత్ విరామం గచ్ఛేత్, అస్తం యాయాదిత్యర్థః ఇతి ఇత్థం,
బోధయన్నివ, అశోకోఽపి శోకవిరహితోఽపి, మహాత్మా మహాను
భావః, సః, బాలకః అరుదత్ అరోదీత్.

యదా మాతృగర్భా ద్బాలకః భూమా పతేత్ తదా ప్రభృతి
ఏవమేవ శోకావిప్లవోఽస్తం యాయా దితి బోధయన్నివ స బాలకః
రోదితు మారేభే. ఇతి భావః. పత్యగ తావితిధాతోర్లుజ్ నిదర్శనాలజ్కార
భేదః. రుదిర్ అశ్రువిమోచనే ఇతిధాతోర్లుజ్.

తా॥ మానవ జీవితమంతయును మాయాక్రాంతము. జన్మించి
స మొదలు మరణించుటకును ఏదో యొక విధమైన శోకముతో నిం
డియే యుండును. అను సగ్న సత్యమును బోధించుచున్నట్లా బాలుఁడు
పుట్టగనే యేడువ నారంభించెను.

31. ఉన్మీలనం తస్య నిమీలనం స్యా
దోషస్య సర్వాయపి శర్మ కష్టమ్,

తే ఇత్యథాఽ ముబుధతాం కచాలిః

కాలస్య వక్రతాం గతి మా లోకత్.

వ్యా :- ఉన్నీలన మితి :- అథ అనంతరం తస్య బాకస్య, ఓషస్య రదనచ్ఛరస్య ఉన్నీలనం వివృతత్వం, నిమీలనం సంవృతత్వం, తే ఉన్నీలన నిమీలనే, సర్వాయుషి సమూర్ణజీవితే, శగ్మసుఖం కష్టం స్యాత్ దుర్లభం భవేత్, ఇతి అబోబుధతాం అబోధయతామ్, కచాలిః కేశపాశః కాలస్య, వక్రతాం కుటిలత్వం, అలోకత్ అలోకయా మాన, బుధ అవగమనే ఇతి ధాతోః ణ్యంతాల్లజ్ లోకృలోకనే ఇతి ధాతో రేపమేవ, నిదర్శనాలజ్కారః.

యస్య కస్యాపి సమూర్ణజీవితే ఏకాంత సుఖం ఏకాంత దుఃఖం వా నభవేత్. తే సుఖదుఃఖే పర్యాయేణ లగచ్ఛతః అముచుర్థం బోధయన్నివ స బాలః కదాచిత్ ఓషస్య ఉన్నీలనం కదాచిత్ నిమీలనంచ కరోతీతి భావః, సః ఓషోన్నీలన నిమీలనే కరోతీతి యావత్, అతః, "కస్యాత్యంతం సుఖమువసతం దుఖమేకాంతోవా, నీ చైర్గచ్ఛత్యుచరిచ దళా చక్రనేమికమేణ" ఇతి కాళిదాస వచనం స్మరత్వమ్ కాలస్యగతిః కుటిలా కతిబోధయన్నివ తస్య కచాలిః వక్రతా మవాప కుటిలకుంతల స్పృశాల ఇతి భావః

తా! ఎవ్వరి కయినను జీవితమంతయు సుఖమయమై యుండదు, అట్లే దుఃఖమయముకూడఁగాదు, సు! దుఃఖ మిశ్రితమైయుండను అనెను సత్యమును బోధించునట్లు ఆ బాలఁడొకసారి పెదవి విప్పుచు మఱియొకసారి మూయుచునుండును కాలము కుటిలమయినది సుమా యని బోధించునట్లు బాలకుని కేశములు వంకరలు తిరుగుచుండెను. ఇందు బాల్యవర్ణనము మిక్కిలి చమత్కారముగ నున్నది.

32. యో రక్షకోఽ భూ ద్భువనస్య జోష
మసద్ద్రహః స్రుష్టు మశ క్త నో యమ్,

ప్రసూ ర్విభో స్తస్య గలేఽపి రక్ష
బన్ధం వ్యభా స్నీత్ మణిరు న్నృపూతమ్.

వ్యా :- య ఇతి :- యః దేవః, జోవం సుఖం యథాతథా, భువనస్య లోకస్య, రక్షకః రక్షి తా. అభూత్ ఆసీత్. తూష్ణీమధే సుఖేజోష" మిత్యమరః. యం దేవం అనద్గ్రహః దుష్టగ్రహః స్పృష్టం కర్తుమపి, నో ఆశ క్త నాశకత్. ధాతుపాతే "శక విభాషితో మర్షణే" ఇతి వచనాత్, దివాది పఠితః శకధాతుః ఆత్మనేపద్మపి తస్య రూప మశ క్త ఇతి. తస్య విభో దేవస్య గలే గ్రీవాయా, ప్రసూః మాతా, మణిభిః మన్తైశ్చ పూతం పవిత్రం, రక్షాబన్ధం రక్షాసూత్రం, వ్యభా స్నీత్, బబన్ధ, నిపూర్వక బన్ధ బన్ధనే ఇతిధాతోర్లుక్.

య స్సర్వలోకా న్సుఖేన రక్షతి యం దుష్టగ్రహదయో వీక్షి తుం స్పృష్టుమపి న శక్నువన్తి తస్య దేవదేవస్య శిశోః కణ్ఠసీమ్ని, మణి మ న్నృపూతం రక్షాబన్ధనం తస్మాత్ బబన్ధ. దుష్టగ్రహ బాధానివారణ్యాం బబన్ధే తిభావః.

తా॥ ఎవ్వఁడీ సకలలోకములను సుఖముగ రక్షించుచుండెనో, యెవ్వనిఁ దాకుటకుం గూడ భూతప్యేతాది దుష్టశక్తులకు శక్తిలేదో శిశుగూవుడై యున్న యా దేవ దేవుని మెడలో నాతిని తల్లి మణిమన్త పూతమైన తామేతును దుష్టగ్రహ బాధానివారణార్థమై గట్టెను.

33. అజస్ర మౌష్ఠ్యం తనుతే దినేశః

సమస్త స్పృష్టితి నాశహేతోః.

యస్య ఖావేణ విభో న్సుఖోసోఽ

స్వాప్ని ధృ త్యైక మాదిదేః.

వ్యా :- అజస్రమితి - సమస్తస్య సర్వస్య జగతః స్పృష్టితి నాశానాం స్పృష్టితిలయాం, హేతోః కారణభూత్వా, యస్య విభోః దేవదేవస్య, ప్రభావేణ మహిమ్నా దినేశః సూర్యః. అజస్రం సన్తతం

దౌష్ట్యం ఉష్ణం తేజః. తనుతే విస్తారయతి, సః ఆదిదేవః పరమాత్మరూపో
బాహుకః, హసన్త్యాః - జ్ఞౌరధానికాయాః, అన్తీకం సమీపే, సుఖం అస్వా
ప్రీత్ సుష్మాప. "అజ్ఞౌరధానికా జ్ఞౌరశకట్య పిహసన్త్యపి [హసన్త్యపి]
ఇత్యమరః. స్పష్ శయే ఇతి ధాతోర్లుబ్ధః

స్పష్టి స్థితిలయ కర్తుః యస్య దేవస్య మహిమ్నా, అథవా
ఆజ్ఞయా సూర్యోఽపి స్వీయ ముష్ణం తేజః సన్తతం ప్రసారయతి,
సః దేవః ఇదానీం హసన్తీ సమీపే సుఖం నిద్రాతిస్మ,

తా॥ ఏ దేవుడి ప్రపంచమును పుట్టించి, పెంచి, తుదకు నాశ
నముఁ గూడఁ గావించుచుండెనో, యెవ్వని మహిమచే సూర్యుఁడుఁ
గూడ తన వేడికాన్తిని వెదజల్లుచుండెనో, యా దేవుడివ్వడు మాఁవ
బాలుఁడై చలిని బోగొట్టుకొనుటకు వెచ్చని కుంపటిదగ్గర నిద్రించు
చుండెను.

"భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషో దేతి నూర్యః" అని శ్లోకవచనము.

34 ముదన్విత స్సన్తత సాక్షితత్వ
మద్వైత మత్మీయ మథాఽతనిష్ఠ,
స్తనన్తయో మంజుని నిర్వికార
దృష్ట్యా స అన్దోన రమ్య మజ్ఞే.

వ్యాః:- ముదన్విత ఇతి :- అథ అనన్తరం, సః స్తనన్తయః
అర్భకః ఆన్దోలనేన చలనేన రమ్యే మనోహరే వజ్ఞే పర్వజ్కే, డోలి
కాశయన ఇత్యర్థః ముదా ప్రీత్యా అన్వితః యుక్తః, మజ్జులాసున్దరా
నిర్వికారా వికృతిరహితా యా దృష్టిః సీఘ్రాంతయా, నిర్మలనిర్వికారా
నన్దదృశే త్యర్థః ఆత్మీయం స్వీయం. అద్వైతం భేదరహితం, సన్తత
సాక్షి తత్త్వం సతతసాక్షి భావం, అతనిష్ఠ అతనోత్. విస్తారయామా
సేత్యర్థః. తను విస్తారే ఇతి ధాతోర్లుబ్ధః.

దోలికాశయనే శయాః స డిమ్భః నిర్వికారదృశా సర్వం పశ్యన్
స్వీయ మద్వైతం సాక్షిత్వం ప్రకటిచకార.

తా॥ ఆర్భకరూపముతోనున్న యా దేవదేవపుడు ఉయ్యలలో
నుండి యూగుచు నిర్వికారముగ నన్నింటిని జూచుచు, నేను సర్వ
సాక్షిని. నాకేదానితోడను సంబంధములేదు. అను భావమును బ్రక
టించుచున్నట్లుండెను.

35. నిజాత్మనో యస్య కదాపి నాన్య

దృష్టి రవ్యరాజీ స్స సరోజ మాలామ్,

ఐక్షిప్త తత్రోపరిభాగ బద్ధాం

శిశుః పరివ్రాడివ యోగముద్రామ్,

వా॥ నిజాత్మన ఇతి :- ఆత్మనః ఆత్మరూపస్య, యస్య దేవస్య,
కదాపి కస్మింశ్చిత్తమయేఽపి, నిజాస్వీయా, అన్యదృష్టిః అన్యదర్శనం.
సవ్యరాజీత్ సరరాజ, సః శిశుః అర్భకః, తత్ర ఆన్దోలికాయాః, ఉపరి
భాగే ఊర్ధ్వవ్రదేశే, బద్ధాం నిబద్ధాం, సరోజమాలాం వద్మస్రజం, పరి
వ్రాట్ సన్యాసి యోగముద్రామివ భూమధ్యవీక్షణమివ, ఐక్షిప్త,
అపశ్యత్. విపూర్వకస్య రాజృదీప్తా వితిధాతోర్లుజ్. ఈక్ష ఈక్షణే
ఇతి ధాతోర్లుజ్. ఉపమాలజ్కారః.

యథా యోగీ యోగముద్రాం ధృత్వా అన్యత్కించిదపశ్య
న్నాత్మానమేవ పశ్యతి, తథా అయ మర్భకః కిమన్యపశ్యన్ సరోజమాలా
మేవ వీక్షమాణ ఆత్మీ.

తా॥ సన్యాసి సంతతము యోగముద్రనుబట్టి తన్నుఁదాను
జూచుకొనుచు నానందించును. అట్లే యీ బాలుఁడు కూడ ఉయ్యెలకు
మీఁదుగాఁ గట్టబడిన వద్మమాలనే చూచుచు నానందించుచుండెను.

36. వ్యోమైకలక్ష్మ్యాం స్వదృశం నివర్త్య
భూమిం స కృత్వైర్బహు దుర్జనానామ్,
ఖిన్నా మలోకిష్ట దయార్ద్రచిత్తో
మాదేవి భైషిరితి దీనబన్ధుః

వ్యా :- వ్యోమైకేతి :- దయార్ద్ర చిత్తః కృపాపూరిత మనః
దీనబన్ధుః దీనవత్సలః. సః భగవాన్బాలః వ్యోమ గగనమేవ ఏకలక్ష్మ్యాం
గగనమేవ ఏకలక్ష్మ్యాం ముఖ్యలక్ష్మ్యాం, గగనమేవ పశ్యన్తీ మిత్యర్థః,
స్వదృశం స్వదృష్టిం, నివృత్య పరివృత్య, దుర్జనానాం దుష్టానాం కృత్వైః
హింసాత్మక కర్మభిః, బహు అత్యంతం, ఖిన్నాం దుఃఖితాం వీడితా
మిత్యర్థః, భూమిం ధరణీం, దేవి హేధరణి! మ భైషిః భయం మా
ప్రాప్నుహి. ఇతి ఏవం సాంత్యయన్నివ, అలోకిష్ట అపశ్యత్, లోకృ
దర్శనే ఇతి ధాతోర్లుజ్.

“అహం మద్యావతీర్ణః, దుష్టజనకృత్య వీడితాం త్వా మహా
ముద్ధరిస్సామి, త్వం మాభైషిః” ఇతి కథయన్నివ స బాలకః వ్యోమ
గతాం దృష్టిం నివర్త్య భూమి మపశ్యత్.

తా! అంతవటకాకాశమునే చూచుచున్న యా బాలుఁడు తన
చూపును మరల్చి త్రిప్పి, దీనవత్సలుఁడు కృపార్ద్ర చిత్తుఁడు గావున
భూమిని జూచి, ఓ దేవి! యేల భయపడెదవు. దుష్టజనులచే బీడింపఁ
బడుచున్న నిన్నుద్ధరించుటకే నేనవతరించితిని. భయమును వీడుము.
అని బోధించుచున్నట్లు క్రిందకుఁ జూడనారంభించెను. బాలుని యధో
దృష్టి యిట్లు త్పక్షింపఁబడెను. బాలుఁడు క్రిందకుఁ జూడనారంభించెను.

37. గత్వా స పీఠం దేవతానాం
విస్మిత్య పూజాపత్రిమాంగృహీత్వా,
అపీపత ద్ధూర వ సస్యభావో
దేవేషు మాత్సర్య మితివ దేవః.

వ్యా :- గత్యేతి - దేవః సః దేవరూప స్స బాలకః, కుల
దేవతాయాః పీఠం దేవతామందిరం. గత్వా యాత్వా, విస్మిత్య వికట
హాసం కృత్వా, పూజాప్రతిమాం పూజార్థం పీఠే : క్షిప్తాం దేవతా
ప్రతీకాం గృహీత్వా స్వీకృత్య, మాత్సర్యం అనూయా, దేవేషు అపి
దేవతాసు అపి స్వభావః సహజగుణః, ఇతీవ ఇతి కథయన్నివ, దూరం
అపీవతత్ పాతయమాన సుదూరం చిక్షే పేత్కర్థః. పతగతా వితి
ధాతోః ణ్యంతాల్లుజ్. అనేక చక్రముణాదిలక్షణం బాలకస్యా విరాసీ
దితి ద్యోత్యతే.

తా॥ ఆ బాలుడు దేవపూజా మందిరమునుజొచ్చి యచ్చటఁ
బూజార్థమై పీఠమందుంచఁబడిన దేవతావిగ్రహమునుగాంచి, పెద్దగా
నవ్వుచు, దాని నందుకొని, “ఈ దేవతలందుఁ గూడ మాత్సర్యము
సహజగుణము” అని తెలుపుఁట్లు వానిని దూరముగ వినరెను. తాను
దేవుడు. అవియు దేవతారూపములే కావునఁ దాను వానినిఁ జూచి
సహింపలేక యీ పని చేసెనని కనియాశయము. ఈ వర్ణనముచే నా
బాలకునకు ప్రాకుట నడచుట మున్నగుచేష్ట లారంభమైనవని చెప్ప
వచ్చును.

38. ముహు ర్మధేచ్ఛం కృతమన్దహసై
ర కామతః కల్పిత ముగ్ధ కృత్యైః,
అవ్యక్తవాదై ర్విజశైశవం సో
బభ్రాజ దేవం ప్రియమివాధ్యయోగీ.

వ్యా :- ముహురితి :- సః అర్భకః, ముహుః పునః పునః
యథేచ్ఛం, కృతాః మే మన్దహాసాః దరహసితాని తైః, అకామతః
అసంకల్పతః కల్పితాని కృతాని ముగ్ధాని సున్దరాణి యాని కృత్యాని
కార్యాణి తైః, అవ్యక్తాః అస్పష్టాః యే వాదాః సమ్భాషణ వచనాని
తైః, ఏవం ఇత్థం, స్వశైశవం, స్వీయం శిశుత్వం, ఆధ్యయోగీ యోగీ

శ్వరః స్వమివ ఆత్మాన మివ అబభాజత్ ప్రకాశయామానః ఉపమా
లక్ష్మరః భాజ్యదీప్తావితీ ధాతోః ణ్యంతాల్లుజ్. జీ “భాజభాసభాషే”
త్యాదినా ఉపధా ప్రాస్వాభావే ఏతద్యూపమ్.

తా॥ నిష్ణాతుడైన యోగీంద్రుడు మాటి మాటికి దశలోఁ
తానే నవ్వుకొనుచు, సంకల్పము లేకున్నను ఏవో మంచిపనులను
గావించుచు, తనలోఁదానే యస్పష్టముగ గొణుగుకొనుచు జీవించునట్లు
ఈ బాలుడుకూడ ముసిముసినవ్వులు నవ్వుచు చిత్రవిచిత్రములైన
చేష్టలజేయుచు, వచ్చీరాని పలుకుల నస్పష్టముగఁ బలుకుచు, దశ
శైశవదశను బ్రకాశింపఁ జేసెను.

39. ఆహ్వయి తాతేన స జీవకేతి

యదా స్ఫురద్ జ్ఞానవివృత్తకణ్ఠః,

తదాఽగమ ద్భ్రాక్ష్మితు రఙ్కుదేశం

స్మిత్యాప్రభు ర్భక్త జనానుకూలః.

వ్యా :- ఆహ్వయితి :- యదా యస్మిన్నమయే, తాతేన
స్వపితా, “తాతస్తు జనకః పితా” ఇత్యుచరః. జీవక ! చిరజ్ఞీవిన్ !
ఇతి ఇత్థం, ఆహ్వయి ఆహూతః, తదా తదానీ మేవ, స్మిత్యా విహస్య,
స్ఫురత్ వికసత్ యత్ జ్ఞానం తేన వివృత్తః పరావృత్తః కణ్ఠః గళః
యేన సః, భక్తజనానాం ఆశ్రితానాం. అనుకూలః అనుయాయీ, సః
ప్రభుః బాలకరూపో దేవః, పితుః స్వజనకస్య, అఙ్కుదేశ ఊరుభాగం,
ద్యాక్ శీఘ్రం. అగమత్ జగమ, గమ గతా వితి ధాతోర్లుజే ఇదిత్వా
దశేయాపమ్.

యదా స్వపితా చిరజ్ఞీ విన్నితి తం బాలక మాజుహువ తదా
స బాలః స్మయమానః స్వపితౄ రఙ్కుసీమాన మారోహతి, అయం పితా
ఇయం మాతా ఇత్యాదికం జ్ఞాన మారభవతి. తేన ధ్వనిమాత్రేణ
జ్ఞాత్వా, స్వగ్రీవాం పరావృత్త్య, తం పశ్యన్ హసతీ తి భాషః.

తా॥ ఓ చిరంజీవీ ! యని తన తండ్రి తన్నుఁ బిలువఁగ నే, నవ్వుచు
నచ్చిరాని జ్ఞానముతోఁ దన తండ్రి తన్నే పిలుచుచు డెనని మెడత్రిప్పి
పోల్చుకొని, భక్తజనానుకూలఁడగు నా బాలదేవుఁడు వేగముగా తన
తండ్రి తొడపై కూర్చుండెను.

40. ప్రశస్తయోగాన్విత జాతకస్య
బాలస్య లోకోత్తర లక్షణస్య.
మౌహూర్తికా స్తస్య ముదా యథార్థ
మదీపరం స్తారక నామధేయమ్.

వ్యాః:- ప్రశస్తేతి :- ముహూర్తం కాలవిశేషం యే జానన్తి
తే మౌహూర్తికాః. దైవజ్ఞాః ప్రశస్తాః శ్రేష్ఠాః యే యోగాః,
రాజయోగా ఇత్యర్థః. తైరన్వితం యుక్తం జాతకం జాతక చక్రం యస్య
తస్య, లోకోత్తరాణి అతిశ్రేష్ఠాని లక్షణాని చిహ్నాని యస్య తస్య,
బాలస్య శిశోః, ముదా ప్రీత్యా, యథార్థం స్తారకం, తారక ఇతి నామ
ధేయం నామ అదీధరన్ ధారయామానుః. ధృష్టాధారణ పోషణయోః
ఇతి ధాతోః ణ్యంతాల్లజ్.

దైవజ్ఞాః తస్య బాలకస్య జాతక కుణ్డల్యాం ప్రశస్తాన్ రాజ
యోగాన్, శరీరే దిశ్యాని లక్షణాని చ పరిశీల్య, తస్య తారక ఇతి
యథార్థం నామ చక్రం. వారయతి సంసారసాగరా త్సర్వానితి తారక
పదస్యార్థః. సంసారిణ స్తారయితు మవతీర్ణస్య అస్య తారక నామ
ధేయం సముచిత మితి మత్వా తథాఽకాక్షురితి భావః.

తా॥ జ్యోతిష్కు లా బాలకుని జాతక చక్రమును బరిశీలించి,
యందలి రాజయోగములనుగాంచి, యా బాలకుని శరీరావయవము
లందలి లోకోత్తర సాముద్రిక లక్షణములను దిలకించి, యితఁడు లోకము
నుద్ధరించుట కుద్భవించిన మహానుహుఁడని నిశ్చయించి, వానికి 'దారకు'
డను స్తారకనామమును గావించిరి.

ఇట్లా బాలకునకు నామకరణ మహోత్సవము జరిగెను.

41. అవాప్తకామం సతతాశ్మ తృప్త
 మన్నస్వరూపం విభు మప్రబుధ్య.
 మాతా సుతం జానుచరం దివేశం
 త మాశిత్యాయస ముత్సవేన.

వ్యా :- అవాప్తేతి :- మాతా జననీ, జానుచరం జానుభ్యాం
 చరంతం, తం సుతం కుమారం, అవాప్తాః సమ్రూప్తాః కామాః వనో
 రథాః యేన తం, సమూర్ణ శాశు మిత్యర్థః, సతతం శస్తతం ఆశ్మనా
 తృప్తం, ఆత్మదర్శనానందిత చిత్త మిత్యర్థః, అన్న మేవ స్వరూపం యస్య
 తం, "అద్వితేతి చ భూతాని తస్మాదన్నం తదుచ్యత ఇతి శ్రుత్యా
 అన్నస్వరూప మిత్యర్థః. ఈశం ఈశ్వరం విభుం పరమాత్మానం
 అప్రబుధ్య అజ్ఞాత్వా, దివా అహని, శుభేరమయ ఇత్యర్థః. ఉత్సవేన
 ఉత్సవం కృత్వా. పాయసం క్షీరాన్నం, ఆశిశత్ పాయయామాస,
 అన్న ప్రాశనోత్సవం చ కాశ్యేర్థః. అశ భోజనే ఇతిధాతోః ణ్యంతాల్లజ్ఞః
 తస్య ప్రత్యవసానార్థత్వాత్ అణౌకర్తుః సుతస్యణౌ కర్మత్వం, తద్వాచ
 కాత్ ద్వితీయా చ.

నిత్యత్వం పూర్ణ కామం అన్నరూపం పరమాత్మానం త
 మజ్ఞాత్వా తస్య జననీ సామాన్యబాహక ఇతి బుద్ధ్యా శుభే లగ్నే పాయ
 సేన అన్న ప్రాశనోత్సవం చ కార.

తా॥ ఈ బాలుడు పూర్ణ కామం నిత్యత్వం పుడు అన్నస్వరూ
 పుడు నగు పరమాత్మయే యని గ్రహింపలేక, సామాన్య బాలకుని
 గాఁదలంచి. ముఁగుకులతోఁ బ్రాకుచున్న వయసురాగానే యా తాఁరకు
 నకుఁ దల్లి సుముహూర్తమునఁ బాయసమును దినిపించెను.

42. ఏకం పిబన్మాత్మపయోధరం స
 విమర్దయ న్కోమల పాణినాన్యమ్.
 నిమిలతాక్ష సుఖపారవశ్యా
 దదిద్యుత నిర్గుణ మాత్మ తత్త్వమ్.

వ్యా :- ఏకమితి :- సః బాలతారకః, ఏకం మాత్మస్తనం
 జననీపయోధరం, పిబన్ ధయన్, కోమలపాణినా మృదుకరేణ, అన్యం
 ద్వితీయం మాత్మకుచం, విమర్దయన్ పీడయన్. సుఖపారవశ్యాత్ సుఖ
 పరవశత్వేన హేతునా, నిమిలితే అక్షిణీ యేన సః నిమిలితనయన
 స్సన్, నిర్గుణం గుణరహితం. ఆత్మతత్త్వం స్వయాధార్థ్యం అదిద్యుతత్
 ద్యోతయామాన. ద్యుత దీప్తావతి ధాతోః ణ్యంతాల్లబ్జ్.

స బాలతారకః స్తన్యపానసమయే ఏకం మాత్మస్తనం పిబన్,
 అన్యం స్వకరేణమర్దయన్, సుఖపరవశతయా నిమిలిత నేత్రయుగ
 లస్సన్, నిర్గుణ మానస్తరూపం నిజతత్త్వం నిరూపయామాన. అత్ర
 స్తనస్తయస్య అన్యస్తన స్పర్శనరూపా సహజచేష్టా వర్ణితా.

తా|| ఆ బాలతారకుడు తల్లిపాలు దావుచు నొకచేతితో
 గెండవ స్తనమును దాకుచు, నానందపరవశుడై నిమిలితాక్షుడై
 తన నిర్గుణానంద తత్త్వమును బయటికిఁ జూటుచున్నట్లుండెను.

43. హితాహితం సోఽవిగణయ్య నిత్యం
 సాక్షిస్థితిం ప్రాప్య మహానుభావః,
 ఆకాశవత్కల్పితరూప ఉర్వీ
 దేవాత్మజోఽభూ ద్భువనైక వన్ద్యః.

వ్యా :- హితాహితమితి :- మహాన్ అనుభావో మహిమా
 యస్య సః, భువనేషు లోకేషు ఏకవన్ద్యః ముఖ్యయా సమర్కరణ
 యోగ్యః ఏకే ముఖ్యాన్యకేషు ఇత్యుక్తః సః ఉర్వీదేవాత్మజః భూసుర

పుత్రైః తారకః, హితంచ అహితంచ హితాహితం ఇష్టానిష్టే విప్రీతిషి
 ధ్ధంచా నధికరణవాచీ త్యేకవచ్ఛావః. అవిగణయ్య అసంఖ్యాయ, నిత్యం
 సర్వదా, సాక్షిస్థితిం సాక్షిత్వం, ప్రాప్య లభ్యా, ఆకాశవత్ గగన
 వివ కల్పితం రూపం యస్య సః నిరాకారోఽపి రూపవా ని వేత్స్యర్థః.
 అభూత్ బభూవ, భూనత్తాయామితి ధాతోస్తుజ్.

తా॥ ఆ తారకుడు లోకైక నమస్కృతుడు, మహానుభావుడు
 అందుచేతనే యాతడు మేలు కీడు అని చూడక, వానిని పట్టించుకొనక
 నిత్యము వానినన్నింటిని జూచుచు వానికి లోబడక, సాక్షిభూతుడై
 ఆకాశమువలె రూపములేనివాడై నను రూఃధారియై మెలగుచుండెను.
 ఆకాశమునకు రూపములేదు. దానికిఁ దలమలినత్వాదులు భ్రాంతిఃల్పి
 తములు. అట్లే యాత్మకును రూపములేదు. అందుచే “ఆకాశ శరీరం
 బ్రహ్మ” అను వచనము పరిసిద్ధమైనది.

44. ముఖే పదజ్ఞుష్ఠ మసౌ నిధాయ

స్వభావ రమ్యామల దీర్ఘదృష్టిః.

విస్మృత్య తీక్ష్ణ తుథ మర్దితోఽప్య

క్రీడిన్మహానందపయోధి మగ్నః.

వ్యా :- ముఖితి :- అసౌ బాలతారకః, పదస్య పాదస్య,
 అజ్ఞుష్ఠం ప్రథమాజ్ఞులిం, ముఖే వక్త్రే. నిధాయ నిక్షిప్య, స్వభావేన
 ప్రకృత్యా రమ్యా సుందరా అమలా నిర్మలా దీర్ఘా విశాలా దృష్టిః
 యస్య సః, తీక్ష్ణాం తీక్ష్ణం, అత్యధికా మిశ్యర్థః. తుథ తుదబ్బధాం
 విస్మృత్య, అర్దితోఽపి పీడితోఽపి, మహానంద ఏవ పయోధిః సాగరః
 తస్మిన్ మగ్నః నిమగ్నః, అక్రీడిత్ అపలత్, క్రీడ్యవిహారే ఇతి
 ధాతోస్తుజ్.

స్వపాదాజ్ఞుష్ఠం ముఖే నిధాయ ప్రకృతి రమ్యయా నిర్మలయా

దృశా సర్వం పశ్యన్ తుత్పీడితోఽపి తాం బాధా మవిగణయ్య,
బ్రహ్మనన్ద మనుభవన్ స తారక అఫేల దితి భావః.

ముఖే స్వాస్థ్యం నిక్షేపణం బాలస్వభావ ఇతి నిరూపయామాన
మహాకవిః. అత్ర, “కరారవిన్దేన పదారవిన్దం ముఖారవిన్దే వినివేశ
యంతమ్. వటస్య పత్రస్య పుటే శయానం బాలం ముకున్దం మనసా
స్మరామి” ఇతిశ్లోకః స్మర్య.

తా|| ఆ తారకుఁడు తన కాలి బాటవేలిని నోటియందుంచు
కొని, స్వభావనుందరము నిర్మలమునగు తన చూపుతో నన్నింటిని గనుచు
నాకలి బాధను గూడ లెక్కింపక బ్రహ్మనందము నందుచు నాడుకొను
చుండెను.

45. తదున్నసం సున్దర మన్దహాసం

ప్రసన్న మత్యంత విశాలనేత్రమ్,

చారు స్ఫుటామృజ సదృశ వక్త్రం

సదాన్వ బోభూయి సగోత్రదృగ్భిః

వ్యా:- తదున్నసమితి:- ఉన్నతానాసికా యస్మిన్తత్ ఉన్న
సం ఉన్నతనాసికం. బహుప్రీత్యా “ఉపసర్గాచ్చ” ఇతి నాసికాన్త
బహుప్రీహేః అచ్ సమాసాన్తః. తత్సం నియోగేన నాసికాశబ్దస్య
నసాదేశశ్చ. సున్దరః మనోహరః. మన్దః దరః, హాసః యస్మిన్ తత్,
తత్ ప్రసిద్ధం చారు సున్దరం, స్ఫుటా వికసితం, యత్ అమృజం
పద్మం, తేన సదృశం తుల్యం, వక్త్రం ముఖం, స గోత్రదృగ్భిః బాధవ
దృష్టిభిః, సదా నిత్యం, అన్వబోభూయి అన్వభూయత. సగోత్రబాధవ
జ్ఞాతి బంధు స్వ స్వజనా స్సమాః ఇత్యమః, అనుపూర్వక భూధాతోః
యజ్ఞాత్కర్మణి లుజ్. అను పూర్వకో భూధాతు స్సకర్మకః.

ఉన్నతి నాసికం విశాలనయనం నదరహాసం సద్యోవికసితామృజు
హసమాసం తస్య తారకస్య ముఖాదృష్ట్యా బాధవా నిత్యం ముముదుః.

తా॥ ఆ తారకుని ముఖము మిక్కిలి అందమైన అప్పుడే వికసించిన తామరపూవువలె నున్నది. ముక్కు ఎత్తుగ సోగగా నుండెను. కన్నులు వెడల్పుగ నుండెను. చిఱునవ్వుతో కలకలనాడు నా తారకుని ముఖమును జూచుచు బండ్లజనులు నిత్యమానందించుచుండిరి

46. త్రాతార మేవార్దయతి ప్రకృత్యా
కృతోపకారం న విచార్య మూఢః,
సస్దప్త మాత్రజ్ఞిత చూచుకేనాఽ
బోబుధ్య భీష్టం శిశు నేతి లోకః.

వ్యా :- త్రాతారమేవ స్వరక్షకమేవ, అర్దయతి పీడయతి, ఇతి ఏవం, సస్దప్తం దస్తపీడితం యత్ మాత్రుః స్వజనన్యాః అజ్ఞితం పూజ్యం చూచుకం స్తనాగ్రం యేన తేః, శిశునా బాలకేః, లోకః జనసమూహః అభీష్టం అత్యంతం, అబోబుధి బోధితో బభూవ. బుధ అవగమనే ఇతిధాతోర్య జన్తాల్లుజ్.

అసౌ బాలకః స్వస్య స్తస్యదాయిన్యాః స్వజనన్యాః స్తనాగ్రమేవ దస్తై స్సస్దప్త్య, లోకః ఏవమేవ కృతోపకారం త్రాతారమేవ పీడయతీతి భావం బోధయతి.

తా॥ మూర్ఖులలోకము తమ మూఢబుద్ధిచే దమకుపకార మాచరించిన వారికే, తన్నుఁ గా శాడినవారికే యపకార మాచరించుచుండును అను భావమును లోకమునకు బోధించుచున్నట్లు, ఆ తారకుడు తల్లి పాలుద్రావుచున్న సమయమున నప్పుడవుడు ఆమె స్తనాగ్రమునే కలుచుచుండెను. బాలకుల స్వభావము నీకవి చమత్కారముగ వర్ణించెను.

47. యో వేదవిశ్వాసయుత స్సమస్తం
జానాతి యో యం న హి వేత్తిలోకః,

అమృతపదం శత్యం ఏష వక్తుం

మాతేతి మగ్నప్రమదార్ణవేభూత్

వ్యా :- య ఇతి :- యః, వేదాః శ్రుతయః ఏవ నిశ్వాసాః
నిశ్వాసమరుతః తైర్మృతః యుక్తః వేదప్రకాశభూమిరిత్యర్థః “యస్య
నిశ్వాసితం వేదాః” ఇత శ్రుతిః ప్రమాణమ్. యః సమస్తా సర్వం
జానాతి, సర్వజ్ఞ ఇత్యర్థః. యం, లోకః జనః సహి వేత్తి సజానాతి,
ఏషః ఏతాదృశః, అసౌ బాలకః అమృత ఇతి పదం మాతా ఇతి శబ్దం,
వక్తుం కథితుం శత్యతే శక్నోతి, ఇతి, మాతా తస్య జననీ. ప్రమదార్ణవే
ఆనందసాగరే మగ్నా నిమగ్నా, అభూత్ ఆసీత్.

తా॥ ఎవ్వని నిట్టూర్పలే వేదములయ్యెనో, యెవ్వఁడీ సర్వ
ప్రపంచము నెఱుఁగునో, యెవ్వని నీలోకము మార్త్రమెఱుఁగదో యా
దేవదేవుఁడే తారకుఁడై తనకుజన్మించి, యమ్మా ! యని పిలుచుటకుఁ
బ్రయత్నింపఁగ నే, వానితల్లి తన కుమారునకు మాటలువచ్చుచున్న
వనియు, దన్నమ్మాయని పిలిచెననియు, బొంగి యానంద సముద్ర
మునో మునిగిపోయెను.

48. అమృతస్య శబ్దో నహి వాక్రప్రపఞ్చో

పునః పునః పఞ్చజనేన భాణ్యః,

అమృతే త్యుచిత్యా మహిమాన మస్య

జనాంస్తదాఽవీవద దర్భకోఽసౌ.

వ్యా :- అమృతి :- వాక్రప్రపఞ్చో సారస్వతే. పఞ్చజనేన మను
ష్యేణ, “స్యః పుమాంసః పఞ్చజనాః పురుషాః పూరుషానరః” ఇత్యమ
రః, పునః పునః భూయో భూయః, భాణ్యః వాచ్యః, అమృతస్య శబ్దః
అమృతశబ్దాదస్య ఇతర శబ్దః, సహి నా స్తిఖలు, ఇతి ఇత్థం, బోధయన్,
అమృత ఇతి ఉచిత్యా అమృతే త్యుక్త్యా. అస్య అమృతశబ్దస్య, మహి
మానం ప్రభావం, తదా శైశవే, అసౌ అర్భకః ఆయం బాలతారకః,

జనాన్ మనుజాన్, అవీవదత్ బోధయామాను, వదవ్యక్తాయాం వాచీతి
ధాతోర్ణ్యనాల్లుజ్.

సర్వైర్మానవైః ప్రథమతః సర్వా స్వవ్యవస్థాసు ముహూర్త్యహుః
అమ్బాశబ్ద ఏవ ముఖాన్నిసరతి, నాన్య శబ్దః, ఇతి తస్య శబ్దస్య
మహిమానం బోధయన్నివ స తారకః అమేత్వ వాదీత్.

తా॥ ముందుగ మానవులన్ని యవస్థలందును “అమ్మా”
యనియే పలుకుదురు. మాటలు వచ్చుటకు ముందమ్మాయనుపదమే
నోటినుండి వచ్చును. కావున శబ్దజాతములో నాపదమే ముఖ్యమయిన
దని దాని మహిమ సందరకును దెలుపునట్లా బాలతారకుడు తల్లిని
అమ్మాయని పిలువ నారంభించెను. అనఁగా దారకునకు మాటలు
వచ్చుచుండెను. అని భావము.

49 వక్కాలకాలజ్జుత ఫాలభాగం

బన్ధూ నివిదిత్వా కృతమన్దహాసమ్,
యసన్త ముత్థాతు మముం విలోక్య
మోదార్ణవే సా జననీ న్యమాజ్జీత్,

వ్యాః- వక్కేతిః వక్త్రేః కుటిలైః అలక్తైః చూర్ణకున్తలైః
అలక్కుతః భూషితః ఫాలభాగః ఫాలదేశః యస్య తం, బన్ధూన్ బన్ధజ
నాన్ విదిత్వా విజ్ఞాయ, కృతః మన్దహాసః దరహాసితం యేన తం, ఉత్థా
తుం ఉత్థానాయ, యసన్తం యతమానం, అముం బాలకం తారకం,
విలోక్య వీక్ష్య, సా జననీ మాతా, మోదార్ణవే ఆనన్దసాగరే, న్యమా
జ్జీత్ న్యమజ్జీత్. నిపూర్వక మన్దే ధాతోర్ణ్యజ్.

కుటిల కున్తలాలజ్జుత ఫాలభాగం ఆగన్తూనబన్ధూ నవిజ్ఞాయ
హసన్తం ఉత్థానాయ కృతయత్నం తం తారకం వీక్ష్య తస్య జననీ
పరమానన్ద మవాప.

తా॥ ఆ తారకుని నుదురు వంకరముంగురులతో నందముగా నుండెను. ఆతఁడు బంధువులురాగానే వారిని బోల్చుకొని చిన్నగా నప్పుచుండెను. మాటిమాటికి నిలబడుటకు యత్నించుచుండెను. ఇట్టి పుత్తునిగాంచి యాతని లెల్లి మిక్కిలి యానందించుచుండెను.

50. ప్రత్యగ్రసాన్ద్రానత కైశికేన

తమో రజస్వోఽస్మత్ ప్రతలేన సత్త్వం.

స్మితేన బాలోఽనిశ్చిర్గుణోఽప్య

ధా లీలయా లోకవిడమ్బునాయ.

వ్యా :- ప్రత్యగ్రేతి :- బాలః శిశుః తారకః, అనిశం సత్తతం, నిర్గుణోఽపి సత్వాదిగుణరహితోఽపి, లీలయా విలాసేన, లోకవిడమ్బునాయ లోక వజ్రనార్థం ప్రత్యగ్రం నూతనం సాన్ద్రం స్నిగ్ధం ఆనతం నమ్రం వక్రమిత్యర్థః. యత్ కైశికం కేశపక్షః తేన, తమః తమో గుణం, స్వస్య ఓషతలేన దత్తచ్ఛదేన, రజః రజోగుణం. స్మితేన హాసి తేన, సత్త్వం సత్వగుణం చ, అధాత్ దధార. డుధాఞ్ ధారణపోషణ యోరితి ధాతోర్లుప్.

నిర్గుణోఽపి స తారకః నీలకేశ భారేణ తమః, శోణాధరేణ రజః ధవళస్మితేన సత్త్వంచ దధార. అనేనాస్య బాలకస్య కేశపాశః తమ ఇవ నీలవర్ణః, అధః రజ ఇవ రక్తవర్ణః, హాసుః సత్త్వమివ ధవళవర్ణ అభూదితి భావః.

తా॥ ఆబాలుడైన తారకుడు లోకవిడంబనమునకై గుణవిహీనుడయినను, కేశముచే దమోగుణమును, పెదవులచే రజోగుణమును చిఱువప్పుచే సత్త్వగుణమును ధరించెను. అనగా నాతని జట్టు వంకరలు తిరిగి దట్టముగ నున్నగ నల్లగనుండెను. పెదవులు ఎఱ్ఱగాను నప్పు, తెల్లగాను నుండెనని భావము.

51. స్వాత్వాపనిమ్న స్సకల శ్చరాణాం

హి యో బుభుక్ష పరతన్త్ర జీవః,

అసోమవిష్టే త్యురసి స్వమాతు

రసా వతన్ద్రోఽపి పయాంసి పీత్వా.

వ్యా :- స్వాదితి :- చర నీతి చరాః జజ్ఞమాః పాణినః, తేషాం
సకలః సర్వః, స్వాహాణి సమూహ ఇత్యర్థః. హి యః బుభుక్షః, బుభు
క్షాయాః అశనాయాః పరతన్త్రః అధీనః జీవః జీవనం యస్యసః,
స్వాపనిమ్నః నిద్రాధీనః. స్వాత్ భవేత్, “అధీనో నిమ్న ఆయ త”
ఇత్యమరః, ఇతి ఇత్థం బోధయన్నివ అసౌ బాలః, అతన్ద్రోఽపి నిద్రా
విరహితోఽపి, “తన్ద్రో నిద్రాప్రసూలయో” రిత్యమరః. తన్ద్రో తన్ద్రా
సమార్థకే ఇతి శేషః. పయాంసి క్షీం స్తస్య మిత్యర్థః. పీత్వా పీయః,
స్వమాతుః స్వజనన్యాః, ఉరసి వక్షసి, అసోమవిష్ట అశేత. స్వప్
ధాతోర్యజన్తాల్లుజ్.

సర్వేపి జజ్ఞమాః పాణినః క్షుత్పరతన్త్రా నిద్రాధీనాశ్చ భవేయు
రితి సత్యం బోధయన్నివ అసౌ బాలః మాతు స్తస్యం పీత్వా తస్య
ఏవోరసి సుష్మాపేతి భావః

తా ఆ బాలుడు తెల్లి పాన కడుపార దాగి యామె రొమ్ము
ముపై నే నిద్రించుచు లోకములో దలచుగ సర్వపాణిజాతము ఆకలి
దప్పికలకు లోనగును సుమా! అను సత్యమును బోధించుచున్న
ట్లుండెను.

52. అయాహి పుత్రేతి యదా స్వపితౄ

హూత స్తదాఽసౌ కరతాల కర్తౄ.

అజ్ఞమిష్టాస్థిర నూపురక్ష్య

ద్యయస్మి తాన్యః పితు రజ్జదేశమ్,

వ్యా:- ఆయాహీతి:- కరాభ్యాం కరతలాభ్యాం తాలస్య
కాలక్రియామానస్య శబ్దస్య కర్తా తేన, "తాలః కాలక్రియామాన"
మిత్యమరః. స్వపితౌ స్వజనకేన, యదా యస్మిన్కాలే, పుత్ర!
కుమార! ఆయాహి ఆగచ్ఛ, ఇతి ఇత్థం, ఆహూతః ఆకారితః తదా
తదాసీం, అసౌ తారకః స్మితాస్యః హాసాలజ్ఞత ముఖమండలస్సన్,
అస్థిరే చలితే నూపురే మజ్జరే యస్మిన్ తత్ అజ్ఞేద్వయం పాదయు
గలం యస్యసః, పితుః జనకస్య, అజ్ఞదేశం ఊరుదేశం అజ్ఞమిష్ట
అగాత్ - అరురోహేత్యర్థః. గమ గతా వితి ధాతోర్యజ్ఞాల్లజ్.

హే పుత్ర! ఇత ఆయాహీతి కరతలద్వయేన శబ్దం కుర్వన్
స్వపితౌ యదా త మా హూతవాన్ తదా స తారకః స్మయమానః
శిశ్నేత నూపురద్వయస్సన్ స్వపితు రజ్ఞమారురోహేతి భావః.

తా. ఓ కుమారా! ఇటు రమ్మని, తన తండ్రి, చేతులతో
చిటికలు వ్రేయుచు, జప్పట్లు చరచుచు, దన్ను, బిలువగనే యాతార
కుడు నెప్పుచు, గాలి గజ్జెలు చప్పుచుచేయుచుండ నేగి తన తండ్రి
తోడపై, గూర్చుండెను.

53. ఇత స్తత స్సున్దరలోఽదృష్టి
రవ్యక్త ముగ్ధామృత కణ్ఠరాదః,
జమ్బూలసం లగ్న మనోహరాజ్ఞో
ద్విహాయనో బాల్యమదాదదిష్టి.

వ్యా:- ఇత స్తత ఇతి:- ఇత స్తతః పరితః, సున్దరా మనోహరా
లోలా చపలా దృష్టిః యస్య సః. ఆవ్యక్తః అస్పష్టః ముగ్ధః సున్దరః
అమృతమివ మధురః కణ్ఠరాదః కణ్ఠస్వరః యస్యసః, జమ్బూలేన పజ్జేన
"జమ్బూలః పజ్జో-ఽస్త్రీ శాదకర్దమా" ఇత్యమరః. సంలగ్నం సం
లిప్తం మనోహరం సున్దరం అజ్ఞం యస్యసః, ద్విహాయనః వత్సరద్వయ

పరిమితవయాః, స తారకః, బాల్యం బాలత్వం చావల్య మిత్యర్థః. అదా
దధిష్ఠ అధితష్ఠే. దద్ ధాతోర్యజన్తాల్లుజ్.

తా॥ ఇటు నటు సందముగఁ జూచుచు, నవ్యక్త మధురముగఁ
జూచుచు, ధూళిధూసరిత సుందర గాత్రుడై రెండువత్సరములీడుగల యా
బాలుఁడు చిలిపిచేష్టల వాఁడాయెను.

54. భూత్వా యథేచ్ఛం ప్రకృతే రధీనో
నానావిధా విహిత మూఢచేష్టాః,
స నైత్య దివ్యస్థితి మాత్మన స్సోఽ
హసీ ద్విలాసాయ సదాచలోఽపి.

వ్యా :- భూత్వేతి :- సః తారకః. సదా నిత్యం, అచలోఽపి
చలనాది లక్షణవిహితోఽపి యథేచ్ఛం స్వేచ్ఛయా, ప్రకృతేః మూల
ప్రకృతి రూపమాయాశక్తేః, అధీనోభూత్వా వశవర్తీసన్, నానా
విధాః బహు ప్రకారాః విహితాః ఇహలోక సమ్బంధినీః మూఢాః
ముగ్ధాః చేష్టాః క్రియాః, స నైత్య విస్తార్య, ఆరభ్యేత్కర్మః. ఆత్మనః స్వస్య;
దివ్యస్థితిం దేవతానుభావం, అహసీత్ తత్యాజ ఓహత్ త్యాగే ఇతి
ధాతోర్లుజ్.

తా॥ ఆ తారకుఁడు చలనాది లక్షణములు లేని యాత్మగూఢుఁ
డయినను ప్రకృతికి లొంగినవాడై బహువిధములు నైహితములనగు
మూఢచేష్టలను గావించుచుఁ దన దివ్యత్వమును మఱచి తిరుగుచుండెను.

55. కుమారక స్సమ్య చిచత్స్వరూపం
ద్భౌ ప్రగల్భోఽతి తిరాయదస్య
సదా సద్రధాయ దసా సగర్భ్యా
నశిశ్రయ త్స్వయకులం మహిమ్నా.

వ్యా :- కుమారక ఇతి :- కుమారకః బాలతారకః. స్వరూపం
స్వాకారం. సమ్యచిచత్ సమ్యక్ పుష్ట మకరోత్. వర్ధయామాసే

త్వర్థః, అస్య కుమారస్య, దృశౌ నేత్రద్వయం, ప్రగల్భః ప్రాగల్భ్యః
 అతి తిరాయత్ ఫేలయామాస. అసౌ కుమారః సగర్భ్యాన్ సోదరాన్
 సదా సర్వదా, అససధాయత్ అను సృత్యాగచ్ఛత్. మహిమ్యా
 స్వప్రభావేణ స్వీయకులం, అశిశ్రియత్ శోభాయుక్త మకార్షీత్
 సమీచి - ఇత్యస్మాల్లుజ్ అచిచిత్. తిరాయి - ఇత్యస్మాల్లుజ్ అతి
 రాయత్. సధాయ - ఇత్యస్మాల్లుజ్ అససధాయత్. శ్చాయి -
 ఇత్యస్మాల్లుజ్ అశిశ్రియత్.

తా|| ఆ తారకుడు తనరూపమును జక్కగ వృద్ధిపఱచుకొని
 గావించెను. వాని నేత్రములు ప్రాగల్భ్యమును ప్రాధతను జూపు
 చుండెను. ఆతఁడు తన సోదరుల ననుసరించి తిరుగుచుండెను. ఆతఁడు
 తన మహిమచే తన కులమంతయు శ్రీమంతమగునట్లు గావించెను.

56. నఖాగ్రవజ్రై రలకేంద్రనీలై

రోష్ఠప్రవాలేన సదన్త తారైః,

పత్మజ్జాళాఖానననేత్ర పద్మా

ల్యే చాచకానీ న్మణి పుష్పరాశిః.

వ్యా :- నఖాగ్రేతి :- సః కుమారః. నఖాగ్రాణి ఏవ వజ్రా
 తైః, అలకాః కున్తలా ఏవ ఇంద్రనీలాః ఇంద్రనీల మణయః తైః, రోష్ఠ
 రదనచ్ఛద ఏవ ప్ర - లః తేన, సదన్తా ఏవ తారాః. మాక్తికాని తైః
 పద్ పాదా, పత్మజ్జాళాఖారా, ఆననం ముఖం, నేత్రనయనే, ఏ
 పద్మాని, తేషాం ఆల్యా పక్ష్యా, మణిపుష్పరాశిరివ మణీనాం రత్నా
 నాం పుష్పాణాం కుసుమానాం చరాశిరివ సమూహ ఇవ, అచకానీత్
 అకాజత్. చకా సృదీప్తావితి ధాతోర్లుజ్. ఉపమాలజ్కారిః.

ఆ కుమారుని గోళ్య కొనలు వజ్ర మణులవలె దెల్లగ నుండెను
 ముంగురు లింద్రనీలమణులవలె నల్లగ నుండెను. పెదవులు పవడము
 వలె నెఱుగ నుండెను. దంతములు ముత్యములవలె దెల్లగ నుండెను.

కుటియు, పాదములు అరచేతులు కన్నులు ముఖము తామరపువ్వుల
సంక్తివలె నుండెను. అందుచే నాతాంకుడు రత్నములు, పుష్పములు
లిపి పోతపోసినట్లుండెను. ఈ యాపమ్య మెంతయో మనోహరము.

57. ఉరూదకుమ్భం సహసా దృణంతం
నైవేద్య మన్నం యుటితి గ్రనంతమ్,
త మర్చితం నిగ్రహ ముత్క్షిపంత
మక్షింత మాతా తనయం సమీక్ష్య.

వ్యా :- ఉర్వితి :- ఉరు బృహత్ యత్ ఉదకుమ్భం జలభాణ్డం
ఉదకశబ్దస్య ఉదాదేశః, సహసా శీఘ్రం దృణంతం దారయంతం,
నైవేద్యం నివేదితం దేవతాభ్యః అర్చితం అన్నం పాయసాదికం, యుటితి
గ్రహం, గ్రహంతం అదంతం, అర్చితం పూజితం విగ్రహం దేవతాపూజి
యాం, ఉత్క్షిపంతం ఉర్ధ్వం విక్షిపంతం, తం తనయం కుమారం,
సమీక్ష్య దృష్ట్వా, మాతా తస్య జననీ అక్షంతస్తత్కమతేస్మై క్షమూష్
సహనే ఇతి ధాతోర్ద్లుజ్.

స కుమారః బాల్యవృత్తం బృహంతం జలపూర్ణం కలశం ఉద్దదార.
దేవతా నివేదిత మన్నం యుటితి అగ్రగత. పూజితాం దేవతా పూజి
యాం ఉర్ధ్వం చిక్షేప. బాల్యచావలేన కృతాన్యేవం విధాని కుమార
దేష్టితాని పశ్యంత్యపి మాతా నా కుప్యత్. కిన్తు సహతేస్మై.

తా॥ ఆ తారకుడు బాల్యముండే పెద్ద పెద్ద నీటికడవలను బగుల
గొట్టుచుండెను. నైవేద్యవస్తువులను మ్రింగుచుండెను. పూజింపబడిన
దేవతా విగ్రహములను మీదకు విసరుచుండెను. ఇన్ని పాడుపనులను
జేయుచున్నను, వాని తల్లి వానిని జూచి, కోపింపక క్షమించుచుండెను.

58. అమమ్రద త్స్వీయమన స్సమా ద
 ప్య పప్రథ త్సత్త్వగుణం పయోధే,
 ఆచక్రశ నైజ తమ స్స శూన్యా
 ద దద్రథ ధైర్య మదప్రకాణాత్.

వ్యా :- అమమ్రదదితి :- సః తారకః స్వీయం మనః స్వకీయం
 స్వాంతం సుమాదపి పుష్పాదపి. అమమ్రదత్ మృదుత్వ మనైషీత్.
 సత్త్వగుణం గామీభిర్యం, పయోధే రపి సముద్రాదపి, అపప్రథత్
 విస్తార మనైషీత్, నైజం స్వీయం, తమః తమోగుణం, అజ్ఞానమిత్య
 ర్థః, శూన్యాదపి ఆకాశాదపి, అచక్రశత్ క్రశిమానం కృశత్వం
 అనయత్, ధైర్యం ధీరకాం, అగప్రకాణాదపి పర్వత శ్రేష్ఠాదపి
 కులగిరేరపీత్యర్థః. అదద్రథత్ దృఢి మానం దృఢత్వం అనయత్.
 “పాతిపదికాద్ధాత్వే బహుళ మిష్టవచ్చ” ఇతిగణనూత్రేణ మృద్వాది
 శబ్దేభ్యః ణిచ్, అమమ్రదిత్యాదీని ణ్యంతానాం మృది - వృధి, కృశి,
 దృఢి, ధాతునాం లుజ్ రూపాణి.

తస్య తారకస్య మనః పుష్పాదపి మృదుత్వమయాసీత్. గామీభి
 ర్యం సముద్రాదపి పృథుతర మభూత్. అజ్ఞానం శూన్యాదపి శూన్య
 మాసీత్, ధైర్యం కులపర్వతాదపి దార్ఢ్యమవాప, స తారః మనో
 మార్దవే కసుమం, గామీభిర్యే జలధి, అజ్ఞానే గగనం, ధైర్యే కుల
 గిరిం చాతిచక్రామ.

తా॥ ఆ తారకుడు హృదయమార్దవములోఁ బువ్వును, మనో
 గాంభీర్యములో సముద్రమును అజ్ఞానములో నాకాశమును, ధైర్య
 ములోఁ గులపర్వతమును మించెను.

—: మాలినీ వృత్తమ్ :—

59. నవరసదుచివేదీ సర్వభూతానువాదీ
 లలితచరణచారీ సాధ్యలజ్కారధారీ,
 పరవశసుఖ యోగ శ్చిత్రనజ్కల్ప భోగః
 కవి రివ స కుమారః ప్రస్తుతోఽభూ దుదారః.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ శ్రీ మదజ్ఞాడాదిభట్ట నారాయణదాస మహాకవి
 విర చితే తారకాఖ్యే మహాకావ్యే

ప్రథమ స్కంధః.

వ్యా - నవరసేతి :- ఉదారః మహాన్, “ఉదారో దాతృ
 మహతో” రిత్యమరః, స కుమారః తారకః, కవిరివ కవీశ్వర ఇవ నవా
 నాం నూతనానాం రసానాం కట్వాష్టు లవణమధురా దీనాం, రుచిః
 స్వాదుతా, తస్యాః వేదితా వేత్తా, కవిపక్షే, నవానాం నవసంఖ్యానాం
 రసానాం వీరశృంగార కరుణాదీనాం రుచిః ఆసక్తిః తస్యాః వేదీ జ్ఞాతా
 సర్వాణి భూతాని పాణినః. తాన్యనుసృత్య పదత్యుచ్చరతీతి సర్వ
 భూతానువాదీ సర్వభూతానుకరణ సమర్థ ఇత్యర్థః. కవిపక్షే, సర్వభూతా
 నాం అనువాదే వర్ణనే సమర్థః, లలితాభ్యాం సుందరాభ్యాం పాదాభ్యాం
 చరణాభ్యాం చరతీతి లలితచరణ చారీ, కవిపక్షే. లలితైః మనోహరైః
 చరణైః పద్యపాదైః చరతి రచయతీతి, లలితపాదపద్య నిర్మాణచతుర
 ఇత్యర్థః. సాధూన్ ఉచితాన్ అలజ్కారాన్ ఆధరణ విశేషాన్ ధరతీతి
 ధారీ, బాల్యోచితాభరణాలజ్కృత ఇత్యర్థః. కవిపక్షే, ఉపమోత్పే
 త్నాని మధురాలజ్కార విన్యాస నిపుణ ఇత్యర్థః. పరవశః అన్యాధీనః
 సుఖయోగ సుఖసజ్గః యస్యసః, పరాధీన స్వసుఖ ఇత్యర్థః. కవిపక్షే,
 పరవశం యస్సుఖం తేన యుక్తః పారవశ్యోత్పాదక రసానందదాయీ
 త్యర్థః, చిత్రా స్సజ్కల్పాః మనోరథాః తేషాం భోగః అనుభవః యస్య

సః, సజ్జల్పాను గుణభోగ వానిత్యర్థః. కవిపక్షే, చిత్ర విచిత్ర కల్పనా
విస్తృతి వానిత్యర్థః. ప్రస్తుతః పృణుతః అభూత్ ఆసీత్.

శ్లేషగర్భితోపమాలజ్ఞాః

మాలినీ వృత్తలక్షణమ్.

“ననమయ యయు తేయం మాలినీ భోగిలోక్తః”

ననమయయాః గణాః. అష్టసు సప్తసు యతిః.

తా|| కవీంద్రుడు వీరశృంగారాది రసములను గుర్తించుచు, సర్వ
వస్తువులను వర్ణించుచు, జక్కని వృత్తములను నిర్మించుచు, నుపమా
ద్యులంకారముల నుపయోగించుచు, నితరులు రసాస్వాదముగావించు
రీతుల చిత్రవిచిత్ర కల్పనలతోఁ గావ్యమును రచించును. అట్లే యీ
తారకుఁడును కొంగ్రొత్త రుచుల నెఱుఁగుచుండెను. తనకుఁగనఁబడిన
వాగ్దేలు పలుకుచుండిరో యట్లే పలుకుచుండెను. బాల్యమునకుఁ దగిన
మురుగులు గజ్జెలు మున్నగు నాభరణములతో నొప్పుచుండెను. చిత్ర
విచిత్రములై కోరికలుగలిగి వాని ననుభవించుచుండెను. కావున
నాబాలతారకుఁడు బాలకవివలె నుండెను.

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంభట్ట లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి
విరచితాయాం భావార్థ దీపికా ఖ్యాయాం వ్యాఖ్యాయాం ప్రథమ
స్కంధః.

తారకేద్వితీయః సర్గః.

ల జ ధి కారః

—: మా లి నీ :—

1. తదుపనయన కార్మాఽథా కరో త్తస్య తాతః
సకలనిగమ ధర్మస్థాపనాయాఽన వద్యమ్,
పరవశ మురుకప్తం దేవ ఆయు ర్నరాణాం
న పృథుక ఇతి భిక్షపాత్ర మీశోఽప్యథ త్త.

వ్యా :- తదుపనయనేతి :- అథ బాల్యానంతరం, తస్య తార
కస్య, తాతః పితా, “తాతస్తు జనకః పితా” ఇత్యమరః. తత్ ప్రసి
ద్ధం, అనవద్యం పూజ్యం. ఉపనయనకర్మ ఉపనయన సంస్కారం, సకల
నిగమేషు సర్వపేదేషు యే ధర్మాః తేషాం స్థాపనాయ, అనుష్ఠానాయ,
వేదవిహిత సకలకర్మా చరణార్థ మిత్యర్థః. అకరోత్ చకార. దుశ్కృజ్
కరణే ఇతి ధాతోర్లజ్. దేవ ! హే పరమేశ్వర ! నరాణాం మానవా
నాం, ఆయుః జీవితం, పరవశం పరాధీనం, ఉరూణి బృహన్వి కష్టాని
దుఃఖాని యస్మిన్ స్తత్ ఉరుకప్తం. కష్టభూయిష్ట మిత్యర్థః, ఇతి ఇత్థం
జ్ఞాపయన్నివ, సః పృథుకః బాలకః, “పృథుక శ్శాబక శ్శిశుః” ఇత్యమరః,
ఈశోఽపి దేవోఽపి సన్, భిక్షపాత్ర అథ త్తదధార. దుధాజ్ఞా ధారణ
పోషణయో రితి ధాతోర్లజ్. నిదర్శనాలజ్కార భేదః.

బాల్యానంతరం మహేశ్వర పణ్డితః స్వకుమారస్య తారకస్య
సకలవేద కర్మానుష్ఠా నార్థం ఉపనయ సంస్కారం చకార. సోఽపి
తారకః దేవోఽపి మానవ జీవితం దుఃఖభూయిష్టమితి సర్వేషాం బోధ
యన్నివ భిక్షపాత్ర మగ్రహీత్.

మాలినీ వృత్తమ్. లక్షణస్తాక్తమ్. సర్గేఽస్మిన్ సర్వాణ్యపి
మాలినీ వృత్తాన్యేవ, అన్తేఽనుష్టు బువనిబద్ధా.

తా॥ బాల్యము దాటగానే యా తారకునకుఁ దనతండ్రియైన
మ హేశ్వరుఁడు, సకల వేద విహితకర్మముల నాచరించుటకై యుపనయన
సంస్కారమును గావించెను, దేవుడయ్య నా తారకుఁడు, మానవ
జీవితమంతయుఁ గష్ట భూయిష్టమని బోధించునట్లు భిక్షాసాత్రమును
ధరించెను.

2. కరయుగల ఉదగ్రం పర్ణదణ్డం వలగ్నే
స్ఫురదభినవ మాఞ్జీ బన్ధనం బ్రహ్మసూత్రమ్,
హృది శిరసి శిఖానాం పఞ్చకం దర్శనీయం
వటు రభరత కట్యాం పీతకౌపీన మేషః.

వ్యా :- కర యుగల ఇతి - ఏష వటుః అసౌ బ్రహ్మచారీ తార
కః, కరయుగలే హస్తద్వయే ఉదగ్రం ఉన్నతం పర్ణదణ్డం పాలాశ
దణ్డం "పలాలః కింశుకః పర్ణో వాతపోధ" ఇత్యమరః. వలగ్నే మధ్యే
"మధ్యమం చావలగ్నంచ మధ్యః" ఇత్యమరః. "వష్టి భాగురి రల్లోప
మవాప్యోరుప సర్గయోరితి భాగురిమతేన అకారలోపే వలగ్న ఇతి
రూపమ్. స్ఫురత్ ప్రకాశమానం అభినవం నూతనం యత్ మాఞ్జీః
తృణవిశేషస్య బన్ధనం, మాఞ్జీరజ్జుబన్ధ మిశ్యర్థః, హృది వక్షసి, బ్రహ్మ
సూత్రం యజ్ఞోపవీతం, శిరసి మూర్ధని, దర్శనీయం రమణీయం శిఖా
నాం పఞ్చకం పఞ్చశిఖాః, కట్యాం జఘనే పీతం హరిద్రాజ్జీతం కౌపీ
నం చీరఖణ్డం, గుహ్యచ్ఛాదక వస్త్రఖణ్డ మిత్యర్థః, అభరత బభార,
భృగ్భరణే ఇతి ధాతోరజ్.

కరతలద్వయేన పాలాశదణ్డం మధ్యదేశే మాఞ్జీబన్ధం వక్షసి
బ్రహ్మసూత్రం శిరసి శిఖాపఞ్చకం కట్యాం పీతకౌపీనంచ ధృత్వా స
వటు స్తారకః రరాజేతి భావః.

తా॥ ౧ తారకుఁడు పనీతుడై చేత మోదుగుదండమునుధరించి,
ముంజిగడ్డితోఁ జేసిన త్రాటిని మొలకుఁ జట్టి వక్షమున జందె మొప్పు

చుండ పంచశిఖలు తలఁపైఁ బ్రకాశింప వసువువచ్చని గోచిని గట్టుకొని
మిక్కిలి చక్కగ నుండెను. బ్రాహ్మణ బ్రహ్మచారి స్వరూపమిందు
వర్ణింపఁబడెను.

3. నిజగురు పదభక్తం సర్వవిద్యానురక్తం
సకల సుజన మిత్రం మజ్జాలశ్వేతగాత్రమ్,
అతులిత కులదీపం వీక్ష్య విద్వత్కలాపం
ముద మవహ దమన్దం ప్రత్యహం బన్ధుబృన్ధమ్.

వ్యా :- నిజేతి:- నిజగురోః స్వీయాచార్యస్య, పదయోః పాద
యోః, భక్తం భక్తియుక్తం, గురుభక్త మిత్యర్థః. సర్వాను సకలాను
విద్యాను, అనురక్తం ఆసక్తం, సకలవిద్యా సంగ్రహాభిలాషిణ మిత్యర్థః.
సకలానాం సర్వేషాం సుజనానాం గజ్జనానాం విత్త్రం వయస్యం, సజ్జన
మిత్ర మిత్యర్థః. మజ్జులం మనోహరం శ్వేతం ధవళం గాత్రం శరీరం
యస్య తం, సుందరధవళదేహ మిత్యర్థః. అతులితః అనుపమః కులస్యదీపః
తం, స్వకుల ప్రకాశక మిత్యర్థః. విదుషాం సూరీణాం కలాపం భూషణం.
విద్వదాభరణ మిత్యర్థః. తం తారకం, వీక్ష్య ఆలోక్య, బన్ధు బృన్ధం
బన్ధుసమూహః, అహన్యహని ప్రతిదినం, అమన్దం అధికం యథాతథా.
ముదం ప్రీతిం అవహత్ ఉవాహ, వహ ధారణే ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా॥ ఆ తారకుఁడు భక్తితో గురుపాదపద్మముల నారాధించు
చుండెను. విద్యల నన్నింటిని నేర్వవలెనని కుతూహలపడుచుండెను.
సజ్జనులతో మైత్రి సంపాదించుచుండెను. అతని దేహము ధవళచ్ఛా
యతో మిలమిల మెరియుచుండెను. వంశదీపమై విద్వదాభరణమై
యున్న యా తారకుఁ గాంచి బంధుబృన్ధము నిత్యము మిక్కిలియానం
దించుచుండెను.

4. అపి పరమరహస్యం జ్ఞానవిత్తం గురుభ్యోఽ
ద్భుతకర బహుమేధా నైపుణే నోపలభ్య.

మృదుల మదురరీత్యాఽ తోషయ తృణీతౌఘం
వినయ మలభతాఽసౌ స్వీయ విద్యానుకూలమ్.

వ్యా :- అపీతి :- అసౌ తారకః, అద్భుతకరం ఆశ్చర్యకరం, బహు అధికం మేధాయాః బుద్ధేః నైపుణం కాశలం, తేన, “ధీర్ధారణా వతీ మేధేత్య” మరః. ఆశ్చర్యకరస్వబుద్ధి కాశలే నేత్యర్థః. పరమరహస్య మపి అతి గుహ్యమపి, జ్ఞానవిత్తం జ్ఞానధనం, గురుభ్యః ఉపాధ్యాయే భ్యః, ఉపలభ్య ప్రాప్య, మృదులా మృద్వీ మధురా యా రీతిః పద్ధతిః తయా, పణ్డతానాం విదుషాం, ఓఘం సజ్ఘం అతోషయత్ అప్రీణయత్. తుష్ ప్రీతౌ ఇతి ధాతోర్లజ్. స్వీయవిద్యానుకూలం స్వస మ్పాదిత విద్యావిశేషాను రూపం వినయం సంస్కారం కార్యాకార్య వివేక జ్ఞాన మిత్యర్థః. అలభత తేభే. దులభష్ ప్రాప్తావతి ధాతోర్లజ్.

విద్యాధనం విదుషాం హృదయేష్వేవ గుప్తతయా నిక్షిప్తమ్. తద్గ్రహణ మతి దుర్లభమ్. అథావ్యసౌ తారకః గురూ స్ప్రిణయిత్వా స్వబుద్ధి కాశలేన తేభ్యస్తత్త్వం జగ్రాహ, తద్విద్యా మహిమ్నా పణ్డతా సతోషయత్, విద్యానురూపం వివేకాదీక మపి సమ్పాదయా మాన, స తారకో విద్యాన్భూత్వా పణ్డతా శ్రేష్ఠయన్ వినయేన సశ్చచార.

తా॥ విజ్ఞానము ధనమువంటిది. ఆ ధనము విద్వాంసుల హృదయములందలి గూఢముగనుండును. దాని నార్జించుట మిక్కిలి దుర్లభము. ఈ తారకుడు తన బుద్ధి చాతుర్యముచే గురువులను మెప్పించి వారి నుండి యా జ్ఞానధనమునంతయు నార్జించెను. స్వవిద్యాశక్తిచే పండితులను మెప్పించెను. విద్యానుకూలమగు వివేకముతో మెలగుచుండెను.

5. ఆతుల లలితరూప స్సర్వవేదః ప్రశాంతః
సకల జనసమాన స్సర్వ తత్త్ర స్వతత్త్రః,

విజిత సమవయస్కో విద్యయా సద్యశస్కోఽ
భ్య లషత పరదేశా లోకనం తత్కుమారః.

వ్యా:- అతులేతి:- స విద్యతే తులా యస్య తదతులం సాదృశ్య
రహితం లలితం సుందరం రూపం ఆకాగో యస్య సః, సర్వాస్వేదా
నధీ తీ యః సర్వవేదః, ప్రశాంతః శాంతస్వభావః, సకల జనానాం సర్వే
షాం మానవానాం సమానః సమః, సర్వసమ ఇత్యర్థః, సర్వాణి తన్మాణి
శాన్తాణి యస్య సః సర్వతన్త్రః, స్వతన్త్రః స్వచ్ఛందః, విద్యయా
విజితాః పరాజితాః సమవయసః యేన సః. సత్ అనుత్తమం యశః
యస్యసః సద్యశస్కః, సచాసౌ కుమారః తత్కుమారః, తారకః, పర
దేశాలోకనం పరదేశాన్ దృష్టుం అభ్యలషత విచ్ఛత్.

సుందరరూప ముపేత్య, సర్వశాన్తాణ్యభ్యస్య, శాంతస్వభావం
సర్వాద్య సర్వమావప సౌభాత్ర మాకలయ్య, విద్యావిశేషై స్సమాన
వయసో విజిత్య, కీర్తి ముత్తమా ముపార్జ్య, స్వతన్త్రభావోపేత స్సతార
కః పరదేశాన్ దృష్టు మభిలలాష.

తా। ఆ తారకుడు మంచి యందగాడయ్యెను. శాంతస్వభా
వుడై సమబుద్ధితో సర్వజనులను జూచుచుండెను. ఆతనికిఁ దెలియని
శాస్త్రములులేవు. ఆతఁడు మిక్కిలి స్వతంత్రుఁడు. తన సహాధ్యాయు
లను సమవయస్కులను విద్యా విశేషములచే నోడించి, మంచి కీర్తి
నార్జించెను. ఇట్టి తారకునొకనాఁడు పరదేశములకేగవలెనను కోరిక
జనించెను.

6. సహజవశముపేతో లీలయా గూఢతేజా
అశన వసనసక్తో బాల్యచాపల్యయుక్తః,
తత ఇత ఇవ దేవో బాలకోఽబోఽపి గచ్ఛ
న్విబుధనగరనామ ప్రావిశత్పత్తనం సః.

వ్యా :- సమాజేతి :- అజః జన్మరహితః, గూఢం గుప్తం తేజః యస్య
 సః గూఢ తేజః, నిఘాఢ ప్రభావః, సః బాలకః, తారకః, దేవోఽపి
 దేవతాఽపి, సమా జాతః సమాజః యః స్వభావః తస్యవశం అధీనతా
 ముపేతః, ప్రకృతి వశవ త్త్రీ, అశనే భోజనే, వసనే వస్త్రధారణే చ
 స క్తః ఆస క్తః, బాల్యచాపల్యేన బాల్యదశా సాధారణచపలబుద్ధ్యా,
 యు క్తః సంయు క్తః, లీలయా విలాసేన, ఇతః తతః పరితః, గచ్ఛన్ పరి
 భ్రమన్, విబుధనగర నామ విబుధనగర మితి నామ నామధేయం యస్య
 తత్, ప త్రనం పురం ప్రావిశత్ ప్రవివేశ, ప్రపూర్వక విశప్రవేశనే
 ఇతి ధాతోర్లుక్.

గూఢ తేజస్కః జననరహితః స తారకః దేవతారూపోఽపి
 ప్రకృతివశ మావన్నః స్వేచ్ఛయా ఇత స్తతః పరిభ్రమన్ కదాచిత్
 విబుధనగరమితి నామ్నా ప్రసిద్ధం ప త్రనం ప్రవివేశ.

తా॥ ఆ తారకుఁడు గుప్త తేజస్కుఁడు. జనన మరణాది
 శూన్యుఁడనగు దేవుఁడే యయినను ప్రకృతికి లొంగినవాఁడై బాల్య
 చాపల్యమున వేషధారణమందు, భోజన విశేషములందు నాసక్తుఁడై,
 స్వేచ్ఛగ నిటునటుఁ దిరుగుచు నొకనాఁడు విబుధనగరమును పేరుగల
 ప త్రనమును బ్రవేశించెను.

7. మధురవనపరీతా స్వాదుపానీయపూతా
 నీకలజన సమృద్ధా గన్ధవాత ప్రశస్తా,
 పృథుల భవసరమ్యా సాధుబృన్దానుగమ్యా
 వ్యలసదురు మదేభా సాపురీ దివ్యశోభా.

వ్యా :- మధురేతి :- సాపురీ విబుధనగరీ, మధురాణి ప్రియాణి వనాని
 ఉద్యానాని తైః పరీతా వ్యాప్తా, స్వాదు రుచ్యం యత్ పానీయం
 జలం తేన పూతా పవిత్రా, నీకలాని నానావిధాని ధనాని సమృదః
 తైః సమృద్ధా సమృద్ధా, గన్ధవాతః గన్ధవహో వాయుః తేన ప్రశస్తా

శ్లాఘ్య, పృథులూని బృహన్తి యాని భవనాని మద్విరాణి, తైః రమ్యా
సుందరా, సాధుబృందైః సజ్జన సజ్జైః అనుగమ్యా అనుసృతా అనుగన్తుం
యోగ్యా, ఉరవః ఉన్నతాః మదేభాః మత్తమాతక్లాః యస్యా. సా,
దివ్యశోభా దివ్యకాన్తిస్సతీ, వ్యలగత్ అధికం రరాజ. విపూర్వకల
సశ్లేషణ కీడనయోః ఇతి ధాతోర్లక్ష్.

తద్వి బుధపురే మనోహరాణ్ముద్యానాని సర్వత్ర దృశ్యన్తే.
తత్రస్థం జలం స్వాదుతరం పవిత్రం చాసీత్. తన్నగరం సర్వసమ్మత్పరి
పూర్ణ మభవత్. తత్ర సురభిః గన్ధవహః ప్రవాతి, తత్ర విశాలాని
భవనాని రాజన్తే. సాధుజనాస్తత్ర న్యవసన్, బహవో మత్తమాతక్లా
స్తత్ర నిత్యం సజ్చరన్తి. తస్మాత్సాపురీ దివ్యశోభా బభూవ.

తా॥ ఆ విబుధనగర మందెచ్చటఁ జూచినను అందమైన
యుద్ధానవనములు గనఁబడును. త్రాగుటకచ్చట తియ్యనిజలమున్నది.
అన్ని విధములైన సంపదలు నటఁగలవు నిత్యమచ్చటఁ గమ్మని గాలి
వీచుచుండును. అందలి భవనములన్నియును విశాలములే. సత్పురుషు
లెందరో యచ్చట నివసించుచుండిరి. మత్తగజములందు నిత్యముఁదిరుగు
చుండును. ఆ పురము దివ్యశోభతోఁ గలకల యాడుచుండును.

8. లలిత కులసతీధి స్సాదుశీలాన్వితాభి

శ్చతురపురుషవర్యై స్సాధితామోఘకార్యైః.

అమల పృథునివాసై స్సర్వసమ్మద్విలాసై

ర్నగరవర మరాజ త్కుమ్భిని భూషణం తత్.

వ్యా :- లలితేతి :- కుమ్భిన్యాః పృథివ్యాః “గౌరిలా కుమ్భిని
క్షమా” ఇత్యమరః. భూషణం ఆభరణం తత్ నగరవరం విబుధనగరం,
సాధుశీలేన ఉత్తమ స్వభావేన అన్వితాభిః యుక్తాభిః, లలితాభిః సుందరీ
భిః కులసతీభిః కులకాంతాభిః. సాధితాని నిర్వర్తితాని అమోఘాని సఫ
లాని కార్యాణి కర్మాణి యైః తైః, చతురాః నిపునాః యే పురుష

వర్యాః పురుష శ్రేష్ఠాః తైః, సర్వాసాం సమృదాం విలాసాః యేషు
తైః, అమలాని నిర్మలాని పృథూనిబృహన్తి నివాసాని భవనాని తైః,
సర్వసమృదలజ్జుతవిశాల నిర్మలవన్దిరై రిత్వర్థః, అరాజత్ రరాజ,
రాజ్యదీప్తావితి ధాతోర్లక్ష్.

తా। ఆ నగరమందలి కులకాంతలందఱును మంచి రూపవతులు
శీలవతులు పతివ్రతలు, అందలి పురుష శ్రేష్ఠులందఱును తమ పనులను
వ్యర్థముగాకుండ నెరవేర్చు నిపుణులు, అందున్న భవనము లన్నియును
ధనశాఛ్ఛాయలతో సకలవిధ సంపదలతో నిండియున్నవి. ఆ నగరము
భూమండలమునకు మండనమని చెప్పవచ్చును.

9. ప్రతిహతకువదానాం గన్ధ ఆత్మమ్భరీణాం

ఖల చపల ముసల్య క్రూర కర్ణే జపానామ్,

జడ శత కృపణానా మేడమూకా ద్మరాణాం

సకృదపి నహి తత్రాఽ సీ నిరస్తా స్థిరాణామ్.

వ్యా :- ప్రతిహతేతి :- ప్రతిహతాః చలితమనస్కాః “మనో
హతః ప్రతిహతః ప్రతిబద్ధోహతశ్చ సః” ఇత్యమరః. కువదాః కుత్సితవా
దినః, తేషాం, “సమా కువాద కుచరా విత్వమరః, ఆత్మానమేవ యే
విధ్రతి తే ఆత్మమ్భయః, కుక్షిమ్భరయ ఇత్వర్థః. తేషాం, “ఫలేగ్రహి
రాత్మమ్భరిశ్చ” ఇత్యనేవ నిపాతః, ఖలాః దుష్టాః, చపలాః చఞ్చల
శీలాః, ముసల్యాః ముసలేన వధ్యాః ముసలోయ ముసలేనయః” ఇత్యమరః.
క్రూరాః ఘాతుకాః కర్ణేజపాః పిశునాః “కర్ణేజపన్సాచకస్సా త్పిశునః”
ఇత్యమరః తేషాం, జడాః మందాః శరాః గూఢవిప్రియ కారిణః, “గూఢ విప్రి
యశ్చ చ్చరః ఇత్యమరః, కృపణాః లుబ్ధాః తేషాం, ఏడమూకాః మూక
బధిరలక్షణాః “అనేడమూకస్తు వక్తుంశోతుమ శిక్షి తే” ఇత్యమరః. అత్ర
నభో సాదృశ్యే, అద్మరాః అదనశీలాః “ఘస్మరోద్మరః” ఇత్యమరః
తేషాం, నిరస్తాః నిష్కా సితాః, అస్థిరాః చలచిత్తాః, తేషాంచ, తత్రనగరే

సకృత్ కిచ్చిత్, గన్తోఽపి లేశోఽపి, నహి ఆసీత్ నాభూత్. 'గన్తో
గన్ధక ఆమోదే లేశే సమృద్ధగర్వయోః' ఇతి నానార్థ రత్నమాలా.

తా: ఆవిబుధనగరమున, మనసు చెడినవారు, కుత్రితవాదములు
చేయువారు, తమ పొట్టనింపుకొని యితరులను దలంపవివారు, కూరులు,
చలచిత్తులు, రోకళ్ళచే దండింపదగినవారు, కఠినహృదయులు, చాడీలు
చెప్పవారు. మందమతులు, మోసగాండ్లు లుబ్ధులు, దీనులు, మూగ
చెముడు లక్షణములుగలవారు, తిండిపోతులు, దేశబహిష్కృతులు,
అస్థిర హృదయులునగు మానవులు మచ్చునకై నను గానరారు.

10. సతత శమిత భావః ప్రాభవద్భూమి దేవః

పృథుమహాదనురక్తం సాధు మూర్ధాభిషిక్తః,

సకలవిభవ దృశ్యః పత్రనే వాఽపి వైశ్యః

పరహిత గుణభద్రః సర్వథా తత్ర శూద్రః.

వ్యా :- సతతమితి :- తత్ర పత్రనే తస్మిన్నగరే భూమిదేవః
భూసురః, సతతం నిత్యం శమితః శాంతః భావః స్వభావో యస్యసః
స తత శాంతశీల ఇత్యర్థః. మూర్ధాభిషిక్తః రాజ్యపాలకః క్షత్రియోఽపి
సాధు నమ్యక్, పృథౌ అగ్నౌ మహత్సు మహాత్మను చ అనురక్తః,
అనురాగవాన్ యాగకరణ శీలః మహదారాధకశ్చేత్యర్థః. వైశ్యః
అర్యః సకలవిభవైః సర్వసమృద్ధిః దృశ్యః దర్శనీయః, శూద్రోవా
శూద్రోపి సర్వథా పరహితైః పరానుకూలైః గుణైః భద్రః మజ్జశ
కరః శుభకరః, ప్రాభవత్ అభూత్. ప్రపూర్వక భూధాతోర్లజ్జ.

తా॥ ఆ నగరమున బ్రాహ్మణులు నిత్యము శాంత స్వభావులు.
క్షత్రియులును యజ్ఞయాగాదికముల నాచరించుచు మహాత్ముల
నారాధింతురు. వైశ్యులు సర్వసంపత్పరిపూర్ణులు, శూద్రులుకూడ
పరహితములును మంగళదాయకములునగు గుణములు కలిగియుందురు.

11. అనుపద మపి వర్ణీ కథ్యమానం న వృద్ధైః
శ్చరిత మితి పురాణం యన్నగర్యాః ప్రబుధ్యః,
చతురమతి రపశ్య న్మానవానాం వితానం
నేకల కలుష నిఘ్నం తత్పురే కణ్డదఘ్నమ్.

వ్యా :- అనుపదమితి :- ఇతి పూర్వోక్తరీత్యా అనుపదం
వదేవదే, వృద్ధైః అతీతవయోభిః కథ్యమానం వాచ్యమానం, పురా
ణం ప్రాచీనం యత్ చరితం చరిత్రం, తత్, ప్రబుధ్య అపి, జ్ఞాత్వాపి,
చతుర మతిః నిపుణబుద్ధిః, సః వర్ణీ బ్రహ్మచారీ తారకః, తత్పురే తస్మి
న్న త్తనే, మానవానాం మనుష్యాణాం వితానం సమూహం, 'పూగో
వితానం ప్రకరః' ఇత్యమరః కణ్డదఘ్నం గళ పరిమాణం యథాతథా,
ప్రమాణే ద్వయసచ్ఛ దఘ్నచ్ఛ మాత్రచః ఇతి మానార్థే దఘ్నచ్ఛ
ప్రత్యయః, సకలకలుషాణాం సర్వదోషాణాం నిఘ్నం అధీనం, 'అధీనో
నిఘ్న ఆయుత' ఇత్యమరః, అపశ్యత్ దదర్శ, దృశిర్ ప్రేక్షణే ఇతి
ధాతోర్లక్షణం.

వృద్ధజనాః విబుధనగర ప్రాచీన చరిత్ర మతి విశిష్ట మితి తస్మై
తారకాయ వదేవదే ఆబోధయన్, తథాపి కుశలమతి స్స తారకః
తన్నగరం పరిశీల్య ఇదానీ మిదం నగరం కణ్డదఘ్నం పాపకర్మాధీన
మిత్యజానాత్, కణ్డదఘ్న ప్రయోగేన కుత్రచిత్ క్వచిత్ సచ్ఛరిత
మప్యస్తీతి నూచితమ్.

తా। పూర్వోక్త విధముగ వృద్ధుల విబుధనగర చరిత్ర మతి
ప్రశస్తమని వర్ణించి చెప్పిరి కాని, యాతారకుఁడు నూత్నుబుద్ధి కాపున
తనమతి వై శద్యముచే దాను పరిశీలించి యిప్పుడా సచ్ఛరితములో
మూఁడువంతుల ముప్పాతిక లోపించినట్లును, సర్వదోషములతో నిండి
నట్లును గ్రహించెను.

12. పరపరిహృత విత్తం సాయథా తథ్యవృత్తం
భువన విదిత శిష్టాచార దూరం సమన్తాత్,

వపు దివ గతజీవం పత్తనం జీర్ణపుణ్యం
నిపుణతరమతి సోఽ తర్కయ ద్విప్ర ఇత్థమ్.

వ్యా :- వరేతి :- నిపుణతరా అత్యంతకుశలా మతిః బుద్ధిః
యస్య సః కుశాగ్రబుద్ధి రిత్యర్థః సః విప్రః బ్రాహ్మణ స్స తారకః
వరైః శత్రుభిః పరిహృతం అపహృతం విత్తం ధనం యస్మాత్తత్, పరా
పహృత ధన మిత్యర్థః. యథా తథ్యం యథార్థం న భవతీతి అయథా
తథ్యం, అసత్య మిత్యర్థః. తేన సహవర్తత ఇతి. సాయథా తథ్యం వృత్తం
చరితం యస్మిన్ తత్, అసత్యచరితో పేత మిత్యర్థః. “యథార్థం తు
యథాతథం” ఇత్యమరః, సమంతాత్ సర్వత్ర, శిష్టానాం శ్రేష్ఠమాన
వానాం యః ఆచారః నియమః తేన దూరం. శిష్టాచార విహిత మిత్య
ర్థః. గతజీవం అపగతజీవం వపురివ శరీరమివ, మృత మివేత్యర్థః, జీర్ణ
పుణ్యం శిథిలిత పుణ్యకార్యం, పత్తనం నిబుధనగత ముద్దిశ్య, ఇత్థం వశ్య
మాణరీత్యా, అతర్కయత్ తర్కయామాను.

తద్విబుధనగరే స్థితం సర్వం ధనం శత్రుభి రపహృత మభూత్.
శిష్టాచార స్తత్రై లుప్త ప్తాయ ఆసీత్. పూర్వవర్ణితం తత్సచ్చరితం
అసత్యమేవ బభూవ. జీవరహితం శరీరమివ తన్నగరం పుణ్యవిహీన
మవర్తత, తాదృశం నగర మాలోక్య స తారక ఇత్థ మచిన్తయత్.

తా॥ ఆ నగరమందలి సంపద నంతను శత్రువు లపహరించిరి. శిష్టా
చారము లన్నియు నడుగంటినవి వృద్ధులు ఔప్పిన సల్లక్షణములేమియు
నిటఁగానరావు. వారి మాటలసత్యములే యయినవి. మృతశరీరము.
వలె నీ నగరము పుణ్యవిహీనమై కనఁబడెను. అట్టి నగరమునుగూర్చి
యా తారకుఁడీ క్రింది విధమునఁ జింతించెను.

13. అనయ దిహ కుమార్తం ధర్మశూన్యాధికారి
సకల జన సమూహం వృత్తతః క్షిప్త మద్య.

అహ మఖిలనగర్యా మావిలాయా మపశ్యం
నిఖిల మనిల మమ్భో రోగమూలం ప్రగాఢమ్.

వ్యా :- అనయడితి :- ఇహ అస్మిన్నగరే, అద్య ఇదానీం
ధర్మశూన్యః అజ్ఞాత ధర్మః ధర్మవిరహితః, అధికారీ ధర్మవ్యవహారద్రష్టా
ప్రాడ్వివాక ఇత్యర్థః. వృత్తతః స్వప్రవర్తన త్ క్షిప్తం భిష్టం. స
కలజన సమూహం సర్వమానవ బృందం, కుమార్గం కుత్సిత పథం అనయత్
నినాయ, నీ ప్రావణే ఇతి ధాతోర్లోక. అహం ఆవిలాయాం కలుషితా
యాం అఖిలనగర్యాం సర్వస్యాం పుర్యాం, నిఖిలం సర్వం, అనిలం
వాయుం అమ్భః జలంచ, ప్రగాఢ భృశం, రోగమూలం రోగకార
ణం అపశ్యమ్ దదర్శ, దృశిర్ వీక్షణే ఇతి ధాతోర్లోక.

తా! ఈ నగరమున నిప్పుడు, ధర్మమెఱుంగని ధర్మములేని
ధర్మాధికారి, సర్వప్రవర్తనాదులనుండి దిగజారిన మానవులను దప్పు
మార్గమును బట్టించుచుండెను. పట్టణమందంతట నీరును గాలియు సర్వ
మును రోగముల కాలవాలమై పూర్తిగఁ జెడెను.

14. అభినవ వయసా ప్రక్షిబితో న్యాయకర్త

గురు రురుధనలుబ్ధౌ శ్రద్ధధానౌ స్య శిష్యః,

పిశున ఇహ గృహస్థౌ పత్రపాఽలక్ష్మితః ప్రీ

నరపతి రవివేకి వజ్రకస్తస్య మస్త్రీ.

వ్యా :- అభినవేతి :- ఇహ అస్మిన్నగరే, న్యాయకర్తా న్యాయ
నిర్ణేతా, అభినవ వయసా. నూత్నయావనేన. ప్రక్షిబితః అతిమత్తః.
గురుః అధ్యాపకః ఉరుధనలుబ్ధౌ అధికధనలోలువః అస్య శిష్యః తచ్ఛా
త్రః, అశ్రద్ధధానః గురౌ విద్యాయా మపి శ్రద్ధావిహీనః శ్రద్ధా విర
హితః, గృహస్థః గేహే, పిశునః సూచకః, ప్రీ కాంతా ఆపత్రపా నిర్లజ్జ
నరపతిః రాజా, అవివేకః వివేకశూన్యః, తస్య మస్త్రీ తదమాత్యః,
వజ్రకః ధూర్తః, చ అలక్ష్మిత అదృశ్యత. లక్ష్ దర్శనే ఇతి ధాతోర్లోక.

తా॥ ఈ పతనమందలి న్యాయాధికారి మదమత్తుడైన యువకుడు. గురువు శిష్యుని తాభిలాషి, శిష్యుడు శ్రద్ధాఃపీనుడు. గృహస్థుడు కొండెగాడు. ఆడుది సిగ్గులేనిది. రాజు వివేక శూన్యుడు. వాని మంత్రి మోసగాడు.

15. నహి కులగుణ విద్యాః ప్రాభవన్దైరవాయ
ద్రవిణబల కుతస్త్రాసత్యవాక్యై ర్విసేహ,
అనవరత మసేవంతాఽగ్రజా వేదబాహ్యన్
స్వసుఖ మభిలషంతః పౌరుషం త్యక్తవంతః.

వ్యాః:- సహితీ:- ఇహ అస్మిన్పతనే, ద్రవిణం ధనం, బలం శారీరకశక్తిః, కుతస్త్రం వజ్రం, అసత్యవాక్యం అన్యతం, తైర్విసేహ తాని విహాయ, కులం వంశః, గుణః ధర్మాదిగుణః, విద్యాచ విజ్ఞానాదికంచ, గౌరవాయ ప్రతిష్ఠాయై, నహి ప్రాభవన్ యోగ్యా నాభవన్ ప్రపూర్వక భూసత్తాయా మితి ధాతోర్లజ్. అగ్రజాః బ్రాహ్మణాః స్వసుఖం, అభిలషంతః కాన్క్షంతః, పౌరుషం పురుష యత్నం త్యక్తవంతః త్యజంతః, అనవరతం సన్తతం, వేదబాహ్యన్ వేదాధికార శూన్యాన్ శూద్రాదీన్, అసేవంత అభజంత. పేవసేవాతూ మితి ధాతోర్లజ్.

అత్ర ధనవతాం బలవతాం కుతస్త్ర వరాణాం అసత్యవాదినామేవ గౌరవం, తే కులీనానాం గుణవతాం విదుషాంచ, కిచ్చాత్ర విప్రా స్వసుఖాభిలాషిణః స్వోద్ద్యోగం విహాయ శూద్రాదీనభజంత.

తా॥ ఈ పురమందు ధనమున్నవారికిని, బలమున్నవారికిని, వంచకులకును అబద్ధములాడువారి గౌరవ మర్యాదలుగాని, కులీనులకును గుణవంతులకును విద్యాంనులకును గౌరవమర్యాదలు లేవు. మఱియు నిందలి బ్రాహ్మణులు పురుషయత్నములను విడిచి, తమ స్తుతిముగోరి వేదబాహ్యులను సేవించుచుండిరి.

16. అకురుత కులబాహ్యః స్వైరిణీః జ్ఞాకోదు
 స్కృతరత మత ఉచ్చైః పత్తనే శూన్యవాదమ్.
 నట విట భటతీర్థ ధ్యాంక్ష కాపాలికైః పా
 ణద దవగత దేవాగార మాచారహీనైః.

వ్యా :- అకురుతేతి :- పత్తనే పుర్యా, స్వైరిణీనాం జారిణీ
 నాం స్త్రీణాం, పశ్చాత్తః ధూర్తః, దుష్కృతేషు దుష్టకార్యేషు, రతః
 ఆసక్తః మతః సజ్జల్పోయస్య సః, కులబాహ్యః కులబహిష్కృతః,
 మానవః, శూన్యవాదం దేవోనాస్తి ధర్మాధర్మా నస్తః ఇత్యాది
 నాస్తికవాదం, ఉచ్చైః ఉన్నతస్వరేణ, అకురుత చకార, దుశ్కర్షః
 కరణే ఇతి ధాతోర్లజ్.

అవగతం సుప్రసిద్ధం, దేవాగారం దేవమందిరం, నటైః నర్త
 కైః, విటైః వేశవాటీ సజ్జల్పరిభిః, భటైః రక్షకభటైః తీర్థధ్యాంక్ష
 మూర్ఖైః "తీర్థే ధ్యాంక్షా ఇతి-" ధ్యాంక్షేణక్షేపే ఇతి పాణినిః.
 కాపాలికైః హస్తే కపాలంధృత్వా భిక్షామటద్భిః పాశుపతైః చ
 జనైః పాణిదత్ దధ్యాన ప్రపూర్వస్యనద నాదే శబ్దే ఇతి ధాతోర్లజ్

తా। ఈ సగరమున జారిణీ పంచకులు పాపకార్య సక్తులునగు
 కులభిష్టులచే నాస్తికవాదములు గావింపఁబడుచున్నవి. దేవాలయ
 మంటపములన్నియు నటులతో విటులతో రక్షకభటులతో మూర్ఖు
 లతో కాపాలికులతో నిండి యెల్లప్పుడు వారి మాటలచే బ్రతిధ్వనిం
 చుచుండెను. దేవాలయమున ధర్మప్రబోధములులేవు. నాస్తికవాదములు
 జరుగుచున్నవి. వేదమంత్రధ్వనులుగాని పూజాపురస్కారములుగాని
 లేవు. నట విట భటాదుల ధ్వనులే పెద్దవిగా వినఁబడుచున్నవి.

17. జననుతకులతే హం జాతవా నిత్యహం యు
 ర్విబుధ సదసి జల్ప స్ఫుత్తమాత్మీయ గోత్రమ్,
 అభవ దిహ స గేహేశ్వర ఆజన్మ దుష్టైః
 నవరత పరనారీ లమ్పట స్పమ్ప దన్ధః.

వ్యా :- జననుతేతి :- ఇహ పురే, ఆజన్మ జన్మప్రభృతి దుష్టః
 దోషయుతః దుష్టప్రవర్తన ఇత్యర్థః. అనవరతం సంతతం పరనారీ
 లమ్పటః పరకాంతా సక్తః, పరనారీ పరాయణ ఇత్యర్థః. సమృద్ధః
 సమృద్ధమత్తః గేహీశూరః గృహ ఏవ శూరః సతు యుద్ధే, చాత్రే
 సమితాదయశ్చేతి నిపాతితః, సః తాదృశః మనుజః, ఆహం జననుత
 కులతః సర్వజనశ్లాఘ్యా ద్వంశాత్. జాతః ఉత్పన్నః, ఇతి ఇత్థం, అహం
 యుః అహంకారీ అహంయుస్యాదహంకారీ" ఇత్యమరః. విబుధసదసి
 పణ్డితసభాయాం, ఉత్తమం ప్రశస్తం, ఆత్మీయగోత్రం ఆత్మకులం, జల్పన్
 వదన్, సర్వగోత్రేషు మదీయం గోత్రం ప్రశస్తమితి వదన్నిత్యర్థః, అథ
 వత్ ఆస, భాసత్తాయామితి ధాతోర్లజ్.

తా॥ ఆ నగరమున, పుట్టినదాది పాడుపనులు చేయుచు, బర
 కాంతలతో, గ్రీడించుచు, నింటి కడగొప్పలు చెప్పుచు, సంపదలచే
 విట్టవీగు బ్రాహ్మణుడు, కన్నుమిన్నుగానక, నేనే యుత్తమకుల
 సంజాతుడను, నాగోత్రమే యన్ని గోత్రములకంటె గొప్పది. అనిపండి
 తులకడ వదరుచుండెను.

18. అహరహ ఇహ మేషా కుక్కుటా న్యోధయిత్వా
 సతత మధికపూజ్యా నూషయిత్వా మదేన,
 ప్రతిదిన ముపదంతై రేష మద్యం నిపీయా
 గమయ దవధి మాత్మాయుర్యథాజాత ఇత్థమ్.

వ్యా - అహరహ ఇతి :- ఇహ అత్ర, ఏషః యథాజాతః అజ్ఞః, 'అజ్ఞే
 మూఢ యథాజాత మూర్ఖ వైధేయ బాలిశాః' ఇత్యమరః. అహర
 హః ప్రతిదినం, మేషాన్ ఏడకాన్, కుక్కుటాన్ చరణాయుధాన్,
 యోధయిత్వా, సతతం నిత్యం మదేన గర్వేణ, అధిక పూజ్యాన్
 పూజ్యతమా జ్ఞానాన్, దూషయిత్వా వినిస్త్య, ప్రతిదినం ప్రత్యహం,
 ఉపదంతైః వ్యంజనైః, సహ మద్యం సురాం, నిపీయ పీత్వా, ఇత్థం

వపం, ఆత్మాయః స్వజీవితం, అవధిం అస్తం, అగమయత్ నినాయ,
గమ్గతావితి ధాతోః ణ్యంతాల్లజ్.

తా|| ఈ పట్టణమున మూర్ఖుఁడొక్కఁడు ప్రతిదినము గొట్టెపందెము
లను కోళ్ళపందెముల నాడించుచు, పూజ్యులయిన మహాత్ములను
సిందించుచు, ప్రియజనములతోఁ గలిపి మద్యమును సేనించుచు, తన
వయస్సునంతను దాటించుచుండెను.

19. క్వచి దరమత సోఽయం జాలికవ్యాధనీ చైః
క్వచి దలభత హేయం వేష మన్యాలయేషు,
క్వచి దవమతలజ్ఞోఽవజ్ఞీ రీశానుకూలం
క్వచి దనువ దరిం కిం వీరసూస్తస్య మాతా.

వ్యాః:- క్వచిదితి :- నః అయం జనః, క్వచిత్ కుత్రచిత్
జాలికాః వాగురికాః, వ్యాధాః మృగయవః, నీచాః ప్రాకృతాః తైః
అరమత అక్రీడత్. రము క్రిడాయామితి ధాతోర్లజ్. క్వచిత్, కుత్ర
చిత్, అన్యాలయేషు అన్యదీయభవనేషు, హేయం నిన్ద్యం, వేషం,
ఆకల్పం, అలభత ఆప్నోత్. దులభష్ ప్రాప్తావితి ధాతోర్లజ్. క్వచిత్
కుత్రచిత్, అవమతా త్యక్తా లజ్జా త్రపా యస్యసః, లజ్జావిహీన స్సన్,
నిరీశానుకూలం నా స్తిశానుకూలం యథాతథా, అవక్ అవోచత్, వచ
పరిభాషణే ఇతి ధాతోర్లజ్. క్వచిత్ కుత్రచిత్, అరిం రిపుం,
తస్య మాతా జననీ, వీరసూః వీరసూతా కిం ఇతి అనువత్ నునావ.
స్తుతిం చకారేత్యర్థః. ఋస్తవన ఇతి ధాతో స్తాదారికాల్లజ్.

తా|| ఇందలి జనుఁడొక్కఁడొక చోట జాలకులతో వేటకాండ్రతో
పాముకులతోఁ గలిసి యానందించెను. ఒక్కఁడొక చోట పై వారిండ్లలో
నిన్ద్యములైన వేషములను ధరించుచుండెను. వేరొక్కఁడొక చోట సిగ్గువిడిచి
నా స్తిక వాదములను గావించుచుండెను. మఱియొకఁడొక చోట శత్రువును
గూడ నీ తల్లి వీరసూతయని పొగడుచుండెను.

20. రుచిర తరుణదాసీ మేలకో వాజిమేధః

వరయువతి ముఖామౌజ్జేషణం రాజసూయమ్,

ఫలమిహ నిజసౌఖ్యం జీవితేన నల్పమేవ

ప్రతిదినమితి ఖట్వా రూఢ ఏష వ్యజానాత్.

వ్యా:- రుచిరేతి :- వాజిమేధః అశ్వమేధయాగః, రుచిరా సుందరీ తరుణా యువతిః యా దాసీ వేశ్యా పరిచారికా వా తస్యాః మేలకః సమ్మేలనదాయీ తస్య యాగస్య దాసీ సమ్మేలన మేవఫల మిత్కర్థః. రాజసూయయాగః, వరయువతీనాం పరకాంతానాం ముఖామౌజ్జం ముఖపద్మం తస్య ఈక్షణం దర్శనం తస్య యాగస్య పరకాంతా ముఖ దర్శనమేవ ఫలమిత్కర్థః ఇహ అస్మిన్జీవితే నిజసౌఖ్యమేవ ఆత్మసుఖమేవ, అనల్పం అత్యధికం. ఫలం లాభః, ఇతి ఏవం, ప్రతిదినం ప్రత్యహం, ఏషః అయంఖట్వారూఢః జాల్మః. మూర్ఖ ఇత్కర్థః 'ఖట్వాక్షేపే' నిందా యాం ఏష సమాసః విధీయతే. వ్యజానాత్ జానాతిస్మి, విపూర్వకజ్ఞా ధాతోర్లజ్.

తా|| అశ్వమేధయాగము నాచరించినవారికి దాసీ సమాగమ ఫలము మాత్రమే లభించును. రాజసూయముఁ జేసినవారికి పరకాంతా ముఖదర్శనమే ఫలము. ఈ జీవితమున నున్నంత ఫలము మఱెచ్చటను లేదు. ఇదియే మిక్కిలి యధికమైనది. అని యీ మూర్ఖుఁడు ప్రతి దినము భావించును. ఆ యోగముల ప్రయోజనము వాని కేమాత్రము తెలియదని భావము.

21. ఋణ మిహ విశునేనా దీయత స్వార్థవృద్ధ్యై

పరిజన భృతకేభ్యోన క్రియతాల్పేన మత్స్యః,

సుమ మధు ఫల శాకం దేవసమ్పత్తి సర్వం

ఐహులకువద పోష్ట్యా కిమ్పూచానేన తేన.

వ్యా :- ఋణమితి :- ఇహ అత్ర పిశునేన లబ్ధేన స్వార్థ
వృద్ధ్యై స్వధన సంవర్ధనాయ, ఋణం ఉద్ధారః, పరిజనేభ్యః సేవకేభ్యః
భృతకేభ్యః కర్మకరేభ్యః అదీయత దీయతే స్మ. బహులాః అధికాః
కువదాః కత్సిత వాదినః తేషాం పోష్టా పోషకః తేన, మితమ్బుచేన
లబ్ధేన అల్పౌపి అతిస్వల్పౌపి మత్స్యఃమీనః. దేవసమ్బుద్ధి దేవతా
ధీనం, సుమం పుష్పం, మధుమాక్షికం, ఫలం, శాకః, తేషాం సమా
హారః తత్సర్వ మిత్యర్థః అక్రీయత క్రీయతే స్మ.

తా॥ పట్టణమున లుబ్ధుడు వడ్డీలకై సేవకులకును చిన్న జీత
గాండ్రీకును ఋణములిచ్చుచుండెను. చాలమంది కుత్సితులను బెంచుచు
తాను మాత్రము కడుపునొండఁ దినక బ్రతుకు నాలుబ్బుడు దేవతలకు
సంబంధించిన పువ్వులను తేనెను పండ్లలను, కూరలను చివరకు చిన్న
చిన్న చేపలను గూడఁ గొనుచుండెను.

22. శ్రుతిసముదిత కన్యాదానకాలేపి మద్యం
తరస మిహ గవాం స ప్రాశయద్వేద బాహ్యస్యే.
త దపరిమితవ స్వగ్రస్యత ద్విణ్ణృపాలైః
ప్రతిదిన మురుదూర్తదోగిభి ర్మన్రి ముఖ్యైః

వ్యా :- శ్రుతితి :- ఇహ అత్ర, సః వివ్రః, శ్రుతి సముదితే
వేదవిహితే కన్యాదానకాలే కన్యాదాన సమయేపి మద్యం సురాం,
గవాం తరసం గోమాంసంచ, “తరసం క్రవ్యమామిష ! మిత్యమరః.
వేదబాహ్యన్ వేదాధికార హీనాన్, శూద్రా దీనిత్యర్థః. ప్రాశయత్
భోజయమాన. ప్రపూర్వకాత్ అశ్ అశనాయామితి ధాతోర్లజ్.
తస్య, అపరిమితం అసంఖ్యాకం. వసు ధనం. ద్విణ్ణృపాలైః శత్రు గాజన్యైః,
ఉరు అధికం యే ధూర్తాః వజ్రకాః తైరుద్యోగిభిః, మన్రిముఖ్యైః
అమాత్యాదిభిశ్చ ప్రతిదినం దినే దినే అగ్రస్మత అభిష్యత. గ్రీస
భక్షణే ఇతి ధాతోః కర్మణి లజ్.

తా॥ ఈ వట్టణమందలి విప్రుడు పరమపవిత్రము వేదవిహితము నగు కన్యాదాన కాలమందుఁ గూడ గోమాంసముతో మద్యముతో శూద్రాదులకు విందుచేయుచుండెను. వాని ధనమును శత్రురాజులు వంచకులై న యుద్యోగులు నమాత్యాదులును నిత్యము మింగుచుండిరి.

23. శ్రుతిరిపుకులజాయ స్వీయ సమృత్కుమరీ
మనుచితకరఖిన్నాం నిర్దయ స్సోర్పయిత్యా,
అయ మనిశ మవిన్ద జీవనం తస్య హేతో
ర నృజమతి రపి న్యశ్శ్రుయుగ్మం విధూన్యన్.

వ్యా :- శ్రుతిరిపురితి:- సః ఆయం ద్విజః, నిర్దయః దయావిహీన స్సన్, అనుచితేన అనర్హేణ కరేణ హస్తేన, అధవా బలినా, ఖిన్నాం దుఃఖితాం, అనర్హ పాణిగ్రహణ దుఃఖితాం అధవా అనుచిత ధాగధేయ దుఃఖితాం వేత్సర్థః. స్వీయసమృత్కుమరీం స్వసహృదూపాం కన్యాం శ్రుతిరిపవః శూద్రాదయః తేషాం కులే వంశే, జాతాయ ఉత్పన్నాయ దత్వా వితీర్య, అనృజమతిరపి కుటిల బుద్ధిరపి, స్వీయం స్వకీయం, శ్శ్రుయుగ్మం, విధూన్యన్ కంపయన్, తస్య హేతోః జామాత్రర్థం, అనిశం సంతతం, జీవనం వర్తనం అవిన్దత్ పాప. సుద్ధ్లాభే ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా॥ ఈ పురమందు బ్రాహ్మణుడు కఠినహృదయుడై తన సర్వస్వమైన కన్యకను, ఆమె యిష్టపడక దుఃఖించుచున్నను. శూద్రున కిచ్చి వివాహముగావించి, ఘనకార్య మాచరించిన వానివలె సంతసించి, తన గడ్డమును మీసమును దువ్వుకొనుచు, నిత్యమాయల్లునికై తన జీవితమును వినియోగించుచు బ్రతుకుచుండెను.

24. విధినియమిత కర్మాక్షిప్య శశ్వ చ్ఛ్వ వృత్త్యా
క్షణికధన ముపార్జ్య మ్లిప్త మేవానులప్య,

అగమయ దవసానం సోఽన్య జాతీయవేషైః
ప్రకట కపటశీలో జీవితం బ్రహ్మబంధుః

వ్యా :- విధీతి :- సః బ్రహ్మబంధుః బ్రాహ్మణ బ్రూహుః, అథమ
బ్రాహ్మణ ఇత్యర్థః. విధినియమిం వేదవిహితం, కర్మ కర్మవిశేషం,
ఆక్షిప్య త్యక్త్వా, శశ్వత్ నిత్యం, శ్వవృత్త్యా సేవయా, 'సేవాశ్వవృత్తి'
రిత్యమరః. క్షణిక ధనం, అతిచచ్చలం ధనం, ఉపార్జ్య సమృద్ధ్య,
మిష్టమేవ అవి స్పష్టం యథా తద్ధేవ, "అథ మిష్ట మవి స్పష్ట" మిత్త్య
మరః. అనులప్య ముహుర్ముహుః కథయిత్వా. "అనులాపో ముహు
ర్భాషా" ఇత్యమరః. ప్రకటం స్పష్టికృతం కపటం వక్త్రం శీలం స్వభావః
యస్య సః, ప్రకటితకృత్రిమ స్వభావస్సన్నిత్యర్థః. అన్యజాతీయ వేషైః
ఇతరదేశ జనానుకూల వేషధారణాదినా, జీవితం ఆయుః, అవసానం
అంతం, అగమయత్ నినాయ, గమ్ గతావీతి ధతోర్యజన్తాలజ్.

తా! ఈ నగరమున బ్రాహ్మణాధముడు వేదవిహితములైన
తన కర్మములను విడనాడి, సేవక వృత్తిచే ధనము నార్జించుచూ, మాటి
మాటి కస్పష్టముగ గొణుగుచు, తన కపటస్వభావమును బ్రకటించు
కొనుచు, అన్యజాతీయ వేషములను ధరించుచు, జీవితమును గడుపు
చుండెను.

25. బహుల ధనయుతశ్చ దీర్ఘనామాభిధాయ
స్వకుల నియత కర్మస్తామ మారా ద్వీధూయ,
సకల పరితపోజీసంతతం మద్యపాయ్య
న్యవర దవనిదేవోసా దివాకిర్తి వృత్తమ్.

వ్యా :- బహులేతి :- అసౌ అవనిదేవః, ఆయుః భూనురః,
బహులధనేన అధికధనసమృదా యుతశ్చేత్ యుక్తోయది, దీర్ఘనామ
అతిదీర్ఘం నామధేయం, అభిదాయ ఉక్త్వా, స్వకులస్య స్వవంశస్య, నియ
తః నిర్ణీతః యః కర్మస్తామః కర్మసమూహః, తం ఆరాత్ దూరం

విధూయ విక్షిప్త్య, సకల పలలభోజీ సర్వజన్తమాంస భక్షకః, సంతతం నిత్యం మద్యపాయీనురాం పిబన్, దివాకీర్తి వృత్తం చణ్డాలచరితం, అన్యసరత్ అనుససార. “చణ్డాల ప్లవ మాతజ్జ దివాకీర్తి జనజ్ఞమూః” ఇత్యమరః. అను పూర్వక సృగతా వితి ధాతోర్లజ్.

తా|| ఇందలి బ్రాహ్మణుడు పెద్ద ధనవంతుడయినచో, దన పేరు పెద్దగాజేసి చెప్పకొనుచు, బ్రాహ్మణాచారములను సంపూర్ణముగ విడిచి, నిత్యము కల్లుద్రావుచు, నన్నిరకములైన మాంసములను దినుచు, చండాలునివలె దనజీవితమును గడుపుచుండెను.

26. కిమపి హిత మపశ్య న్జీవనోపాయ మన్యం

బహు యజన మిషేణా ర్థంజడాన్భిక్ష మాణః,

ప్రతిదిన మిహ దారా న్భూషణై ర్భూష యిత్యాఽ

దయ మనయ మజా మాలమ్భయద్యా యజాకః.

వ్యా :- కిమపీతి - ఇహ అస్మిన్ సగరే యాయజాకః యజ్ఞా, పునః పునః యజతీత్సర్థే యజ్. “యజజప దశాః యజః” ఇత్యుక్త వ్రత్యయః, హితం క్షేమజ్కరం అన్యం ఇతరం, జీవనోపాయం జీవన సాధనం, అపశ్యన్ కిచ్చిదప్యజానన్, ప్రతిదినం నిత్యం, యజన మిషేణా యజ్ఞచ్ఛద్మనా, జడా న్బద్ధాన్, బహు అధికం, భిక్ష మాణః యాచమా నః, భూషణైః తద్ధన నిర్మితాధరణైః, దారాన్ భార్యాం, “దారాః పుంసి చ భూష్యేవ” ఇత్యమరః. భూషయిత్యా అలంకృత్య. అద యం దయారహితం యథాతథా, అనయం నీతివిరహితం యథా తథా, అజాం ఛాగీం, ఆలమ్భయత్ విశసన మకరోత్, ఆజ్ పూర్వకాత్ “లభవ్ ప్రాప్తా” వితి ధాతోః ణివి “లభేశ్చ” ఇతి సూత్రేణ నుమ్. ఆలమ్భ యదితి రూపమ్.

తా|| ఈ సగరమున సోమయాజి జీవికకై మఱియొక బ్రతుకు తెరువుగానక, యజ్ఞాచరణమే జీవనాధారముగఁ గావించుకొని, మంద

బుద్ధులకడ కేగి, యజ్ఞ మను మిషతో వారి నెక్కువగా యాచించి, ధనము
నార్జించి, యా ధనముతోఁ దన భార్యకు నగలుగావించి యామె నలంక
రించి, కనికరములేక మేకను జంపుచున్నాఁడు. తాను బ్రతుకుటకును
భార్యను సంతోషపెట్టుటకును యజ్ఞాచరణ మాతనికి ఫలము.

27. ఉరుతర మిహదత్తం పాదపూజాధనం చే
దయ మకురుత దాసీ పుత్త్రగేహేఽపి భిక్షామ్.
అనయ మఖిల జన్మా న్స్వ న్పరివ్రాడ పుష్య
త్సకల మత నియంతాఽ శ్రాన్త పీతాధిగన్తా.

వ్యా :- ఉరుతరమితి :- ఇహ అత్ర, సకలమతానాం ద్వైతా
ద్వైతాది సర్వమతానాం, నియంతా నియామకః, అశ్రాన్తం సన్తతం
పీతాధిగన్తా సన్యాసిపీత మారూఢః అయం పరివ్రాట్ ఏష సంన్యాసీ,
ఉరుతరం అత్యధికం, పాదపూజాయై ధనం విత్తం, దత్తం చేత్ దీయేత
యది, దాసీపుత్త్రగేహేఽపి పరిచారికా పుత్త్రగృహేఽపి భిక్షా
మకురుత, భిక్షా మగృహ్లాత్, దుక్ష్పక్షోకరణే ఇతి ధాతోర్లజ్. స్వాన్,
బన్ధూన్ బాన్ధవాన్, అపుష్యత్ పుషోష. 'పుష్ పుష్టే' ఇతి దైవాది
కాత్ ధాతోర్లజ్.

తా॥ ఈ పురమందు, సర్వమతముల వారిని నియమించువాఁడును,
నిత్యము పీతమందేయున్న పీతాధిపతియగు సన్యాసి, పాదభిక్షాధిక
ముగా నిచ్చినయెడ దాసీపుత్త్రుని యింటియందుఁ గూడ భిక్షుఁగైకొ
నుచు, పాదభిక్షులచే లభించిన ధనముతోఁ దను బంధువులను బోషించు
చుండెను. ధనార్జనముకొఱకు సన్యాసముగాని ముక్తికొఱకు కాదు.

28. బహుధన వరదూర్తైః పూరితే ధర్మగేహే
ముహు రిహ విరచయ్యా నర్థకం కూటసాక్ష్యమ్,
అవిదితనిగమార్థోఽజస్రమేషోఽగ్రజాతిః
సమచరదురు మూఽక్రిత వాదాధి కారః.

వ్యా - బహుధనేతి :- ఇహ అస్యాం విబుధనగర్యాం, ఏషః అగ్రజాతిః అయం విపరీ, అవిదితః అజ్ఞాతః నిగమార్థః వేదార్థ స్పన్, కూటసాక్ష్యాదిదుష్ట కర్మాచరణేన నరకయాతనా సమ్భవిష్యస్తీత్య జానన్నిత్యర్థః. ఉరుమూలేన్ అధికధనేన క్రీతః వాదనే అధికారః యేన సః. అధికధనం దత్త్వా వాదనాధికార ప్రభుత్వం క్రీత్యేత్యర్థః. బహుధనే అధికధన సమ్పాదనే యే పరాః ఆసక్తాః తైః ధూర్తైః వశ్యకైః, పూరితే సమ్పూర్ణే ధర్మగేహే ధర్మాధికరణే, ముహూః పునః పునః, అనర్థకం అనర్థదాయీ, కూటసాక్ష్యం అసత్యసాక్ష్యం విరచయ్య నిర్మాయ, అజస్రం సంతతం, సమచరత్ సశ్చచార, సమ్పూర్వక చరభక్షణే సంచారేచ ఇతి ధాతోర్లక్ష్యం.

తా॥ ఈ నగరమున బ్రాహ్మణుఁడు ధర్మాధికరణమున (కోర్టు) వాదించుట కుపయుక్తమైన యధికారపత్రమును (ప్లీడరుషట్టా) హెచ్చుధనమిచ్చికొని, కూట సాక్ష్యము నరకప్రదమను వేదార్థము నెఱుంగక, ధనాశాపరులతో నిండిన యధికరణమునకుఁ బోయి, యచ్చట కూట సాక్ష్యములను జెప్పించి నిత్యము బ్రతుకుచున్నాఁడు.

29. సకలనిగమ బాహ్యం కర్షకం ద్యూతకారం

భృతి భుజ మిహ కన్యా విక్రయం సార్థవాహమ్,

ద్విజకుల ఉరువృద్ధ్యాజీవ మాద్యూన మైతే

ప్రకట కపటవేషం శిశ్విదానం భుకుంసమ్.

వ్యా :- సకలేతి :- ఇహ అత్ర, ద్విజకులే విప్రజాతౌ, సకలనిగమ బాహ్యం నర్వవేదశాస్త్ర విహీనం, కర్షకం కృషీవలం, ద్యూతకారం సభిషం, “సభికాద్యూత కారకాః” ఇత్యమరః, భృతిభుజం కర్మకరం, “భృతకో భృతిభుక్కర్మకరో వై తనికశ్చసః” ఇత్యమరః. కన్యా విక్రయం కన్యా విక్రేతారం, సార్థవాహం పణ్యాజీవం, ఉరువృద్ధ్యాజీవం అధికకుసీదేన జీవంతం, “కుసీదం వృద్ధిజీవం” మిత్యమరః, ఆద్యూ

నం జౌదరికం, పరాన్నజీవిన మిత్యర్థః. “అద్యాయన స్వాస్య జౌదరికః”
 ఇత్యమరః. ప్రకట కపటవేషం ధూర్తం, శిశ్విదానం దురాచారం,
 “శిశ్విదానో కష్టకర్తా” ఇత్యమరః. భుక్తుంసం స్త్రీ వేషధారిణం,
 ‘భుక్తుంసశ్చ భుక్తుంసశ్చ భుక్తుం సశ్చేతి నర్తకః, స్త్రీ వేషధారి పురు
 షః” ఇత్యమరః. ఏక్షే అపశ్యమ్.

ఈ నగరమందలి బ్రాహ్మణులు వేదశాస్త్రములను బూర్ణముగ
 విడిచినవారు, నేలను దున్ని వ్యవసాయముఁ జేసి బ్రతుకువారు, జూద
 మాయవారు. కూలిపనిపలన బ్రతుకువారు, కూతుండ నమ్ముకొనువారు
 వర్తకముఁ జేయువారు, హెచ్చువడ్డీలకప్పునిచ్చి యా వడ్డీధనముతో
 జీవించువారు. ఇతరులపై నాధారఁగి పొట్టపోషించుకొనువారు కపట
 వేషముల ధరించి తిరుగువారు. దురాచారపరాయణులు, స్త్రీ వేషము
 లను దాల్చి సృత్యములఁ జేయువారునై యుండిరి.

30. ఉదవహ దిహ వృద్ధో నిర్ఘ్నః క్షీర కణ్ఠా
 మవృణుత కులబాహ్యః సమ్పదస్తః కులీనామ్,
 హతమతి రభిశస్తః ప్రావ్రజ ద్గూఢభోగో
 బహుల ధనరతి ర్దిగ్భ్రష్టాణం నామశిష్టమ్.

వ్యా :- ఉదవహదితి :- ఇహ అత్రినగరే, వృద్ధః అతీతవయాః,
 నిర్ఘ్నః దయారహిత స్సన్, క్షీరకణ్ఠాం అతిబాలాం ఉదవహత్ పర్యణ
 యత్, ఉత్పూర్వస్య వహ ధాతోర్లోజ్. కులబాహ్యః కులబహిష్కృతః,
 సమ్పదస్తః సమ్పదర్హిత స్సన్. కులీనాం సత్కుల సజ్జాతాం కన్యాం
 కుమారీం అవృణుత వరయామాస, అభిశస్తః పంకాన్తాగ్రహణాదినా
 నిన్దితః. హతమతిః బుద్ధిదీన స్సన్, గూఢ భోగః గుప్తమాగ్నేన భోగా
 ననుభవన్, బహులధనరతిః బహుధనార్జనా సక్తస్సన్, ప్రావ్రజత్
 పరివ్రాజకః అభూత్, ప్రపూర్వక వ్రజగతా వితి ధాతోర్లోజ్. నామ
 శిష్టం నామమాత్రావశిష్టం బ్రాహ్మణం భూసురం వ్రతి, ధిక్ నిన్దాన్తు

తా॥ ఈ నగరమున మిక్కిలి వృద్ధుఁడు చాలా చిన్నపిల్లను
వివాహమాడెను. వెలివేయఁబడినవాఁడు ధనవంతుఁడై సత్కులజాత
యగు కన్యను వివాహమాడఁ దలఁచెను. నిందితుఁడైన మందబుద్ధి
గుప్తముగా భాగముల ననుభవించుచు ధనార్జనమునకై సన్యాసశ్రమ
మును స్వీకరించెను. ఛీ - ఏమి బ్రాహ్మణుఁడు. పేరునకు మాత్రము
బ్రాహ్మణుఁడనిపించుకొనుచున్నాఁడు.

31. సకల నిగమ పుష్కలస్యామ మస్యాం మృషార్థం
పురి వికృత పచోభిః బోధితం బుధ్యమానః,
అవగణిత ధరిత్రీదేవతో హీనపర్ణోఽ
ప్రథయ దమితగర్వం కద్వద స్సమ్పదన్థః.

వ్యా :- సకలేతి :- అస్యాం పురి అస్మిన్నగరే, ఏషః అయం
హీనపర్ణః శూద్రాది జనః, వికృతాని విరుద్ధాని వచాంసి వచనాని
యేషాం తైః, వేదవిరద్ధవాది భరిత్యర్థః. బోధితం కథితం సకలనిగమ
పుష్కలస్య సర్వవేద సమూహస్య, మృషార్థం అసత్యార్థం, బుధ్యమానః
జానన్, అవగణితాః తిరస్కృతాః ధరిత్రీదేవతాః భూసురాః యేన సః
అవమానిత విప్రస్సన్నిత్యర్థః. కద్వదః కత్సితాని వదన్, 'రథవద
యోశ్చ' ఇతి సూత్రేణ కు శబ్దస్య కదాదేశః. "గర్వవాదీతు కద్వ
దః" ఇత్యమరః, సమ్పదన్థః విశ్వర్యమదమత్తస్సన్, అమితగర్వం అపార
దర్పం, అవిధయత్ ప్రకటితకార, ప్రథవంభ్యాన ఇతి ధాతోః లజ్.

తా॥ ఈ నగరమున గొందరు దుష్టులు వేదముల కపార్థములను
గల్పించి యిదియే పరమార్థమని బోధించుచుండిరి. దానిని విని
శూద్రాది హీనపర్ణుఁడు వేదార్థము నెఱిగినట్లు గర్వించి, బ్రాహ్మణ
జాతినే యవమానించి, లక్ష్యపెట్టక సమ్పదఁడుడై నోటికివచ్చినట్లు వద
రుచు, గర్వముచే దనమాటయే యధార్థమని చాటుకొనుచున్నాఁడు.

32. శుక్తినిగదితమార్గం నాజహా నిర్విశేషం

దృఢ మిహ పరపద్యాం నహ్యవాలమ్పితా యమ్,
అమనుత బహు దుఃఖం నో సుఖం మానవోఽద్యా
పకృత ముపకృతం దుర్వృత్త ఉన్మత్త చిత్తః.

వ్యా :- శ్రుతీతి :- ఇహ అతః, అయం జనః, శుక్తినిగదిత
మార్గం వేదవిహితం పథానం, నిర్విశేషం సమ్పూర్ణతయా, న అజహాత్
న తత్యాజ. ఓహాక్ త్యాగే ఇతి ధాతోర్లజ్. దృఢం స్థిరనిశ్చయేన,
పరపద్యాం పరమార్గం, “సరణిః పద్ధతిః పద్యా” ఇత్యమరః, నహి-
అవాలమ్బిత, నస్వీచకార, అవపూర్వకస్య లబి అవ స్రంశనే ఇతి
ధాతోర్లజ్. అద్య ఇదానీం, మానవః మనుజః, దుర్వృత్తః దుష్టప్రవ
ర్తనః, ఉన్మత్త చిత్తః ఉన్మత్త స్వాంతః బహు అధికం సుఖం దుఃఖంచ
నో అమనుత నమేనే మన ఆలోచన ఇతి ధాతోర్లజ్. బహు అధికం
ఉపకృతం అపకృతం వా న అమనుత యద్దుఃఖదాయీ యత్సుఖదాయీ
యేనోపకారో భవతి యేనాపకారో భవతీతి నవేదేత్యర్థః.

తా! ఈ పత్తసమందలి జనమింకను వేదమార్గమును పూర్తిగ
విడువలేదు. పరమార్థము నింకను స్థిరబుద్ధితో గ్రహింపనులేదు,
ఇందలి జనుఁడు దుష్ప్రవర్తనుఁడు నున్మత్త చిత్తుఁడు నగుటచేత,
నెద్దాన సుఖముగలదో యెద్దాన దుఃఖమువచ్చునో యేది యుపకారమో
యేది యపకారమో తెలియఁవాఁడై యుండెను.

33. స జగదుపచిక్ష్ణు స్తర్కయన్మిత్యుదారః

క్వచిదపి పరిగచ్ఛన్మన్ద మాలోల దృష్టిః,
ప్రమదవన సమీపే గన్ధవాకేన హృష్టో
ఘన మధుర రవేణాగాయ దీప్తం మహాత్మా.

వ్యా :- సజగదితి :- మహాన్ ఆత్మా అనుభావః యస్యసః,
మహామనా ఇత్యర్థః, ఉదారః జేదార్యయుక్తః, దాతేత్యర్థః, సః తా ర

కః, జగత్ లోకం ఉపచిక్కిర్నుః ఉపకర్తు మిచ్ఛః, ఇతి పూర్వోక్త
ప్రకారేణ, తర్కయన్ ఉపహమానః, క్వచిదపి కుత్రచిదపి పరిగచ్ఛన్
సశ్చరన్, మన్దం శనై శ్శనైః అలోల దృష్టిః చశ్చలదృష్టిః ఇతస్తతః
వశ్యన్నిత్యర్థః. ప్రపదవనసమీపే ఉద్యానవన సన్నిధౌ గన్ధవాతేన
సురభిల వాయునా హృష్టః ప్రాప్తహర్షః ఘనేన గమ్భీరేణ మధురేణ
స్వాదునా రవేణ ధ్వనినా ఇత్థం ఏవం అగాయత్ జగౌ. గై శబ్దే ఇతి
ధాతోర్లజ్.

తా॥ మహానుభావుఁడు నుదారుఁడునగు నా తారకుఁడు లోక
వృత్తమును గూర్చి తనలోఁదాను దర్శించుకొనుచు లోకమున కుప
కారముఁ గావింపఁదలంచి యొకనాఁ డెటకో పోవుచు రాజాంతః పుర
సమీపమందలి యుద్యానవన సమీపముననుజేరి యట ఘ్రాణతర్పణ
మగు గాలికిఁ బరవశుఁడై మధురముగ గంభీరస్వభావమున నీ కింది విధ
ముగఁ బాడనారంభించెను.

34. జనని తవ జనోఽతిక్రమ్య వేదోపదేశం

ప్రతిదిన మచర తస్వచ్ఛన్ద హినో హతాశః.

ఇతి ముహు రభవ స్త్వం సుష్మ రోరుద్యమానా

ద్విజ నినద విలాపై న్నన్ధయోః కర్మభూమే !

వ్యా :- జ. నీతి :- జనని హేమా తః ! తవ భవత్కాః, జనః
మానవసమూహః, వేదోపదేశం వేదధర్మం, అతిక్రమ్య అపహాయ,
స్వచ్ఛన్దహీనః స్వాత స్త్వశూన్యః, హతా ఆశాయేనః విగతసజ్జల్ప
స్సన్, ప్రతిదినం నిత్యం సశ్చచార సమచరత్, ఇతి ఇత్థం హేకర్మ
భూమే ! భారతావని ! త్వం, నన్ధయోః ఉభయోః ప్రాతస్సాయం
నన్ధయోరపి, ద్విజానాం పక్షిణాం, "దస్త విప్రీణ్ణజా ద్విజాః" ఇత్య
మరః, నినదాః రవాః ఏవ విలాపాః రోదన ధ్వనయః, తైః ముహుః
పునః పునః సుష్మ, రోరుద్యమానా రుదన్తీ అభవః.

హే మాతః భారతావని ! మత్పుత్రాః వేదమార్గ మపహాయ
కింక రవ్యతా విమూఢాః ప్రతిదినం నిరర్థకం సజ్జరన్తితి చి నయన్తి
సన్ధ్యాద్వయే ౭పి విహగరుత మిషేణ రోదిషి, అహో దౌర్భాగ్యం తవ.

తా! అమ్మా ఓ కర్మభూమి ! నీ పుత్రులందఱును వేదోప
దేశములను విడిచి యేమిచేయటకును దోచక, నిరర్థకముగ స్వాతంత్ర్య
హీనులై తిరుగుచుండుటనుగాంచి, యిరు సంజలందును పక్షియరపు
లను మిషచే విలపించుచున్నావు. నీకెట్టి దురవస్థ పట్టినదమ్మా.

౩౫. అనిశ మిహ పురామేక్ష త్రియోఽధ త నామ

స్ఫుటతర మధున తత్సర్వ వర్ణోఽప్య గృహ్లాత్.

ఇతి శిఖరతరూణా మాకుగేన శ్వసిత్వా

క్షితిచ్ఛదయ మముఞ్చన్నిర్మరాశ్రు ప్రవాహమ్.

వ్యా :- అనిశమితి :- ఇహ అత్ర, పురా పూర్వకాలే, క్షత్రి
యః బాహుజః, అనిశం నిత్యం, మే మమ, నామ క్షత్రియ ఇతి నామ
ధేయం, స్ఫుటతరం అతిస్పష్టం, అదత్త దధార, క్షతా త్రాయత ఇతి
యన్నామ విద్యతే తన్నామ బాహుజః ఏక ఏవ నిత్యం దధారేతిభావః
అధునా ఇదానీం, తత్ తన్నామధేయం, సర్వవర్ణోఽపి వివిధజాతినము
ద్భవోఽపి, అగృహ్లాత్ జగ్రాహ ఇతి ఇత్థం శిఖర తరూణాం కూటస్థ
వక్షాణాం, అశుగచ్ఛతీత్యాశుగః వాయుః తేన, శిఖరతరువాతే నేత్యర్థః
శ్వసిత్వా నిశ్వస్య, అయం క్షితిధృత్ పర్వతః, రాజేతి సూఢార్థః.
నిర్మరః జలప్రవాహ ఏవ శ్రూణి కామ్పణి, తేషాం ప్రవాహం ధారా
సమూహం, అముఞ్చత్ తత్యాజ.

పురా క్షత్రియ ఇతి నామధేయం తద్వంశీయ ఏవ ధృత్వా
తత్సార్థక మకరోత్, ఇదానీం తన్నామధేయం సర్వవర్ణోపి స్వీచకార.
అహో మమ దౌర్భాగ్యమితి అయం క్షితిధరః శిఖరగతవాయు మిషేణ
నిశ్వసన్, నిర్మరమిషేణ అశ్రుధారాః అముఞ్చత్. క్షితిధృత్పదేన
రాజాప్యేవం రురోదేత్కర్థానరః ద్యోత్యతే.

36 రుచిర మురు గభీరార్థాన్వితం తన్నిశమ్య
స్తనిత మి దవిష్ట శ్రావ్య మక్లిష్ట గీతమ్,
ఉపవన తరుకేలీ లోల భూపాలపుత్ర
స్త మవివిదిష దార్యం సాధు గాయ స్త ముచ్చైః.

వ్యా :- రుచిరమితి :- రుచిరం మనోహరం, ఉరుః గభీరశ్చ
యః అర్థః తేన అన్వితం యుక్తం, గమ్భీరభావసముపేతం, స్తనిత
మివ ఘనఘర్జిత మివ. దవిష్టాదపి శ్రావ్యం అతిదూరాదపి శ్రవణ
యోగ్యం తత్ అక్లిష్టగీతం మధురగానం నిశమ్య శ్రుత్వా ఉపవనే
ఉద్యానే యే తరవః పృథ్వాః తేషు కేలీ లీలా తస్యాం లోలః ఆశక్తః
భూపాలపుత్రః రాజకుమారః ఉచ్చైః ఉన్నతస్వరేణ సాధు సుష్టు
గాయ స్తం గానం కుర్వ స్తం ఆర్యం పూజ్యం తం తారకం అవివిదిషత్
వేదితు మైచ్ఛత్. విదజ్ఞానే ఇతి ధాతో సన్నతాల్లజ్.

తా॥ గంభీరార్థముతోఁ గూడి దూరముగానున్నను శ్రావ్యమై
మధురమై ఘనగర్జితమువలె వినఁబడుచున్న యాగానమును, సమీప
ద్యానమున వృక్ష వాటిలో వినోదముగ విహరించుచున్న రాజకుమ
రుఁడు విని, యా గాయకుఁడెవఁడో వానిని తెలిసికొనవలెనని సంకల్పిం
చెను.

37. వికసితలవనేనా న స్తరం జాఙ్గికేన
క్షితిపసుత భుటేన ప్రార్థ్యమాన స్స విద్వాన్,
లలిత ధవళవర్ణ స్సచ్చిదానందపూర్ణ
స్సమ చరదివ మన్తం మత్తమాతజ్గపితః.

వ్యా :- వికసితేతి :- అ స్తరం గాన శ్రవణాన స్తరం, వికసి
తలవనేన ఉల్లసదాననేన, “పక్తా స్యి వదనం తుణ్ణ మాననం లపనం
ముఖం” ఇత్యమరః. జాఙ్గికేన జ్ఞాకరికేన, జ్ఞజ్ఞ జీవనకార్యా యస్య

సః జఙ్ఘలత్వా త్వరితగమనేన, దూరవార్తాదికం నీత్వా జీవతేత్యర్థః
జఙ్ఘకరిక జాఙ్ఘికా విత్యమరః క్షితిపసుతభతేన రాజకుమార సేవకేన
ప్రార్థ్యమానః పార్థివస్సన్, రాజకుమార స్వామాహ్వాయతి. తత్సమీప
మాగచ్ఛేత్వా హూతస్సన్నిత్యర్థః. లలితః సుందరః ధవళః శ్వేతః వర్ణ
శరీరకా వ్తి ర్యశ్యసః సచ్చిదానన్ద పూర్ణః పరమాత్మ స్వరూపః, స
విద్వాన్ పణ్డిత స్తారకః, మత్తమాతజ్జపోత ఇవ మదగజ శిశురివ, 'పోతః
పాకోర్భకో డియ్యః' ఇత్యమరః మన్దం శనై శ్చనైః సమచరత్ సమ్య
గగమత్, సమూర్వక చరగతా వితి ధాతోర్ల జ్. ఉపమాలాఙ్కారః

తా॥ తారకుని గానమును విని, యా రాజకుమారుఁ డాతని
నొక భటునిద్వారా పిలిపించెను. ఆ భటుఁడును వికసన్ముఖుఁడై యా
తారకుని సమీపించి, రాజకుమారుఁడు మిమ్మాహ్వానించుచున్నాఁడని
విన్నవించెను. అంత, సుందరుఁడు ధవళగాతుఁడు పరమానందరూపుఁడు
నగు నాతారక పండితుఁడు, మందమంద గమనమున గున్నయేనుగువలె
నాతనికడ కేగెను.

38. స ఉపవనవిశేషా నద్భుతా స్థర్మనీయాన్
స్మితలలిత ముఖాబ్జో లక్ష్మ యన్పత్కవీన్ద్రః,
అభినవ బహురాజత్కల్పనా మూహమానోఽ
తర దవగతమార్గం తోషిత ప్రాణివర్గం.

వ్యా :- స ఇతి :- సత్కవీన్ద్రః సత్కవిశ్రేష్ఠః, సః తారకః
అద్భుతాన్ ఆశ్చర్యకరాన్. దర్మనీయాన్ రమణీయాన్, ఉపవన విశే
షాన్ ఉద్యానవనదృశ్య విశేషాన్, లక్ష్మయన్ పశ్యన్, స్మితేన దరహసి
తేన లలితం సుందరం ముఖాబ్జం ముఖపద్మం యశ్యసః, హాస వికసిత
ముఖారవిన్ద స్సన్నిత్యర్థః. అభినవాం నూతనాం బహు అధికం రాజస్త్రీం
కల్పనాం, ఉహమానః ఆలోచయన్, తోషిత ప్రాణివర్గం సన్తుష్ట
జనాక్రాంతం, అవగతం విదితం మార్గం వన్ధానం అతరత్ అతిచక్రామ
త్యతరణే ఇతి ధాతోర్ల జ్.

తా! సత్కవిశ్రేష్ఠుడైన యా తారకుడు ఉద్వానవనమందలి
 వింతలను విశేషములను గాంచుచు. వాని సౌందర్యమునకు మెచ్చు
 కొనుచుఁ దనలోఁదాను కొంగ్రొత్త కల్పనల నూహించుకొనుచు,
 సంతోషులైన జనులతో నిండిన యా తెలిసినత్రోవ వెంటనేగెను.

39. వినయ నమితమూర్ఖ ద్వార్ స్థితా నీక్షమాణః

ప్రకటితసచివాద్యై రజ్జసా వన్ద్యమానః,

అనుపద మపి ధన్యం స్వం ముదా మన్ద్యమానః

నృపతిసుత చకోరాయాత్రసోఽపూర్ణచన్ద్రః.

వ్యా :- వినయేతి :- అతః, స తారకః, వినయేన వినమితాః
 నమ్యాకృతాః మూర్ఖానః శిరాంసి యేషాం తాన్, ద్వార్థినితాన్
 ద్వారపాలకాన్, ఈక్షమాణః పశ్యన్, ప్రకటితాః కృతపరిచయాః యే
 సవినాద్యాః అమాత్యాదయః తైః అజ్ఞసా త్వరితం, వన్ద్యమానః సమ
 స్కృతస్సన్, అనుపదం పదే పదే, స్వ మపి అత్మాన మపి, ముదా
 ప్రీత్యా, ధన్యం ధన్యజీవినం, మన్ద్యమానః భావయన్సన్, నృపతిసుతః
 రాజకుమార ఏవ చకోరః జీవం జీవః, చన్ద్రికాసాయీ పక్షివిశేష
 ఇత్యర్థః. తస్మై రాజపుత్రచకోరాయ, అపూర్ణచన్ద్రత్ పూర్ణచన్ద్ర
 వదభవత్. పూర్ణచన్ద్ర ఇవ ఆచరతీతి పూర్ణచన్ద్రీతి, ఆచారార్థేక్యే,
 లజ్ ఆపూర్ణ చన్ద్రత్.

పూర్ణచన్ద్రం దృష్ట్వా చకోరః యథాముద మవాప్నోతి తథా
 తం తారకం దృష్ట్వా రాజపుత్రే ముద మవాపేతి భావః, ఉపమాల
 జ్ఞోరః.

తా! మార్గమధ్యమున నమృశిరస్కులై నిలబడియున్న ద్వార
 పాలకులను జూచుచు, తమ్ము దాము పరిచయము గావించుకొని
 త్వరగా నమస్కరించుచున్న మంత్రి సామంతాదుల నమస్కృతుల
 నందుకొనుచు, మాటిమాటికిఁ దన్నుఁదాను ధన్యునిగ భావించుకొ

నుచు, జకోరవక్తికి జందుడువలె నా తారకుడు రాజకుమారున
కానందమును గూర్చెను.

40. సమ తరుణ వయస్కం స్వీయ రూపాను కారం
సరసిజ సదృశాక్షం సన్నతం రాజపుత్రమ్,
సవినయ నత శీర్షం సోమ బిమ్బాస్య మార్యం
స పది త మవలోక్యా సావసుఖ్య ద్విజేన్ద్రః

వ్యా :- సమేతి :- సః అసౌ ద్విజేన్ద్రః సోఽయం బ్రాహ్మణ
శ్రేష్ఠః తారకః, సమం తుల్యం తరుణం నూతనం వయః యస్య తం,
స్వసమాన నూతన వయస్క మిత్యర్థః. స్వీయం స్వకీయంయ త్ రూపం
ఆకారః తస్య అనుకారం, స్వసమానరూప మిత్యర్థః. సరసిజాభ్యాం పద్మా
భ్యాం సదృశే తు త్యే అక్షిణీ నేత్రే యస్య తం, పద్మనయన మిత్యర్థః
సన్నిః సజ్జనైః నుతం స్తుత్యం, వినయేన నతం నమ్మశీర్షం శిరః యస్య
తం, వినయ వినమితోత్తమాజ్ఞమిత్యర్థః. సోమబిమ్బవత్ చంద్రమండల
తుల్యం ఆస్యం ముఖం యస్యతం, ఆర్యం పూజ్యం, తం రాజకుమారం.
అవలోక్య దృష్ట్వా. సపది సద్యః, అనుఖ్యత్ సుఖమవాప, సుఖ,
ధాతోః కండ్వాదిత్వా ద్యక్.

తా|| వయస్సులో రూపములోఁ దనకు సమానుఁడై, సుంద
రుఁడై, తామరపువ్వులాంటి కన్నులు చంద్రబింబమువంటి ముఖమును
గలిగి, సజ్జనస్తుతి పాతుఁడును వినయవినమితోత్తమాంగుఁడునై
యున్న యా రాజపుత్రునిగాంచి యీ తారకుడు మిక్కిలి యానం
దించెను.

41. అనిపపతికుమారో ధారుణీదేవ మౌళిం
సహృదయ మపి పుంసాం మోహనాకారయుక్తమ్,
త మపరిమిత తేజశ్శాలినం సర్వవేదం
సకలగుణనిధిం సోఽవన్దతా వాప్తకామమ్,

వ్యా : అవనిపతీతి :- సః అవనిపతికుమారః రాజపుత్రః,
 సహృదయం శోభనహృదయం, పుంసామపి పురుషాణామపి, మోహ
 నః ఆకర్షకః యః ఆకారః రూపం తేన యుక్తం, జగన్మోహన మిత్య
 ర్థః. అపరిమితేన అత్యధికేన తేజసా శాలినం సహితం, అధిక తేజోవస్త
 మిత్యర్థః. సర్వవేదం సకలవేద వేదినం, సకలగుణనిధిం సర్వగుణనిధానం
 అవాప్త కామం పూర్ణ కామం, నిష్కామ మిత్యర్థః, తం ధారుణీదేవ
 మౌళిం బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠం తారకం, అవన్దత అనమత్, వది అభివాద
 నస్తుత్యోః ఇతి ధాతోర్లక్షణం.

తా. పురుషులనుగూడ మోహింపజేయు రూపముతో, ఉత్తమ
 మైన మనస్సుతో, అపరిమితమైన తేజస్సుతోనొప్పుచు, సర్వవిద్యావిశా
 రదుడై సకలగుణనిధియై సంపూర్ణ కాముడై యున్న యా తారకునకు
 రాజపుత్రుడగు సమస్కారమును గావించెను.

42. ద్వుత లయపరిమేయం గీత ముద్బుద్ధ తారం
 బహుగుణలలితం సజ్జాయ వాగ్దేయ కారః,
 అనుపమ కవిరాజోఽవ క్షదా శీర్వచాంసి
 క్షితిపతివరనూనో వృ ప్రవృద్ధ్యై స్మితాస్యః.

వ్యా :- ద్వుతేతి :- వాగ్భిః గాతం యోగ్యం గేయం వాగ్దే
 యం తత్కరోతీతి వాగ్దేయకారః, స విద్యతే ఉపమా సాదృశ్యం యస్య
 సః అనుపమః కవీనాం రాజా కవిరాజః కవిశ్రేష్ఠః “రాజాహస్సభిభృ
 ష్టచ్” ఇతి టచ్. సః తారకః, ద్వుతలయేన ద్వుతాభ్యేన లయవిశే
 షేణ, పరిమేయం పరిమాతం యోగ్యం, ఉద్బుద్ధః వికసితః తారః
 తారస్వరః యస్య తత్, బహుభిః గుణైః రాగలక్షణైః లలితం మనో
 హరం. గీతం గానం, సజ్జాయ సమ్యక్ గాత్వా స్మితాస్యః హసాలంకృత
 వదనస్సన్ క్షితిపతివర నూనోః రాజకుమారస్య, ప్రవృద్ధ్యై అభివృద్ధియై,

సన్నియో గ్యాని ఆశీర్వాచాంసి ఆశీర్వాదాన్, అవక్ ఆవోచత్. వచ
పరిభాషణ ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా| ఆ తారకుడు కవిరాజు, వాగ్గేయకారుడు అందుచే
నాతడు తారస్థాయిలో దుగ్రతలయ్యతో చక్కనిరాగము నాలపించి
మంచిమాటలతో నా రాజకుమారు నా శీర్షడించెను.

43. పరిజన ఉభయో రన్యోన్య సఖ్యం చికిర్ష్యో
ద్విజ నృపసుతయో ద్దాగి జితం బోబుధిత్వా,
మణివలయవదేషో ద్యైతయో రిద్ధయో గోఽ
భవదితి స సమస్తా నిర్భరానన్ద మాప్నోత్.

వ్యా :- పరిజనేతి :- సః సమస్తః పరిజనః సర్వపరివార జనః
అన్యోన్యసఖ్యం పరస్పరమైత్రిం, చికిర్ష్యోః కర్తుమిచ్ఛతోః, ఉభయోః,
ద్విజసుతశ్చనృప సుతశ్చ ద్విజపుత్రసౌ ద్విజకుమార రాజకుమారౌ
తయోః, “ద్వంద్వాన్తే శ్రూయమాణం పదం ప్రత్యేకం సమ్భవ్యతే”
ఇతిన్యామేన సుతశబ్దశ్య ఉభయత్రాప్య న్వయః, ఇజ్జితం హృద్గతం
భావం. బోబుధిత్వా నితరాం విజ్ఞాయ, అద్య ఇదానీం. ఏతయోః
కుమారయోః, ఏషః అయం, ఇద్ధయోగః ప్రకాశమానః మైత్రీసమ్బంధః
మణివలయవత్, మణినారత్నేన వలయవత్ కజ్జణమివ, వలయేన
కజ్జణేన మణివత్ రత్నమివ, అభవత్ ఆసీత్, ఇతి ఇత్థం, నిర్భరా
నన్దం సమ్పూర్ణార్ణవీశం, ఆప్నోత్ అవాప ఆప్నవ్యాప్త ఇతి ధాతో
ర్లజ్. ఉపమాలజ్కారః.

తా| ఆ రాజకుమార వివ్రకుమారు లిరువురు నొకరితోనొకరుమైత్రి
గావింపఁ నుత్సుకులైరి. వారి యభిప్రాయము నచ్చటనున్న పరివార
జనము బాగుగాగ్రహించి, స్వర్ణకంఠముతో రత్నము, రత్నముతో
స్వర్ణకంఠము కలియునట్లు వీరిమైత్రి గొప్పగా నున్నదని మిక్కిలి
యానందించెను.

44. తరుణ పురుషరత్నం సర్వవిద్యా ననాథం
క్షితిపతి తనయ స్వచ్ఛందశీలం విదిత్వా,
సపది స నిజపితే దర్శయిష్య నివీతం
యవనహయ మసా వరోహయ ద్భూమిదేవమ్.

వ్యా:- తరుణేతి :- గం అయం క్షితిపతితనయః సోఽయం
రాజకుమారః, భూమిదేవం భూసురం తారకం, తరుణం యువానం,
పురుషరత్నం పురుషశ్రేష్ఠం “జాతౌ జాతౌ యదుత్కృష్టం తద్రత్నమితి
గీయతే” ఇతి నూక్తిః సర్వ విద్యాభి స్స నాథం యుక్తం, స్వచ్ఛంద
శీలం స్వతంత్రస్వభావం చ, విదిత్వా జ్ఞాత్వా, సపది తదానీమేవ,
స్వపితే స్వజనకాయ. దర్శయిష్యన్ దర్శనం కారయితు మిచ్ఛన్,
వివీతం సుశిక్షితం, యవనహయం యవన శ్వం, ఆరోహయత్ ఆరోహ
యామాస, ఆజ్ఞ పూర్వక రుహబీజ జన్మని ప్రాదుర్భావే చేతి ధాతోః
ణ్యనాల్లజ్.

తా|| ఈ విప్రకుమారుడు యువకుడు, పురుషశ్రేష్ఠుడు, సకల
విద్యాపారంగతుడు స్వతంత్రుడు. అని గ్రహించి యా రాజకుమా
రుడు వానిందన తండ్రికిఁ జూపింపఁ దలంచి, మద్చికపడిన మంచి యా
జానేయాశ్వముపై నా తారకుని గూర్చుండఁ బెట్టెను.

45. గగనమణి రివ స్వచ్ఛంద భావోఽతిరస్య
త్తిమిర మివ మహానా స్తిక్య మారస్య దత్ర,
అకలయదిపతేజో జ్యోతిఃజ్ఞోఽల్ప విద్యా
న్మ మచరదివ ఘూకః ప్రాజ్ఞతస్థాపకారిః.

వ్యా :- గగనమణిరితి :- అత్రైవగరే, స్వచ్ఛందభావ ఇవస్వతంత్ర
భావ ఇవ, గగనమణిః సూర్యః, అతిరస్యత్ అన్తర్ధాన మగచ్ఛత్.
మహా నా స్తిక్యమివ అవ్యధికనా స్తిక్ భావ ఇవ, తిమిరం అన్ధకారః

జౌరస్యత్ బలివృషభూత్, "లింగ-ఉరస్-ఇతి కాణ్డ్యాదిగణే ధాతూ, తాభ్యాం కణ్డ్యాదిభ్యోయక్" ఇతి యక్ ప్రత్యయః, యగస్తస్య "సనాద్యంతా ధాతవః" ఇతి ధాతు సంజ్ఞా. తతో లజ అతిరస్యత్, జౌరస్యత్ - ఇతిరూపే అల్పవిద్వానివ అల్పజ్ఞః పణ్డిత ఇవ, జ్యోతిరిజ్ఞః ఖిద్యోతః, తేజః కాంతిం, అకలయత్ అవాప్నోత్, కలగతౌ సంఖ్యా నేచ ఇతి ధాతోర్లజ్. ప్రాజ్ఞతస్థాపకాః ప్రాచీనాః మతస్థాపకా చార్యాః. తేషాం అరిః ఇవ శత్రురివ మతవిరోధీవేత్సర్థః, ఘూకః ఉలూకః సమచరత్ సమ్మక్ సచ్చచార, సంపూర్వక చరగతా వితి ధాతోర్లజ్. మా లోపమాలజ్కారః.

శ్లోకేఽస్మిన్నాత్రి ర్వర్ణ్యతే నగరసామ్యేన. రాజాంతఃపురప్రవేశ సమయే రాత్రి రాసీదితిచ నూచ్యతే.

అత్రనగరే స్వతంత్రభావ ఇవ నూర్యః అంతర్ధాన మవాప, నాస్తికభావ ఇవ అన్ధకారః బలియానభూత్. అల్పజ్ఞ ఇవ ఖిద్యోతః తేజస్వీ బభూవ, ప్రాచీనమత విరోధీ ఉలూకః సమస్తతః చచార.

తా॥ ఇందు సూర్యాస్తమయముతో రాత్రి వర్ణింపబడుచున్నది. వీరు రాజాంతఃపురమును జేరుకొని రాత్రియయ్యెననినూచింపబడుచున్నది.

ఈ నగరమున స్వతంత్రభావ మంతరించినట్లు సూర్యుడస్తమించెను. నాస్తికభావము ప్రబలమయినట్లు చీకటి దట్టముగ వ్యాపించెను. అల్పజ్ఞుడు తన ప్రతిభను జూపుచున్నట్లు మిణుగురు పురుగు మిలమిల మెరియుచుండెను. ప్రాచీనమత విరోధి యంతట తిరుగునట్లు గుడ్ల గూబ యంతట దిరుగజొచ్చెను.

సూర్యుడస్తమింపగనే చీకటి వ్యాపించుటయు మిణుగురులు మెరియుటయు గుడ్ల గూబలు తిరుగుటయు సహజము, ఇది రాత్రి లక్షణము.

46. ఉడుగణ ఇవ శిష్టాచారవారో వ్యరాజ
తుహినకిరణశోభే వాభ్యు దైదైవ భక్తిః
తత ఇవ సమపుల్ల త్కైరవ శ్రీస్సమంతా
దురుతరనిరతి స్వచ్ఛందజీవే జనన్య.

వ్యా :- ఉడుగణ ఇతి తతః అనంతరం, ఉడుగణః సక్షత్రసమూహః
శిష్టాచారవార మివ శిష్టాచార సమూహః ఇవ, వ్యరాజత్ అరాజత
విపూర్వక రాజ్య దీప్తా వితి ధాతోర్లజ్. తుహినకిరణస్య చంద్రస్య శోభా
కాంతిః, దైవభక్తిః ఇవదేవతా ప్రీతిరివ, అభ్యుదైత్ అభివృద్ధ్యా అభూత్.
అభిపూర్వక ఇన్ గతా వితి ధాతోర్లజ్. కైరవశ్రీః కువలయశోభా.
జనన్య మానవన్య, స్వచ్ఛందజీవే స్వతంత్రజీవనే, ఉరునిరతిరివ అధికా
నక్తిరివ, సమపుల్లత్. వికసితా ఆసీత్, సమపూర్వక పుల్లవికసనే ఇతి
ధాతోర్లజ్. ఉపమాలాఙ్కారః.

తత్రనగరే సక్షత్రసమూహః శిష్టాచార ఇవ రరాజ. చంద్రకాంతిః
దైవభక్తిరివ వృద్ధి మగమత్. కువలయశోభా జనన్య స్వచ్ఛంద జీవనా
నక్తిరివ సమంతాద్వికాస మవాప, పూర్వపదత్రాపి రాత్రివర్ణన మేవ
నగరసామ్యేన నిరూపితమ్.

తా॥ సక్షత్రగణము శిష్టాచారమువలె మిలమిల మెఱయుచుం
డెను. చంద్రకాంతి దైవభక్తివలె వెలుగుచుండెను. కలువలశోభ మాన
పులందలి స్వేచ్ఛాజీవనానక్తివలె సంతట వికసించెను.

ఈ శ్లోకద్వయముందు రాత్రి వర్ణనముద్వారా నగర జన జీవి
తము నిరూపింపబడెను.

47. చతుర తరధరిత్రీదేవతా వాజిరాజం
పరిచిత మివ ధృత్వా లీలయాఽసౌ ఖలీనమ్,
సహస్రపతిమతేనా స్తన్వితాక్షిప్తగత్యాఽ
గమయ దనరిబాధం సంల్లప న్నాజసాధమ్.

వ్యా :- చతురతరేతి :- అసౌ చతుర తర ధరిత్రీదేవతా అతిని
పుణః భూసురః, లీలయా విలాసేన, ఖలీనం కవికాం, "కవికాతు

ఖలీనోఽస్త్రీ" ఇత్యమరః. ధృత్వా గృహీత్వా, నృపతినుతేన రాజ
కుమారేణ, సంల్లవన్ సంభాషణం కుర్వన్, పరిచిత మివ పరిచయో
పేత మివ స్థితం, వాజిరాజం అశ్వరత్నం, ఆస్కన్దితా నాతివేగా నాతి
విలంబా, ఆక్లిష్టా సుఖప్రదా యా గతిః గమనం తయా, "ఆర్కన్దితం
ధోరతిక రేదితం వల్లితం ప్లుతమ్" గాతయోఽమీ వచ్ఛధారాః" ఇత్య
మరః అనరిబాధం శత్రుపీడా విరహితం రాజశాధం రాజప్రాసాదం
అగమత్ అనయత్, గమ్ గతావితి భాతోఽర్థాంతర్లక్ష్యం.

తా॥ నిపుణ మతియుగు నా తారకుఁడు, విలాసముగా కళ్యేమును
బట్టుకొని, పరిచయమున్న దానివలెనున్న యా గుట్టమును నడిపించుచు,
రాజకుమారునితో మాటలాడుచు, సహజగమనమున నెట్టి యాటంక
ములు లేకుండ రాజభవనము చేరెను.

48. హయవర మథ హిత్వా స్వస్తికం సోతిరిచ్యా
ద్భుతకర బహుదీపై ర్దీప్యమానో మహాత్మా.
నృపతి సుతగృహీత స్వీయహస్తో ముదా ప్రా
విశ దధిపగృహ నారుహ్య సోపానపాలిమ్.

వ్యా :- హయవరమితి :- అథ అనంతరం, సః మహాత్మా
మహినుభావ స్స తారకః, హయవరం, అశ్వరాజం, హిత్వా త్యక్త్వా,
స్వస్తికం ప్రాచీద్వారం గృహం, "స్వస్తిక స్వర్వతో భద్ర" ఇత్యమరః,
అతిరిచ్య అతిక్రమ్య, అద్భుత కరైః ఆశ్చర్యదాయకైః బహుభిః అనే
కైః దీపైః, ప్రదీపైః, దీప్యమానః ప్రకాశ్యమానః, నృపతినుతేన
రాజకుమారేణ, గృహీతః స్వీకృతః. స్వీయహస్తః స్వకరః యస్య సః,
ముదా ప్రీత్యా, సోపాన పాలిం సోపానపక్షిం ఆరుహ్య అధిష్ఠాయ,
అధిపగృహన్ రాజభవనం, అత్యగృహశబ్దోనిత్య బహువచనః పుంలిం
జ్జశ్చ "గృహః పుంసచ భూమ్నోవ" ఇత్యమరః. ప్రావిశత్ ప్రవి
వేశ, ప్రపూర్వక విశప్రవేశనే ఇది భాతోఽర్థాంతర్లక్ష్యం.

తా॥ ఆ తాంకుడు వెంటనే గుట్టమునుండి దిగి, తూర్పుదేవిడి గల భవనమునుదాటి, మధ్యమధ్య చిత్రనిచిత్రములైన దీపకాంతులలో వెలుగుచు, రాజకుమారుడు తన చేతినందుకొని నడచుచుండ, సంతోషముగా మెట్లన్నియునుదాటి రాజసాధమును బ్రవేశించెను.

49. సవయస మనిరుద్ధం రూపవస్త్రం కులీనం

కృతిన మవనిదేవం రజ్జకం లబ్ధవర్ణమ్

గురు మిహ భజనీయం మే పితోపాదిశత్రా

గభజ మితి తథైవైత్సమ్మదం రాజపుత్రః.

వ్యా :- సవయసమితి :- ఇహ అస్మిన్దేవితే, సవయసం సమానవయస్కం, అనిరుద్ధం స్వతస్త్వం, రూపవస్త్రం సుందరం, కులీనం సత్తుల సముత్పన్నం, కృతినం నిపుణం, రజ్జకం వాక్చేష్టాది భిర్మనోహరం, లబ్ధవర్ణం విచక్షణం, అవనిదేవం భూసురం, భజనీయం సేవనీయం, గురుం ఆత్మహి లభస్య, ఇతి, ప్రాక్ పురా, పితా మజ్జనకః, మేమహ్యం ఉపాదిశత్ ఉపదిదేశ. ఉపపూర్వక దిశ ఆతిసర్జనే ఇతిధాతోర్లజ్. అహం, తదైవ పిత్రుక్త ప్రకారేణైవ తాదృశం గురుం. అభజమ్ ప్రాప్నవమ్, ఇతి, రాజపుత్రః రాజకుమారః, సమ్మదం ప్రమాదం, ఐత్ అవాప. భజ సేవాయా మితి ధాతోర్లజ్. ఇన్ గతామితి ధాతోర్లజ్.

తా॥ సమానవయస్కుడు, స్వతంత్రుడు, సుందరుడు, ఉత్తమ కులసంజాతుడు, నేర్పరి, పండితుడు, మనోరంజకుడు నయిన బ్రాహ్మణుని గురువును గాఁజేసికొని యాతని సేవింపుమని నాతండ్రి నా కింతకు ముందే చెప్పియుండెను. నేడట్లే యట్టి గురువును నేను పొందగలిగితి నని యా రాజకుమారుడు మిక్కిలి యానందించెను.

50. నపది స కృతకృత్యం పణ్ణితం భోజయత్వా

పరిషద మథ నిత్యాఽ కుణ్ణితం రాజకియామ్.

పితర మధిక విద్యాకౌతుకం స్వం వదాన్యం
త మవనిపతి పుత్రోఽ దర్శయ ద్భూమిదేవమ్.

వ్యా :- సపదీతి :- సః అవనిపతి పుత్రః సోఽయం రాజకు
మారః సవది సద్యః, కృతకృత్యం నిర్వర్తిత కర్మకలాపం, వడ్డతం
విద్వాంసు తారకం, భోజయిత్వా భోజనాదినా తర్పయిత్వా, అథ
తతః, రాజకీయాం రాజసమ్బుద్ధినీ, పరిషదం సభాం, అకుణ్ఠతం నిర్ని
రోధం యథా తథా, నీత్వా ప్రావయ్య, అధికవిద్యాసుకౌతుకం కుతూ
హలినం, వదాన్యం చాతారం, స్వం పితరం స్వజనకం, తం భూమిదేవం
తం భూసురం తారకం అదర్శయత్ దర్శయామాన, దృశిత్ ప్రేక్షణే
ఇతి ధాతోర్న్యనాల్లజ్.

తా॥ స్నానసంధ్యాది కర్మకలాపములను నెరవేర్చుకొనియున్న
యా తారకునకు వెంటనే భోజనమును పెట్టించి, యా రాజకుమారుఁ
డాతారకుని రాజసభ కెట్టి యాటంకములు లేకుండఁ గొనిపోయి, విద్యా
సక్తుఁడు వదాన్యుఁడునగు తన తండ్రి కితనిఁ జూపెను.

51. ద్విజతనయ ముదారం సర్వవిద్యావతారం
ధరణి పతివరేణ్యోఽశ్శ శ్రుజాతం విలోక్య.
నిటల ఘటిత హస్త ద్వంద్వ ఆర్యం ప్రణమ్యా
శు త మమితముదోపావేశ యద్రత్నపితమ్.

వ్యా :- ద్విజేతి :- ధరణిపతివరేణ్యః రాజశ్రేష్ఠః, ఉదారం
మహాస్తం, సర్వవిద్యా యస్మిన్నవతరన్తి స సర్వవిద్యావతారః, సకల
విద్యా పరిపూర్ణ ఇత్యర్థః. తం, అశ్శశ్రుజాతం అజాతశ్శశ్రుం, ద్విజతన
యం బ్రాహ్మణకుమారం విలోక్య వీక్ష్య, నిటలతటే ఫాలభాగే ఘటి
తం విన్యస్తం, హస్త ద్వంద్వం కరద్వయం యేన సః, కరతలాలజ్కృత
ఫాలభాగ స్సన్నిత్యర్థః, ఆర్యం పూజ్యం, తం తారకం, ప్రణమ్య నమ
స్కృత్య, ఆశు శీఘ్రం, అమితముదా అధికప్రీత్యా, తం బాలకం

బ్రాహ్మణపుత్రం, రత్నపీఠం రత్నాననం ఉపావేశయత్. సంస్య వేశయత్. ఉపపూర్వక విశప్రవేశనే ఇతి ధాతోః ణ్యంతాలజ్.

తా|| గడ్డము మీసమురాని లేతవయస్సులోనే సర్వవిద్యావిశారదుడై వదాన్యుడై యొప్పు నా బ్రాహ్మణ బాలకునింగాంచి, యా రాజన్య శ్రేష్ఠుడు తన తిలపైఁ జేతులుజోడించుకొని నమస్కరించి వెంటనే పరమానందముతో నా తారకుని రత్నాననముపైఁ గూర్చుండఁబెట్టెను.

52. రుచిర ముదమనాయస్తార్య మాలోక్య కేచిత్

సపది త మగురాయన్విస్మయం ప్రాప్య కేచిత్,

అపరిమిత ముదోపాశ్లోకయన్తాశు కేచిత్

ద్విజమణి మసుఖాయన్తాభి వన్ద్యాత్ కేచిత్.

వ్యాః- రుచిరేతి:- అతి తత్పరాయాం, కేచిత్ కతిచన సభ్యాః, ఆర్ఘ్యం పూజ్యం, తం తారకం, ఆలోక్యనీయ్య, రుచిరం సుందరం ఉదమనాయస్త సోత్సుకా అధవన్, కేచిత్ సపది సద్యః, విస్మయం ఆశ్చర్యం ప్రాప్య తం తారకం అగురాయన్ గురుం భావయన్విస్మ కేచిత్, ఆశు శీఘ్రం, అపరిమిత ముదా అమితా నందన, ఉపాశ్లోకయన్త అవర్ణయన్, కేచిత్ ద్విజమణిం బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠం, అభివన్ద్య అభివాదనం కృత్వా, అసుఖాయన్త స్తీయం సుఖం వేదయా మాసుః ఉత్పూర్వక మనశ్శబ్దాత్ క్షజిలజ్. గురు శబ్దాత్ క్షచిలజ్, ఉపపూర్వక శ్లోకధాతోః నిచిలజ్. సుఖ శబ్దాత్ క్షజిలజ్.

“సుఖాదిభ్యః కర్తృవేదనాయాం” ఇతిక్యజ్. స్తీయ సుఖవేదనాయా మేవాయం క్యజ్. పరస్య సుఖవేదనాయాఽతు ‘పరస్య సుఖం వేదయతే’ ఇతి వ్యస్త రూపమేవ. న వ్యత్తిః.

తా|| ఆ సభలోనున్న సభ్యులలోఁ గొందఱా తారకునిజూచి, యుత్సకులయిరి మఱిగొందఱాతని గౌరవింఁదిరి. ఇంకొక కొందఱు కీర్తించిరి. వేరొక కొందఱు నమస్కరించి సుఖవంతులమని తెలిపిరి.

53. అభినవరుచిరోహ చిత్రసత్కావ్యసృష్టి
రపి సకల జనానాం మోహకృద్దాన శక్తేః,
సమద బహుల పారావారమధ్యే న్యమజ్జ
న్నఖిల విబుధవన్ద్య స్యాస్య రాణ్ముఖ్య సఖ్యాః.

వ్యా :- అభినవేతి :- రాణ్ముఖ్యసఖ్యాః రాజవరేణ్య సభాసదః,
నిఖిలవిబుధైః సర్వవర్ణతైః వన్ద్యస్య సమస్కరణయోగ్యస్య, అస్య
తారకస్య, అభినవా నూతనా రుచిరా మనోహరా యా ఊహభావనా
తయా చిత్రం యత్ సత్ ఉత్తమం కావ్యం గ్రంథః తస్య సృష్టిః నిర్మా
ణాత్, సకలజనానాం సర్వేషామపి మోహకృత్ అత్యానంద దాయకం
యత్ గానం గీతం తస్య శక్తేః ప్రభావాచ్చ, ప్రమదేన ఆమోదేన
బహులః పూర్ణః యః పారావారః సముద్రః తస్యమధ్యే, ఆనందసాగర
మధ్య ఇత్యర్థః, న్యమజ్జసి నిమగ్నా బభూవుః, నిపూర్వక మర్జిత ధర్మోర్జిత్.

తా॥ ఆ రాజసభలోని సభ్యులందఱును సర్వవిబుధ వంశ్యుల
డైన యా తారకునియొక్క, మనోహరకల్పనలతో నపూర్వముగా
నున్న కవితాచమత్కృతికిని, సర్వులను మగ్ధులనుగావించు గాన
శక్తికిని, పరవశులై యానందసాగరమున మునింగిరి. పరమానంద మను
భవించిరి,

54. కవితీలక ముపాస్యాఽథా చ్చగత్యాస్య సఖ్యం
హితకర మభివాద్యాఽసా సమస్తాగమ జ్ఞమ్,
స్వసుత మివ విభూష్యకోణిభర్తా స్వయం తం
నుఖ ముచితనివాసేఽ వాసయ ద్భూమిదేవమ్.

వ్యా :- కవితీలక మితి :- అథ అనంతరం అసా క్షోణిభర్తా
గురాజా, కవితీలకం కవిశ్రేష్ఠం, అచ్చగత్య అభిముఖం గత్వా, అచ్చ
ఇత్యవ్యయశ్చ “అచ్చగత్యర్థవదేషు” ఇత్యనేన గతిసంజ్ఞాయాం, “కుగతి
పాదయః” ఇత్యనేన గతిసమాసే క్త్వీల్యబాదేశేరూపమిదమ్. ఉపాస్య

సంసేవ్య, సఖ్యం మైత్రీం, ఆవ్య పావ్య, అభివాద్య నమస్కృత్య,
 సమస్తాగమజ్ఞం సర్వవేద శాస్త్రవేత్తారం, తం, స్వసుతమివ స్వపుత్ర
 మివ, స్వయం విభూష్య స్వయమేవాభరణై రలంకృత్య ఉచితనివాసే
 సముచితభవనే, భూమిదేవం భూసురం, తం తారకం, సుఖం సుఖం
 యథాతథా, అవాసయత్ స్యవేశయత్, వసనివాసే ఇతిధాతోః
 ణ్యనాల్లజ్.

తా॥ పిమ్మట నా రాజు కవిశ్రేష్ఠుడయిన యా తారకున కెదు
 రుగా నేగి, సేవించి, మైత్రిగావించి, విత్తుడయిన యాతనికి నమస్క
 రించి, తనంతట తాను స్వయముగ జక్కని యాభరణములతో, దన
 కుమారు నలంకరించి నట్లలంకరించి, మంచి భవనమున వానిని సుఖ
 ముగా నుండునట్లు గావించెను.

55. ఉదభవదివ కల్యం ప్రేమ వేదాధికారే
 రటదివ బలిషష్టోఽ సమ్రదాయ నువాదీ,
 అరుణరుచిరివ స్వచ్ఛంద జీవే చిదాసీ
 దరజవివ రథాజ్ఞ స్వీయ దేశాభిమానీ.

వ్యా - ఉదభవదితి :- కల్యం ఉషః కాలః “ప్రతూషోఽ
 హర్ముఖం కల్య ముషః ప్రత్యుషసీ అపి” ఇత్యమరః, వేదాధికారే వేద
 మార్గే ప్రేమేవ స్నేహఇవ ఉదభవత్ ఆవిర్భూతావ. ఉదయమియా
 యేత్యర్థః. ఉత్పూర్వక భూధాతోర్ల్లజ్. బలిపుష్టః కాకః, “కాకేతు
 కరటారిష్ట బలిపుష్ట సకృత్ప్రజాః” ఇత్యమరః, అసమ్రదాయ ను
 వాదీవ సనాతన సదాచార నిరోధీవ, అరటత్ దధ్వాన, రట ధ్వనా
 వితి ధాతోర్ల్లజ్. అరుణరుచిః అరుణకాంతిః.

స్వచ్ఛందజీవే స్వేచ్ఛాజీవనే చిదివ చై తన్యమివ ఆసీత్ బభూవ,
 రథాజ్ఞః చక్రవాకః, “కోకశ్చక్రః చక్రవాకో రథాజ్ఞోహ్వయ నామ

కః ఇత్యమరః, స్వీయదేశాభిమానీవ స్వదేశాభిమానీవ అరజత్
అతుష్యత్, ఇహరాగే ఇతి ధాతోర్లజ్.

ఉపః కాలః వేదమార్గాభిమాన ఇవా విరభూత్. కాకః సనా
తన సమృద్ధాయ విరోధీవ అరటత్, అరుణోదయ తాన్తిః స్వతంత్ర
జీవనే చైతన్యమివోదచలత్, చక్రవాకః స్వదేశాభిమానీవ అతుష్యత్
అత్రీనూర్వోదయ ఉపవర్ణి తః. ఉపమాలజ్కారః.

తా! వేదమార్గమున ప్రేమ యుదయించినట్లు ఉపః కాల
మారంభమయ్యెను. సనాతన సమృద్ధాయ విరుద్ధవాది యరచునట్లు,
కాకి యరవ నారంభించెను స్వచ్ఛందజీవనునియందు చైతన్యమువలె
నరుణకాంతి ప్రకాశించుచుండెను. దేశాభిమానివలె, జక్రవాక పక్షి
సంతసించెను. ఉపః కాలముకాగానే కాకులరచును. పిమ్మట నరుణో
దయమగును. స్వేచ్ఛాజీవులకుఁ జైతన్యము లభించును, వియోగ
ముతోనున్న చక్రవాకము సంతసించును, ఇట్లు నూర్వోదయము లోక
మునకు సరిపోల్చి చక్కగ వర్ణింపబడెను.

56. సతత మనుచరన్తై సర్వశాస్త్ర ప్రమాణం
ముహు రభిజన యోగక్షమ మాలోచయన్తై,
ద్విజసుత నృపపుత్రౌ వధ్యతిష్ఠాసతాం తౌ
బహునిపుణతయైకగ్రీవ ముద్దిష్టకార్యమ్.

వ్యా :- సతతమితి.-తౌ ద్విజసుతనృపపుత్రౌ బ్రాహ్మణరాజకుమారౌ,
సతతం నిత్యం, సర్వశాస్త్ర ప్రమాణం సర్వశాస్త్రజన్య ప్రమాణ జ్ఞానం
అనుచరన్తై అనునృత్య సజ్చరన్తై, ముహుః పునః అభిజనస్య జన్మ
భూమేః యోగం అప్రాప్య ప్రాప్తిం, క్షేమం ప్రాప్తస్య రక్షణంచ,
అలోచయన్తై, చిన్తయన్తై బహునిపుణతయా అధిక కుశలత్వేన, ఏక
గ్రీవం ఏకకణ్ఠ్యం, ఉద్దిష్టకార్యం నిశ్చితకరణీయం, కార్యం, అధ్యతిష్ఠా

సతామ్, సాధయితుమిచ్చంతా వభూతామ్, అధిపూర్వకస్థా ధాతోః
సన్నంతాల్లజ్.

తా॥ ఆ కుమారు లిరువురును వేదప్రమాణమునను సరించుచు,
మాటిమాటికిఁ దమ జన్మభూమి యోగ క్షేమములంగూర్చి యాలోచిం
చుచు మంచి నేర్పులుగటచే నెట్టి భేదాభిప్రాయములు లేనివార
లయి, స్వసంకల్పిత నిశ్చితకార్యముల నెరవేర్పఁ గోరుచుండిరి.

57 స్వయ మచిర ముపజ్ఞావైభవే నోపలభ్యా
ఇచ్చితచతుర గురూణాం బోధనేన ప్రజుధ్య,
ప్రథిత సకలవిద్యాచారభాషా జగత్కాః
సమ జిగమిషతాం తౌ మన్దిరం స్వాధిపానామ్,

వ్యాః:- స్వయమితి :- తౌ కుమారవరౌ, జగత్కాః భూమేః
ప్రథితాః ప్రభ్యాతాః యాః సర్వాః విద్యాః, ఆచారాః ప్రవర్తన పద్ధ
తయః, భాషాః తాః, స్వయం ఉపజ్ఞా వైభవేన స్వాద్యజ్ఞాన ప్రాథ
వేన, “ఉపజ్ఞా జ్ఞానమాద్యం స్యా” దిల్యమరః అచిరం శీఘ్రం, ఉప
లభ్య సమూద్య, ఇచ్చితాః పూజ్యాః చతురాః నిపుణాః యే గురవః
ఆచార్యాః, తేషాం బోధనేన ఉపదేశేన, ప్రబుధ్య జ్ఞానం లభ్యా,
స్వాధిపానాం స్వప్రభూణాం, సార్వభౌమానాం మిత్యర్థః, మన్దిరం
భవనం సార్వభౌమనివాసస్థాన మిత్యర్థః, సమజిగమిషతామ్, సమ్యగ్గన్తు
మైచ్చతామ్, సమూర్వక గమ్యతా వితి ధాతో సన్నంతాల్లజ్.

తత్కుమారద్వయ మతి శీఘ్రకాలేన స్వబుద్ధికాశ లేన స్వయ
మేవ సర్వా విద్యాః సకలాభాషాః సర్వదేశాచారాంశ్చ విదిత్వా
అనంతరం పూజ్యగురూపదేశేన పరిపూర్ణం విజ్ఞాన మాకలయ్య,
భారతసార్వభౌమ నివాసస్థానం గన్తుమైచ్చ దితి భావః.

తా॥ ఆ బ్రాహ్మణ రాజకుమారులిరువురును, స్వోపజ్ఞా ప్రభావ
మున, స్వయముగ సచిరకాలమున అన్ని విద్యలను, అన్ని దేశభాష

లను. అన్ని దేశముల యాచార వ్యవహారములను, ఎఱిగి. గురూ
త్తముల నాశ్రయించి, వారి యుపదేశమహిమచే మంచి జ్ఞానవంతులై
భారతదేశమునకు సార్వభౌములై యున్న పాశ్చాత్య ప్రభువుల నివాస
స్థానమునకుఁ బోవ సంకల్పించుకొనిరి. పాశ్చాత్యదేశ ప్రయాణము
గావింప నిశ్చయించిరి.

58. జగదధిపతి మన్వగూభయ గోపాయితం స్వే
బహువిదితయువానౌ ప్రార్థ్యతౌ దేవదేవమ్,
న సుఖ మితి విదిత్వా స్వైరితా మస్తరేణ
ప్రధిత దృఢమనస్కా వాప్పుతాం ధూమనౌకమ్.

వ్యా :- జగదితి :- తౌ బహువిదిత యువానౌ బహుజ్ఞౌ
యువానౌ తౌ ద్విజరాజపుత్రౌ, జగదధి పతిం సార్వభౌమం, అన్వ
గూభయ అనుకూలం కృత్వా, స్వే స్వదేశ విషయే, గోపాయితం
రక్షితం దేవదేవం రాజశ్రేష్ఠం, ప్రార్థ్య అర్థయిత్వా, స్వైరితామస్త
రేణ స్వేచ్ఛాం వినా న సుఖం, సుఖం న భవేత్, ఇతివిదిత్వా జ్ఞాత్వా
ప్రధితం ప్రఖ్యాతం దృఢం స్థిరం మనః స్వాంతం యయోస్తా, స్థిర
నిశ్చయా నంతా విత్యర్థః. ధూమనౌకాం బాష్పయానం నావం ఆపు
తాం అనావతుః ఆప్ వ్యాస్తా ఇతిధాతోర్ల జ్.

తా॥ ఆ కుమారు లిరువురును నకలవిద్యాసనాధులు, యువకులు.
తమదేశ స్వాతంత్ర్య సంపాదనమునకు సార్వభౌముల యనుగ్రహ
మావశ్యకమనియును స్వేచ్ఛ లేనిదే సుఖములేదనియును నిశ్చయించు
కొని వారిరువురును రాజును బ్రార్థించి దృఢనిశ్చయముతో ధూమ
నౌక కడకు (ప్రీమర్) వెళ్ళిరి.

59. సాంయాత్రిక మాతరేణా
ప్రియేతాం నావికోత్తమమ్,

ప్రీత్యా సాప్తపదీనేన
పోతవాహం సుహృద్వరౌ.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ శ్రీమదజ్ఞాడాదిభట్ట నారాయణదాస మహాకవి
విరచితే తారకాభ్యే మహాకావ్యే.

ద్వితీయ స్సర్గః

వ్యా :- సాం యాత్రికమితి :- సుహృద్వరౌ మిత్రశ్రేష్ఠౌ, తౌ
కుమారౌ, ఆతరేణ తరపణ్యేన, "ఆతర స్తరపణ్యం స్యా" దిత్యమరః,
సాంయాత్రికం పోతవణిజం, "సాంయాత్రికః పోతవణిగి" త్యమరః,
ప్రీత్యా ప్రేష్టా, నావికోత్తమం కర్ణధారశ్రేష్ఠం, 'కర్ణధారస్తు నావిక'
ఇత్యమరః, సప్తభిః పదైః భవతీతి సాప్తపదీనం స్నేహః, తేన, పోతవా
హం నౌకాయంతారం "నియామకాః పోతవాహః" ఇత్యమరః, అప్రీయే
తామ్ - ప్రీతాన్ చకర్తుః.

తా|| ఆ మిత్రులిరువురును నౌకాప్రయాణమున రుసుముపుచ్చు
కొను వర్తకునకు సుంకముఁ జెల్లించి, చుక్కానిపట్టు కర్ణధారుని ప్రియ
వాక్యములఁ దృప్తిపరచి, పడవనడుపువానితో మైత్రిగావించుకొని వారి
మువ్వుర నానందపరచిరి.

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి
విరచితాయాం భావార్థదీపికా ఖ్యాయాం వ్యాఖ్యాయాం ద్వితీయస్సర్గః.

తారకే తృతీయ స్కంధః

లి డ ధి కా ర :

1. ధున్వన్తై దేహసాఖ్యాభిమానం ధూమమివ ద్విజౌ
శ్రితాం స్తారయితుం కోలాంచక్రతుస్సోస్వ భవామ్బుధేః.

వ్యా :- ధున్వన్తావితీ :- ద్విః జాయత ఇతి ద్విజః, తౌ ద్విజ
స్మానౌ బ్రాహ్మణ క్షత్రియకుమారౌ, మాతృగర్భాన్నిర్గమనం పృథ
మం జన్మ. ఉపనయన సంస్కారః, ద్వితీయం జన్మ. లోకే బ్రహ్మ
క్షత్రియ విశాం ద్విజత్వం ప్రసిద్ధమ్. దేహసాఖ్యే స్వశరీరసుఖే, అభి
మానం ఆదరం, ధూమ మివ, ధున్వన్తౌ పరిత్యజన్తౌ, భవామ్బుధేః
సంసారసాగరాత్, శ్రితాన్ ఆశ్రితాన్జనాన్, తారయితుం తీర్థాన్క
ర్తుం, స్వాస్వాత్మానౌ కోలాంచక్రతుః కోలవదకురుతామ్ “ఉడుపంతు
ష్టవః కోలః” ఇత్యమరః.

యథా ధూమనౌకా ధూమ ముత్సృజన్తీ స్వసంని విష్టాన్జనాన్
సాగరం తారయతి, తథా ఏతౌ యువానౌ స్వదేహసుఖం పరిత్యజ్య
స్వజనా నుద్ధర్తుం ఉద్యుక్తావభూతామ్.

ద్విజయోః కోలత్వకథనేన రూపకాలజ్ఞానః. నామధాతుత్వే
కృష్ణో ధాతోరను ప్రయోగేలిట్.

తా॥ ధూమనౌక పొగను బయటికిఁ జిమ్ముచు తనయందున్న
జనులను సముద్రమునుండి దాటించునట్లు, ఈ ద్విజరాజకుమారు లిరు
వురు తత్కాశ్రయించిన జనుల నుద్ధరించుటకై సిద్ధపడిరి. ఆ కార్యక్ర
మమున వారు నిజదేహసుఖమును గూడఁ బరిత్యజించిరి.

- 2 చక్రపత్రే విధున్వానః చలదుచ్ఛాడమాడవాన్ః
ష్టవః ప్రబోధయామాస ధ్వనస్కుక్కుటవజ్జనాన్.

వ్యా:- చక్రవర్తీతి:- చక్రే పతే ఇవచక్రవర్తే, పతా
కారం చక్రద్యయ మిత్యర్థః. విధున్వానః కమ్యయన్, ఉన్నతా ఉద్గతా
చసా చూడా ధ్వజయష్టిః యస్యాస్స ఉన్నతచూడా, చలన్తీ ఉన్నత
చూడా యస్యాస్స చలదుచ్చూడా, చలదుచ్చూడా చూడా పతాకా
యస్యాస్స చలదుచ్చూడా చూడా, "గోస్త్రీయో రుపసర్జనస్యేతి ఉప
సర్జన హ్యస్యః. సా అస్మిన్నస్తీతి చలదుచ్చూడా చూడవాన్, ప్లవ
ఇత్యర్థః. చలదున్నత పతాకాలఙ్కృత ఇతి భాః, కుక్కుటోప్యేతా
దృశ ఏవ, ఉన్నత శిఖాలఙ్కృత శిరస్కత్వాత్. తాదృశః ప్లవః
కోలః, ధ్వజన్ శబ్దం కుర్వన్, కుక్కుటవత్ చరణాయుధ ఇవ జనాన్
ప్రయాత్మమానవాన్, ప్రబోధయామాన, ఉపమాలఙ్కారః.

శిఖావలః కుక్కుటః స్వపక్షా కమ్యయన్ ఉపకాలే ధ్వనిం
కృత్వా యథా మానవాన్ నిద్రాతః ప్రబోధయతి, తద్వదయం
ఉన్నతధ్వజపటాలఙ్కృతః ప్లవః స్వచక్రే కమ్యయన్, ఉచ్చై స్స్వరం
కృత్వా, ప్రయాణోన్ముఖా న్మానవాన్ ప్రబోధయామాన.

తా॥ తలపైఁబెద్ద పింఛముగల మగకోడి, వేకువజామున తన
రెండు రెక్కలను జాడించి, పెద్దగాఁ గూత వెట్టి నిద్రనుండి జనులను
లేపునట్లు, ఎత్తయిన ధ్వజముపై పతాకాగ్రములతో నొప్పు నా
పడన తన రెండు చక్రములను గదుపుచు, ప్రయాణోద్యుక్తులయిన
వారిని సిద్ధముగా నుండుఁడని బోధించునట్లు పెద్దగాఁ గూత వేసెను

3. వాతప్రకోపం శమయన్దీపయన్జతరానలమ్.

నౌ తనో తూర్జయన్ధాతూన్వైన్యామాప స నావికః.

వ్యా: వాతేతి:- సః నావికః కర్ణధారః, వాతప్రకోపం వాయు
వేగం, వైద్యపక్షే వాతదోషాధిక్యం, శమయన్ శాన్తి మాపాదయన్,
జతరానలం ప్లవగర్భదేశస్థ మగ్నిం అన్యత్ర జాతరాగ్నిం ఉద్దీప్యన్,
దీప్తం కుర్వన్, నౌ ఏవ తనుః శరీరం, తస్యాః, ధాతూన్ అవయ

వాన్ అన్యత్ర రక్తమజ్జాదిధాతు విశేషాన్, ఊర్జయన్ ఊర్జస్వలాన్
దృఢాన్కుర్వన్, వైద్యామాన వైద్య ఇవ బభూవ. వైద్యశబ్దా
దాచారార్థే క్విపిలిట్.

యథా వైద్యః వాతపిత్త కఫానాం మధ్యే వాతస్వ ప్రకోపం
శమయన్, జాతరాగ్ని ముద్దీపయన్, రక్తాదిధాతునాం పుష్టిం తనోతి,
తథా అయం నావికః వాయుబాధాం వారయన్, గర్భస్థాగ్ని ముజ్జ్వల
యన్, అవయవభాగాన్ దృఢీకుర్వన్, ఉపచచార, శ్లేషగర్భితోయం
రూపకాలజ్కారః.

తా॥ ఆయుర్వేదవైద్యుడు, ముందుగ వాతప్రకోపమును
దగ్గించి, అజీర్ణతను బోగొట్టుటకు జాతరాగ్నిని వృద్ధిగావించి, ధాతువు
లకు బుష్టినిొసంగి, శరీరము నారోగ్యవంతముగావించునట్లు, ఈ నావి
కుడు, వాయువేగము నడ్డుకొనుచు, లోనున్న యగ్నిని మండించుచు,
పడవభాగములను దృఢములుగా నొనర్చి, పడవను సిద్ధముగానుంచెను.

4. అస్తర్దధౌ మహి దూరే ప్రజ్ఞాన ఇవ సంస్పృతిః.

పయోధిమధ్యే దిక్కాల భేద ఏవ న దిద్యుతే.

వ్యా :- అస్తర్దధావితి :- దూరే దూరదేశే, మహి భూమిః
ప్రజ్ఞానే సమ్పూర్ణే ఆత్మజ్ఞానే, సంస్పృతిరివ సంసార ఇవ, అస్తర్దధౌ
అస్తర్ధాన మగాత్, మహిమణ్డలం దృష్టివిషయ మతిక్రాంత మిత్యర్థః.
పయోధిమధ్యే సముద్రస్య మధ్యభాగే, దిశాం ప్రాచ్యాదీనా మాశా
నాం, కాలస్యభూత వర్తమానాదికాలస్య చ, భేదఏవ వికల్ప ఏవ, న
దిద్యుతే న జ్ఞాయతే, దుధాఞ్ ధారణ పోషణయో రితి ధాతోఃలిట్.
ద్యుతదీప్తావిత ధాతోర్లిట్.

ధూమనాకాయాం దూరంగతాయాం భూమి రదృష్టాఽసీత్,
యదా నాకా మధ్యే సముద్రం గతా తదా దిగ్భేదః కాలభేదశ్చ
నాజ్ఞాయే తామితి భాషః. ఉపమాలజ్కారః. స్వభావోక్తిశ్చ.

తా॥ ఆ ధూపనౌక సముద్రము లో దూరముగ కగుచుండ,
భూమి యాత్మజ్ఞానముకలుగ సంసారము కనబడనట్లు కానరాదయ్యెను.
“జ్ఞాతే తత్త్వే కస్సంసారః” అని జగద్గురు వచనము. పడవ సముద్ర
మధ్యమును బ్రవేశింపగనే, యే దిక్కే పక్కనున్నదో, యెంతకాల
మయినదో యేమియును దెలియఁజడలేదు.

5. క్షయవృద్ధి ఆశయస్య జన్మభూమ్యన్యరాష్ట్రయోః.

కృమశోఽను బభూవాతే జనైర్మాతృకలత్రవత్.

వ్యాః:- క్షయవృద్ధి ఇతి :- జనైః నా కావ్యయాత్మమానవైః,
జన్మభూమా జన్మస్థలే, అభిజన ఇత్యర్థః. అన్యరాష్ట్రే రాజ్యాస్తరే చ,
పరరాష్ట్రే ఇత్యర్థః, ఆశయస్య అభిప్రాయస్య, తత్పవ్యధిసీ సమ్బంధార్థే
షష్ఠీ. క్షయశ్చ వృద్ధిశ్చ క్షయవృద్ధి నాశనాభివృద్ధి, మాతరి జనన్యాం,
కలతే భార్యాయాం చ, ఇవ. కృమశః కృమానుసారేణ, అనుబ
భూవాతే అన్యభూయేతామ్. అనుపూర్వస్య భూసత్తయామితి ధాతోః
కర్మణిలిట్. మాతాచ కలత్రం చ తయోఽప మాతృకలత్రవత్.
మాతరీవ కలత్ర ఇవ ఇతి సమ్బంధః. ఉపమాగర్భితః యథాసంఖ్యా
లజ్జాకరః.

యథా ఆదౌ మాతరి స్థితోఽనురాగః పశ్చాత్ భార్యాయా
మాగతాయాం క్షీణోభూత్వా, తస్యాం వర్ధతే. తథైవ జన్మభూమి
స్థితోఽనురాగః కృమశః క్షయం యాత్వా అన్యరాష్ట్రేవృద్ధి మగచ్ఛ
దితి భావః.

తా॥ ముందు తల్లియందున్నప్రేమ, భార్యరాగానే యచ్చట
పెరిగి యిచ్చట క్షీణించుచుండును. అట్లే యీ పడవ యందలి జనులు
మాతృభూమియందలి యభిమానమును విడుచుచు, పరరాష్ట్రమందభి
మానమును గ్రహముగాఁ బొందుకొనుచుండిరి.

6. భేదం భేదం కూపకేన దివ మభ్యాధరాతలమ్.

ఖానఁ ఖాన మకూపారం దారం దారం జగామ నౌః.

వ్యా :- భేదం భేదమితి :- నౌః ధూమనౌకా, కూపకేన గుణ వృక్ష కేణ, నౌకాధ్వజే నేత్యర్థః, “కూపకో గుణవృక్షక” ఇత్యమరః, దివ మభి గగన మభితః, భేదం భేదం భిత్వా భిత్వా, భిదిర్ విదారణే ఇతి ధాతోర్ణముల్. ఆధరాతలం ఆరసాతలం ఖానం ఖానం ఖాత్వా ఖాత్వా, ఖననవదారణే ఇతి ధాతోర్ణముల్. అకూపారం సముద్రం, “సముద్రోబ్ధిర కూపః” ఇత్యమరః. దారం దారం విదీర్య విదీర్య, ద్రా, విదారణే ఇతి ధాతోర్ణముల్. జగామ అగమత్, గమ్ గతావతి ధాతోర్ణిట్.

తా|| ఆ ధూమనౌక తనయం దెత్తుగానున్న ధ్వజ స్తంభముచే నాకాశమును వేరుచేయుచు, అడుగుననున్న అంపముచే పాతాళమును ద్రవ్యము సముద్రమును జీల్చుకొనుచుఁ బోవుచుండెను.

7. దిక్సూచి యన్త్రమనసా కర్ణధారాత్మనాఽన్వితా.

సర్వభూతమయీ నౌకే వాఙ్భౌ జలదేవతా.

వ్యా :- దిక్సూచీతి :- దిశః ప్రాగ్గాదీన్ సూచయతి బోధయతి ఇతి దిక్సూచి తత్ యన్త్రం సాధనం, మనః ఇవ, తేన, మనస్సద్భవ దిక్సూచి యన్త్రేణేత్యర్థః, కర్ణధారః ఆత్మా చేతనేన తేన, జీవిరూప నావికే నేత్యర్థః, అన్వితా యక్తా, సర్వభూతమయీ సర్వప్రయాతృ జనసహితా, అథవా అగ్ని వాయ్వాది భూతసహితా, అన్యత్ర సకల జల జన్తు సముపేతా, నౌకా ప్లవః, జలదేవతేన జలాధిస్థాన దేవతేన, ఆఙ్భౌ చకాశే, ఆజ్ పూర్వక భాధాతోర్ణిట్.

యథా సకలయాదోభిః మనసా జీవేన చ సహితా జలదేవతా భాతి, తథా అసౌ నౌకా ప్రయాతృజనైః అగ్ని వాయ్వాది భూతైః,

దిక్కుచి యన్తేణ, కర్ణధారేణ చ సముపేతా రరాజేతిభావః శ్లేషాను
ప్రాణితోపమాలజ్కారః.

తా॥ అధూమనౌకయందు దిక్కులను దెల్పు యంత్రము గలదు.
చుక్కాని పట్టుకొని నావికుడు కూర్చొండెను. అగ్ని వాయ్వాది భూత
ములును చాలమంది ప్రయాణికులు నుండిరి. అట్టి నౌక, మనస్సుతో
జీవునితో సర్వప్రాణి జాతముతోఁ గూడిన జలాధిష్ఠాన దేవతవలె
రాణించుచుండెను.

8. ఉపరిష్ఠా త్పార్శ్వతోఽథో దర్పణీభూతవారిధేః.

దర్శనా ద్దిక్షు వియత స్సాస్తరాల ఇవాట నౌః

వ్యా :- ఉపరిష్ఠాదితి :- సా నౌః, అసౌ ధూమనౌకా, పార్శ్వతః
ఉభయ పార్శ్వయోః, అథః అథోభాగే చ, దర్శనాత్ దృష్టిగోచర
త్వాత్, అదర్పణః దర్పణః సమృద్ధమానః భూతః దర్పణీభూతః,
ఆదర్శీభూత ఇత్యర్థః. వారిధిః సముద్రః యస్య, తస్య, వియతః గగనస్య,
ఉపరిష్ఠాత్ ఊర్ధ్వభాగే, అస్తరాలే మధ్యస్థలే, దిక్షు సర్వాసు
దిశాసు, ఆట ఇవ సర్వ చారేవ. క్షేత్రేక్షాలజ్కారః, అటగతా వితి
ధాతోర్లిట్.

అథోభాగే పార్శ్వద్వయేచ, స్వచ్ఛ జలతయా ఆదర్శిభవస్థితే
సముద్రే ప్రతిబింబితస్య గగనస్య ఉపరి అస్తరాలే దిక్షుగచ్ఛతీవ సా
నౌకా రరాజేతి భావః.

తా॥ సముద్రము స్వచ్ఛజలమగుటంజేసి, ఆ నీటియందు గగనము
అద్దమందువలె ప్రతిబింబించుచుండెను. అన్నివైపుల క్రిందుమీదుల
నాగగనము ప్రతిబింబించుటచే, సముద్రముపై పోవునౌక ఆకాశమున
మీఁద, మధ్యభాగమునుండి దిక్కులకేగుచున్నదాయనునట్లుండెను.

9. ఉత్తానేఽబ్ధి స్సకాలుష్కాఽస్థిరతాఽ డమ్పరాన్వితః,
అల్పజ్ఞ ఇవ గమ్భీరే బభూవాచ్ఛ సుధీ రివ.

వ్యా :- ఉత్తాన ఇతి :- సః అబ్ధిః సముద్రః, ఉత్తానే గాధ
వ్రదే శే, కాలుష్కేణ ఆపిలత్యేన, అస్థిరతయా చాఞ్చ త్యేన, ఆడమ్బు
రేణ సంరమ్భేణ చ, అన్వితః యుక్తః, అల్పం జానాతీత్యల్పజ్ఞః అల్ప
జ్ఞానీ, స ఇవ, గమ్భీరే అగాధే, అచ్ఛః నిర్మలస్సన్, సుధీరివ వడ్డీత
ఇవ, బహుజ్ఞ ఇవేత్యర్థః, బభూవ అభూత్.

యథా అల్పజ్ఞానీ కలుషబుద్ధ్యా, చపల స్వభావేన, అధికసంర
మ్భేణచ సంయుక్తో భవతి తథా అయం సాగరః గాధస్థలే కలుషజలేన
చపలశరద్ధైః అధికాడమ్బరేణ చవర్తతే. యద్వత్ సుధీః బహుజ్ఞః అచ్ఛ
హృదయః శాంతస్వభావః నిరాడమ్బరశ్చ భవతి తద్వత్ ఆయమగాధ
స్థలే నిశ్చలో నిర్మలో నిరాడంబరశ్చ బభూవేతి భావః. ఉపమాలజ్ఞానః
భూసత్తాయా మితిధాతోర్లిట్.

తా॥ అల్పజ్ఞఁడెప్పుడును, కలుషితస్వాంతుఁడై చపలచిత్తుఁడై
డాబుదర్పములతోఁ గూడి యుండును. అట్లే యీ సముద్రముగూడ
లోతులేనిచోట్ల కలుషజలముతో కదలుచున్న తరంగములతో సధిక
సంరంభముతో పెద్ద ధ్వనితోనున్నది. బహుజ్ఞఁడైన పండితుఁడు
నిత్యము నిర్మలస్వాంతుఁడై శాంతచిత్తుఁడై నిరాడంబరుఁడై యుండును.
అట్లే యీ సముద్రముగూడ లోతైనచోట్ల స్వచ్ఛజలముతో నిస్తరం
గమై నిరాడంబరమైయున్నది.

10. అన్యగ్భవం తరిం నిన్యే సత్పథం సఖి వన్మరుత్.

భాగ్యే నాపుశ్చిరారోగ్యం సర్వే నౌయాత్రికా అపి

వ్యా :- అన్యగ్భవమితి :- మరుత్ వాయుః, తరిం నౌకాం,
సఖివత్ మిత్రమివ అన్యగ్భవం అనుకూలో భూత్వా సత్పథం క్షేతర
హితం పథానం మిత్రవత్ సత్పురుష మార్గం నిన్యే అనయత్ నీ

ప్రాపణే ఇతి ధాతోర్లిట. సర్వే నౌయాత్రికా అపి నౌకాప్రయాతారః
 స్పర్వేపి, భాగ్యేన భాగ్యవశేన, చిరారోగ్యం చిరకాలం రోగహీనతాం,
 ఆపుః అవాపుః, ఆప్తవాప్తౌ ఇతి ధాతోర్లిట. ఉపమాలాంకారః, అగ్ర
 తః పార్శ్వతః పృష్ఠతోవాయః అనుకూలో భూత్వా ఆస్తే సః అన్వ
 గ్భవ ఇత్సర్థః.

యథాఽత్మాన మనుస్మత్యాయాస్తం జనం వయస్యోత్తమ
 స్సన్మార్గం నయతి తథా వాయుః స్వమనుస్మత్యాగచ్ఛస్తం ప్లవం నిరా
 తజ్కం నినాయ తదా తస్మిన్ధితా యాత్రికాః భాగ్యవశాదధిక
 మారోగ్య మవాపుః.

తా॥ ఉత్తమ మిత్రుఁడు తన్ననుసరించి వచ్చువానిని సన్మార్
 గమునకుఁ గొనిపోవునట్లు అనుకూలవాయువు పడవను మంచిమార్గము
 నకే తీసికొనిపోవుచుండెను. ఆ పడవయందలి యాత్రికులందఱును భాగ్య
 వశమున ఆరోగ్యవంతులై చిరకాలముండిరి.

11. నూత్నకాల మనుష్యాణాం సమావేశ స్సవిస్మయైః.

అహారాత్రే విదాంచక్రే ధూమనౌకా ప్రయాతృభిః

వ్యా :- నూత్నేతి :- నూత్నకాలే నూతనసమయే యే సమా
 గతాః మనుష్యాః జనాః, తేషాం, సమావేశః సమాగమః, సవిస్మయైః
 ఆశ్చర్యపరవశైః, ధూమనౌకా ప్రయాతృభిః ధూమనౌకా ప్రయాణ
 మాచరద్భిర్జనైః, అహారాత్రిశ్చ అహారాత్రే దివారాత్రే విదాం
 చక్రే అజ్ఞాయీ, విదజ్ఞానే ఇతి ధాతోఃలిట.

మార్గమధ్యే తత్ర తత్ర కేచన జనా ఆగత్స్య అహని చ రాత్రౌచ
 తాం నౌకా మారోహన్తిస్మ, తదా తత్రస్థా జనాః ఆశ్చర్యపరవశా
 అభూవన్, కాలజ్ఞాశ్చ అభవన్.

తా॥ రేయింబవళ్ళు మార్గమధ్యమునఁ బడవనెక్కి తమతోఁ
 గలియుచున్న ప్రయాణికులను జూచి, పడయందున్నవా రాశ్చర్యపడు
 చుండిరి, రేయింబవళ్ళను గ్రహించుచుండిరి.

12. అస్తస్సముద్రే భూమిద్రాస్తస్థుర్నౌ కాపకారిణః,
సజ్జనోపద్రవకరా రాడ్వాస ఇవ నూచకాః.

వ్యా:- అస్తస్సముద్ర ఇతి: సముద్రస్య అస్తః అస్తస్సముద్రంతస్మిన్ సాగ
రాస్తరాతే, నౌ కాపకారిణః నౌ కానా మసాయమాచరంతః, ధరన్తీ
తిథాః మహ్నాః ధ్రాః మహీధ్రాః మహీధరాః, రాడ్వాసే రాజశ్చరే,
సజ్జనానాం సత్పురుషాణాం ఉపద్రవకరాః అపకారకారిణః, నూచకా
ఇవ కర్ణేజసా ఇవ తస్థుః అతివన్. స్థాధాతోర్లిట్. ఉపమాలజ్కారః.

తా! రాజంతఃపురములలో సత్పురుషుల కపకార మాచరించు
కొండెగాండ్రున్నట్లు, ఆసముద్రాంతర్భాగమున పడవల కసాయమును
గలిగించు కొండలు గలవు.

13. డోలాయామివ వీచ్యాం త్రీ డోలయామాస కచ్ఛపీ,
విహజ్జమ ఇవోలూపీ సండిడ్యే గుణవృక్షకమ్.

వ్యా:- డోలాయామితి:- వీచ్యాం తరగ్జే, కచ్ఛపీ కూర్మాజ్జనా
డోలాయాం డోలికాయాం, త్రీ ఇవ కాన్తేవ, డోలయామాస, డోల
నంచకార, డోలిధాతోర్లిట్. ఉలూపీ మత్స్యశిశుః “ఉలూపీ శిశుక
స్సమా” విత్యమరః. గుణవృక్షకం కూపకం, నౌ కాధ్వజ మిత్యర్థః.
విహజ్జమ ఇవ పక్షీవ, సండిడ్యే ఉదడయత, డీ విహాయసాగతావితి
ధాతోర్లిట్. ఉపమాలజ్కారః.

యథా అంగనా డోలికాయాం స్థిత్యా ముహుర్ముహుః పురః
పశ్చాచ్ఛ డోలికయా సహ చలతి, తథా కాచన కచ్ఛపాజ్జనా తరగ్జ
మారుహ్యా అగ్రతః పృష్ఠతశ్చ తరగ్జేన సహచలతి, యథావిహజ్జః
వృక్షాగ్రండయతే తథా కశ్చప మత్స్య శిశుః నౌ కాధ్వజాగ్రమారోధు
ముదడయత.

తా! ఉయ్యెలలో, గూర్చొని యాడుది ముందుకు వెనుకకు
నుయ్యెలతోకలిసి యూగున ట్లొకయాడ తాబేలు తరంగముపై

నూగుచున్నది. పక్షి నేలనుండి చెట్టుకొమ్మపై కెగురునట్లు ఒక చిన్న
చేపపిల్ల పడవ స్తంభము మీదికెగురు చుండెను.

14. బహుగమ్భీర మధ్యేభే రాసాంచక్రే తిమిజ్జీలః.

జీవనస్య క్షోభకారీ లోభోరాజ్ఞో యథాహృది.

వ్యా:- జీవనస్య జలస్య, అన్యత్ర జీవికాయాః, క్షోభకారీ
భంగకర్తా, “జీవనం భువనం వనం” “అజీవో జీవికావార్తా వృత్తిర్వృత్తన
జీవనే” ఇతి చామరః. తిమిజ్జీలః మహామత్స్యః, తిమింగిలతి గ్రసత ఇతి
తిమిజ్జీలః. రాజ్ఞాం నృపాలానాం, హృది హృదయే, లోభోయథా లోభ
గుణ ఇవ, అభ్యేః సముద్రస్య, బహుగమ్భీరః అధికాగాఢః యః మధ్య
దేశః అన్తర్భాగః, తస్మిన్, సముద్రాగాధా నర్జల ఇత్యర్థః. ఆసాంచక్రే
ఉవాస. ఆసథాతోః కర్తిరిలిట్. శ్లేషగర్భితోప మాలజ్ఞోరః.

తా|| రాజుల హృదయములలో బ్రతుకునకే ముప్పునుదెచ్చు
లోభగుణమున్నట్లు, ఆ సముద్రమున అగాధజలాంతరమున లోతు
నీళ్ళలో తిమింగిలమును పెద్దచేప నివసించెను.

అన్ని దోషములకంటె లోభము మహాదోషము “లోభః
పాపస్య కారణం” అనినూక్తి. అది జీవితమునకే ప్రమాదమును
దెచ్చును. అట్లే ప్రమాదకరమగు మత్స్యము తిమింగలము. అది పెద్ద
పెద్ద చేపలనే మింగును. అది యీ సముద్రమున నున్నదని భావము.

15. చకాసామాస సీతేవ తోయరేఖా తరీకృతా.

పోతాధానోద్ధమో బీజవాసిన సదృశో బభౌ.

వ్యా : చకాసామాసేతి :- తరీకృతా నౌకా గమనేన నిష్పన్నా
తోయరేఖా సీతు న్నవద్భాసమానా జలరేఖా, సీతేవ లాజ్జల వద్ధతి రివ,
“సీతా లాజ్జలవద్ధతి” రిత్యువరః. చకాసామాస ఆబభౌ. చకాస్మదీప్తా
వితి ధాతోః అస్థాతోరను ప్రయోగేలిట్. పోతాధానస్య క్షుద్ర

మ త్స్యాన్ద్ర సంఘాతస్య, “క్షుదాన్ద్రాత్స్య సంఘాతః పోతాధాన”
మిత్యమరః, ఉద్గమః బహిరా విర్భావః, బీజానాం ధాన్యాదీనాం
వాపేన ఆవాపేన సదృశః సమానః, బభౌ చ కాశే భాదీప్తావతి ధాతో
ర్లిట్, ఉపమాలజౌరః.

తా! ధూమనౌక సముద్ర మధ్యమునుండి యేగుచుండగా
అందలి జలము రెండు పాయలుకాగా మధ్యనేర్పడిన రేఖ నా గేటిచాలు
వలెఁ గనఁబడుచున్నది, ఆ నీటి యడుగున నున్న చిన్న చిన్న చేప
గ్రుడ్లు, నీటినుండి బయటికివచ్చి ఆ చాలులోఁ జేలి, పొలములో నాగటి
చాలులోఁ జల్లఁబడిన విత్తనములవలెఁ గనఁబడుచుండెను.

16. జీవనక్షయసన్దేహో బడిశానాయ వేదనా,

కువేణీ బన్ధనం నాత్ర యుషై రనుబభూవిరే.

వ్యా - జీవనేతి :- అత్ర సముద్రమధ్యే, యుషైః మత్స్యైః
జీవనస్య జలస్య క్షయః నాశః తస్మిన్ తద్విషయే, సన్దేహః సంశయః,
జలం క్షయం యాస్యతి కిమ్వితి సంశయః, బడిశస్య మత్స్యబన్ధనస్య,
“బడిశం మత్స్యబన్ధన” మిత్యమరః, ఆనాయస్య జలస్య, “ఆ నాయః
పుంసి జాలం స్యా” దిత్యమరః, వేదనా యాతనా, కువేణ్యాం మత్స్య
నిక్షేపణపాతేః బన్ధనం, బన్ధః “మత్స్యాధానీ కువేణీస్యా” దిత్యమరః
స ఆనుబభూవిరే, నాన్వభూయన్త, ఆను పూర్వక భూసత్తాయా మితి
ధాతోర్లిట్, అత్ర జీవనక్షయ ఇతిస్థలే, జలాభావః జీవననాశశ్చేత్యర్థ
ద్వయమ్.

తా! ఈ సముద్ర మధ్యమున నివసించుచున్న చేపలకు, నీరింకి
పోవునను సందేహముగాని, గాలమునకు లొంగుదుమను భయముగాని,
వలలోఁ జిక్కెదమను వెఱపుగాని, బుట్టలో బంధింపఁబడెదమను
భయముగాని లేవు. ఇట్టి ప్రమాదములీ సముద్ర మధ్యజలమునఁ జేప
లకుఁ గలుగనవకాశములేదు.

17. కాలః పరస్పరాలాపై ర్భూతభావ్యర్థ చిన్తనో,
జనైర్విచిక్తిపిఽ శ్చీత విబ తాయాం సముత్సుకైః.

వ్యాః:- కాలఇతి:- అశ్చీత భోజనం కురుత, విబత వాసీయం
విబత ఇతి పదన్తి యస్యాం క్రియా యాం సా అశ్చీత విబతా, తస్యాం,
పానభోజనవ్యాపార ఇత్యర్థః, సముత్సుకైః ఆసక్తైః, జనైః మనుజైః,
పరస్పరం అన్యోన్యం అలాపైః సమ్భాషణైః భూతః అతీతః, భావీ
అగమీ, యోగార్థః ప్రయోజనం, తయోః చిన్తనైః, కాలః సమయః
విచిక్తి పే అక్లిప్తత, కాలో నీత ఇత్యర్థః. అశ్చీతవిబతే త్యత్ర తిజాం
తిజా సమాసః క్లిప్తే పణే ఇతి ధాతోః కర్మణిలిప్.

తా॥ తినుట తాగుట యను భోజన వ్యాపారమందాగు క్తులైన
యందలి జనులు, ఒకరితో నొకరు సంభాషించు కొనుచు, గతాగతా
ర్థములను గూర్చి యాలోచించుకొనుచు, కాలమును వెళ్ళించిరి.

18. ఉదీచ్యాం ద్యోతనం భానో రవాచ్యాం ప్రతివారణం
ఈక్షమాసే తదా నౌకాయాత్రికై ర్దిగ్భూమాన్వితైః.

వ్యాః:- ఉదీచ్యామితి:- తదా సముద్ర మధ్యప్రయాణకాలే,
దిగ్భూమాన్వితైః దిగ్భూన్తి ముపేతైః, అవిదిత దిగ్భి రిత్వర్థః. నౌకా
యాత్రికైః నౌకాప్రయాతృజనైః ఉదీచ్యాం ఉత్తరస్యాం దిశి, భానో
సూర్యస్య, ద్యోతనం ప్రకాశః, అవాచ్యాం దక్షిణస్యాం దిశి, ప్రతి
వారణం అస్తగ్భిశ్చ, ఈక్షమాసే దదృశే.

తా॥ సముద్ర మధ్యమున కాపడవ పోవుసరికి అందున్న యాత్రి
కులకు ఉత్తరమున సూర్యకా తియు, దక్షిణమున అంధకారమును గనఁ
బడుచుండెను. ఉత్తరదక్షిణములం దుదయాస్తర్ధానములు కనబడెను.

19 సర్పిర్నిధాయం హిత్వా స పానీయం క్లిష్టమానసః,
తదానీం బుభుజే భిస్సాం యావద్వేదం తరీజనః.

వ్యా :- సర్పిరితి :- తదానీం తస్మిన్మయే, సః తరీజనః ధూమ
నాకాప్రయాత్మ జనసమూహః, వానీయం జలం, సర్పిర్నిధాయం ఘృత
మివ సురక్షితం, హిత్యా నిధాయ, సంరక్ష్యే త్యర్థః, క్లిష్టమాసనః
క్లేశయుత మనా స్నన్, భిస్సాం అన్నం, “భిస్సాస్త్రీ భ క్తమన్తోఽన్న”
మిత్యమరః, యావద్వేదం యావల్లభతే తావత్, బుభుజే అభక్షయత్
భుజభోజనే అనుభవేచ ఇతిలిట్. సర్పిర్నిధాయం- “ఉపమానే కర్మ
ణిచ” ఇతిణముల్. యావద్వేదం- యావతి విస్తజీవోః” ఇతిణముల్.

తా॥ పడవలోఁ బ్రయాణముగావించు జనము, మంచినీటిని
నేతినివలె సంరక్షించుకొని, కొంచెమే త్రాగి బాధపడుచు, దొరికినంత
వఱ కన్నమునే తినుచుండెను.

20. అరుచ్యం లవణజ్ఞారం జఘాస సత్పుణం జనః,

స్వదేహధారణాయాన్న బుభుక్షుః క్లిశిత భృశమ్,

వ్యా :- అరుచ్యమితి :- భృశం అత్యంతం, క్లిశితః క్లేశయుతః,
జనః, స్వదేహధారణాయ స్వశరీర రక్షణార్థం, అన్న బుభుక్షుః అన్నం
భోక్తు మిచ్ఛుః, అరుచ్యం స్వాదుతాహీనం, లవణజ్ఞారం స్వాదు
కృత్వా, అలవణం లవణం కృత్వా భుంక్తే లవణజ్ఞారం, అత్రలవణ
శబ్దః స్వాదు పర్యాయః. సత్పుణం తృణమవ్యపరిత్యజ్య, సాకల్వే నేత్య
ర్థః, జఘాస అభక్షయత్, అదభక్షణే ఇతి ధాతోర్లిట్. లవణజ్ఞారం
“స్వాదుమిణముల్” ఇతిణముల్, సత్పుణం- ‘అవ్యయీభావేచాకాలే’
ఇతి సహస్యసః.

తా॥ మిక్కిలి యాకలిచే బాధపడుచు నాపడవయందున్నవారు,
అన్నముఁ దినవలెనని తలంచి, రుచిలేక పోయినను రుచిగాఁ జేసికొని,
కొంచెమునను మిగులకుండ అన్నమును దినిరి.

21. భయజ్ఞరస్తదా జజ్ఞే ప్రతికూలః ప్రశంసానః,

అభిక్ష మభి స్సంక్షుభ్న్ కేభయామాస తాం తరిమ్.

వ్యా :- భయజ్కర ఇతి :- తదా తస్మిన్నమయే ప్రతికూలః
అపరుష్యః, భయజ్కరః అతిభయదాయీ, ప్రభజ్జ నః పవమానః, జజ్జే
ఉదభూత్, జనీ ప్రాచుర్భావే ఇతి ధాతోర్లి ట్. అబ్ధిః, సముద్రః అభీక్ష్యం
అత్యస్తం, త్సుభ్నన్ సంచలన్, తాంతరిం తాంధూమనౌకాం, క్షోభయా
మాన, కంఠయామాన, త్సుభ్ సంచలనే ఇతి ధాతోర్లి చి లి ట్.

తా॥ ఆ సమయమున మిక్కిలి భయమును గలిగించుచు పెద్ద
గాలి, పడవ కెదురుగా వీచుచుండెను. సముద్రముకూడ నల్లకల్లోలమై
పడవ నటునిటు నూపుచుండెను.

22. ప్రవేశయామాస తతో గర్భం నిర్విణ్ణయాత్రికాన్,
తర్యా వితర్ది జరరం నావికః కుక్కుటానివ.

వ్యా :- ప్రవేశయామాసేతి :- తతః తస్మాద్దేతోః, నావికః
కర్ణధారః, నిర్విణ్ణాః భీతాః యే యాత్రికాః ప్రయాతారః, తాన్,
తర్యాః నౌకాయాః గర్భం మధ్యదేశం, కుక్కుటాన్ కృకవాకూన్,
వితర్దేః వేదికాయాః జరరమివ అస్తర్భాగ మివ, 'స్వాద్వితర్దిస్తువేదికా'
ఇత్యుచరః. ప్రవేశయామాన ప్రావేశయత్, విశప్రవేశనే ఇతి ధాతోః
ణిచి లి ట్. ఉపమాలజ్కారః.

తా॥ పెద్దగాలి వీచుచుండ యాత్రికులందరును భయపడిరి. అంత
నావికుఁడు వారినందఱిని, కోళ్ళను ఇంటియరుగు గూటిలోనికిఁ దెచ్చి
నట్లు, పడవ లోపలభాగమునకుఁ జేర్చెను.

23. వాయు సంక్షుభితామృధి ర్యదా శాన్తి ముపేయివాన్,
న్భిషేదేవ తదా నౌకా రేజే స్వాధీన భర్తృకా.

వ్యా :- వాయుతి :- వాయునా ప్రభజ్జనేన సంక్షుభితః అతి
చలితః అమృధిః సముద్రః యదా యస్మిన్ కాలే, శాన్తిం శాస్త
తాం, ఉపేయివాన్ ప్రాప్, తదా తస్మిన్నమయే, నౌకా ప్లవః, స్వాధీ

నః పతిః భర్తా యస్యా సస్య స్వాధీన భర్తృకా, కాన్తేవ అజ్ఞనేవ,
నిష్ఠేదా శోకరహితా రేజే రరాజ. రాజ్యదీప్తా వితిధాతోర్లిట్, ఉప
మాలజ్కరః.

పతి రనుకూలో యదాభ వేత్తదా సా కాన్తా నిశ్శోకా భవతి,
తద్వదేవ, సముద్రః యదా శాన్త అసీత్ తదా నౌకాపి నిష్ఠేదా
బభూవేతి భావః.

తా! ప్రభంజన వేగముచే నల్లకల్లోలమైన సముద్రము శాం
తింపఁగానే, యా పడవయుఁ బ్రమాదమునుండి తప్పి, స్వాధీనపతిక
యగు శాంతవలె నిర్విచారయై యుండెను.

24. దరిద్రై రివ సమృత్తి రుగ్మతైరివ వార్తతా.

అనుబోభూయామ్భూభూవే యాత్రికై రభ యస్థితిః.

వ్యా :- దరిద్రైరితి :- యాత్రికైః నౌకాప్రయాతృభిః, అభయ
స్థితిః నిర్భయతా, దరిద్రైః నిర్ధనైః సమృత్తిరివ సమృద్ధివ, రుగ్మతైః
రోగిభిః, వార్తతేవ ఆరోగ్యమివ, “వార్తం ఫల్గున్యరోగే చ” ఇత్య
మరః. అను బోభూయామ్భూభూవిరే అతిశయేన అన్వభూయత. అను
పూర్వక భాసత్తామూమితి ధాతోః యజన్తా త్కర్మణిలిట్. ఉపమా
లజ్కరః.

తా! ఆ పడవలోని యాత్రికులందఱును, సంపదలనందిన దరి
ద్రులవలెను ఆరోగ్యమునందిన రోగులవలెను, మిక్కిలి నిర్భయముగ
నుండిరి.

25. అధైకస్మి న్నుప్రభాతే మిత్రేణ సహ తారకః.

అవరోహ స్థామతర్యా అధితస్థా పురుష్లవమ్.

వ్యా :- అథేతి :- అథ ప్రయాణానంతరం, ఏకస్మిన్ సుప్రభాతే
 ఏకస్మిన్నుషః కాలే, తారకః, మిత్రేణసహ వయస్యేనసాకం, ధూమ
 తర్కాః ధూమనాకాయాః, అపరోహన్ అపతీర్ణస్సన్, ఉదుప్లవం బృహ
 న్తం ఉడువం, అధితస్య ఆరురోహ. అధిపూర్వకస్థా ధాతో డ్లిట్.
 "అధిశీజ్ స్థాసాం కర్మే"తి నూత్రేణ ప్లవస్య కర్మ త్వాత్ ద్వితీయా ।

తా! ఇట్లు సముద్రముపైఁ బయనించిన పిమ్మట నొక ప్రభాత
 సమయమున, తారకుఁడు తన మిత్రుడయిన రాజపుత్రునితోఁ గలిసి,
 యా ధూమనాకనుండి దిగి, మఱియొక పెద్ద పడవ నెక్కెను.

26. యాతా యాతో దుపశ్రేణీ నౌకా తీరాంతరామ్బుధేః.

నిమ్నోన్నత తరణ్ణేషు దృశ్యాదృశ్య స్థితిం యయా.

వ్యా :- యాతేతి :- యాతాగచ్ఛంతీ ఆయాతా ఆగచ్ఛంతీ
 ఉడుపానాం ప్లవానాంశ్రేణీః యస్యాస్మా నౌకా ధూమనౌకా,
 అమ్బుధేః సముద్రస్య తీరాంతరా తీర మధ్యే. నిమ్నాః నీచాః ఉన్నతాః
 ఉచ్చాః యే తరణ్ణాః భణ్ణాః. తేషు, దృశ్యా దర్శనయోగ్యా. అదృశ్యా
 దర్శనయోగ్యా యాస్థితిః అవస్థా. తాం యయా ప్రాప. యా ఇతి
 ధాతో డ్లిట్.

తా! వచ్చుచుఁ బోవుచు నున్న చిన్న చిన్న తెప్పల మధ్య
 నున్న యా ధూమనౌక. సముద్ర తీర మధ్యభాగమున, చిన్న పెద్ద
 కెరటముల నడుచు కనబడి కనఁబడ నట్లుండెను.

27. జన్మస్థానే స్వాధిపానాం విహర్తు ముపచక్రమే.

మిత్ర ద్వయం మహోత్సాహ పుల్లానన సరోరుహమ్.

వ్యా :- జన్మస్థాన ఇతి :- మిత్రద్వయం ద్విజరాజకుమార
 ద్వితయం, మహతా ఉత్సాహేన అధికానందేన, పుల్లే వికసితే. ఆననే
 ఏవ సరోరుహే వద్మే యస్యతత్, ఉత్సాహవికసితమఖవద్మంగుత్

స్వాధిపానాం స్వప్రభూణాం, సార్వభౌమానా మిత్యర్థః. జన్మస్థానే
జన్మభూమౌ, విహర్తుం సత్కర్తృత్వం, ఉపచక్రమే ప్రారేభే. ఉపపూర్వక
కర్మము పాద విక్షేపే ఇతి ధాతోర్లోకాత్.

తా॥ మిత్రులయిన యారాజబ్రాహ్మణ కుమారు లిరువురును,
ఉత్సాహాః కసితముభారవిందులగుచు, తమకుఁ బ్రభువులయిన సార్వభౌ
ముల జన్మస్థలముందుఁ దిరుగ నారంభించిరి.

28. చన్ద్రద్వీపే నిత్యభద్రాం స్వతన్త్రప్రభుపాలితామ్,
పురం చన్ద్రమతీ నామ్నీం తా వుభావధిజగ్ముతుః.

వ్యా - చన్ద్రద్వీప ఇతి:- తే ఉభౌ కుమారౌ, చన్ద్రద్వీపే, చన్ద్రనామ్నీద్వీపే
నిత్యభద్రాం నిత్యవజ్జలాం. స్వతన్త్రప్రభుణా స్వతన్త్రరాజన్వేన,
పాలితాం రక్షితాం, చన్ద్రమతీ ఇతి నామ యస్యాస్తాం చన్ద్రమతీ
నామ్నీం, పురం నగరీం, అధిజగ్ముతుః అధ్యగమతామ్. అధిపూర్వక
గమ్ గతా వితి ధాతోర్లోకాత్.

తా॥ చంద్రద్వీపమునఁ జన్ద్రమతీ యను పేరుగల యొక నగ
రము గలదు. అది స్వతంత్రులయిన సార్వభౌముల రాజధాని. అందు
నిత్యమును శాంతి కార్యములు జరుగుచుండును. ఆ నగరమునకే
మిత్రులిరువురును జేరిరి.

29. ప్రోవాహ పృథులా వాచ్యాం చన్ద్రకాంతేతి విశ్రుతా,
చిత్రసేతు ర్నిత్యనావ్యా బహుజీవనదా నదీ.

వ్యా :- ప్రోవాహేతి :- అవాచ్యాం దక్షిణస్యాం దిశి, పృథులా
విశాలా, చిత్రసేతుః విచిత్ర సజ్జమా, నిత్యం నౌభిః నౌకాభిః తర్తుం
యోగ్యా, బహుభ్యః జీవనదా జలదాయినీ బహుజలదాయినీ బహూ
నాం జీవికాదాయినీచ, చన్ద్రకాంతా ఇతి విశ్రుతా ప్రఖ్యాతా, నదీసరిత్,
ప్రోవాహ ప్రవాహశిస్మ. ప్రపూర్వక వహ వహనే ఇతి ధాతోర్లోకాత్.

తా|| ఆ పట్టణమునకు తక్కినదిశయందు చంద్రకాంత యనెడు ప్రఖ్యాతమైన నది ప్రవహించుచున్నది. దానిపైఁ బెద్ద పెద్ద చిత్రిములైన వంతెనలు గలవు. నిత్యము దానిని పడవలపై దాటుచుందురు. ఆ నది పలుపురకు నీటిని బ్రతుకుగూడ నిచ్చుచున్నది.

30. పశ్చిమోజన విస్తీర్ణ శతలక్ష జనావృతా.

భూగోతే బహునా కిం సా పురీ పురమతల్లికా.

వ్యా:- పశ్చిమోజి:- సాపురీ చంద్రమతీ సగరీ పశ్చిభిః యోజనైః వింశతి క్రోశైః, విస్తీర్ణావిశాలా, పశ్చిమోజనపర్యంతం వ్యాప్తేత్యర్థః. శతలక్ష సాఖ్యాకైః జనైః అవృతా ఆక్రాంతా. తస్యాం అనేకలక్షజనా సుస్థిత్యర్థః. అత్ర శత శబ్దస్య అనేకార్థత్వమ్. కిం బహునా. బహుభిః వచోభిః కిం ప్రయోజనమ్. భూగోతే భూమణ్డరే, సా పురీ, పురమతల్లికా సగరీ శ్రీష్టా. శ్రేష్ఠసగరీత్యర్థః “మతల్లికా నచర్చికా ప్రకాణ్డముద్దుతల్లజౌ, ప్రశస్తవాచకాన్యమూసి” ఇత్యమరః.

తా|| ఆ పట్టణము అయిదు యోజనముల విస్తీర్ణత గలిగియున్నది. దానియందు పెక్కులక్షల జనులు నివసించుచుండిరి. ఆ నగరము భూమండలమున కొక భూషణమే. పెక్కు మాటలేల. అది యన్ని నగరములను మించియున్నది.

31. చంద్రికా ధవళచ్ఛాయా స్తతత్త్వా రేజిరే జనాః.

సర్వసర్వం సహ చక్రబ్రతిపాలన దీక్షితాః.

వ్యా: చంద్రికేతి:- తత్త్రిత్యాః తన్నగరవాసినః జనాః, చంద్రికా చంద్రికాన్తిః తద్వత్ ధవళా శ్వేతా ఛాయాకాన్తిః యేషాంతే, చంద్రికాపదతి శ్వేతా ఇత్యర్థః. సర్వం సమస్తం సర్వసహాయాః భూమేః చక్రం మణ్డలం “సర్వసహ సమమతీ” త్యమరః. తస్య ప్రతిపాలనే రక్షణే, దీక్షితాః బద్ధ శ్రద్ధాః. రేజిరే చకాసిరే రాజృదీప్తా వితి ధాతోర్లిట్,.

తా। ఆ నగరమందున్న జనులందఱును వెన్నెలవలె మిక్కిలి
తెల్లని యొడలిరంగు గలవారు, అందఱును షహీమండలము సంతను
రక్షింప సమర్థులు.

32. అన్యోన్య మైత్రీం కుర్వంత వృజ్ఞానన్తో యథాయథమ్,
ప్రియప్రియేణ యచ్ఛంతః కిరంత శుక్లశుక్లభామ్.

వ్యా :- అన్యోన్యమితి :- అన్యోన్యం పరస్పరం, మైత్రీం స్నేహం
కుర్వంతః, పరస్పరం మిత్రభావేన పరమనాః ఇత్యర్థః. యథాయథం
యథాత్మీయం యథా స్వభావం వా, వృజ్ఞానన్తః సమ్యక్ జానన్తః.
స్వభావం అత్మీయం వా సమ్యక్ స్వతపస పరిశీలయన్త ఇతిభావః ఆత్మజ్ఞా
ఇతి యావత్. “యథా స్వే యథాయథ” మితి ద్విరుక్తిః. యథాస్వంత
యథాయథ” మిత్యమరః. ప్రియప్రియేణ అతిప్రియమపివన్తు, యచ్ఛంతః
అనా యాసేన దదతః, “అకృచ్ఛేప్రియ మఖయో తస్యతరస్యా”
మితి ద్విరుక్తిః. శుక్లా శుక్లా యా భాకాన్తిః సా శుక్లశుక్లభా, తాం,
అతి ధవలకాన్తి మిత్యర్థః. ప్రకారేగుణవచనస్య” ఇతి సూత్రేణ ద్విరు
క్తిః. పూర్వభాగస్య పుంసద్భావః. కిరన్తః క్షిప్రన్తః, రేజరే ఇతి
పూర్వేణ న్యాయః.

తా। ఆ నగరమందలి జనులొకరితో నొకరు స్నేహము చేయు
దురు. తమ్ముఁడామెఁజిగినవారు. ఎంత ప్రియమైన పస్తువునయినను
సందేహింపక యిచ్చువారు. తెల్లని కాంతితో వెల్లువారు.

33. విద్యయా సమయాకృత్య ప్రియాకృత్య ముపార్గురూన్,
అత్మనో రాజసాత్కృత్యా దుఃఖాకృత్య విరోధినః.

వ్యా :- విద్యయేతి :- విద్యయా విద్యాభ్యాసేనైవ, సమయా
కృత్య కాలం యావయిత్వా, గురున్ అధ్యాపకాన్, ప్రియాకృత్య

ప్రియాస్కృత్వా. గురుణా మనుగ్రహం సమ్పాద్యేత్కర్థః ఆత్మనః,
స్వాన్ రాజసాత్కృత్వా రాజాధీనాస్కృత్వా, విరోధినః శత్రూన్
దుఃఖాశ్చ త్య దుఃఖతాన్ కృత్వా, రేజరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః.
“సమయాచ్ఛ యావనాయా” మితి డాచ్, “తదధీన వచనే” ఇతి సాత్

తా॥ అందలి జనులు విద్యార్జనమునకై కాలమును వెళ్ళించు
చుండిరి. గురువులను సంతోషపరచి, వారి యనుగ్రహము నార్జించు
చుండిరి. తామెల్లప్పుడును ప్రభువున కధీనులై యుండిరి. శత్రువులను
దుఃఖతులను గావించుచుండిరి.

34. చారిత్రతోఽతిగృహ్లాన్తో వ్యథమానా న వృత్తతః.

భవన్తో దీనతోఽజస్రం జీవన్తో దేవతః ప్రతి.

వ్యా :- చారిత్రత ఇతి :- చారిత్రతః అతిగృహ్లాన్తః, చారిత్రేణ
అన్యనతిక్రమ్య వర్తమానాః, వృత్తతః న వ్యథమానాః, వృత్తేన న
చలన్తః, “అతిగ్రహవ్యథన క్షేపే వ్యవర్తరి తృతీయాయాః” ఇతి
తసిః, అజస్రం సతతం, దీనతః భవన్తః, దీనానాం పక్షే భవన్తః,
“షష్ఠ్యా వ్యాశ్రయే” ఇతి తసిః. దేవతః ప్రతి జీవన్తః, దేవ ప్రతి
నిధయో భూత్వా జీవన్తః, “ప్రతియోగే షష్ఠ్యాన్తసిః” ఇతి తసిః,
రేజరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా॥ అందలి జనులు చారిత్రముచే నితరులను మించినవారు,
వృత్తివలన బాధపడువారులేరు. నిత్యము దీనుల నాదుకొనుచుందురు.
దేవతాప్రతినిధులై యుందురు.

35. ఏకతానా స్సాన్యుగీనా వాగ్మినో హృదయాలవః.

శ్రీమజ్జరా మహోత్సాహ ఉరస్వన్తో యశస్వినః.

వ్యా :- ఏకతానా ఇతి :- ఏకతానాః అనన్యవృత్తయః “ఏక
తానోఽనన్యవృత్తి” రిత్యమరః. సాన్యుగీనాః రణే సాధవః, యుధ

విశారదా ఇత్యర్థః. “సాంయుగీనో రణే సాధు” రిత్యర్థః. వాగ్మీనః
వాచోయుక్తిపటవః, యుక్తియుక్త సమ్భాషణ చతురా” ఇత్యర్థః.
“వాచో యుక్తి పటు ర్వాగ్మీ” ఇత్యమరః, హృదయాలవః సుహృద
యాః, క్షేమజ్ఞ-రాః శుభకర్తారః, మహాత్మాహః మహోద్యమాః,
ఉరస్వంతః ఉరసిలాః, ప్రశస్తోరస్కా ఇత్యర్థః. “స్వాదురస్వా నురసిలః”
ఇత్యమరః. యశస్వినః కీర్తిమంతః. రేజరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా। అందలి జనులందఱు నేగాగ్ర చిత్తులు. యుద్ధవిశారదులు
యుక్తియుక్తముగ మాటలాడువారు, మంచి మనసుగలవారు, శుభ
కర్మముల నాచరించువారు, పెద్ద పెద్ద ప్రయత్నములు గలవారు,
ఉత్సాహవంతులు, పూర్వోరస్కులు, కీర్తిమంతులు.

36. సమానపక్షి భోక్తార స్సమవర్ణ విభూషితాః,

సామాన్యభాషావక్తార స్సమానాచారవర్తినః.

వ్యా :- సమానేతి :- సమానా ఏకా వక్షిఃశ్రేణీ, వీధీత్యర్థః
తస్యాం భోక్తారః, ఏకవక్షి భోజనకర్తార ఇత్యర్థః. అత్ర సమానశబ్దస్య
ఏకార్థత్వమ్. సమవర్ణేన ఏకజాత్యా, విభూషితాః అలంకృతాః, ఏక
జాతయ ఇత్యర్థః. అత్ర వర్ణశబ్దస్య శరీరకాన్తిరీత్యవ్యర్థః. తేన ఏకశరీర
కాన్తయః ధవళవర్ణ ఇత్యర్థః సామాన్య భాషావక్తారః ఏకభాషాభాషిణః
సమానాచారవర్తినః ఏకాచారవర్తినః రేజరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా। అచ్చటి వారందఱు నొకే వంక్తిలో భోజనముఁ జేయు
దురు, ఒకే జాతివారు, ఒకే భాష మాట్లాడువారు, ఒకే యాచారము
గలవారు.

37. వయః పరిణయం ప్రీతాం విద్యాభ్యాసం స్వతంత్రతామ్,

ప్రాపయంతో వతన్వంత స్స్వరాజ్య విహితోద్యమాన్.

వ్యా:- వయ ఇతి :- స్త్రీణాం కాంతానాం, వయః పరిణయం
యుక్తవయసి వివాహం, విద్యాభ్యాసం, విద్యాభ్యాసార్హతాం
స్వతంత్రతాం స్వాతంత్ర్యంచ, ప్రావయంతః యచ్ఛంతః, స్వరాజ్యస్వ
స్వీయ రాష్ట్రస్వ, విహితాన్ క్షేమజ్జరాన్, ఉద్యమాన్ వ్యయ
త్నాన్, అపతన్వంతః కుర్వాణాః, రేజరే, ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా! ఇందలివారు యుక్తవయస్సునందే స్త్రీలకు వివాహము
గావించురు. బాల్యవివాహములు లేవని యర్థము. స్త్రీలందఱును
విద్యాభ్యాసము గావించురు. స్త్రీలకు స్వేచ్ఛా స్వాతంత్ర్యములున్నవి.
ఇందలివారు స్వరాజ్యమభివృద్ధి నందుటకు వలయు యత్నములు
నాచరించుచుందురు.

38. సామాజికా ఆస్తికా స్పృక్తులీనా ధార్మికా బుధాః.

శాశాహారా వావదూకాః కృతినః పురుషోత్తమాః.

వ్యా :- సామాజికా ఇతి :- సమాజం సమూహం సమవయస్వీతి
సామాజికాః, సభ్యాః, ఆస్తి ధర్మః దేవః ఇతి మన్వానాః ఆస్తికాః,
విశ్వస్తధర్మా ఇత్యర్థః. స్పృక్తులీనాః ఉత్తమకులసజ్జాతాః, ధార్మికాః
ధర్మ ప్రధానమతయః, బుధాః వణ్ణితాః. శాశా ఏవ ఆహారః యేషాంతే
శాశాహారాః, సత్సమాంసాశిన ఇత్యర్థః. వావదూకాః అతివక్తారః
“వావదూకోతి వక్తరి” ఇత్యమరః. కృతినః నిపుణాః, పురుషోత్తమాః
పురుషశ్రేష్ఠాః రేజరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః. ఏక క్రియయా శ్లోకాష్ట
కస్య సమన్వయాత్ ఏతత్పర్యంతం కులకమ్. ద్వాభ్యాం యుగ్మం,
త్రిభిః కాలాపకం. చతుర్భిః కులమితి ప్రాచీనానాం సమయః.

తా! అచ్చటివారందఱును సభలో నుండుటకు దగినవారు.
ధర్మమున్నది. దేవుడున్నాడు. అను ఆస్తిక్య బుద్ధికలవారు. మంచి
కులమున జన్మించినవారు. ధర్మబుద్ధికలవారు, మంచి పండితులు. శాశా

హారులేగాని మాంసాహారులుగారు. చాలసేపు మాటలాడు శక్తిగల వారు. మంచి నేర్పరులు. పురుషులలో శ్రేష్టులు.

39. తత్రత్వికా బభూవతీ వీరమాతా సులక్షణా.

గృహకార్యపరా ప్రాజ్ఞీ బుధమాన్యా పతివ్రతా.

వ్యా:- తత్రత్వికేతి :- తత్రత్వికా తత్రనగరే స్థితా, స్త్రీ కాంతా వీరమాతా వీరజననీ, శోభనాని లక్షణాని యస్యాస్స సులక్షణా, శుభలక్షణేత్వార్థః గృహకార్యేషు గృహకృత్యేషు, రతా ఆసక్తా, ప్రాజ్ఞీ వ్రజ్ఞావతీ, బుధమాన్యా వణ్డతాదరణీయా, పతివ్రతా పతిమనోనుకూల ప్రవర్తినీ, జాత్యేకవచనమ్. తత్రస్థా స్సర్వానార్య ఏతాదృశా ఇత్వార్థః

తా|| ఆ నగరమందున్న కాంతలందఱును వీరమాతలు, శోభనాంగులు. గృహకృత్య నిర్వహణ సమర్థులు. అన్నియు నెఱింగిన వ్రజ్ఞావతులు, పండితులచే నాదరింపఁదగినవారు, పతివ్రతలు.

40. వీధీ ర్విశాలా అమలా జలయన్త్ర పరిష్కృతాః,

నిషద్యాస్తా దదృశతు స్సర్వవస్తు సమన్వితాః.

వ్యా: వీధీరితి :- తౌ తారక రాజకుమారౌ, విశాలాః వివులాః, అమలాః నిర్మలాః, జలయన్త్రపరిష్కృతాః జలయన్త్రాలంకృతాః, వీధీః, సర్వవస్తుభిః సకలపదార్థైః, సమన్వితాః సముపేతాః నిషద్యాః ఆపణాన్, “ఆపణస్తు నిషద్యాయా” మిత్యమరః, దదృశతుః అపశ్య తామ్. దృశిర్ ప్రేక్షణే ఇతిధాతోర్ద్లిప్, తామ్.

తా|| ఆ తారక రాజకుమారు లిరువురును, చెత్తచెదారములేక మిక్కిలి వెడల్పుగలిగి, కొళాయిలచే నిండియున్న వీధులను, అన్ని రకముల వస్తువులతో నిండిన దుకాణములను జూచిరి.

41. సాధా సమున్నతా రమ్యా అద్భుతారామ దీర్ఘికాః.
నానావిధా శిల్పశాలా స్తాభ్యా మీక్షాంబ భూనిరే.

వ్యా :- సాధాఇతి :- సమున్నతాః అత్యుచ్చాః. రమ్యాః
సుందరాః, సాధాః ప్రాసాదాః, అద్భుతాః ఆశ్చర్యకరాః ఆరామాః
ఉపవనాని, దీర్ఘికాః వాప్యః, నానావిధాః బహువ్రకారాః, శిల్పశాలాః
శిల్పగృహాణి, తాభ్యాం ద్విజరాజ కుమారాభ్యాం, ఈక్షాం బభూవిరే.
అవైక్ష్యంత. ఈక్ష దర్శనే ఇతి ధాతోః కర్మణిలిట్.

తా|| ఆ కుమారులిరువురును, అందముగా నెత్తుగా నున్న మేడ
లను, వింత వింతలైన తోటలను, మంచి మంచి దిగుడుబావులను, పలు
విధములైన శిల్పశాలలను గాంచిరి.

42. ఆకాశయానాని ధూమశకటాం స్తా మనోజవాన్,
తస్త్రివార్తావహం తత్ర లులోకాతే మహద్భుతాన్.

వ్యా :- ఆకాశేతి :- తత్ర తస్మిన్నగరే, తౌ కుమారౌ. ఆకాశ
యానాని విమానాని, మనోజవాన్ మనోవేగాన్, ధూమశకటాన్
బాష్పశకటాన్, మహద్భుతాన్ అత్యాశ్చర్యకరాన్, తస్త్రివార్తా
వహాన్ తస్త్రివార్తా ప్రసారకాన్, లులోకాతే అపశ్యతామ్, లోకృ
లోకనే ఇతి ధాతోర్లిట్.

తా|| వారిరువురు నా నగరమందు, విమానములను, మంచివేగ
మునఁ బోవు రైలుబండ్లను, ఆశ్చర్యమును గలిగించు తంత్రప్రసారము
లను, (ఔలిగ్గామునోట్లు) చూచిరి.

43. తతః పానన్య శీకర్తుం గేయం తద్దేశ భాషయా,
గాయంతై తావుభౌ తత్ర ప్రతేలిషు విజహ్రతుః

వ్యా :- తత ఇతి :- తతః నగరదర్శనానంతరం. తౌ ఉభౌ, ద్విజనరవర కుమారౌ. పౌరాన్ పురజనాన్, షశీకర్తుం స్వాధీనాన్విధాతుం, తద్దేశ భాషయా చన్ద్రద్వీప జనాభ్యస్త భాషయా, గేయం గీతం, గాయంతై, తతః సగరే, ప్రతోలిషు రథ్యాసు, "రథ్యాప్రతోలి" రిత్యురః. విజహతుః చేరతుః, విపూర్వక మౌఘో హరణే ఇతి ధాతోల్లిట్.

తా! పట్టణమును జూచిన పిదప, నా కుమారు లిరువురును, ఆ నగరమందలి జనమును స్వాధీనముగావించుకొనుటకై, వారి దేశ భాషలోనే కీర్తనలను బాడుచు దిరుగనారంభించిరి.

44. సమున్నతౌ తావాజాను బాహూ సర్వాజ్ఞ సున్దరౌ,
బహుతేజస్వినౌ దృష్ట్వా ముమోహ సగరీ జనః.

వ్యా :- సమున్నతావితి :- సమున్నతౌ పాశ్చాత్య, ఆజాను బాహూ జానువర్యస్తలమృమాన భుజయుగతౌ, సర్వాజ్ఞేషు సకలా వయవేషు, సుందరౌ రమణీయౌ, బహుతేజస్వినౌ అధికతేజో విరాజమానౌ, తౌ ద్విజనృపకుమారౌ, దృష్ట్వా వీక్ష్య, సగరీ జనః పౌరసమూహః, ముమోహ అముహ్యత్. ఆశ్చర్యపరవశో బభూవేత్కర్థః. ముమోహే ఇతి ధాతోల్లిట్.

తా! మంచి పొడగులై యాజానుబాహులై సర్వాంగసుందరులై తేజస్వంతులైయున్న యా కుమారుల నిరువరనుగాంచి, యా నగరమందలి జను లాశ్చర్య పరవశులైరి.

45. తత్సైన్దర్యం తదౌన్నత్యం తత్తేజ స్తత్పరాక్రమః,
తత్తారుణ్యం తత్ప్రతిభా ముమోష జనమానసమ్.

వ్యా :- తత్సైన్దర్యమితి :- తయోః కుమారయోః సౌందర్యం లావణ్యం, తయోః జౌన్నత్యం ఉన్నతత్వం, తయోః తేజః తేజస్విత్యం,

తయోః పరాక్రమః తయోః తాదృశ్యం యశావనం, తయోః ప్రతిభా
నవనవోన్మేషశాశీనీ ప్రజ్ఞాద, జనమానససం, పౌరజనహృదయం,
ముమోష అముష్ణాత్, ముష్ అపహరణే ఇతిధాతోర్లిట్.

తా|| ఆ కుమారద్వయముయొక్క చక్కదనము, వారి యశాన్న
త్యము, వారి తేజస్సు, వారి పరాక్రమము, వారి యశావనము, వారి
ప్రతిభయును. అందలి జనుల మనస్సులను దోచుకొనెను.

46. ద్వితస్త్ర గౌక్షణిక మీమాంసక సవార్తికాన్

పరాజిగ్యాతే ధార్మిక వైయాకరణ తార్కికాన్.

వ్యా :- ద్వితస్త్రేతి :- ద్వే తస్త్రే అధీయతే ఇతి ద్వితస్త్రాః,
యస్మిన్కస్మిన్నపి శాస్త్ర ద్వయే పణ్డితా ఇత్యర్థః. తాన్, గోలక్షణ
మధీయత ఇతి గౌలక్షణికాః. గోశాస్త్రేణ ఇత్యర్థః. తాన్,
మీమాంసకాన్ మీమాంసాశాస్త్ర వేదినః తాన్ సవార్తిక
మధీయత ఇతి సవార్తికాః తాన్, ధార్మికాః ధర్మశాస్త్ర విద్వాంసః
తాన్, వైయాకరణాః వ్యాకరణశాస్త్ర విశారదాః తాన్, తార్కికాః
న్యాయశాస్త్ర విశారదాః తాంశ్చ. పరాజిగ్యాతే పరాజితాంశ్చ
కర్తుః. పరాపూర్వక జి అభిధవే ఇతిధాతోర్లిట్.

తా|| ఆ కుమారు లిరువురును, రెండు శాస్త్రములను నేర్చిన
వారిని, గోలక్షణ వేత్తలను, మీమాంసా శాస్త్రజ్ఞులను, వార్తికము
లతోఁ గూడ శాస్త్రములను బదివినవారిని, ధర్మశాస్త్ర విశారదులను,
వైయాకరణులను తార్కికులను ఓడించిరి.

47. లోకైకవీరౌ తౌ సర్వతన్త్రౌ స్వాతన్త్ర్య శాలినౌ,

సింహసంహననౌ ద్రస్తు మియేష నగరీ జనః.

వ్యా :- లోకైకేతి :- నగరీజనః నగరవాసీ జనసమూహః
లోకే జగతి, ఏకవీరా ముఖ్యవీరా, కేవలవీరా వా, “ఏకే ముఖ్యా
న్యకేవలాః” ఇత్యమరః. సర్వాణి తన్త్రాణి శాస్త్రాణి అధీయాతే సర్వ

తనై, గర్వశాస్త్ర విశారదా విత్కర్థః. స్వాతంత్ర్యశాలినా స్వచ్ఛంద
భావోపేతౌ, సింహసంహననౌ వరాజ్ఞ రూపోపేతయువానౌ. “వరాజ్ఞ
రూపోపేతో య సింహసంహననౌ యువా” ఇత్యమరః. దివ్యసుందర
విగ్రహ విత్కర్థః. తౌ కుమారౌ, దృష్టం, వీక్షితుం ఇయేష చకమే. ఇష
ఇచ్ఛాయాం లిట్.

తా॥ లోకైకవీరులును, సకలశాస్త్ర విశారదులును, స్వాతంత్ర
భావోపేతులును, దివ్యసుందర విగ్రహులును, యువకులునగు నా
బ్రాహ్మణ క్షత్రియ కుమారులను జూచుట కానగరమందలి జనబృం
దము సంకల్పించెను.

48. హైయజ్ఞ వీన నిష్ఠాన కూర్చికామస్తు సంయుతమ్.

స్నాతానులిప్తా మృష్టాన్నం బుభుజాతేఽథ సాత్త్వికమ్,

వ్యా :- హైయజ్ఞవీనమితి :- అథ, తౌ కుమారౌ, స్నాతౌచ
తౌ అనులిప్తాచ స్నాతానులిప్తా, స్నాత్వా గంధాదినా అలజ్ఞుత
శరీరా, హైయజ్ఞవీనేన సద్యః కృతేన గోఘృతేన, “తత్తు హైయజ్ఞవీనం
స్యాత్ హ్యోగో దోహోద్భవం ఘృతం,” ఇత్యమరః, నిష్ఠానేన తేమ
నేన, “స్యాత్తేమనతు నిష్ఠాన” మిత్యమరః. కూర్చికయా క్షీర
వికృత్యా, “కూర్చికాక్షీర వికృతి” రిత్యమరః. మస్తునా మణ్డేన, “మణ్డం
దధిధవం మస్తు” ఇత్యమరః. సంయుతం సహితం సాత్త్వికం సత్త్వ
గుణాభివర్ధకం. మృష్టంచ తత్ అన్నంచ, మృష్టాన్నం శోధిత మన్నం.
బుభుజాతే భుజపరిపాలనాభ్యవ్యవహారయోరితి ధతోః కర్తరి లిటి
ఆత్మనేవదమ్ అభుంజతామ్.

తా॥ తరువాత నా కుమారు లిరువురును, స్నానముఁ గావించు
కొని, శరీరములకు గంధద్రవ్యములనలంది తొలినాటి వెన్నను మరగించి

యప్పుడే సిద్ధమచేసిన ఆవుకత్తితో, తిమ్మకమ్మతో, జన్నతో, పాల
మీఁగడతోఁ గూడిన పరిశుద్ధమైన సాత్త్వికాహారమును భుజించిరి.

49. ప్రసాధితౌ తౌరోఽష్టా వేషేణ సమయోఽతౌ.

విశేషక భృమరక స్థితఫాలౌ రరాజతుః.

వ్యా :- ప్రసాధితా వితి :- తౌ వీరకుమారౌ, వేషేణ వస్త్రాభరణాద్యా కల్పేన, ప్రసాధితౌ అలఙ్కృతౌ, రోఽష్టా కాన్త్యా విరాజమానౌ, సమయోఽతౌ కాలానుగుణౌ, విశేషకేన తిలకేన, “తమాలపత్ర తిలకచిత్రకాణివిశేషక” మిత్యమరః భృమరకైః లలాటౌ పరిపతిత చికురైః “తే లలాటేభృమరకాః చికురాశ్చార్ణవస్తలా” ఇత్యమరః. స్థితః ఆక్రాంతః ఫాలః ఫాలభాగః యయోస్తౌ, సన్తౌ రరాజతుః. రేజతుః, రాజ్యదీప్తా వితి థాతోర్లఙ్.

తా॥ ఆ కుమారు లిరువురును, భోజనానంతరమున వస్త్రాభరణదులచే శరీరము నలంకరించుకొని, దివ్యకాంతులతో వెల్లుచు, కాలానుగుణముగ నొసట బొట్టుబెట్టుకొని, ముంగురులు నడుటియందు వేలాడుచుండఁ జూడ ముచ్చటగానుండిరి.

50. మహాధననిశారా వృద్ధీనాం శుక సున్దరౌ,

గైశ్వేయకోర్మికా దేవచ్ఛన్ద కుణ్డల భాసురౌ.

వ్యా :- మహాధనేతి :- మహాధనం బహు మూల్యం, నిశారం హరిద్రాఞ్చలం, ఆప్రపదీనం సాదాగ్రవ్యాపి, యత్ అంశుకం వస్త్రం తేన, సున్దరౌ రమణీయా, గైశ్వేయకేన కణ్డాభరణేన, “గైశ్వేయకం కణ్డాభూషా” ఇత్యమరః. ఉర్మికాభిః అజులీయకైః “అజులీయక మూర్మికా” ఇత్యమరః. దేవచ్ఛన్దేన శతయష్టికముక్తాహరేణ “దేవచ్ఛన్దోఽసౌ శతయష్టికః” ఇత్యమరః. కుణ్డలాభ్యాం కర్ణభూషణాభ్యాంచ భాసురౌ ప్రకాశమానౌ రేజతు రితి పూర్వేణాన్వయః.

తా॥ ఆ వీరకుమారు లిరువురు మిక్కిలి విలువగలిగిన పనువు

వచ్చని యంచులుగల పాదగుల్ఫవర్ణ నము వేలాడుచున్న వస్త్రము
లను ధరించిరి. మెడయందుఁ గంఠాభరణముతో పాటు నూరుపేటల
ముత్యాల హారమును వేసికొనిరి. బెవులకుఁ గుండలములను బెట్టికొనిరి.
చేతివేళ్ళ కుంగరముల నుంచుకొనిరి. ఇట్లులంకృతులైరి.

51. తౌ చార్వ నుపదీనావి రాజ చ్చరణ సారసా,
స్వచ్ఛకై మోష్టిప రమ్యా భృతకాలో చిత్రయుధౌ,

వ్యా :- తావితి :- తౌ ద్విజరాజపుత్రౌ చారుభ్యాం రుచిరాభ్యాం
అనుపదీనాభ్యాం పాదాయతో పాదాభ్యాం విరాజతీ ప్రకాశమానే
చరణసారసే పాదపద్మే యయో స్తా "సైవానుపదీనా చరణాయతా"
ఇత్యమరః. స్వచ్ఛం ధవళం యత్ క్షౌమందుకూలం తస్య ఉష్ణీషేణ
శిరోవేష్టనేన రమ్యా సుందరా; భృతః కాలోచితః కాలానగుణః ఆయు
ధః యాభ్యాం తౌ, కాలోచితఆయుధధారిణా విత్వర్ధః. రేజతు రితి
పూర్వేణాన్వయః.

తా! వారిరువురును; అందఱు కాలికి సరిపోయిన జోళ్ళను ధరిం
చిరి. తెల్లని పట్టుబట్టుతో పాగాలు చుట్టుకొనిరి. కాలోచితములైన
ఆయుధములను ధరించిరి. మిక్కిలి యందముగా నుండిరి.

52. పారసీకౌ వయస్యా తా వారుహ్య ద్రాజ్మనస్వినౌ.

జగ్మతూ రాజసదనం యువానా వక్షతో భయౌ.

వ్యా :- పారసీకావితి :- ముస్లిన్ మూసవస్త్రై, యువానౌ
తరుణౌ, నవిద్యతే కుతుః భయం యయోః తౌ నిర్భీకౌ. తౌ వయస్యా
సఖాయా, విప్రరాజకుమారౌ, దాక్ శీఘ్రం, పారశీకౌ పారశీక
దేశోద్భవౌ, హయా అశ్వౌ, జానాయావిత్వర్ధః, ఆరుహ్య అధిష్ఠాయ
తాజసదనం రాజగృహం, జగ్మతుః అగచ్ఛతామ్. గమగతావితి
ధాతోర్లిట్.

తా॥ మానధనులు, యువకులు, నిర్భయులు, మిత్రులునగు నా
ద్విజరాజకుమారు లిగువురును, వేగముగా నాజానేయములైన పారశీ
కాశ్వముల నెక్కి రాజభవనమునకేగిరి.

53. సాయాహని సుపన్ధానం గచ్ఛన్తే దర్శకై స్సహ,
సంశోధిత హిమానీకం లక్షయామాస తు స్సఖామ్.

వ్యా :- సాయాహనీతి :- సాయాహని సాయంకాలసమయే,
సంశోధితా సమూర్జితా హిమానీ హినుసంహతిః యస్మిన్ తం,
“హిమానీ హినుసంహతి” రిత్యమరః. సుపన్ధానం రాజమార్గందంభికై
స్సహ మార్గదర్శక జన్తై స్సాకం, గచ్ఛన్తే యాన్తే, సఖాం అస్థానీం,
లక్షయామాసతుః దదృశతుః.

తా॥ సాయంకాలమున, త్రోవలోఁబడిన పెద్ద మంచును దుడిచి
శుభ్రము జేయఁబడిన రాజమార్గమునుండి, కొందరు జనులు త్రోవఁ
జూపుచుండఁ బయనించి, వారిరువురును రాజసభను గాంచిరి.

54 అధ్యాసీనం భద్రపీఠం పృచ్ఛన్తం మన్త్రిణః కృతీః,
ప్రకృత్యా సున్దరం వీక్షాంచ క్రాతే చక్రవర్తినమ్.

వ్యా :- అధ్యాసీన మితి :- తౌ కుమారా, భద్రపీఠం సింహా
సనం, అధ్యాసీనం అధిష్ఠితం, మహాసనాసీన మిత్యర్థః. మన్త్రిణః అమా
త్యాన్, కృతీః కార్యాణి, పృచ్ఛన్తం ప్రకృత్యా నిర్దేశణ, సున్దరం
రూపిణం, సహజ సున్దర మిత్యర్థః. చక్రవర్తినం సార్వభౌమం, వీక్షాం
చక్రాతే అపశ్యతామ్. విపూర్వక ఈ ధాతోర్లిటి ఆమ్ ప్రత్యయే
లిటోలుకి ఆమంతాత్ లిట్ పరకస్య కృతోఽను ప్రయోగః.

తా॥ సింహాసనము నలంకరించి, మంత్రులతో రాజకార్యము
లను గూర్చి ముచ్చటించుచున్న సహజసుందరుడైన సార్వభౌముని
ఈ కుమారు లిరువురును జూచిరి.

55. ఆలోక్య సార్వభౌమస్తా ప్రత్యుత్థాన పురస్సరమ్,
వృథోరస్కా తత స్తాభ్యాం దదౌ సముచితాసనే.

వ్యా:- ఆలోక్యేతి:- తతః అనంతరం, సార్వభౌమః చక్రకర్త
ప్రత్యుత్థానం పురస్సరం ఉరః పక్షః యయోః తౌ. విశాలోన్నత పక్షస్కా-
విత్వర్థః. తౌ ద్విజరాజకుమారౌ, ఆలోక్య వీక్ష్య. ప్రత్యుత్థానం
ప్రత్యుత్థమనం పురస్సరం యస్మి స్కర్మణి తత్ యథా తథా, ప్రథమ
తః ప్రత్యుత్థమనాది మర్యాదాం కృత్వేత్వర్థః. తాభ్యాం వీరకుమారౌ
భ్యాం, సముచితే అర్థే ఆసనే పీఠే ద్వే అసనే ఇత్వర్థః. దదౌ అదాత్
దాత్ ధాతోర్లైట్. “ప్రత్యుత్థం పురస్సరేతి” ఇత్యమరశేషః.

తా॥ ఆ చక్రవర్తియు, విశాల పక్షస్కల్పై వీరలక్షణములతో
నొప్ప నా కుమారుల వీక్షించి, యెదురేగి, తోడితెచ్చి, మర్యాద
గావించి, యుచితాసనములపై వారినిఁ గూర్చుండఁ జేసెను.

56. పూర్ణేన్దువిమ్ప సదృశీ పశ్యన్తోపి ముహుస్తయోః,
దర్శనీయాననే సభ్యానాపుస్తృప్తిం సవిస్మయాః.

వ్యా:- పూర్ణేతి:- సభ్యాః సామాజికాః, పూర్ణశ్చ సావి-
న్దుశ్చ పూర్ణేన్దుః, రాకాచన్ద్ర ఇత్వర్థః. తేన సదృశీ సమానే, తయోః
కుమారయోః, దర్శనీయాననేనున్ద్రముఖమన్దలే, ముహుః పునః పునః,
పశ్యన్తోపి వీక్షమాణా అపి, సవిస్మయాః ఆశ్చర్యపరవశాస్సన్తః,
తృప్తిం సన్తుష్టిం, న ఆపుః నాప్రాప్నువన్. తన్ముఖమండలమాసేచనక
మితిభావః. అప్ వ్యాప్తే ఇతిధాతోర్లైట్.

తా॥ పూర్ణచంద్ర బింబములవలె నందముగా కలకలలాడుచున్న
యా కుమారవర్మ ముఖమండలమునుగాంచి, యా సభయందున్న
వారాశ్చర్యపరవశులై తృప్తితీరక మాటిమాటికిఁ జూచుచుండిరి.

57. ఉరరీకృత్యేపహరం నమస్కార పురస్కరమ్.

తయో రుదంతం పప్రచ్చ సార్వభౌమ న్నవిస్మయః.

వ్యా :- ఉరరీకృత్యేతి :- సార్వభౌమః చక్రవర్తి, నవిస్మయః
ఆశ్చర్యావిష్టమనాః, నమస్కార పురస్కృతం ప్రధమం నమస్కృత్య
తనంతరం దత్తం, ఉపహారం ఉపదాం, ఉరరీకృత్య అజ్ఞీకృత్య, స్వీకృ
త్యేత్యర్థః. తయోః ద్విజరాజకుమారయోః, ఉదంతం వృత్తాంతం,
“వార్తా ప్రవృత్తిః వృత్తాంత ఉదంత” ఇత్యమరః. పప్రచ్చ అప్రచ్ఛత్,
ప్రచ్ఛప్రశ్నే ఇతి ధాతోర్లైట్.

తా॥ ఆ సార్వభౌముః డాశ్చర్యపరవశుడై, నమస్కార పూర్వ
కముగ వారొసంగిన కానుకను స్వీకరించి, వారి వృత్తాంతము నడిగెను

—: ఉపజాతిః :—

58. మహాభిరూపా వినయాన్వితౌ తౌ వదావదౌ భారతవర్ష దీపా,

ప్రచక్రమాతే గదితుం స్వవార్తాం ధీరా వుదారౌ జగదేకవీరౌ,

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ శ్రీ మదజ్ఞాడాది భట్ట నారాయణదాస మహాకవి
విరచితే తారకాభ్యే మహాకావ్యే తృతీయ స్సర్గః.

వ్యా :- మహాభిరూపావితి :- మహాభిరూపా అతి సుందరౌ
అథవా మహాపణ్డితౌ, ‘ప్రాప్తరూప సుకూపాభిరూపా బుధమనోజ్ఞయౌ’
రిత్యమరః. వినయాన్వితౌ వినయోపేతౌ, వదావదౌ సభాయాం నిర్భ
యం వక్తారౌ, “వదో వదావదోవక్తా” ఇత్యమరః. భారతవర్షస్య
భారతభూమేః, దీపా దీపసదృశౌ, ధీరా ధైర్యవన్తౌ, ఉదారౌ ఔదార్య
భావోపేతౌ, అథవా మహాన్తా, జగదేకవరా లోకైకవీరౌ, తౌ ద్విజ
రాజకుమారౌ, స్వవార్తాం స్వోదంతం, గదితుం వక్తుం, ప్రచక్రమాతే
ప్రారేభాతే. ప్రపూర్వక కముపాద విక్షేపే ఇతి ధాతోర్లైట్. వృత్త
లక్షణస్తు పూర్వమేవోక్తమ్

తా॥ రూపవంతులు మహావండితులు, వినయవంతులు, వక్తలు,
దాతలు, ధీరులు, లోకైకవీరులు భారతవర్ష దీపములునగు నా ద్విజ
రాజకుమారు లిరువురు వారి వృత్తాంతమును జెప్ప నారంభించిరి.

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంభట్ల

లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి విరచితాయాం

భావార్థదీపికాఖ్యానాయాం వ్యాఖ్యానాయాం

తృతీయ స్కంధః.

తారకే చతుర్థ స్కంధః

— స గ థ రా —

1. సృష్ట్యా దా వావిరాసీ త్తరు వి మృగన్మణాం

సంశ్రయో యో హిమాద్వి

ర్వేద ద్రష్టృషిసేవ్యా విలసతి తదవా

క్పార్శ్వ తః కర్మభూమిః

సాఽద్యాదీశ త్వదీయోఖిల ధనకలితా

నా వభూత్త్య జన్మ

బ్రహ్మక్షత్రై స్వ ఆవాం తవ యది కరుణా

స్వాదృవేవ ప్రతీతౌ.

వ్యా :- సృష్ట్యాదావీతి :- సృష్టేః ఆదౌ, సృష్టి ప్రారంభకాలే, తరవః వృక్షాః, వయః పక్షిణాః, మృగాః జన్తవః, నరః మనుష్యాః, తేషాం, ఉద్భిజ్జాణ జన్మేదజ జరాయుజానా మిత్యర్థః. సంశ్రయః ఆధారః యః హిమాద్విః హిమాలయః. ఆవిరాసీత్ ఆవిర్భూతా, తస్య హివవతః. అవాక్పార్శ్వతః దక్షిణభాగే వేదాన్పశ్యంతీతి వేదద్రష్టారః యే ఋషయః తైస్సేవ్యా. తేషా మాశ్రయభూతా, కర్మభూమిః భారతభూమిః, విలసతి ప్రకాశతే. అర్థశ, హే ప్రభో! సా భారత భూమిః, అద్య ఇదాసీం, త్వదీయం తావకీనం, అఖిలం సమూర్ణం, యత్ ధనం సమృత్. తేన కలితా యుక్తా, అభూదిత్య ధ్యాహంః. తత్ర తస్యాం కర్మభూమీ, నౌ ఆవయోః, జన్మ జననం అభూత్ ఆసీత్. ఆవాం, బ్రహ్మక్షత్రై బ్రాహ్మణ క్షత్రియ కుల జాతౌ స్వః భవావః. తవ భవతః కృపా కరుణా, స్వాద్యది భవేచ్ఛేత్. ప్రతీతౌ ప్రఖ్యాతౌ ప్రహృష్టౌ చ భవేవ స్వావ. “ప్రతీతే ప్రధిత భ్యాత విత్త విజ్ఞాత విశ్రుతాః” “భ్యాతే హృష్టే ప్రతీత స్వావ” దితి చామరః.

సర్గ ప్రారంభముయే జరాయుజాణ్ణజన్మేద జోద్భిజ్జానాం చతుర్విధభూతజాతానా మాధారభూతో హిమాలయో నామ పర్వతః

ఆవిర్భూత. తత్పర్వతస్య దక్షిణపార్శ్వే కర్మభూమి రాసీత్. తస్యాం
వేదద్రష్టారో మహర్షయో నివసన్తిస్మి. సా కర్మభూమి రిదానీం భవ
ధీయసమ్పదా అలఙ్కృతాఽస్తే. తత్ర ఆవాం విష్ణుత్త్రీకులయో
రుత్పన్నాస్వః. యద్యావయోః భవతః కృపా పతేచ్ఛేదావాం ప్రసిద్ధా
పరమానందకలితౌ చ భవేవ.

తా! సృష్టి పారంభమున హిమవంతమున పర్వత మావిర్భ
వించెను. అందుఁ బక్షులు మృగములు క్షిమికీటకాదులు మానవులు
గూడ నుండిరి. ఆ పర్వతమునకు దక్షిణపార్శ్వమునఁ గర్మభూమి
యున్నది. అందు వేదద్రష్టలయిన మహర్షులు నివసించిరి. అందుమేము
బ్రహ్మత్త్రీకులములందు జన్మించితిమి. ఆ భారతభూమి తమ సంప
ద్వైభవములతో నలరారుచున్నది. మీ దయ మా యందుఁ బ్రసరిం
చిన యెడల మేము ప్రసిద్ధులము పరమానందభరితులము కాఁగలము.

— స్ర గ్ధ రా ల క్షణమ్ —

“మ్రుభైర్భూత్యానాం త్రయేణ త్రిముని యతియుతా సగ్ధరా
కీర్తితేయం”

మ - ర - భ - న - య - య - యాః గణాః త్రివారం
సప్తాక్షరైర్యతిః.

— ప స న్త తి ల కా —

2. ధర్మం సదాన్వవసితేన భవత్థగేన

దేశేఽద్యతః కుజిన దణ్డతమో నిరస్తమ్.

సచ్చక్రసమ్మద ఉరీకృత ఆతితాయ

ఘూకోరు భీకర రవః సుతరాం విలుప్తః.

వ్యా :- ధర్మమితి :- అద్య ఇదానీం, నః అస్మాకం, దేశే
కర్మభూమీ, ధర్మం సదా సన్తతం అన్వవసితేన అన్వవగతేన, నిత్యం

ధర్మబద్ధేన, భవానేన భగః సూర్యః తేన, సూర్యయాజేణ భవతే త్యర్థః
 “శరార్క విహగాః భగా” ఇత్యమరః, కుజనానాం దుష్టానాం, దణ్డః
 శిక్షణం, తదేవ తమః నిమిగం, నిరస్తం దూరీకృతమ్, సస్తః సత్పు
 రుషా ఏవ చక్రః చక్రవాక పక్షిణః, తేషాం సమ్మదః ప్రమోదః ఉరీ
 కృతః విపులీకృతః, “కోకశ్చక్రశ్చక్రవాక” ఇత్యమరః, ఆ తతాయినః
 వధోద్యుక్తాః పరానిష్టకారినో మానవాః, త ఏవ ఘూకాః ఉలూకాః,
 తేషాం ఉరుభీకరః అధికభయజ్కురః, రవః రుతం, సుతరాం అత్యస్తం,
 విలుప్తః నప్తః, “అగ్నిదో గరదశ్చైవ శస్త్రసాని ర్థనాపహా, క్షేత్ర
 దారహరశ్చైవ పడతే హ్యత తాయినః” ఇత్యాతతాయీలక్షణమ్.

యథా సహస్రకరణే సస్తతం సస్తపతి సతి, నైశాన్ధికారో విన
 శ్యతి, చక్రవాకస్తుష్యన్తి, ఉలూక రవః సుతరాం వినశ్యతి, తథా
 ధర్మమార్గేణ భవతి రాజ్యం పాలయతి సతి, అస్మద్దేశే కుజనా ఏవ
 నసన్తి కుతస్తద్దణనవార్తా, సత్పురుషా సమ్మోదభరితా ఆసన్,.
 ఆతతాయినోఽత్యస్త మస్తంగతాః

అత్ర)రాజ సూర్యయోః కుజసతమసాః సత్పురుష చక్రవాకయోః
 ఆతతాయులూకయోశ్చ సారోపరూపకాలజ్కారః.

— వసస్త తిలకా లక్షణమ్ —

“ఉక్తా వసస్త తిలకా తథజాజ గౌగః”

త - భ - జ - జ - గ - గాః గణాః, పాదాస్తలఘు స్పర్వత్ర
 గురురితి జ్ఞేయమ్.

తా|| ఓ రాజా ! సూర్యుడు వెలుగుచుండ చీకటి యంత
 ర్థానమగును. చక్రవాకములధికముగ నానందించును. గుడ్లగూబల
 ధ్వనులు వినబడవు. అట్లే నీవు రాజ్యము నేలుచుండ, మోదేశమున
 కుజనదండనము లంతరించినవి. సజ్జను లానందభరితులైరి. పరులను
 బాధించు నాతతాయీవర్గము సంపూర్ణముగ నశించినది.

—పుష్పితాగ్రా—

3. సకల ధరణి పాలకా అను త్వాం
తవ న నభోమణి రస్త మేతి రాజ్యే,
త్వయి మహిమవతి ప్రభో కవీంద్రా
భిహిత జడోఽపి విశారదాయతేఽద్య.

వా : - సకతేతి :- ప్రభో హేసార్వభౌమ ! సకలధరణి పాల
కాః సర్వేభూపతయః, త్వా మను భవ స్త మనుసృత్య వ రస్తే భవతో
హీనా ఇత్యర్థః. “హీనే” ఇతి అనోః కర్మప్రవచనీయత్వమ్. సభోమణిః
నూర్యః తవరాజ్యే భవద్రాజ్యే, అ స్తం నైతి నా స్తం గచ్ఛతి. యావ
త్సూర్యరశ్మిః ప్రసరతి తావత్సూర్య స్తం తవ రాజ్యమస్తీ త్యర్థః. త్వయి
మహిమవతి త్వయి మహిమాన్వితే నతి, కవీంద్రః వణ్ణితో త్తమైః, అభి
హితః కథితః, జడోఽపి, మన్దబుద్ధిరపి, ఆయం మన్దమతి రితి కవీంద్రః
నిర్ణీతో పీత్యర్థః. అద్య విశారదాయతే విశారద ఇవ సర్వసమర్థ ఇవ
ఆచరతి వణ్ణితో భవతీతి భావః.

హే సార్వభౌమ ! సర్వేపి ధరణిపాలాః త్వ త్తో హీనాః. అతస్త్యా
మనుసృత్య వ రస్తే. మహిమన్తలే యావత్సూర్య స్త మాదిత్యః ప్రతపతి
తావత్సూర్య స్తం తవ రాజ్య మస్తి. త్వదీయ మహిమా మన్దబుద్ధి రపి
మహావణ్ణితో భవతి. విశారదాయతే అచారార్థే కృత్.

—పుష్పితాగ్రా వృత్తలక్షణమ్—

“అయుజి నయుగ రేఫతో యకారః

యుజి చ నజౌ జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రా”

ప్రథమ తృతీయ పాదయోః న-న-ర-య-గణాః

ద్వితీయ చతుర్థయోస్తు న-జ-జ-ర-గాః గణాః పాదా నేయతిః.

తా॥ ఓ సార్వభౌమా! నేటి ధర్మణీ పాలకులందఱును నీకంటఁ దక్కువవారే. నిన్ననుసరించి తిరుగువారే. నూర్పుఁ డస్తమించునంత వఱకు నీ రాజ్యమున్నది. నీ యనన్య మహిమచే మందబుద్ధియు మంచి పండితుఁ డగుచున్నాఁడు.

—అ ను వ్యు ప్—

4. సింహలాభౌ మౌక్తికన్తి తుహినన్తి హిమాలయే,
వజ్రన్తి గౌతమీతీరే యశాన్యద్య విభో తవ.

వ్యా :- సింహవేతి :- హేవిభో! సార్వభౌమ! అద్యఇదానీం, తవ భవతః, యశాన్తి కీర్తయః, సింహలాభౌ సింహలద్వీపసముద్రే, దక్షిణసముద్రే ఇత్యర్థః. మౌక్తికన్తి మౌక్తికానీ వాచరన్తి. “సర్వ ప్రాతిపది కేభ్యః క్విచ్ఛాచ్యః” ఇతి వచనేన క్విబన్తం రూపమిదం. హిమాలయే హినుగిరా, తుహినన్తి తుహినానీ వాచరన్తి. ఉత్తరదిశీ త్యర్థః. గౌతమీతీరే గోదావరీ నదీతీరే, ఆన్ధ్రదేశే, ప్రాచ్యాం దిశీ త్యర్థః. వజ్రన్తి వజ్రాణీ వాచరన్తి.

భవద్యతః దక్షిణదిశి సింహాలసముద్రప్రాంతే ముక్తాఫల మివ రాజతే, దక్షిణసముద్రే మౌక్తికాని లభ్యన్త ఇతి ప్రసిద్ధిః. హిమాలయే హిమవద్రాజతే. హిమాలయే తుహినాధిక్యం ప్రసిద్ధమేవ. ప్రాచీ ఆన్ధ్రదేశే గోదావరీతీరే వజ్రమివ రాజతే. ఆన్ధ్రదేశో వజ్రాణా మాకర ఇతి ప్రసిద్ధిః. సర్వాను దిక్షు తవ కీర్తిః ముక్తాఫల వత్తుహిన సంహతి వ ద్వజ్రమణి వ ద్వీరాజత ఇతి భావః. ఉపమాలజ్కారః.

తా॥ ఓ రాజరాజా! నీకీర్తి దక్షిణదిశయందున్న సింహాల సముద్రమున ముత్యమువలెను, ఉత్తరదిక్కునఁ గల హిమాలయమున మంచుగడ్డవలెను, తూర్పున నాన్ధ్రదేశమందలి గోదావరీతీరమున వజ్ర మువలెను వెలుఁగుచున్నది. అన్నిదిక్కులందునను నీకీర్తి వ్యాపించినది.

—దు త వి ల మ్మి త మ్—

5. న నృబలిః క్వచిద ప్యరు భీకరః
ప్రహణనం న చితౌ కులయోషితామ్,
భరత వర్షతలే నర విక్రయో
న హి కృపా నిలయే త్వయి శాసతి.

వ్యా :- నేతి :- కృపానిలయే దయాకరే, త్వయి భవతి, శాసతి
పరిపాలయతి సతి, భరతవర్ష తలే భారతభూమా, ఉరుభీకరః అధికభయో
త్పాదకః నృబలిః మనుష్యబలిః, న నా స్తి. కులయోషితాం కులకాంతా
నాం, చితౌ చితాయాం, ప్రహణనం వధః, సహగమన మిత్యర్థః. న
నా స్తి, నరవిక్రయః మనుష్య విక్రయణం, మానవక్రియ విక్రయరూప
కార్యకలాప ఇత్యర్థః. న హి నా స్త్యేవ.

హే సార్వభౌమ! దయార్ధహృదయే త్వయి పరిపాలకే సతి.
భారతవర్షే కుతాపి; మనుష్య బలిర్నా స్తి. సహగమన దురాచారో
నా స్తి. మనుష్య క్రియఃకీక్రియ రూపకర్మకలాపోఽపి నా స్తి.

—దుత విలమ్బిత వృత్తలక్షణమ్—

“దుత విలమ్బిత మాహ న భా భరా”
న-భ-భ-రాః గణాః. పాదే యతిః.

తా॥ ఓ సార్వభౌమా! దయార్ద్రచిత్తుడవై న నీవు రాజ్యము
నేలుచుండ; భరతవర్షమున, దేవతాది నిమిత్తమై మనుష్యులనుబలిగాఁ
జగవుటగాని, భర్తమరణించిన ఆశవముతో భార్యనుగూడఁ జితిపై నుంచి
కాల్చుటగాని, మనుష్యుల నమ్ముకొనుటగాని లేవు.

—భు జ జ్గ ప్రి యా త మ్—

6. పశూనాం వినా హింసయై వాతి దూరం
నృవార్తా చితా న్యన్త్రిణో ద్రాజ్ఞయన్తి.

మరు ర్వప్రతి హపి రాజ్యే త్వదీయే
ధియాఽ సాధనీయా క్రియా నా స్తిలోకే.

వ్యా:- పశూనామితి :- పశూనాం అశ్వాదిజన్తూనాం, హింసయా
వినాపవ హింసాం విహాయైవ, నృణాం మానవానాం యాః వార్తాః
ప్రవృత్తయః తాసాం ఆచితాన్ భారాన్, నృవార్తాశ్చితలేఖాది
సశ్చయూ నిత్యర్థః. యన్త్రిణః యన్త్రాయాధాః అతిదూరం బహు
దూరం, ద్యాక్ శీఘ్రం, నయన్తి ప్రావయన్తి. త్వదీయే భవదీయే;
రాజ్యే రాష్ట్రే, ఇహాపి అత్యాపి మరుః మరుభూమిః, నిర్జలప్రదేశ
ఇత్యర్థః. వవ్రతి వవ్ర ఇవాచరతి కేదారాయతే, “వప్రః పితరి కేదారే”
ఇత్యమరః. లోకే జగతి, ధియా బుద్ధ్యా, అసాధనీయా కర్తృమశక్త్యా,
క్రియా కార్యవిశేషః, నా స్తి నభవతి ఖలు.

పురాకాలే అశ్వోష్ట్యా దిజన్తుద్వారా మానవాః వార్తాప్రేషణ
ముకుత్వన్, ఇదానీం తవరాజ్యే, తజ్జన్తుపీడాం పరిహృత్వ, యన్త్రాధిష్ఠాన
పురుషాః, అథవా ధూమశకట విమానాది యన్త్రాణ్యేవ తత్కార్యం
కుర్వన్తి. తవరాజ్యే నిర్జలా మరుభూమయోఽపి, సజలాః సజలా
స్పృశ్యానుకూల కేదారా ఏవభవన్తి. జగతి బుద్ధే రసాధ్యం కిమపినా స్తి.
బుద్ధిమన్త స్సర్వమపి సాధయన్తి తి భావః. అర్థాంతర న్యాసాలక్ష్కారః.

— భుజజ్ఞ ప్రయాతలక్షణమ్ —

“భుజజ్ఞ ప్రయాతం భవే ద్యైశ్చతుర్భిః”

య-య-య-యాః గణాః, సాదే యతిః.

తా|| పూర్వపు దినములలో గుట్టములు ఒంటెలు మున్నగు
జంతువులద్వారా, లేక చిలుకలు సాపురములు మున్నగు పక్షులద్వారా,
వార్తలనంపుచుండిరి. ఇప్పుడు నీ రాజ్యమున నా జంతుజాతమునకు శ్రమ
లేకుండ యంత్రములును, తదధికారులును ఆ కార్యముల నాచరించు
చున్నారు నీ రాజ్యములో నిర్జలములైన యెడారుభూములుకూడ జల

సమృద్ధములై పంటపొలములై నవి. బుద్ధికి సాధ్యముకాని కార్యము
లుండవుగదా! బుద్ధియెందులన్ని కార్యములను సాధింతురు.

—స్వాగత—

7. నిమ్నగాః ప్రతిహతాః కఠినాల్యా
జీవనం దదతి దూరజనాయ,
కృత్రిమాల్పనద విస్తృత హస్తాః
పీడయేవ దదతే వసు లుభాః.

వ్యా :- నిమ్నగాః ఇతి :- కఠినానాం కఠినవస్త్రానాం పాపాణేష్ట
కాదీనాం, ఆల్యా వస్త్రేష్ట, ప్రతిహతాః నిరుద్ధాః, దృఢసేత్వాదిభి
ర్నిరుద్ధజలా ఇత్యర్థః. నిమ్నగాః నద్యః, కృత్రిమాః కల్పితాః అల్పన
దాః అల్పకుల్యాః తవేవ విస్తృతాః తతాః హస్తాః కరాః యాసాం
తాః, కృత్రిమ నిర్మితకుల్యా హస్తా ఇత్యర్థః. దూరజనాయ దూరదేశ
స్థిత జనసమూహాయ, జీవనం జలం జీవికాంచ, దదతి యచ్ఛన్తి. లుభాః
లోభగుణోపేతా జనాః, పీడయేవ నిర్బంధేనైవ, వసు ధనం, దదతే
యచ్ఛన్తి. ససామ వాక్యైః. రూపకానుష్ఠానైః అర్థాంతరన్యాసః.

నిమ్నం నీచం గచ్ఛన్తి నిమ్నగాః నద్యః. తాతపగాః సేతు
సంక్రమాది కఠిన పాపాణాదిభిః నిరుద్ధా స్సత్యః. కృత్రిమకుల్యారూప
హస్తాన్ ప్రసార్య, దూరస్థిత జనేభ్యః జలం యచ్ఛన్తి. ప్రకృత్యా
ధనాసక్తా లుభాః కస్యేచ్ఛదపి కిచ్ఛదపి ధనం సామాదివాక్యైర్నయ
చ్ఛన్తి. కిన్తు బలవద్భిః పీడితా ఏవ స్వధన మన్యేభ్యో దిశన్తి.

యథా లుభాః నిర్బంధేనైవ హస్తం ప్రసార్య అన్యేభ్యః స్వధ
నం ప్రయచ్ఛన్తి తథా నద్య అపి సేత్వాదిభి ర్నిరుద్ధా స్సత్యః కుల్యాది
భిః దూరజనాయ జీవనం యచ్ఛన్తి యావత్.

—స్వాగతా వృత్త లక్షణమ్—

“స్వాగతేతి రసభాద్గురు యుగ్మమ్.”

ర-న-భ-గ-గాః గణాః, పాదే యతిః.

తా! లోభివారిని బ్రతిమాలిన ధనము నీయరు. బాధించినచో జేతులను దాచి తమకడనున్న ధనమును నితరులకిచ్చెదరు. అట్లే మీ దేశమున నదులన్నియు, ఆనకట్టను గట్టగా నిర్బంధింపబడి, చిన్న చిన్న కాలువలద్వారా దూరముననున్న వారికిఁ గూడ జీవనమునిచ్చుచున్నవి.

— శార్దూల విక్రీడితమ్ —

8. షట్కర్మావగతా ద్విజాతయ ఇలా

గుప్త్యదృతాః క్షత్రియాః

గోరక్షా కృషి విక్రయ క్రయపరా

వైశ్యా స్పదారాధకాః

శూద్రా వర్ణచతుష్టయ ప్రకటితా

యే భారతీయా జనా

స్తే దుష్టాధిప దూషితా అపి పున

శుద్ధిం లభ నై త్వయా.

వ్యా :- షట్కర్మేతి :- ద్విజాతయః బ్రాహ్మణాః, షట్కర్మావగతాః జ్ఞాతషట్కర్మాణః. యజనయాజనాధ్యయనాధ్యాపనదాన ప్రతిగ్రహాః షట్కర్మాణి, తాని జానంతః తదాచరణ నిరతా ఇత్యర్థః. క్షత్రియాః రాజానః, ఇలా భూమిః, తస్యాః గుప్తిః రక్షణం, తదర్థం ఉద్యతాః ఉద్యుక్తాః. భూపరిపాలన బద్ధదీక్షా ఇత్యర్థః, “గౌరిలా కుమ్భినీక్షుచూ” ఇత్యవరః. వైశ్యాః విశాః, గోరక్షా ధేనురక్షణం, కృషిః కర్షణం, క్రయవిక్రయశ్చ వాణిజ్యం, తేషు, పరాః అనుక్తాః. కృషి గోరక్షా వాణిజ్యనిరతా ఇత్యర్థః, శూద్రాః సతాం సత్పురుషాణాం

ఆరాధకాః, సజ్జనారాధన పరాయణా ఇత్యర్థః. యే, వర్ణచతుష్టయేన
చాతుర్వర్ణ్యేన, ప్రకటితాః ప్రఖ్యాతాః, భారతీయా జనాః భారత
భూమి నివాసినో మానవాః, తే సర్వే, దుష్టాధిపేన దుష్టప్రభుణా,
దూషితా అపి కలశ్కీతా అపి, పునః భూయః, త్వయా భవతా, శుద్ధిం
పరిశుద్ధతాం, దోషరాహిత్య మిత్యర్థః. లభంతే ప్రాప్నువన్తి.

భారతవర్షే బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్య శూద్రాః సర్వైః పి
స్వస్వకర్మసు నిరతా ఆసన్. తథాపి, దుష్టప్రజాపాలక దోషైః స్వాచార
భిష్టా అభూవన్. తథాపి త్వయా పున శుద్ధిం ప్రాప్నువన్తి.

— శార్దూల విక్రీడత లక్షణమ్ —

“నూర్యాశ్వైః మనజస్తతా నృ గరవః శార్దూల విక్రీడితమ్”
మ-స-జ-స-త-త-గాః గణాః. ద్వాదశభిస్సప్తభిశ్చ యతిః.

తా! భారతదేశమున నాలుగు వర్ణముల జనులు గలరు. అందు
బ్రాహ్మణులు షట్కర్మవిరతులు, యజ్ఞములను జేయుట చేయించుట;
వేదములను జదువుట చెప్పట, దానమిచ్చుట పుచ్చుకొనుట యను
నవి యారుకర్మములు. ఆ కర్మముల నెఱింగినవారు. రాజులు రాజ్య
రక్షణ దీక్షితులు, వైశ్యులు వ్యవసాయ వాణిజ్య గోరక్షణముల
నాచరింతురు. శూద్రులు సజ్జనారాధకులు, ఇట్లు భారతీయులందఱును
వారి వారి కర్మముల నాచరించుచున్నను, దుష్టప్రభు పరిపాలన ప్రభా
వమున వారి వారి కర్మములను విడిచి కలంఠితులైరి. అయినను మీ
పరిపాలన మహిమచే వారు మరల శుద్ధిని బొందుచున్నారు.

— భుజ్జ ప్రయాతమ్ —

9. కులత్రీం హరన్ భూమిదేవం ప్రణీన్దన్
దృణన్దేవ గేహం దహన్ప్రతనాని,

శకాధీశ్వరో భారతైశ్వర్య మాప

జ్ఞనో నాన్యదుఃఖం వినైతి స్వసౌఖ్యమ్.

వ్యా :- కులస్త్రీమితి :- శకాధీశ్వరః శక దేశ ప్రభుః కులస్త్రీం కులకాంతాం, హరన్ అపహరన్, భూమిదేవం భూసురం, ప్రణిష్ఠన్ ఆధికందూషయన్, దేవగేహం దేవాలయం, దృణన్ దారయన్, నాశ యన్నిత్యర్థః. పత్తనాని నగరాణి దహన్ అగ్నిసాత్కుర్వన్, భార తైశ్వర్యం భారత భూసంపదం, ఆపత్ ప్రాప్. అపాహరణిత్యర్థః. జనః మానవః, అన్యదుఃఖం వినా, ఇతరాన్ దుఃఖతా నకృత్వా, స్వసౌఖ్యం ఆత్మసుఖం, న ఏతి న ప్రాప్నోతి. అర్థాంతరన్యాయః.

కశ్చన శకాధీశ్వరః యజనః భారతదేశం ప్రేక్ష్య, కులకాంతా అపహరన్, విప్రాన్నిష్ఠన్, దేవాలయాన్ని ధ్వంసయన్, నగరాణి దహన్ సర్వం భారతైశ్వర్యం అపహరత్, లోకే మానవః ఇతరాన్ సుఖీ ధైర్యవ స్వయం సుఖ సునుభవతి. నాన్యథా.

— భుజజ్ఞ ప్రయాత వృత్తలక్షణం పూర్వమేవోక్తమ్ —

తా॥ శకాధిపతి యొక్కడు భారతదేశమును బ్రవేశించి, పరకాంతల నపహరించుచు, బ్రాహ్మణులను నిందించుచు, దేవాలయములను పడగొట్టుచు, పట్టణములను గాల్చుచు, భారతదేశ సుగవదనంతను దోచుకొన్నాడు. లోకమున, బహులను బాధించి తాము సుఖపడుట నిజమైనది. ఇతరులను బీడింపక తాను సుఖపడుట దుర్లభముగదా.

సృ ద్వీ

10. యథేష్ట మతవృత్తయ స్తవజనా భజన్తే ముదం

సమక్ష మధునాభయాః ప్రతివదన్తి ధర్మం ప్రభుమ్,

సువర్ణమపి ముష్యతే న బహు విచ్యుతం చత్వరే

సదా న హి సుఖాయతే కథ మభిజ్ఞరాజ్యే జనః.

వ్యా :- యథేష్టమితి :- తవ జనాః త్వదీయా మనుష్యాః,
యథేష్టం యథాభిలషితం, మతం, వృత్తిః పరతనం; చ యేషాంతే,
అభీష్టమతాః లబ్ధివః అభీష్ట వృత్తిమస్తశ్చేత్సర్థః. ముదం ప్రితిం,
భజన్తే ప్రాప్నువన్తి. అధునా ఇదానీం, అథయా నిర్భయా స్సంతః
సమక్షం అన్తోస్సమీపే, ప్రభుం రాజానం, ధర్మం ధర్మవిశేషం, ప్రతి
పదన్తి కథయన్తి, చత్వరే అజ్గణే, విచ్యుతం భృష్టం, సువర్ణం
కాశ్చనం, బహ్వపి అధిక మపి, న ముష్యతే నాపహ్నియతే. అభిజ్ఞస్య
సర్వజ్ఞస్య, రాజ్యే రాష్ట్రే, జనః జనసమూహాః, సదా నిత్యం, కథం న
హి సుఖాయతే, కిమర్థం సుఖం నానుభవతి. సదా సుఖమనుభవత్యే
వేత్సర్థః.

హే ప్రభో! భవదీయరాజ్యే సర్వేఽపి జనాః స్వేచ్ఛానురూపం
మతం, స్వశక్త్యనుకూలాం వృత్తించ స్వీకృత్య పరమానంద మనుభవన్తి.
సభాయాం రాజ్య సమక్షమేవ ధర్మం నిర్భికా వదన్తి. త్వదీయ రాజ్యే
ప్రమాదవశా దజ్గణే చ్యుతం సువర్ణం బహ్వపి తత్రైవ పరతే. నకే
నాప్య పహ్నియతే. తదుచితమేవ. అభిజ్ఞే రాజని రాజ్యం పాలయతి, సతి
సర్వోపి సుఖమేవానుభవతి. న దుఃఖమితి భావః. కావ్యలింగ మలక్ష్యరః.
“సమర్థనీయస్యార్థస్య కావ్యలింగం సమర్థన” మితి తల్లక్షణమ్.

— వృద్ధీవృత్త లక్షణమ్ —

“జసా జనయలా వసుగ్రహ యతిశ్చ వృద్ధీగురుః”

జ-స-జ-స-య-ల-గాః గణాః, అష్టభిర్నవభిశ్చ యతిః.

తా! ఓ స్వామీ! మీ రాజ్యమున మీ వారందఱును,
తోచిన మతమును తోచినవృత్తిని గ్రహించి యానందించుచున్నారు.
సుఖముగా జీవించుచున్నారు. మీ రాజ్యమున, ప్రమాదవశమునఁ
ద్రోవలో జారిపడిన బంగారము ఎంత యధికముగ నున్నను, దాని నెవ్వ

రును ముట్టరు, అది యుచితమే. ఏమనగా, సర్వజ్ఞుడైన ప్రభువు రాజ్యము నేలుచుండగా బ్రజలకు నుఖమే లభించునుగాని దుఃఖమెట్లు కలుగును? దుఃఖముండదు, నుఖమే యుండును.

— శిఖరిణీ —

11. అమాత్యా స్సర్వజ్ఞాః పిపురతి సదా కర్మసచివా
మహామాత్రాః ధీరాః శ్చతురమనసోఽమీ ప్రణిధయః,
పురోధోఽధ్యక్షాః సన్నతపృథులవైదగ్ధ్య కవితా
యశోభి సామ్రాజ్యం తవ సకల భూపాలక మణే !

వ్యా :- అమాత్యాః :- సకలభూపాలకమణే ! సర్వరాజన్య శ్రేష్ఠ ! సర్వజ్ఞాః సకలజ్ఞాన విశారదాః అమాత్యాః మన్త్రిణః, కర్మ సచివాః సామాన్యకార్యనియుక్తాః నియోగినః, ధీరాః ధైర్యోపేతాః మహామాత్రాః, సేనాధిపతయః, చతురమతయః, నిపుణబుద్ధయః అమీ ఏతే ప్రణిధయః గూఢచారాః, సన్నతం సజ్జనశ్లాఘ్యం పృథులం విస్తృతం యత్ వైదగ్ధ్యం నైపుణం తేన్మకలితాః యుక్తాః పురోధసాం పురోహితానాం అధ్యక్షాః నాయకాశ్చ, తవ సామ్రాజ్యం భవత్సర్వభౌమత్వం, యశోభిః కీర్తిభిః, సదా సస్తతం, పిపురతి పూరయన్తి, పూపాలన పూరణయోరితి ధాతోర్లట.

హే రాజన్యశ్రేష్ఠ ! తవామాత్యా స్సర్వార్థ విశారదాః, కర్మ సచివాః సకలకార్య కర్తారః, సేనానాయకాః ధైర్యసాహసోపేతాః, గూఢచారిణోఽతి నిపుణమతయః, పురోహితాధ్యక్షా సర్వజన శ్లాఘ్య కర్మకరణ దత్తాః. ఏతే సర్వేఽపి తవ రాజ్యం సదా యశోభిః పూరయన్తి, సామ్రాజ్య కీర్తిం వర్ధయన్తి.

— శిఖరిణీ వృత్తలక్షణమ్ —

“రసై రుదైశ్చిన్నా యమనస భలాగః శిఖరిణీ”

య-మ-న-స-భ-ల-గాః గణాః. షడ్భి రేకాదశభిశ్చ యతిః.

తా! ఓ సార్వభౌమా! సర్వజ్ఞులైన మంత్రులు, కార్యకరణ దక్షులైన యుద్యోగులు, ధీరులైన సేనాధిపతులు, నిపుణులైన గూఢచారులు, సత్కార్యకరణ విద్యులైన పురోహితాధ్యక్షులను (బిషప్పులు) నీ సామ్రాజ్యమును సత్కీర్తితో నింపుచుండిరి.

హ రి ణి

12. భృశ మభిజనోఽస్మాకం యస్తే కృపాప్రతిపాలితో
బహుసుఖధనం లభ్యా త్వాం సోఽర్చతి ప్రియపుత్రవత్.
ఇహ సవయసా ధన్యావావాం త్వదఞ్చిత సమ్ముఖం
ద్రుత ముపగతా విత్తం "స్వామి ప్రమాణ మితః పరమ్".

వ్యా:- భృశమితి:- తే కృపాపాలితః భవద్దయాభిరక్షితః, యః, అస్మాకం అభిజనః దేశః, "కులేఽవ్యభిజనో జన్మ భూమావసీ" త్యమరః. సః తద్దేశః, భృశం అత్యంతం, బహుసుఖధనం అధికసుఖ సమృదం, లభ్యాప్రప్య, త్వాం భవంతం, ప్రియపుత్రవత్ ప్రియ కుమార మివ, అర్చతి పూజయతి. ఇహ అత్ర, సవయసా వయస్యా, "స్నిగ్ధో వయస్య స్సవయాః" ఇత్యమరః. ఆవాం ధన్యా కృతార్థా. ఇత్థం. ఏవం, త్వదఞ్చితసమ్ముఖం పూజ్యభవత్సమీపం, ఉపగతౌ ప్రాప్తౌ స్వః, ఇతః పరం ఇత ఊర్ధ్వం, స్వామి భవానేవ ప్రమాణమ్.

హే స్వామిన్! అస్మజ్జన్మభూమిః భవత్కృపయా సుష్టు పరి పాలితా సతీ సుఖసమృద మధిక మనుభవతి, సై పేదానీం త్వాం ప్రియపుత్ర మివ పూజయతి. ఇహగతా వావాం భవదాదరేణ కృతార్థాస్వః, అస్మదాగమన కారణం భవానేవ జానాతి. శ్రుత్వా దేవః ప్రమాణ మితి తావూచతుః.

—హరిణీ వృత్తలక్షణమ్.—

"రస యుగ హయైః న్నా మ్రోస్తా గోయదా హరిణీ"

న-స-మ-ర-స-ల-గాః గణాః, షట్సు చతుర్షు సప్తసు చ
యతిః.

తా॥ ఓ రాజా! నీవు దయతో మా దేశమును బాలించుచుండు
టం జేసి, మా దేశము మిక్కిలి సుఖసంపదలతో నిండియున్నది. మిమ్ము
మిక్కిలి యభిమానముతోఁ బ్రయత్నమునివలె గౌరవించుచున్నది.
ఇచ్చట మీరు మమ్మాదరించుటచే మేము ధన్యులమైతిమి. తమకు మా
చరిత మనవిచేసితిమి. తరువాత తమదయ.

— మ న్తా త్రా న్త —

13. శ్రుత్వా వాచో నృపతి రముయోర్భావగూఢా మనోజ్ఞా
యూనోర్బుద్ధిం భువనవిదితాం విస్మితస్స నృరీక్ష్య,
దేవత్రామూ ఇతి సగణయన్సైన్య వత్సం ప్రదాతుం
మేనేఽమూఘ్యామనఘ చరితా మాసనీయా భవన్తి.

వ్యా :- శ్రుత్వేతి :- స నృపతిః స సార్వభౌమః అముయోః
ఏతయోః కుమారయోః, భావగూఢాః అభిప్రాయ గర్భితాః, మనోజ్ఞాః
మనోహరాః, వాచః వచనాని, శ్రుత్వా ఆకర్ణ్య, విస్మితస్స ఆశ్చర్య
వరవశస్సన్, భువనవిదితాం లోక ప్రసిద్ధాం, యూనోస్తరుణయోః
తయోః కుమారయోః, బుద్ధిం మతిం, పరీక్ష్య పరిశీల్య, అమూ ఏతౌ
కుమారా, దేవత్రా దేవపుత్రౌ, ఇతి గణయన్ భావయన్, అమూ
భ్యాం తాభ్యాం, సైన్యవత్సం సేనాధిపతిత్వం, ప్రదాతుం, మేనే అమ
న్యత, అనఘ చరితాః నిర్మలచరిత్రాః, మాసనీయాః మానార్హాః భవన్తి
అర్థాంతరన్యాసః.

స సార్వభౌమః తయోః కుమారయోః సాభిప్రాయాణి మనోహ
రాణి వచనా న్యాకర్ణ్య, విస్మయ మవాప్య, లోకవిఖ్యాతం తస్మిన్ విశే
షం పరిశీల్య, ఏతౌ దేవతాకుమారావिति నిశ్చిత్వ, తయో సేనానాయ

కత్వం దాతుం నిశ్చికాయ, తథాహి, ఉత్తమ చరితాః పురుషాః యత్ర
కుతాపి సర్వైరపి మాన్యస్తే.

— మన్దాక్రాంతా వృత్తలక్షణమ్. —

“మన్దాక్రాంతా జలధిపడగై ర్మోభనౌ తౌ గురూచ”

మ-భ-న-త-త-గ-గః గణాః, చతుర్భిః పద్భిః సప్తశతయతిః.

తా॥ ఈ తారక రాజకుమారు లిరువురు భావగర్భితముగఁ బలుక,
నా చక్కని మాటలను విని, యా సార్వభౌముఁ డాశ్చర్యపడి, జగత్ప్ర
సిద్ధమైన వారి బుద్ధి కౌశలమును బరీక్షించి, వీరిరువురును దేవకుమారులు
గాని సామాన్యులుకారని నిశ్చయించుకొని, వారిని తమ సైన్యమున
కథిపతులను గావింపఁ దలంచెను. అది యుచితమేకదా! ఉత్తమ చరి
తులు సత్ప్రవర్తనులునగు మానవశ్రేష్ఠుల సందఱును ఎచ్చటనయినను
గౌరవింతురుగదా! అందుచే సార్వభౌముఁడు గూడ వారిని సేనాధిపతు
లను గావింప సంకల్పించెను.

— ఉపస్థితా —

14. ఆత్మన్యధికా వితి మన్యమాన

స్తాభ్యాం ప్రసితోనఘచక్రవర్తీ,

శశ్వన్నిపుః స్స భవంత్యయోస్తే

మిత్రే సదసీత మువాచ సాధుః.

వ్యా :- ఆత్మనీతి :- సాధుః సజ్జనః, సః, అనఘ చక్రవర్తీ పుణ్య
శీలః సార్వభౌమః, అత్మని స్వమనసి, అధికా ఇతి ఏతౌ కుమారౌ సర్వ
శ్రేష్ఠావితి, మన్యమానః సంకల్పమానః, తాభ్యాం కుమారాభ్యాం, ప్రసి
తః ఆసక్తః, “తత్పరే ప్రసితాసక్తా” విత్యమరః. శశ్వన్నిపుః సత్తత
శుభేచ్ఛుః భవన్ సన్, తే మిత్రే తౌ సభాయకౌ, సదసి సభాయాం,
ఇత్థం ఏవం, ఉవాచ అవోచత్.

సజ్జన స్వ సార్వభౌమః, కుమారావేతౌ సర్వశ్రేష్ఠావితి మన్య
మానః, తయోః శాశ్వత సుఖం చికిత్సుః, సభాయాం తావద్దిశ్యైవ
మనోచత్.

— ఉపస్థితా వృత్తలక్షణమ్ —

“శ్లో జో గురుణేయ ముపస్థితా.”

త-జ-జ-గాః గణాః పాదాన్తే యతిః.

అత్ర గురుః ధికో దృశ్యతే.

తా! సజ్జనుఁడు పుణ్యాత్ముఁడనగు నా సార్వభౌముఁడు ఆయిరు
పురను సర్వోత్తములుగా భావించి, వారికి శాశ్వతోపకార మాచ
రింపఁ దలంచి, సభలో వారినుద్దేశించి యిట్లనెను.

— గీతి : —

15. సులభౌ దేవా వివమే సంప్రాప్తా సత్వభేద మయిసాధూ,
మహతాం విదేశగమనం భవతి నితాంతం పరోపకారాయ.

వ్యా :- సులభావితి :- యువాం భవంతౌ, ఇహ అత్ర, సర్వభౌ
సర్వప్రకారైః, మయి మద్విషయే, సాధూయోగ్యా, మే మమ, దేవా
వివ సురావివ, సులభౌ సుఖలభ్యా, సంప్రాప్తౌ లభ్యా. మహతాం మహాత్మ
నాం, విదేశగమనం పరదేశ ప్రయాణం, నితాంతం అత్యంతం, పరోప
కారాయ పరేషా ముపకారకరణయైవ భవతి.

యథా దేవకుమారౌ తథాయువాం మమ సుఖలభ్యా వాస్తామ్.
సర్వాత్మనా యువయో రాదరః మయ్యభూత్. తద్యుక్తమేవ. మహా
త్మాః పరదేశాన్గత్వా త్రతాపి ఇతరేషా ముపకుర్వన్త్యేవ. అర్థానర
న్యాసః.

— గీతి లక్షణమ్ —

“అర్కార్థ సమా గీతిః.” పాదే యతిః.

తా॥ నాయందన్ని విధముల యాదగాభిమానములుగల మీరు
దేవతా కుమారులవలె నాకు సులభముగ లభించితిరి. మహాత్ముల విదేశ
గమన మేనాడును వ్యర్థముకాదు. దానివలనఁ బనులకువకారమే
కలుగును.

మ త్రా

16. సజ్జాతౌ మే మహతి భవాదృగ్వీరా ధీరౌ వఖిలగుణాఢ్యౌ
మచ్చిత్తం గర్వతి మమసేవ్యో ప్రప్రావప్తాః పితృభ్యో జనః న్యైః.

వ్యా :- సజ్జాతా వితి :- మే మమ, మహతి రాజ్యే, “మహ
ద్రాజ్యంచే”త్యురః ధీరా వజ్జితౌ. అథవా, ధైర్యవన్తా, అఖిలగుణాఢ్యౌ
సకలగుణ పరిపూర్ణా, భవాదృగ్వీరా త్వాదృశవీరకుమారా, సజ్జాతౌ,
ఉత్పన్నౌ, జనవన్ద్యౌ లోకపూజ్యౌ, యువాం. మేమమ, సేవ్యోసేవార్హా,
అప్తా వయస్యా. ప్రాప్తా లబ్ధా, ఇతి, మచ్చిత్తం మమ మనః, గర్వతి
గర్వయుక్తం భవతి. ఆనందతీతి భావః. అహమేవోత్కృష్ట ఇతి బుద్ధిం
జనయతీతి యావత్.

భవాదృశౌ వీరవరా సుధీయా సకలగుణ సమ్పూర్ణౌ మద్రాజ్యే
జాతాః, భవన్తౌ మత్సకా శమాగత్వా, మామాదృత్య, మత్సఖౌ
జాతా వితిచ మే మనః పరమానంద మనుభవతి.

— మత్రా వృత్తలక్షణమ్ —

“మత్రా జ్ఞేయా మభసగ యుక్తా”

మ-భ-స-గాః గణాః, చతుర్భిష్టద్భిశ్చ యతిః.

తా॥ సజ్జనులు పండితులు లోకై కవీరులునగు మీబోంట్లు మా
రాజ్యమున జన్మించిరినియు, మా దేశమునకు వచ్చి మాయందాదర
ముతో మాకు మిత్రులయిరనియును మా మనస్సు మిక్కిలి గర్వించు
చున్నది. మేమెంతయో యానందించుచుంటిమి.

భుజ జగ ప్రయాతమ్

17. ముదాఽద్య ప్రభృత్యస్యహం యుష్మదీయో
యువా మర్హథ శ్చక్రవర్తిత్వ మాప్తుమ్,
భవనై మమాఽతీవ మిత్రే భవేతా
మతార్హస్య దమూ ఇత్యసా సార్వభౌమః.

వ్యాః- ముకేతి:- అద్యప్రభృతి ఇత ఆరభ్య, అహం, ముదా
ప్రీత్యా, యుష్మదీయః భవదీయః అస్మిథ వామి. యువాం భవనై, చక్ర
వర్తిత్వం సార్వభౌమత్వం, ఆప్తుం లబ్ధుం, అర్హః యోగ్యాస్థః, భవనై
యువాం మనుమే, అతీవ అత్యంతం, మిత్రే వయస్యా, భవేతాం
స్యాతామ్, ఇతి ఏవముక్త్యా, అసౌ సార్వభౌమాః. స చక్రవర్తి, అమూ
ద్విజరాజకుమారా, అతార్హస్య తర్పయామాన.

అద్య ప్రభృత్యహం భవదీయోఽభూఃమ్. యువాం చక్రవర్తి
పదమపి లబ్ధుమర్హా వితి మే మనీషా, ఇతః వృథృతి యువాం మత్సఖా
వభూతా మిత్యుక్త్యా స సార్వభౌమాః తౌ ద్విజరాజకుమారా సన్తుష్టా
వతార్హీత్.

— భుజజగ ప్రయాత వృత్తలక్షణ స్తోత్రమేవ —

తా। “నేటినుండి నేను మీ వాడను. మీరు చక్రవర్తులుగా
సర్వమహిమండలమును బాలింప నర్హులు. నేటినుండి మీరు నా
మిత్రులు” అని పలికి యా సార్వభౌముడు వారి నానందపరచెను.

— శ్రగ్ధరా —

18. తాభ్యాం కారిష్యమాణం స్వవిషయ సుభగ
మృచ్చకం కర్మ సభ్య
స్తోమోఽగచ్ఛద్దిదృక్షుర్నిజసదన మిలా
పాలకస్యాపవాదాత్.

ప్రాసాదం తౌ వయస్యా పృథుమధివనతః

స్మార్పితౌ జాగరూకౌ

స్వాధీనం స్యాత్ స్మరాణా మఖిలమపి

జగ ద్భాగ్యసంయోజితానామ్

వ్యా:- తాభ్యామితి :- తాభ్యాం ద్విజన్మప పుత్రాభ్యాం
కారిష్యమాణం ఆచరిష్యమాణం, స్వవిషయస్య స్వదేశస్య సుభగమ్భా
పుకం భాగ్యవ్రదాయకం భవ్యం, కర్మ కృతిం "విషయస్సాద్విద్విత్తార్థే
దేశేజన పదేపిచ" ఇతి విశ్వవ్రకాశః. భావుకం భవుకం భవ్య మిత్య
మరః. దిదృక్షుః దృష్టు మిచ్ఛు స్సన్, సభ్య స్తామః సామాజిక సమూ
హః, ఇలాపాలకస్య సార్వభౌమస్య అవవాదాత్ ఆజ్ఞాయాః, "అప
వాదస్తు నిర్దేశో నిదేశ శ్చానం చ సః శిష్టిశ్చాజ్ఞాచ" ఇత్యమరః.
నిజసదనం స్వభవనం, అగచ్ఛత్ జగము, తౌ వయస్యా, సఖాయా
ద్విజనరవరనుతౌ, అర్చితౌ పూజితౌ, జాగరూకౌ అప్రమత్తౌ న నై. పృథుం
విశాలం, ప్రాసాదం సౌధం. అధివసతస్సు అధ్యతి వృతామ్, భాగ్యసం
యోజితానాం భాగ్యవతాం, నరాణాం మానవానాం, అఖిలమపి జగత్
సర్వోఽపి లోకః, స్వాధీనం స్యాత్ వశ్యం భవేత్.

— అర్థాంతరన్యాసాలజ్ఞానః. పృతలక్షణ స్తూక్తమేవ —

తా॥ ఆ సభయందున్న సామాజికులందఱును, ఈ వీరవరు
లిరువురు కూడి, తమ దేశమున కెట్టి మేలుఁ జేయఁగలరో చూచెద
మను కోరికతో, రాజాజ్ఞను బడసి తమతమ నివాసమందిరములకేగిరి.
ఆ తారకరాజు పుత్రులిరువురును, సార్వభౌమునిచే గౌరవింపఁబడి,
యప్రమత్తులై, విశాలమైన రాజభవనమున నివసించిరి. భాగ్యవంతు
లైన వారెచ్చటికి వెళ్ళినను, ఆ యా చోటనున్న వారందఱును ఆ
భాగ్యవంతుల కనుకూలముగనే ప్రవర్తించుదురగాదా! "కృభోగ
మాప్నోతి న భోగ భాగ్యనః" అని శ్రీహర్షుని నూక్తి.

ప ఇచ్చ చా మ ర మ్

19. కుమారికాః ప్రియా కులాజ్ఞా సహృదయై సుహృ
ద్వయై యువాన ఇత్యతీవ పుత్రకౌ జరజ్జనాః.
తదాహ్వయంత తా పుభా వశేష లోక సమ్మతే
ద్విషంతి కేమహితలే నితాంత సద్గుణాన్వితాన్.

వ్యా :- కుమారికా ఇతి :- అశేషలోకస్య సర్వజనస్య, సమ్మతే
ప్రియా, తాపుభౌ తే కుమారా, కుమారికాః బాలికాః ప్రియా,
ఇతి సఖాయావితి, కులాజ్ఞాః కులకాంతాః, సహృదయా ఇతి సోదరావితి,
యువానః తరుణజనాః సుహృదావితి మిత్రశ్రేష్ఠావితి, జరజ్జనాః వృద్ధాః,
పుత్రకావితి కుమారా వితిచ, అతీవ అత్యంతం, తదా, ఆహ్వయంత
ఆహ్వానం చక్షుః. నితాంతం అత్యంతం, సద్గుణాన్వితాన్ ఉత్తమగుణో
పేతాన్వితాన్, కే ద్విషంతి ద్వేషబుద్ధ్యా కే వశ్యంతి? న కోపీత్యర్థః.
అలజ్కార అర్థాంతర న్యాసః ఉల్లేఖాలజ్కారశ్చ 'తయోస్సంకరః'

తత్రానగరే తే వివిరాజదారకా దృష్ట్వా మిత్రబుద్ధ్యా బాలి
కాః సఖాయా విత్యాహ్వయంతి. కులకాంతాః సోదరబుద్ధ్యా భ్రాతరా
విత్యాహ్వయంతి. యువజనాః సుహృదా విత్యాహ్వయంతి. వృద్ధ
జనాస్తు కుమార బుద్ధ్యా పుత్రావిత్యాహ్వయంతి. తద్యుక్త
మేవ. ఉత్తమగుణోపేతా మానవాః సర్వత్రాపి సర్వైరపి సమ్భా
వ్యంతే. నకోపితా నన్యబుద్ధ్యా వశ్యంతి.

“గుణాః పూజాస్థానం గుణిషు న చ లిజ్గం న చవయః”

ఇతి భవభూతి పచన మత్ర స్మరవ్యమ్.

—పఇచ్చచామర వృత్తాక్షరమ్—

జరౌ జరౌ జగౌ పఇచ్చచామరమ్.

జ-ర-జ-ర-జ-గః గణాః చతుర్ను చతుర్ను యతిః.

తా! ఆకుమారద్వయమునుగాంచి, కన్యకలు మిత్రులారాయనియు కుల
కాంతలు సోదరులారాయనియు, యువకులు సుహృదులారాయనియు

వృద్ధులు కుమారులారా యనియుఁ బలుచుచుండిరి. సద్గుణోపేతుల
నందఱును బ్రేమింతురు. గౌరవింతురు. వారిని ద్వేషించువా గెవ్వరు
నుండరు.

— చ స్త్ర లే ఖా —

20. మా సోఽయా సీత్యయో రత్యేవక్షణో రాజకీయో
ద్యోగై స్సర్వప్రజానాం వశ్యక్రియా కల్పనాభిః,
శ్రుత్వా రాజానుజో దుర్హృద్భిర్నిబద్ధో హతాత్మా
విత్త్యాపద్యాన్ధవా వీద్యశ్చార్వణౌమం స్మవక్తః

వ్యా :- మానవతా :- అత్య అస్మిన్నగరే, రాజకీయాః రాజ
సమ్బంధినః యే ఉద్యోగాః ప్రయత్న విశేషాః తైః, సర్వప్రజానాం
తత్రత్యానాం సర్వేషాం జనానాం, వశ్యక్రియా కల్పనాభిః వశీకరణ
తస్త్వరచనాభిః, తయోః వీరయోః మానః కాలః ఏకోమానః, క్షణ
ఇవ క్షణకాల ఇవ, అయాసీత్ అగాత్. రాజానుజః సార్వభౌమ సోదరః,
హతాత్ ప్రసభం, దుర్హృద్భి శత్రుభిః, నిబద్ధః ఆశ్రీతః, ఇతి ఇత్థం
వార్తాం, శ్రుత్వా ఆకర్ణ్య, ఆపద్యాన్ధవా ఆపది సహాయకౌ తౌ వీర
వరా, సార్వభౌమం చక్రవర్తినం ఈదృక్ ఈదృశం, వక్తస్మై అవ
దతామ్.

రాజకార్య నిర్వహణేన, జనవశీకరణ కార్యకల్పనయా చ తయో
ద్విజరాజకుమారయోః తస్మిన్నగరే మాన ఏకః ఏకక్షణ ఇవాగాత్,
అత్యాస్తరే, సార్వభౌమ భ్రాతా శత్రునిపహేన నిర్బంధితః ఇతి
వార్తా ప్రచలితాఽసీత్, తాం శ్రుత్వా ఆపద్యాన్ధవా వేతౌ కుమారా
రాజాన ముపసృత్య, ఏవ మవోచ తామ్.

— చస్త్రలేఖా వృత్తలక్షణమ్ —

“మ్రామ్యా యానై భవేతాం సప్తాష్టభి శ్చస్త్రలేఖా”
మ-ర-మ-య-యాః గణాః, సప్తభిరష్ట భిశ్చ యతిః.

రాజకీయ ప్రయత్నములతోడను, జనవశీకరణ తంత్రముల తోడను, వారిరువురకు నా నగరమున నొక మాన మొక క్షణమువలె దాటిపోయెను. అంతలోఁ జక్కవ ర్తి సోదశుఁడు శత్రుగృహీతుఁడయ్యె నను వార్త హఠాత్తుగ వ్యాపించెను. దానిని విని యావద్బాంధవులైన యా కుమారవరు లిరువురును సార్వభౌముని సమక్షమున కేగి, యీ తీరునఁ బలికిరి.

హ రి ణ పు త మ్

21, అశ్చర్యం జగతీపతే తవ దుర్హదాం కిము పేషణం
త్వత్కైత్రప్రియయుగ్మ ఈదృగరిన్దమే సతి జీవతి,
మాశోచీ రచిరేణ తేజ్జ్యోతిసోదరం జితశాత్రవం
ద్రష్టాసి ప్రమదేన నౌ రిపుమర్దనేఽద్య నియోజయ.

వ్యా:- అశ్చర్యమితి :- జగతీపతే హే సార్వభౌమ ! అత్ర యుష్మన్నగరే, ఈ దృగరిన్దమే ఈ దృశః యే శత్రవః తత్సంహరణ దక్షే, త్వత్కై- త్వదీయే, ప్రియయుగ్మ మిశ్రిద్వయే, జీవతి సతి ఉచ్ఛ్వాసతి తవ భవతః, దుర్హదాం శత్రూణాం, పేషణం మర్దనం; కిము అశ్చర్యం భవతికిమ్. నభవత్యేవ. మా శోచీః విషాదం మాకురు. అచిరేణ శీఘ్రమేవ, జితశాత్రవం నిర్జిత శత్రుం, తే భవతః, అఞ్చితసోదరం పూజ్యభ్రాతరం, ప్రమదేన ఆనందేన దృష్టాసి దృశ్యసి అద్వైతదాసీం, రిపుమర్దనే శత్రుసంహరణ కార్యే, నౌ ఆవాం, నియోజయ నియుజ్య, ఆహ్వానయేత్వర్థః.

హే సార్వభౌమ ! కిమర్థం చిన్తయసి. మా శోచీః, శత్రుసంహరణదక్షా వావాం భవతః సఖాయా స్వః, ఆవయో ర్జీవతో స్సతోః భవచ్ఛత్రు సంహరణ మాశ్చర్యం కిము ? యుద్ధం కర్తుమావయో రనుజ్ఞాం దేహి. ఇదానీ మేవ త్వద్భ్రాతరం శత్రునిర్ముక్తం దృశ్యసి. ఇతి తా వవోచ తామ్.

తా! ఓరాజా! శత్రుసంహారణ దక్షులమైన మేము నీమిత్రులమై
బ్రతికియుండగా నీ కీ విచారమేల? దుఃఖింపకుము. శత్రువుల నంత
మొందించుట యెంతవని? మర్దుశువురను యుద్ధమునకై నియమింపుము.
శత్రువు నంతమొందించి నీ సోదరుని నీకుఁ జూపెదము. అని వారిరు
వును బలికిరి.

— చ స్త్ర లే ఖా —

22. శిష్టిం భూపత్యి లబ్ధ్వా భూదేవతాక్షత్రవీరా
వాచార్యాణాం స్మరంతే నశ్చిత్తపైన్యం ప్రశస్తమ్,
పారాపారం తరంతే ద్రాగ్ధూమనౌకాధివాసా
త్తావారా చ్చత్రుదుర్గా ద్యాతస్త్వి ధీరౌ నిశీథే.

వ్యా :- శిష్టిమితి - తౌ భూదేవతాక్షత్రవీరా ఏతౌ వీరవరా
భూసురక్షత్రియకుమారౌ. భూపత్యి రాజ్యః, శిష్టిం శాసనం, “శిష్టి
శ్చిత్తా” చేత్యమరః. ఆచార్యాణాం స్మరంతే గురుస్మరంతే, “షష్ఠీ
శేషే” ఇతి సూత్రేణ షష్ఠీ ప్రశస్తం శేషం, పైన్యం సేనాం, నశ్చిత్త
సమావేశ్య. ధూమనౌకాధివాసాత్ ధూమనౌకాశ్రయస్థానాత్,
పారాపారం సముద్రం, తరంతే, “పారం అపారం అస్య పాతాపారః,
ఇతివ్యుత్పత్తిః “సతమా స్సతమా లతయా పాతాపారాయ యస్స
దానో దావ” ఇతిహరివ్రజోధే యమకస్థలే ప్రయోగః, నిశీథే అర్థ
రాత్రే, ధీరా ధైర్యవంతే సంతే, శత్రుదుర్గాత్ ఆరాత్ శత్రుదుర్గ
సమీపం, “ఆరాద్ధూర సమీపయో” రిత్యమరః. “అన్యారా” దిత్యా
దిగ వచ్చిమి. యాతఃస్మ అగచ్ఛతామ్.

సార్వభౌమాజ్ఞాం సమ్పాద్య, స్వగురున్ సంస్మృత్య, సర్వసమ
ర్థం పైన్యం సమానీయ, శీఘ్రమేవ ధూమనౌకాశ్రయస్థానాత్ సము
ద్రం నిస్తీర్య, నిశీథసమయే, ధీరా తౌ తారకరాజకుమారౌ శత్రుదుర్గ
సమీప మగచ్ఛతామ్.

— చంద్రలేఖా వృత్తలక్షణస్తోత్రమేవ —

తా॥ ఆ వీరాగ్రేసరు లిద్దఱును, సార్వభౌముని శాసనమును
గైకొని, తమగురువులను స్మరించుకొని, తగిన పైనయమును సమ
కూర్చుకొని, త్వరగా నౌకాశ్రయమునుండి సముద్రమునుదాటి, మంచి
యర్థరాత్రు సహాయమున శత్రుదుర్గ సమీపమును జేరుకొనిరి.

— శి ఖ రి ణీ —

23. పురః పశ్చాత్ పుత్య ర్నృపతి ముదధిశ్లిష్ట సరితి
న్యరౌ త్సి త్తం పార్శ్వే సమచర దుదాసినజనతా,
ప్రతీచ్ఛాం ప్రాచ్ఛాం ద్విట్పటల మథనం కర్తుమన సా
ద్విధా కృత్వా సైన్యం త్వరిత మయతేతాం ద్విజుఃరౌ.

వ్యా :- పురః పురః :- శత్రుః రిపుః, నృపతిం సార్వభౌమ సోదరం,
ఉదధినా సముద్రేణ శ్లిష్టా సజ్జతా యా సరిత్ నదీ తస్యాం, పురః ఆగ్ర
భాగే, పశ్చాత్ పుష్పభాగే చ, న్యరౌ త్సి త్తం నిర్బబంధ, తం రాజసోద
రం, పార్శ్వే, ఉదాసినా తటస్థభావోపేతా యా జనతా జనసమూ
హః, జనానాం సమూహః జనతా, గ్రామతా జనతా ధూమ్యా
పాశ్చాగల్యా వృథకృథక్ ఇత్యమరః, సమచరత్ సజ్జచార, ద్విజ
వరా తౌ ద్విజరాజకుమారౌ, ద్విపాం రిపూణాం పటలం సమూహః
తస్య మథనం నాశం, కర్తుమనసా చికిర్షా, ప్రతీచ్ఛాం పశ్చిమదిశి;
ప్రాచ్ఛాం ప్రాగ్దిశి, సైన్యం సేనాం, ద్విధాకృత్వా ద్విధా విభజ్య,
త్వరితం శీఘ్రం అయతేతాం యుద్ధయత్న మకురుతామ్.

సార్వభౌమానుజః సముద్రసన్నిహిత నదీమధ్యే, శత్రుణా
నిర్బంధితో భూత్, తస్య నికటే తటస్థః జనసమూహ అతివృత్, ఇతి
జ్ఞాత్వా తౌ కుమారౌ ప్రాకృప్రతీచీదిశయోః స్వసైన్యం ద్విధాకృత్వా
నియుజ్య శత్రుస్సైన్యం నాశయతు మారభేతామ్.

— శిఖరిణీ వృత్తలక్షణమ్ —

“రపై రుద్రైశ్చిన్నాయ మనసభలా గః శిఖరిణీ”
య-మ-న-స-భ-ల-గః గణాః, పట్టు ఏకాదశసుచ యతిః.

తా|| “సముద్రముతో కలియు నదియందు, శత్రువు రాజసోద
రుని నిర్భంధించెను. వానికడనున్న వారందఱును తటస్థులే” యని
గ్రహించి, యీ తారక రాజ కుమారులు తమ సైన్యమును రెండుభాగ
ములు గావించి, తూర్పుపడమరలందు నిలిపి, శత్రు సైన్యమును
నాశనముఁగావించ యత్నించిరి.

— శ్వే ని కా —

21. అగ్రతో రిపూ స్వమిత్ర సైనికా
మర్దయంత ఇత్యధీశ సోదరః,
ద్వీప మధ్య దుర్గరక్షితో విద
న్నస్వగా జ్ఞానాన శత్రుమండలమ్.

వ్యా:- అగ్రత ఇతి :- స్వమిత్ర సైనికాః ఆత్మీయమిత్ర
యోధాః, అగ్రతః పురోభాగే, రిపూన్ శత్రూన్, మర్దయంతే సంహ
రంతి, ఇతి ఇత్థం, ద్వీపమధ్యేయత్ దుర్గం తత్రరక్షితః, అధీశసోదరః
సార్వభౌమ భ్రాతా, విదన్ జానన్, అన్యగాత్ అనుససార, శత్రు
మండలం శాత్రవసంఘం, జ్ఞానాన అహనత్.

ద్వీపమధ్య దుర్గస్థలే రక్షితః సార్వభౌమ సోదరః స్వమిత్ర
యోధా స్మత్కాన్నాశయంతి వార్తాం శ్రుత్వా, స్వయమపి తానను
సార, స్వయం శత్రునహనత్.

— శ్వేనికా వృత్తలక్షణమ్ —

“శ్వేనికారజౌ రతౌ గురుర్యదా”

ర-జ-ర-ల-గాః గణాః, పాదే యతిః.

తా॥ ద్వీపమధ్య దుర్గములో రక్షింపబడుచున్న యా రాజ సోదరుడు, తన మిత్రులైన నికులు శత్రువుల నెదుర్కొనిరని విని, తాను గూడ వారి ననుసరించి శత్రుసంహారము గావించెను.

— సు భ ద్ర క మ్ —

25. చోర ఇవ స్లవోఽమ్బు విహిత స్తరీ
రకృత భవ్మసాద్యత గతిః.

సీసకగోల ఇన్దునదృశః స్ఫుటన్
జనశతాన్యనీనశ దురుః.

అయసధూమనౌ సముదయ శృతమ్ముపగమై
ర్భూవ దలితః

కృత్రిమవిద్యు దద్భుతకరాగ్నినాఽదహ
దమోఘ యోధనివహమ్.

వ్యాః:- చోర ఇతి. అర్జువిహితః జలాన్తర్గతః, స్లవః కోలః, ద్రుతగతిః త్వరితగమనస్సన్, చోర ఇవ స్తేన ఇవ, తరీః తరణీః, భగ్మ సాత్ అకృత భస్మీ భూతాః అశ్వాదీత్. ఇన్దు నదృశః చన్ద్రసజ్జాశః, ఉద్యుమహాన్, సీసగోలకః సీసకేన నిర్మితః గోలాకారః అయుధవిశేషః, స్ఫుటన్ భిన్నస్సన్, జనశతాన్ బహూన్ జనాన్, శత శబ్దోఽతానేక వాచకః, అనీనశత్ నాశయామాన, శతాని ఘ్న స్తీతి శతఘ్నః, తాసాం యన్త్రవిశేషాణాం, ఉపగమైః సజ్జాపైః, ఆయనః లోహనిర్మితః, ధూమ నౌకానాం సముదయః సమూహః, దలితః దీర్ఘ, అభూత్ ఆసీత్. కృత్రిమా కల్పితా, యా విద్యుత్ విద్యుచ్ఛక్తిః, అద్భుత కరేణ అశ్చ ర్యావహేన అగ్నినా విహితా, అమోఘాః దృఢాః యే యోధాః యుద్ధవీరాః, తేషాం నివహం సమూహం, అదహత్ దహాహ.

జలమధ్యేఽర్చ్యశ్యతయా స్థితః కశ్చన జలా నర్గమిష్టవః చోర
ఇత త్వరితగమన స్సన్ నర్వాస్తరణీ రభస్మసా చ్చకార, వలయాకారః
ధవళః సీస నిర్మితః గోలః భిన్నస్సన్ అనేకాన్తైనితా నదహత్, శత
ఘ్నయః తీరస్థిత ధూమనాకానమదయం అదారయన్, కృత్రిమ విద్యు
చ్ఛక్తిః స్వాద్యాభాగ్నిజ్వాలాభిః యోధనివహా నదహత్.

— సుభద్రక వృత్త లక్షణమ్ —

“భరా నరా నరా నగా సుభద్రకమ్”

తా|| జలాంతర్గమి యగు వడవ నీటిలోఁ గనఁబడక యుండి
దొంగవలెఁ దొందరగా వచ్చినది, శత్రునావలను బూడిదగావించెను.
చంద్రబింబము వలెఁ దెల్లగ గుండ్రముగనున్న సీసపుగుండు (బాంబు)
బద్దలై వందలకొలది జనులను జంపెను. శతఘ్నులు (ఫిరంగులు) ప్రేలి
విజృంభించి సముద్రతీరమందలి ధూమ నాకలను బద్దలు గావించెను.
కృత్రిమనిర్మిత విద్యుచ్ఛక్తి తన వేడిమిచే యుద్ధభటులను గాల్చెను.

— ప్ర గ్ని తీ —

26. మజ్జనోన్మజ్జనై ర్లోహనౌకా పయో

వాయుసీవాఽచలద్వారి మాయావిసీ,

దహ్యామానోఽపాగ్ని చ్చటాలీలయా

సా తమిస్రా విభాతిస్మ మధ్యాహ్నభా.

వ్యా :- మజ్జనేతి :- లోహేన అయసా విర్మితా నౌకా, ప్లవః,
మజ్జనైః జలా నర్గమనైః, ఉన్మజ్జనైః బహిః నిష్క్రమనైః, మాయా
విసీ మాయావతీ, పయోవాయుసీ ఇవ జలకాకాజ్ఞనేవ. వారి జలే, అచ
లత్ సశ్చచాల. దహ్యామానానాం అగ్నిపరీతానాం, ఉడుపానాం
ప్లవానాం, యా అగ్నిచ్ఛటాః పహ్నికిలాః, తాసాం లీలయా కాన్త్యా
సా తమిస్రా తామసీ కాత్తిః, అహ్నాః మధ్యాః మధ్యాహ్నాః తస్య భా

ఇవ కాన్తి రివకాన్తిః యస్యాస్మా మధ్యన్దిన కాన్తిసమానా విభా
తిస్మ బభౌ.

తజ్జలే ముహుర్నిమగ్నా ముహురున్మగ్నా లోహనాకా మాయా
వినీ వయోవాయసీ వ రరాజ. దహ్యామాన ప్లవ సజ్జాతవహ్నిజ్వాలా
కాన్త్యా తమో భూయిష్ఠా రాత్రిరపి తేజసా మధ్యాహ్న ఇవ రరాజ.
ఉపమాలజ్కారః.

— సగ్విణీ వృత్తలక్షణమ్ —

“రై శ్చతుర్భి ర్యుతా సగ్విణీ సమ్మతా”

ర - ర - ర - రాః గణాః, పాదే యతిః.

తా॥ సముద్రమందలి లోహనాక నీటిలో మాటి మాటికి మును
గుచు, దేలుచు, మాయలుచేయు నీటికాకివలె, గదలుచుండెను. గట్టు
మీదఁ గాలుచున్న పడవల మంటలు రాత్రి చీకటిని రూపుమాపుటచే
నారాత్రి పట్టవగలువలె వెలుగు చుండెను.

— ఆ ర్యా గీ తిః —

27. ఆసన్న వింశ యోజన

విస్తీర్ణ నదీప్థ శత్రునౌ ద్విసహస్రమ్,

సద్విడ్జన సర్వస్వం బా

రత వీరకుమార ప్రతాప విధ్వస్తమ్.

వ్యా :- ఆసన్నేతి :- వింశతే రాసన్నాని ఆసన్నవింశాని, “సం
ఖ్యయాఽవ్యయానన్న దూరాధిక సంఖ్యాః సంఖ్యేయే” ఇతి బహు
వ్రీహిః, “బహువ్రీహా సంఖ్యేయే డజబహుగణాల్” ఇతి డచ్ సమా
సాంతః. “తి వింశతే” రితి తిశబ్దస్య లోపః. తతో యోజనశబ్దేన విశే
షణ సమాసః. ఏకోనవింశతి యోజనాని, ఏకాధిక వింశతి యోజనాని

వేత్త్యర్థః. తైః, విస్తీర్ణా విస్తృతా, యా, నదీ సరిత్. తస్యాం స్థితాః
శత్రూణాం నావః నౌకాః, తాసాం ద్విసహస్రం సహస్రద్వయం,
ద్విజ్ఞనాః శత్రవః, తేషాం సర్వస్వం సర్వసమ్పత్, తేన సహ, సద్విజ్ఞన
సర్వస్వం, శత్రూణాం సర్వస్వ మిత్త్యర్థః. భారత వీరకుమారయోః
తారక రాజకుమారయోః, ప్రతాపేన పతాకమేణ, విధ్వస్తం సమ్పూ
ర్ణతయా వినష్ట మాసీత్.

ఆనన్నవింశతియోజన పరిమితప్రదేశే నద్వ్యాం స్థితాః. ద్విస
హస్రసంఖ్యాకాః శత్రునౌకాః సర్వవదార్థేస్యాకం భారతవీరకుమార
ప్రతాపాగ్నినా భస్మసాదభూవన్. శత్రునౌకాబలం సర్వం విధ్వస్తం
బభూవ.

— ఆ ర్థ్యా గీ తి ల క్ష ణ మ్ —

ప్రథమపాదే ద్వాదశమాత్రాః, ద్వితీయపాదే వింశతి మాత్రాః
ఏవమా ర్థ్యాగీతిర్భవతి, పాదాన్తే యతిః.

తా! పందొమ్మిది లేక యిరువదియొక్క యోజనములలోనున్న
నది యందలి రెండు వేల నౌకలు నస్తుసామగ్రితో పాటు తారకరాజ
కుమారుల ప్రతాపాగ్నిలో దగ్ధమైనవి.

— అ ను వ్త్వ ప్ —

28. అభ్యమిత్ర్యో సాంయుగీనో ధీరో భరతవర్షజౌ,

సమూలఘాతం ప్రత్యర్థి సేనం ద్వీపస్థ మాహతామ్.

వ్యా :- అభ్యమిత్ర్యావితి :- అభ్యమిత్ర్యో శత్రూణా మభి
ముఖం గచ్ఛంతే, సాంయుగీనౌ యుద్ధవిశారదౌ, ధీరౌ ధైర్యయుక్తౌ,
భరతవర్షజౌ భారతభూమి సముత్పన్నౌ, తౌ విప్రరాజపుత్రౌ, ద్వీపస్థం
ద్వీపే వర్తమానం, ప్రత్యర్థి సేనం శత్రు సైన్యం, “విభాషా సేనే త్యాదినా

సేనా స్తస్య సపుంసకత్వమ్. సమూలం హ త్యా సమూలఘాతం, సాకల్య
మిత్యర్థః, ఆహ తాం నాశయా మానతుః.

ధీరా యుద్ధనిపుణౌ శత్రూణా మభిముఖం గన్తుం సమర్థౌ తౌ
ద్విజరాజకుమారౌ, ద్వీపే వ ర్తమానం సర్వం శత్రుస్సైన్యం నిశ్శేషం
నాశయాం చక్రతుః.

తా। ఆ తారక రాజకుమారు లిరువురును నిర్భయముగ శత్రు
వుల నెదుర్కొను శక్తిగలవారు, యుద్ధమందు మంచి నేర్పులు, ధైర్య
వంతులు, అట్టి వారిరువురును, ఆ ద్వీపమందున్న శత్రుస్సైన్యము నం
తను నిశ్శేషముగ నిర్మూలము గావించిరి.

— శార్దుల విక్రీడితమ్ —

29. ఉల్కాప దృఢతప్త సీసగుళికాశ్రేణీ

ముహుః పాతితా

దోషాభూత మహ శ్శతఘ్నో తి సర

ధూమాన్ధ కారాన్వితమ్,

భేరీ భాజ్జృత భర్తనైః ప్రతిభట

ప్రాణార్థ మూర్ఛస్వలః

కలోఽ చూచుర దారురావ రుధిరం

పీత్యా శివాసంహతిః.

వ్యాః- ఉల్కేతి :- బహుతప్తాః అధిక తాపయుతాః యాః సీస
గుళికాః, తాసాం శ్రేణీ వజ్రైః, ఉల్కాపత్ నిర్గతజ్వాలేవ.
'ఉల్కాస్యాన్నిర్గతజ్వాలా' ఇత్యమరః. జ్వాలావిరహితాగ్నిరితే త్వర్థః,
ముహుః పునః పునః, పాతితా విస్మయః. అహః దినం, శతఘ్నభ్యః
అతिसరన్ నిస్పృష్టః యః ధూమః, స ఏవ అన్ధకారః తమః తేన అన్వితం
ముక్తం సత్, శతఘ్న ధూమాచ్ఛా నితం స దిత్యర్థః దోషాభూతం

రాత్రి రివాసీత్ “అవ్యయస్య చ్ఛావత్వం నేతి వాచ్యమ్,” ఇతి నిషేధాత్ ఈత్వం న. ఊర్జస్వలః బలవాన్, కాలస్సమయః, భేరిణాం దున్దుభ్యాది వాద్య విశేషాణాం, భాజ్జుత భర్తృనైః భీషణభాంకారధ్వనిభిః, ప్రతిభటానాం శత్రుాణాం ప్రాణార్థం ప్రాణవనం అచూచురత్ అచోరయత్ అపజహరేత్వర్థః, శివానః హతిః శ్రోష్ట్రీసమూహః, రుధిరం శోణితం పీత్వా నిపీయ, ఆరుగావ సమంతా ద్రాతిస్మ.

తప్తాయః పిణ్ణనిభా స్తీసగోళకాః బహవో విస్ఫుష్టాః అగ్నిగోలా ఇవాపతన్. శతఘ్నై సజ్జాతేన ధూమాన్ధకారేణ దినమపి రాత్రివ అన్ధకారబన్ధుర మాసీత్. అతిభీషణైశ్చేరీ దున్దుభి నినాదై రేవ మహాకాలః శత్రుాణాం ప్రాణధనస్య పాహరత్ శివాసమూహః రుధిరం పీత్వా అధికం దీర్ఘారావా నకరోత్.

— శార్దుల విక్రీడితాపుత్ర లక్షణ ముక్తమ్ —

తా! కాల్చిన యుక్కు గుండ్రవలెనున్న నీరపు గుళికలు నివ్వ కణములవలె మాటి మాటికి విసరఁబడెను. బండి ఫిరంగులనుండి వచ్చు పొగ చీకటివలె గవ్వటచే బపలు రాత్రి యయ్యెను. భీషణ భేరి భాంకారధ్వనిచే కాలము శత్రువుల ప్రాణధనము నపహరించెను. (ఆడ) నక్కలు రక్తమును గడుపారఁద్రావి యరచుచుండెను.

— అనుష్టుప్ —

30. ఆతులాహంపూర్వికా విభీషణా హమహమికా.

అహోపురుషికా సాఽసీ దహారాత్రాహ వక్రియా.

వ్యా :- అతులేతి :- సా హసిద్ధా, అహశ్చ రాత్రిశ్చ అహో రాత్రః, తస్మిన్, అహవక్రియా యుద్ధవ్యాపారః, అహంపూర్వ మహంపూర్వ మిత్యాదికా క్రియా యస్యాం సా, “అహం పూర్వ మహం పూర్వమిత్యహం పూర్వికా క్రియా” ఇత్యమరః. విభీ

షణ్ణా అతిథయజ్కురా, అహమహమికా, అహం సమర్థః అహం సమ
ర్థః ఇతి వచనం యస్యాం సా, “అహమహమికాతు సాస్యా త్పరస్పరం
యో ధవత్యహాహ్లాదః.” ఇత్యమరః, ఆహూపురుషికా, ఆహో!
పురుషోఽహం ఇతి దర్పయుక్తస్య పురుషస్య భావః యస్యాం సా, చ,
“ఆహూపురుషికా దర్పాద్యా స్యాత్సమ్భావనాఽత్మనీ” త్యమరః.
ఆసీత్ బభూవ.

తత్ర ఆహూరాత్రే యుద్ధమభవత్, తస్మిన్ముద్ధే కేచన భటాః,
అహం పూర్వం యుద్ధం కరిష్యామి అహమేవ పూర్వం కరిష్యామి త్య
వదన్. అన్యే కేచన ఆహం సమర్థో యోద్ధు మహమేవ సమర్థ ఇత్య
హంకారాదవోచన్, అపరే కేచన ఆహో! అహమేవ పురుషః నాన్య
ఇతి దర్పా దబ్బువన్. ఏవం విధా అతులా అతిభీషణాచ యుద్ధప్రవృత్తి
రాసీత్.

తా! అచ్చట రేయింబవళ్ళు యుద్ధము జరిగెను. అందు నేను
ముందేగెదను నేను ముందేగెదననువారు కొందఱు, నేనే ముగ్ధుడను
నేనే సమర్థుడను అని యహంకారముతోఁ బలుకువారు మఱికొందఱు.
నేనే పురుషుడను నేనే పురుషుడనని దర్పముతోఁ బలుకువారు ఇంకొక
కొందఱునై వీరభటులుఁడిరి. ఆ యుద్ధమతి భయంకరమై సాటిలేనిదై
యుండెను.

— శ మ్భు న ట న మ్ —

31. మహారణభువి త్రుటిత పాదయుగలై
ర్దులిత బాహుభి రపాస్తనయనై
రరోద్యురిణనై రసకృదస్త్ర పతితం
గజహయం సమతకార్త నినదమ్.
రథాయుధమణీ ఖచితభూషణపటై
ర్య్వపణయ త్సమరభూమి రభిలా

ప్రబీ భిషత జన్మపటలం పలరతం

బహు భయజ్కర కబన్ధనటనమ్

వ్యా :- మహారణేతి :- మహతీ విశాలా, రణభూః యుద్ధ
భూమిః, తస్యాం, తుటితం చిన్నం పాదయుగలం పాదద్వయం యేషాం
తైః, లులితౌ లులితౌ బాహూభుజౌ యేషాం తైః, అరిజనైః శత్రు
భిః, అనకృత్ వారం వారం, ఆగోది ఆకర్షితుమ్. అస్త్ర పతితం ఆయు
ధాహతం, గజాశ్చ హయాశ్చ గజహయం, సేనాజ్ఞత్వా దేకవద్భావః.
మాతజ్ఞాశ్చ సమూహ ఇత్యర్థః. ఆర్త నివదం, ఆర్తనాదం, అనకృత్
పునః పునః, సమతత విస్తారయామాస, అఖిలా నర్వా, సమరభూమిః యుద్ధ
భూమిః, రథైః, స్యన్దనైః, ఆయుధైః శస్త్రైః, మణిఖచితభూషణైః, రత్న
ఖచితా భరణైః పృతశ్చ పస్త్రైశ్చ వ్యవణయత్ వ్యాప్తా బభూవ.
బహుభయ జ్కరం బహుభీతిదం, యత్ కబన్ధనటనం శిరోహీనశరీర
నృత్యం, పలరతం మాంసానక్తం, జన్మపటలం జమ్బుకాది మృగసమూ
హం అబీభిషత అబీషయత్.

తస్మిన్ స మరాజ్గణే యుద్ధభటాః చిన్న పాదాః అపగతనయనాః
విచ్ఛన్నభుజా స్సన్తః సుదన్తిస్మ. ఖడ్గాద్యాయుధైః కృత్తావయవాః
గజా హయాశ్చ ముహుర్ముహు రార్తనాదా న్ముఞ్చన్తః భూమా
శేరతేస్మ, సర్వమపి యుద్ధ తలం తత్తితై రాయుధైః, భ్రష్టైః రత్న
భరణైః, భగ్నైః రథైః, స్యన్దైః వస్త్రైశ్చ, సంవృతా బభూవ, అరీణాం
శిరోహీనదేహాః (కబన్ధాః) మాంసశోణిత లోలుపాన్ జమ్బుకాది
మృగాన్ తానయన్తిస్మ.

— శమ్భునటన వృత్తలక్షణమ్ —

“జననభా జజనభా లగౌ శమ్భునటనమ్”

జ-న-న-భ - జ-జ-న - భ - ల - గాః గణాః, షట్సు, అష్టసు, షట్సు,
షట్సుచ యతిః.

తా! ఆ యుద్ధరంగమునఁ బాదములు తెగి, కన్నులూడి, చేతులు పోయిన వీరభటులు దుఃఖించుచుండిరి. ఆయుధ ఘాతములచే నేలపైఁ గూలిన యేనుఁగులు గుఱ్ఱములను మాటిమాటికి నార్తనాదములను విడుచుచున్నవి. ఆ రణరంగమంతయును, విరిగిన రథములతోఁ, బడిన యాయుధములతోఁ జెదరిన రత్నాభరణములతో. జారిన బట్టలతోఁ, గప్పబడి యుండెను. మొండెములు గంతులువేయుచు, మాంసమును దినుచున్న క్రూరజంతువులను భయపెట్టుచుండెను.

— కౌ॥ ఇచ్చ పదా —

32. వ్యాకులయుద్ధే పరస్పర మేవ

భీకర రిపవ ఉషసి మాహూ రతుదన్

ద్రాగ్వతశేషా మహాభయకమ్పితా

శ్శరణ మయు రధికరణ జయినామ్.

బాహుగణాపిష్కం చరణోత్కరోరు

కమతపరికర మనిత శిరో

రుట్పయశైవాల నశ్చాయ మద్భుతం

రుధిరజల మభవ దమిత సరః.

వ్యా :- వ్యాకులేతి :- వ్యాకులం విహస్తం చ తత్ యుద్ధం ఆయోధనం తస్మిన్, కింక ర్తవ్యతాశూన్యే సమరే ఇత్యర్థః. 'విహస్త వ్యాకులా సమా' విత్యమరః. భీకర రిపవః భయజ్కర శత్రవః, ఉషసి పృథాత సమయే, ముహూః పునః పునః, పరస్పరమేవ అన్యోన్యమేవ, అతుదన్ అపీడయన్. హతశేషాః హతావశిష్టా భటాః, మహతా భయేన అధిక భీత్యా, కమ్పితాః చలితాః, ద్రాగ్ శీఘ్రమేవ, అధికరణ జయినాం రణే అధికం జయ మాప్నువతాం వీరాణాం, శరణం, అయుః పాపైః బాహుగణాః భుజవజ్జయ ఏవ అహివ్రజాః సర్పగణాః యస్మిన్ తత్, చరణోత్కరాః పాదసమూహ ఏవ ఉరుకమతాః

బృహత్కచ్ఛపాః తేషాం పరికరః యస్మిన్ తత్, అసితాః నీలాః, శిరో
రుహః కేశపాశానాం. చయూః సమూహః ఏవ శైవాల సశ్చయాః
జలనీ లీచయాః, యస్మిన్ తత్, రుధిరం శోణితమేవ, జలం యస్మిన్
తత్, సత్, అమితపరః అపారతటాః, అద్భుతం అశ్చర్యకరం యథా
తథా, అభవత్ ఆసీత్, యావకాలజ్ఞానః

ప్రభాతసమయే ఆగతే సతి, తస్మిన్నయోధనే. అతిభయజ్ఞురా
రిపవః, ముహూర్ముహూ రన్యోన్యమేవ నిజఘ్నః. హతశేషా భటాః
భయకమ్పితాః విజయినాం వీరాణాం శరణ మవాపుః. తస్మిన్రణరంగే,
అమితైర్భుజాభుజ్జఘ్నైః, అపారైః పాదకచ్ఛపైః, అతినీలైః కేశశైవా
లైః, అతిరక్తైః శోణితజలైశ్చ పరిపూర్ణ మాశ్చర్యకర మపారం సరో
వర మావిర్భూవ.

— క్రొళ్ళ పదావృత్త లక్షణమ్ —

“క్రొళ్ళపదా భృష్టా నననాన్తా ఇమశరవసుముని విరతి రిహ
భవేత్.

భ-మ-స-మ-న-న-న-న-గాః గణాః. విరతి ర్నదృశ్యతే
వళ్ళసు పంచసు అష్టసు సప్తసు యతిః.

తా॥ ప్రభాతమగు సరికాయుద్ధమున నేమిచేయుట కుందోచక.
యా శత్రువులు వారిలోవారే యొకరి నొకరు పొడుచుకొనిరి. చావగా
మిగిలినవారు భయకంపితులై జయించినవారి శరణుజొచ్చిరి. ఆయుద్ధ
రంగమంతయు నొక పెద్ద డెలుపుగా మారెను. అందు రక్తమే జలము.
తెగిన చేతులే పాములు, తెగిన పాదములే తాబేళ్ళు, నల్లని జుట్టే
నాచుతీగలుగ నుండెను. ఆ సరోవరము చూచుటకు మిక్కిలి యాశ్చర్య
జనకముగ నుండెను.

— తస్మి —

33. కృతపదోఽపి ప్రతిభట మవధి

ద్యోధవరః సపది జహజహితి

కుద్ధ మనంసీ ద్విజయున మనుహ్

త్కశ్చ దనూనయుది నమనమేతి,

శతు మహర్షీ ద్దుతగతి చతురః

ప్రాప్తజయో యుతి హర హరేతి

ప్ర మనావీ ద్విజయుగ మతులం

సైనికపక్షి రథ నుహ నుహితి,

వ్యా :- కృతపద ఇతి :- కశ్చిత్ యోధవరః యుద్ధభటః, కృతపదోఽపి నికృత పాదయుగలోఽపి సపది సద్యః, జహి జహి ఇతి వదన్, ప్రతిభటం శత్రుం, అవధీత్ జఘాన. “క్రియాసమభిహారే ద్వేవాచ్యే” ఇత్యనేన ద్విరుక్తిః కశ్చిత్ అనుహ్నాత్ రిపుః. అనూన యుది అధికయుద్ధే, కుద్ధం కుపితం, విజయినం ప్రాప్తవిజయం, నమ నమ ఇతి వదన్, అనంగీత్ ననామ. దుతగతౌ శీఘ్రగమనే, చతురః నిపుణః, ప్రాప్తజయః విజయీ. కశ్చన, ఘటితి శీఘ్రం, హర హర ఇతి వదన్, శత్రుం ద్విషం, అహర్షీత్ జహార. అథ అనంతరం, సైనిక పక్షిః సేనానివహః, అతులం అసదృశం, ద్విజయుగం బ్రహ్మక్షత్రి కుమారద్యయం, నుహి నుహి ఇతి వదన్, క్షిప్రం శీఘ్రం, అనావీత్ నునావ.

నికృత పాదోఽపి కశ్చిద్ద్యోధా శత్రుం జహిజహితి వదన్ జఘాన. అవరః కశ్చిత్ కుపితం విజయినం సాద్య నమనమేతి వదన్ననామ, అన్యః కశ్చన విజయీ దుతగమన స్సన్ గత్వా హర హర ఇతి వదన్ జహార. సర్వోఽపి సైనికవర్గః కుమారద్యయ ముపేత్య నుహి నుహితి వదన్ స్తుతిమకార్షీత్.

— తన్వీవృత్త లక్షణమ్ —

“భూతము నీనై ర్యతి రిహ భతనాః స్థా భనయాశ్చ యది భవతి తన్వీ”

భ-త-న-న-భ-భ-న యాః గణాః. పఞ్చను సప్తను ద్వాదశ నుచ యతిః.

తా॥ యుద్ధవీరుడొకడు, తన పాదములు తెగిపడినను, శత్రువును జేరి, చంపుము చంపుము అని పలుకుచుచంపెను. మఱియొక శత్రువీరుడు కుపితుడై జయమునుగాంచియున్న వీరునిజూచి మ్రొక్కుము మ్రొక్కుము అనుచు మ్రొక్కెను.

ఇంకొక వీరుడు జయమునుగాంచి, త్వరిత గమనమున శత్రువును జేరి, లాగుము లాగుము అనుచు లాగెను. సైనికసమూహమంతయును, ఈ విప్రరాజకుమారద్వయమును జూచి, పొగడుము పొగడుమని పలుకుచు బొగడెను.

— శి ఖ ర ణీ —

24. క్వచి త్కేశికేషి వ్యధిత చితురో భిక్షుక ఇవ
క్వచి న్ముష్టి ముష్టివ హతదశనోఽవిత్తదశమీ
క్వచి ద్వాహబాహి ప్రశమితబలో వాతకి సమః
క్వచి ద్దణ్డావణ్ణి ద్విదస్సగమితో రోచన ఇవ.

వ్యా :- క్వచిదితి :- క్వచిత్ కుత్ర చిత్ప్రదేశే వ్యధితః వ్యథా పీడితః చితురః కేశభారః యస్య సః ద్విత్ శత్రుః, భిక్షుక ఇవ, కేశా కేశి కేశయుద్ధం, అకరోదిత్య ధ్యాహారః, కేశేషు కేశేషు గృహీత్వా ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం కేశాకేశి. క్వచిత్ కుత్రచిత్ స్థలే, హతదశనః అవగత దస్తః, ద్విత్ రిపుః, అవిత్తదశమీ ఇవ ధనహీనః అతివృద్ధ

ఇవ, ముష్టిముష్టి ముష్టియుద్ధం అకరోత్, ముష్టిభిశ్చ ముష్టిభిశ్చ
 ప్రహృత్య ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం ముష్టిముష్టి, క్వచిత్ కుత్రచిద్భాగే,
 ప్రశమితబలః క్షీణనత్వః, ద్విత్ రిపుః, వాతకిసమః వాతరోగీవ, "వాత
 రోగీతు వాతకి" రిత్యమరః. బాహుబాహి బాహుయుద్ధం అకరోత్,
 బాహుభిశ్చ బాహుభిశ్చ ప్రహృత్య ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం బాహు
 బాహి, క్వచిత్ కుత్రచిత్ దేశే, అస్మగమితః రుధిరాక్తః, ద్విత్ శత్రుః,
 రోచన ఇవ కూటశాల్మలీ వృక్ష ఇవ, "రోచనః కూటశాల్మలీ" త్యమ
 రః, దణ్డాదణ్డే దణ్డయుద్ధం, అకరోత్, దణ్డైశ్చ, దణ్డైశ్చ ప్రహృత్య
 ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం దణ్డాదణ్డే, ఉపమాలజ్ఞాః.

కేశభార పీడతాః కేశచన రిపవః కుత్రచిత్ భిక్షుకా ఇవ కేశ
 యుద్ధమకుర్వన్, క్వచిదపగత దంతాశ్చత్రీవః అతివృద్ధా ఇవ ముష్టియుద్ధం
 చక్రః, క్వచిద్బలహీనాః రిపవః వాతరోగీణ ఇవ బాహుయుద్ధ మకుర్వత.
 క్వచిత్ రక్తసిక్త దేహః అరయః శాల్మలీవృక్షా ఇవ దణ్డయుద్ధమకర్షుః,
 శిఖరణీ వృత్తలక్షణంతాక్తమేవ.

తా। ఒకచోట, ముష్టివారు జట్టువట్టుకొని పోరాడుచున్నట్లు
 కొందఱు శత్రువులు కేశయుద్ధమును గావించుచుండిరి. వేరొకచోట
 దంతములూడిన మఱికొందఱు కదలలేని ముసలివారువలె ముష్టియుద్ధ
 మును జేయుచుండిరి. ఇంకొకచోట బలహీనులైన శత్రువులు వాత
 రోగులవలె బాహుయుద్ధమును జేయుచుండిరి. మఱియొకచోట మఱి
 కొందఱు రక్తసిక్త శరీరులై బూరుగు చెట్లవలె కట్టలతో, గొట్టుకొను
 చుండిరి.

— మ త్రా క్రి డా —

35. వేగోద్యమో నో భేద్యం

సమచలయదసమ శరపటం

యన్త్రం భూమ్యాం నిక్షిప్తం ప్రాస్ఫుట
 దమిత భటవర హృదయ భయదమ్,
 అశ్వీయం పాదాతం శత్రుం స్మ తమయతి
 త మతులిత మదగజతా
 మేఘద్వారా ద్యౌధశ్రేణ్ణాక్షి వదనకృ
 దభిలగతి శుచిగుళికాః.

వ్యా :- వేగోద్యదితి :- అభేద్యం భేత్తు మశక్యం, వేగేన
 ఉద్యన్ భూమిః యస్మా తత్ వేగోద్యద్భూమిం, తత్ అసః శకటం
 భూమిశకట మిత్యర్థః. “క్షీ బేన శ్చకటోఽస్త్రియా” మిత్యమరః. అస
 మా, అతులా, శితా, తీక్ష్ణాః, యే శరాః నారాచాః, తేషాం నికరం
 సమూహం సమచలయత్ విససర్జ. భూమ్యాం ధరణ్యాం, నిక్షిప్తం
 నిహితం, యన్త్రం యన్త్రవిశేషః, అమితాః అసంతాః, యే భటవరాః
 యోద్ధారః, తేషాం హృదయభయదం మనోభయ దాయకం సత్,
 ప్రాస్ఫుటత్ స్ఫుటిత మఘాత్, అతులితా అసదృశా, మదగజతా
 మత్త మాతజ్ఞాసజ్ఞః, గజానాం సమూహో గజతే త్యర్థః అశ్వీయం అశ్వ
 సహితం, పాదాతం పదాతియుక్తం, తం శత్రుం రిపుం, తమయతిస్మ
 మమర్ద. యోధ శ్రేణీ, యుద్ధభటనివహాః, ‘మేఘద్వారాత్ ఆకాశాత్,
 ‘మేఘద్వారం మహాబిల’ మిత్యమరః. అసక్పత్ అనేకవారం, అభిల
 గతయః సర్వత్ర సంచారిణ్యాః యాః శుచిగుళికాః శ్వేతాగ్ని గోలకాః,
 తాః అక్షిపత్ చిక్షేప.

అభేద్యం భూమిశకట మనంతా స్త్రీవృ బాణానస్పృజత్. భూమి
 వ్యం యన్త్రం స్ఫుటిత్వా వీరభట హృదయానాం భయముత్పాద
 యామాన, మదగజ సమూహాః హయపదాతిసహితం రిపుం మమర్ద.
 యోధవతాః ఆకాశా దనేకా నగ్నిగోలాన్ అసక్ప దక్షిపన్.

— మత్తా క్రీడావృత్త లక్షణమ్ —

“మత్తాక్రీడా మాత్మానా నల్లిగితి భవతి వసుశర దశయతియుతా”
 మ-మ-త-న-న-న-న-ల గాః గణాః, అష్టసు పంచసు దశసు యతిః.

తా! అతిశయము నభేద్యమునగు ధూమశకటము పొగను
జిమ్ముచు దీప్తమైన కాణవర్షమును గురిపించుచుండెను. భూమిలోఁ
బాతాయించిన యంత్రము బృద్ధతై శత్రుభట హృదయములకు భయ
మును గలిగించెను. మత్తమాతంగ యూధము విజృంభించి గుఱ్ఱము
లతోఁ గాల్చులముతో నిండివ శత్రువును గ్రుమ్మెను. యుద్ధవీరు లాక
సమునుండి మాటిమాటికి తెల్లని యగ్నిగుళికలను విసరిరి.

— మ త్తే థ మ్ —

36. పాదాత కౌన్తిక భటక తృహ స్తిపక

సాహస్ర చర్మ రథికా

శ్వరోహ కావచిక శక్తిక హైతిక

ధనుష్మన్మయాఽ రివృతనా.

వీరోత్తమ ద్విజవరేణ్య పృతాపశిఖి

నష్టా పతజ్జతతివ

ద్దుర్బుచ్చమూపతి రజయ్యోఽ వి

భారతభుజాశౌర్య పజ్జర నిబద్ధః

వ్యా :- పాదాతేతి :- పదాభ్యా మతతి గచ్ఛతీతి పదాతిః,
తేషాం సమూహః పాదాతం, పత్తిసంహతి రిత్వర్థః. “పాదాతం పత్తి
సంహతి” రిత్వమరః. కున్తం ప్రహరణం అయుధం అస్యేతి కాన్తికః
ప్రాసిక ఇత్వర్థః “సమా ప్రాసికాన్తికా” విత్వమరః. తే కాన్తికాః,
భటాః యోద్ధారః, క్షత్తారః సారథయః, హస్తిః పాస్తీతి హస్తిపకాః,
హస్తిపకా ఏవ హాస్తిపకాః, స్వార్థే ఆణ్. నిత్వా ద్వృద్ధిః. హస్త్యా
రోహ ఇత్వర్థః “ఆధోరణా హస్తిపకా హస్త్యారోహ నివాహిని” ఇత్వ
మరః. సాహస్యాః సహస్రిణాః, సహస్రిభట సమబలయుతా ఇత్వర్థః.
“బలినో యే సహస్రేణ సాహస్యాస్తే సహస్రిణాః” ఇత్వమరః. చర్మణః
ఫలక పాణయః, భేటక భారిణ ఇత్వర్థః. “చర్మఫలక పాణిస్యా” దిత్వమరః.

రథికాః రథినః, అశ్వారోహః, సాదినః, కావచికాః పర్మధారిణః, శాక్తి
 కాః శక్తిహేతికాః, శక్త్యాయుధా ఇత్యర్థః, “శాక్తిక శక్తిహేతిక”
 ఇత్యమరః. హైతికాః నైస్త్రింశికాః, ఖడ్గపాణయ ఇత్యర్థః. ధనుష్మ
 త్తః ధానుష్కాః, స్వరూపం యస్యాః సా పాదాతి — ధనుష్మన్మయా,
 ప్రాచుర్యాధేమయత్. అరివృతనా శత్రుసేనా, పతజ్జ తతివత్ శలభ
 సమూహ ఇవ, వీరోత్తమా వీరశ్రేష్ఠా యా ద్విజవరేశ్వర్యా బ్రాహ్మణ
 క్షత్రియ శ్రేష్ఠా, తయోః ప్రతాప ఏవశిఖీ అగ్నిః, తస్మిన్, ప్రతా
 పాగ్నా, నష్టా దగ్ధా బభూవ. అజయ్యౌపి జేతు మశక్యౌపి, క్షయ్య
 జయ్యా శక్త్యాధే ఇతి పాణినిః. దుర్వృదాం రిపూణాం, చమూషతిః
 సేనానాయకః, భారతయోః భారతవీరయోః తారక రాజకుమారయోః
 భుజశౌర్వం భుజబలం, తదేవ పజ్జరం బద్ధనం, తత్ గతః ప్రాప్తః.
 బద్ధోఽ భూదిత్యర్థః.

సకలవిధ సైనికై స్సముపేతా శత్రుసేనా సర్వాపి భారతవీర
 ప్రతాపాగ్నా పతితా శలభసమితి రివ దగ్ధాబభూవ. బలవానపి శత్రు
 సేనాపతిః ద్విజరాజకుమారాభ్యాం నిగృహీతః బద్ధోబభూవ.

— మత్తేభ వృత్త లక్షణమ్ —

“తభా జజౌ సరా నగౌ మత్తేభ విక్రీడితమ్,

“త-భ-జ-జ-స-ర-న-గః గణాః, పృసిద్ధమత్తేభ విక్రీడిత
 లక్షణస్య లక్షణమేతత్.

తా॥ కాల్బలము, ఈశులవారు, వీరభటులు, సారథులు, సాదులు
 బలవంతులు, [వస్తాదులు] డాలుపట్టినవారు, రథికులు, అశ్వారోహకులు,
 కవచధారులు, శక్తిధారులు, ఖడ్గధారులు, ధనుర్ధరులు మున్నగు వీర
 పరులతో నిండిన యా శత్రుసైన్య మంతయును, మిడతల దండువలె,
 ద్విజకుమారుల ప్రతాపాగ్నిలోఁబడి దగ్ధమయ్యెను. బలవంతుఁడైనను,
 శత్రుసేనాధిపతియు వీరికిఁ జిక్కి బంధితుడయ్యెను.

— సు ము ఖీ —

37. యువరాజ మధేక్షితుం క్షత

వ్యధితం విజయ ప్రమోదితమ్,

శిబిరే భ్రమతాం సుహృద్వరౌ

కృతినౌ మహిదేవ భూభుజౌ.

వ్యా :- యువరాజమితి :- అథ యుద్ధసమాప్త్యనంతరం, కృతినౌ నిపుణౌ, సుహృద్వరౌ మిత్రశ్రేష్ఠౌ, తౌ మహిదేవ భూభుజౌ భూసుర భూపతికుమారౌ, క్షతవ్యధితం క్షతపీఠం, విజయప్రమోదితం విజయ సంతృప్తం, యువరాజం సార్వభౌమ సోదరం, ఈక్షితుం ద్రష్టుం, శిబిరే పటకుటీరే, అభ్రమతాం బభ్రమతుః.

విజయానంతరం తౌ తారకరాజకుమారౌ శస్త్రప్రీడితమపి విజయ లాభేన సంతృప్తచిత్తం తం సార్వభౌమ సోదరం వీక్షితుం పటకుటీరే పర్యభ్రమతామ్.

— సుముఖీ వృత్త లక్షణమ్ —

“స సజా భభరా లగౌ సుముఖీ.”

స-స-జ-భ-భ-ర-ల-గాః గణాః దశసు దశసు యతిః పూర్వార్థస్య లక్షణమేతత్ ఉత్తరార్థమేవ మేవోన్నయమ్.

తా॥ గాయములతో బాధపడుచున్నను, విజయము తమకులభించినదని యానందించుచున్న యా సార్వభౌమ సోదరుని జూచుటకై యా కుమారవరు లిరువురును శిబిరములో నటు నిటు దిరుగుచుండిరి.

— ముత్త మయూరమ్ —

38. శయ్యాధీనం నీరవిపాసుం క్షతబాహుం

తా వాత్మానౌ లోకితు మిచ్ఛం రవిధీరమ్,

రక్తసావాద్యక్తు మశక్తం బహు దృష్ట్యా
దుఃఖాతీతా వప్యణుమాత్రం రుదితస్మి.

వ్యా :- శయ్యాధీనమితి :- శయ్యా యా మధీనం పర్యజ్ఞా-
శ్రితం, నీగపిపాసుం జలం పాతు మిచ్ఛం, క్షతౌ బాహూభుజౌ యస్య
తం, ఆత్మానా తౌ ఆత్మరూపిణౌ అథవా ఆత్మనీనా తౌ కుమారవరా,
స్వా, లోకితుం వీక్షితుం, ఇచ్ఛం కాంక్షంతం, రణధీరం యుద్ధే అపలా-
యినం, బహు అధికం యథా తథా, రక్తస్యావాత్ రుధిగావగమాత్,
వక్త్రం భాషితుం, అశక్తం అనువర్ధం, తం యువరాజం దృష్ట్యా ఆలోక్య,
దుఃఖం అతీతా వపి దుఃఖరహితావపి, తౌ కుమారా, అణుమాత్రం
ఈషన్మాత్రం. రుదితః స్మ ఆరుదతామ్.

కేవలం శయ్యామేవాశ్రిత్య తిష్ఠంతం విక్షతభుజం నిస్సృత
రుధిరతయా వక్త్ర మప్యశక్తం జలపానాదీలాపిణం స్వాద్రష్ట మిచ్ఛం
తం రాజసోదరం వీక్ష్య దుఃఖాతీతా వపి తౌ కుమారా క్షణమాత్రం
కించదరో దిష్టామ్.

— మత్త మయూర వృత్త లక్షణమ్ —

వేదై రన్ధ్రే మ్తా యసగా మత్తమయూరమ్,

మ-త-య-స-గాః గణాః చతుర్షు నవను యతిః.

తా। ఆ సార్వభౌముని సోదరుడు శయ్యమీద నే పడియుండెను.
చేతులు కదులకుండెను. శరీరమందున్న రక్తమెక్కువగా బోవుటచే
మాటలాడుటకుఁ గూడ శక్తి చాలకుండెను. నీరు త్రాగవలెనని యను
కొనుచుండెను. ఈ కుమారవరులను జూడఁ దలంచుచుండెను. అట్టి
యువరాజును జూడగనే దుఃఖమెఱుంగని వార్త నను వీరిరువురును
కొంచెము దుఃఖించిరి.

— ఉపస్థితమ్ —

39. ద్విజాతిమణి ముర్వీభృద్వతంసా
జగాద కరుణార్ద్రస్వాంత ఇహమ్,
దయామయ మహాత్మన్ భూమిదేవ
త్వమర్హసి చికిత్సాం కర్తు మస్య.

వ్యా :- ద్విజాతిరితి :- ఉర్వీభృతాం రాజ్ఞాం వతంసః శిరో
మాషణం, రాజకుమారః, కరుణార్ద్రస్వాంతః దయాద్రీకృత చిత్తస్సన్,
ద్విజాతిమణిం విప్రరత్నం తారకం, దయామయ కరుణాయాన! మహా
త్మన్ మహానుభావ! భూమిదేవ భూసుర! త్వం ధనాన్, అస్యయువ
తాజస్య, చికిత్సాం రోగప్రతిక్రియాం, కర్తు విధాతుం, అర్హసి సమ
ర్థోఽసి, ఇత్థం ఇతి. జగాద అవోచత్.

తదానీం రాజపుత్రః యువరాజం వీక్ష్య కరుణార్ద్ర హృదయ
స్సన్, స్వమిత్రం తారక ముద్దిశ్య, భో మహాత్మన్ భూసుర శేష్! అస్య
చికిత్సాం విధేహి ఇతి అవదత్.

— ఉపస్థిత వృత్త లక్షణమ్ —

“ఉపస్థిత మిదం జ్ఞే త్సే సగురుకం చేత్.”

జ-స-త-స-గాః గణాః పాదే యతిః.

తా|| ఆ యువరాజును గాంచినంతనే రాజకుమారుని మనస్సు
రిగెను. వెంటనే తారకునిజూచి, ఓదేవదేవ! భూసురాగ్రణీ! ఈతని
బాధలను నివారింప నీవే సమర్థుడవు. త్వరగా వీనికిఁ జికిత్సఁ గావింపు
మని కోరెను.

— మన్దా క్రియా —

40. అస్మత్స్వామి సహజసదృశస్సార్వభౌమానుజ్ఞోయం

క్రాంత శృప్తక్షత నిజభుజోఽప్యవయోన్సజ్జ మిచ్ఛుః.

సర్వజ్ఞ స్త్వం స్వవచన మవ ప్రాణయైనం మహాత్మన్
నస్యా దీదృగ్విజయ మహిమాఽ స్మాద్విదా సార్థకోఽద్య.

వ్యా :- అస్మదితి :- అస్మత్స్వామి అస్మాకం ప్రభుః సార్వ
భౌమః, సహజసద్భవః సోదర సమానః. ఆయుం ఏషః, సార్వభౌమాను
జః చక్రవర్తి సోదరః, శ్రాంతః క్షీణశత్రుః. శస్త్రక్షతనిజభుజోపి
ఆయుధచ్ఛిన్న బాహు రపి, అవయోః నా, సజ్గం సజ్గతిం, ఇచ్ఛుః
కాంక్షమాణః. త్వం భవాన్, సర్వజ్ఞః సర్వం జానాసి. స్వవచనం
స్వీయ ప్రతిజ్ఞావాక్యం, అవరక్ష, మహాత్మన్ మహానుభావ ! ఏనం
యువరాజం, ప్రాణయ జీవయ, అద్య ఇదానీం, ఈదృగ్విజయమహిమా
ఈదృశవిజయలాభః అస్మాద్విదా అముం వినా, సార్థకః సఫలః, నస్వాత్
నభవేత్.

హే మహాత్మన్ తారక ! సార్వభౌమః అస్మాకం సోదరతుల్యః
తస్యానుజః ఆయుమవ్యస్మాకం సోదర సమాన ఏవ. ఆయుధ చ్ఛిన్న
గాత్రోఽవ్యయం అస్మత్సజ్గతి మభిలషతి. భవాంస్తు సర్వజ్ఞః, భవ
తోదరం భవతే దాస్యామితి యా ప్రతిజ్ఞా సార్వభౌమ సన్నిధౌ
త్వయా కృతా తాం పరిపాలయ. అముం ప్రాణయ, నోచే దిదానీ
మస్మత్సమ్పాదితోఽయం విజయః అముం వినానిరర్థక ఏవ భవేత్.

— మప్దాకాన్తా వృత్తలక్షణ స్తాక్షమేవ —

తా॥ ఓయీ ! తారకమహాశయా ! సార్వభౌముఁడు మనకు
సోదరునివంటివాఁడు. ఈతఁడు గూడ మనకట్టి వాఁడేగదా ! యుద్ధ
మున క్షతగతుడై యుండియు నీ యువరాజు మన సహవాసము
నర్థించెను. నీ వన్నియు నెఱింగినవాఁడవు. నీసోదరుని నీ కప్పగించెదనని
సార్వభౌమునికడఁ బ్రతిన గాఁగించితివి. నీ మాటను నిలుపుకొనుము.
వీనిని బ్రతికింపుము. వీఁడు లేకుండ మన మేగినచో నీ విజయలాభ మం
తయు నిష్ఫలమే యగునునుమా ! అని పలికెను.

— మా క్రిక మా లా —

41 శస్త్రచికిత్సాం యుటితి స కుర్వన్
జౌషధ మస్మై తదుపరి యచ్ఛన్
వార్త మకార్షీదము మతివేలం
తత్క్షణకాలేఽద్భుత మహిమాధ్యః.

వ్యా :- శస్త్రీతి :- అద్భుతేన మహిమా సామర్థ్యేన ఆధ్యః
పూర్ణః, సః తారకః, తత్క్షణకాలే సద్యవవ, యుటితి శీఘ్రం, శస్త్ర
చికిత్సాం శస్త్రవైద్యం, కుర్వన్ ఆచరన్, తదుపరి తదనంతరం, అస్మై
యువరాజాయ, జౌషధం యచ్ఛన్ దదత్, అతివేలం అత్యంతం, అముం
రాజసోదరం, వార్తం అరోగం అకార్షీత్ చకార. “వార్తం ఫల్గున
రోగేచ” ఇత్యమరః.

— మా క్రిక మాలావృత్త లక్షణమ్ —

మా క్రికమాలా యది భతనాదౌ.

భ-త-న-గ-గాః గణాః. పఞ్చసు సప్తసు యతిః.

తా|| రాజకుమారుని మాటలను వినిన వెంటనేయతి మహిమో
పేతుడైన యా తారకుడు, వేగముగా శస్త్రచికిత్సను గావించి,
మందుతాగించి, యా యువరాజుని రోగవినిర్ముక్తుని గావించెను.

— లక్ష్మీః —

42. తిలకయకృత్త్విహ కశేర్వాన్త్ర రుధిరపలల హృదయమన్యా
ధమనిక పాలం క్షితిదేవః ప్రకృతి మగమయత పరిశోధ్య.
స పిపది మూర్ఖుల మభీక్షం నరపతి సహజముదమిమీలత్
ప్రధికన్పపాలోఽన్నబుభుక్షుః సరథస మమనద మృతపథ్యమ్
వ్యా :- తిలకేతి :- తిలకం క్లోమ, కుక్షాస్థితః శోణః మాంస
విశేష ఇత్యర్థః. “తిలకం క్లోమ” ఇత్యమరః. యకృత్ కాలఖడ్గా,

కుక్షా దక్షిణభాగే స్థితః కృష్ణవర్ణో మాంస విశేషః ఇత్యర్థః. 'కాల
ఖిద్దాయకృతీతు సమే ఉభే" ఇత్యమరః. ప్లిహః గుల్మః హృదయే
వామ భాగే స్థితః పీతో మాంస విశేష ఇత్యర్థః. "గుల్మస్తు
ప్లిహః పుంసీ"త్యమరః. కశేరుః పృష్ఠాస్థి. "పృష్ఠాస్థీతు కశే
రుకా" ఇత్యమరః. ఆస్త్రం పురీతత్, భుక్తస్య ఆహారస్య విభజనకర్తా
నాడీ విశేష ఇత్యర్థః. "ఆస్త్రం పురీత" దిత్యమరః. రుధిరం శోణితం,
పలలం ఆమిషం, హృదయం హృత్, పద్మాకారో మాంసవిశేష ఇత్య
ర్థః. "హృదయం హృది"త్యమరః. మన్యా పశ్చాద్గ్రీవాసిరా, గ్రీవా
యాః పశ్చాద్భాగే స్థితా సిరా ఇత్యర్థః. "పశ్చాద్గ్రీవాసిరా మన్యా"
ఇత్యమరః. ధమనిః నాడీ బృహన్నాడీ విశేష ఇత్యర్థః. "నాడీతుధమని
స్సిరా" ఇత్యమరః. కపాలం కర్పరం, "స్యాత్కర్పరః కపాలోఽస్త్రీ"
ఇత్యమరః. ఏషాం సమాహారః. తిలకయకృత్ కపాలం, తిలకాది కపా
లాంతా స్ఫరీరావయవాన్, పాణ్యజ్జత్వాదేకవద్భావః. పరిశోధ్య పరి
శీల్య, పరిశుద్ధాస్కృత్వా, క్షితిదేవః భూసురః తారకః, ప్రకృతి మవ
యత్, సహజస్థితి సకార్మీత్. యథాపూర్వమకరో దితిభావః. నః తార
కః. సవది సద్యః అభీక్ష్యం అత్యస్తం, మూర్ఛలం మూర్ఛితం, అపగత
చైతన్య మిత్యర్థః. "మూర్ఛా లే మూర్తమూర్ఛితా"వి త్యమరః. నర
పతి సహజం రాజసోదరం, ఉదమిమీలత్ ఉన్మిషన్నయన మకార్మీత్.
ప్రభతినృపాలః ప్రసిద్ధో యువరాజః, అన్నబుభుక్షుః అన్నం భోక్తు
మిచ్ఛుః. సరభసం అతిశీఘ్రం, అమృతపథ్యం అమృతతుల్య మారోగ్య
ప్రద మాహారం, అఘనత్ అభక్షయత్.

స తారక స్పర్శరం తిలకాదికపాల వర్జ్యస్తం శరీరావయవభాగా
స్ఫరీశీల్య పరిశోధ్య యథాపూర్వస్థితి సకార్మీత్. తతః మూర్ఛితం యువ
రాజ మున్మీలిత నయన మకరోత్. తదా రాజసోదరః క్షుత్ప్రేషితః అన్న
బుభుక్షు స్సన్నమృత సమానం పథ్య మాహారం బుభుజే.

— లక్ష్మీ వృత్తలక్షణమ్ —

"సప్తవింశతి గురవః త్రయో లఘవః ఇత్యేవం త్రింశదక్షరాచే

ల్లక్ష్మీ రభవతి. ఏతల్లక్షణం తద్విలక్షణ మివ. భాతి.

తా|| ఆ తారకుడు రాజసోదరుని కుక్కియందున్న నీరుతిత్తిని, యకృ
స్త్రిహములను, వెన్నెముకను. పేగులను, రక్తమాసంసములను, హృద
యమును, మెడవెనుకనున్న పెద్దనాడిని, ధమనిని, కపాలమును, జరిశీ
లించి, పరిశోధించి, వాని నన్నింటిని పూర్వమందున్నట్లు గావించెను.
మూర్ఖులో మునిగియున్న వానిని కన్నులు విప్పనట్లు గావించెను.
పిమ్మట నా రాజసోదరుఁ డాకలిచే నాహారమును దినుట కాశింప, వాని
కమృత సమానమైన పథ్యాహారమును దినిపించెను.

— ఉ ప జా తి : —

43. అప్తాను రత్యద్భుత వైద్యదత్త
జీవాతు హేతో ర్యువరాజ చన్ద్రః,
భవన్స ఉల్లాఘ ఉపోధ దేహ
ఉవాచ వాచం మధురాం మహనై.

వ్యా :- అప్తానురితి :- సః యువరాజ చన్ద్రః యువరాజశ్రేష్ఠః,
అత్యద్భుతః అత్యాశ్చర్యకరః యోవై ద్యః భిషక్ తేన దత్తః జీవాతుః
జీవనాషధం, తస్మాద్దేతోః. తారకదత్త జీవనాషధ మహిమ్నేత్యర్థః,
అప్తాః ప్రాప్తాః ఆసవః ప్రాణాః యేన సః లబ్ధజీవితః, సః యువరాజః,
ఉల్లాఘః భిషన్ రోగవినిర్ముక్తస్సన్ “ఉల్లాఘో నిర్గతో గదా” దిత్వ
మరః, ఉపోధః దృఢః దేహః శరీరః యస్యసః, దృఢకాయస్సన్, మహా
త్మానా మహానుభావా తౌ ద్విజరాజకుమారా, మధురాం వాచం
మధురాం వాణీం. ఉవాచ అవోచత్.

స యువరాజ స్తారకదత్త జీవనాషధ మహిమ్నాలబ్ధ జీవితః
రోగవినిర్ముక్తః దృఢకాయ స్సన్ తౌ కుమారా వృద్దిశ ఏవం మధు
రాం వాచమవోచత్.

— ఉపజాతి వృత్తలక్షణ స్తోత్రమేవ. —

తా|| ఆ యువరాజు తారకుని చికిత్సవలన నాతఁ డిచ్చిన దివ్యో
షధము మహిమచేతను బ్రతికి రోగవినిర్ముక్తుడై, దృఢశరీరుడై యీ
తారక రాజకుమారులను జూచి యిట్లు మధురముగఁ బలికెను.

— చ శ్చి రీ కా వ లిః —

44. సృసింహౌ మత్ప్రాణ త్కాగరిష్ఠా
భవనై వస్తేహం భారతీయా వతంసా,
భవచ్ఛారిత్రం సస్తేశ పారావతేభ్యో
మయాఽజ్ఞాయ పృత్యక్షం యువామద్య వీక్షి.

వ్యా :- సృసింహావితి :- అహం, సృసింహౌ మానవశ్రేష్ఠా,
మత్ప్రాణతాణే మదీయ ప్రాణరక్షణే దీక్షాగరిష్ఠా బద్ధదీక్షా. భారతీయా
వతంసా భారతీయ శిరోభూషణే, భవనై యువాం, వస్తే నమస్కరోమి.
భవచ్ఛారిత్రం యుష్మదుద నః, సస్తేశ పారవతేభ్యః వార్తావాహక కపో
తేభ్యః “పారావత్య కలరవః కపోతః” ఇత్యమరః. మయా, అజ్ఞాయ
విజ్ఞాత మభూత్. అద్య ఇదానీ. యువాం భవనై, పృత్యక్షం సాక్షాత్,
వీక్షే పశ్యామి.

భో బ్రాహ్మణ రాజన్యకుమారా! యువాం మానవశ్రేష్ఠా.
మత్ప్రాణరక్షణార్థ మిహాగత్య తదక్షణే బద్ధదీక్షా. భారతీయ
రత్నాభ్యాం భవద్భ్యాం నమః, భవచ్ఛారిత్ర.మితః పూర్వమేవ సస్తేశ
కపోతేభ్యో మయా ఆకర్ణితమ్. ఇదానీం వా మహం పృత్యక్ష మపశ్యామి.

— చశ్చి రీ కావ లీ వృత్తలక్షణమ్ —

“యమా రా విఖ్యాతా చశ్చి రీ కావ లీ గః”

య-మ-ర-ర-గాః గణాః, పట్నుస ప్తసు యతిః.

తా! ఓ ద్విజకుమారలారా! మీ రిరువురును మానవశ్రేష్ఠులరు. భారతీయరత్నములరు. నా పాణిములను గాపాడుటకు దీక్షఁబూసిన మహాత్ములరు. మీ కివే నా సమోవాకములు. వార్తలనందించు పావురములద్వారా మీ చరిత్ర మింతకుముందే నాకుఁ దెలిసినది. ఇప్పుడు కన్నులారఁ జూచితిని.

— చ స్త్రీ లే ఖా —

45. సామ్రాజ్యం కీర్తిరావీత్తం సార్వభౌమస్య దుర్భృతేనాయా శౌర్య మధ్యైవాధ్వంసి సర్వం భవద్భ్యామ్, అన్వాజేకృత్య భిన్నోఽహం ప్రాణిమి ద్రాజ్మహద్భ్యాం దేవో కి మ్మానవో బహ్వశ్చర్య తేజః ప్రతీతౌ.

వ్యా:- సామ్రాజ్యమితి :- భవద్భ్యాం యువాభ్యాం, దుర్భృతేనాయాః శత్రుసైన్యస్య. సర్వం శౌర్యం సకలపరాక్రమః, అధ్వంసి ధ్వస్తః అక్రియత. ఇత్థం ఏవం, అద్వైవ ఇదానీమేవ, సార్వభౌమస్య చక్రవర్తినః. సామ్రాజ్యం రాజ్యం, కీర్త్యారాతి ధ్వనతీతి కీర్తిరావీయశః పూర్ణమభూత్. భిన్నః అహం దుఃఖితః అహం, అన్వాజేకృత్య బలమాధాయ, ప్రాణిమి జీవామి, దుర్భలస్య బలాధాన మన్వాజేకరణం “ఉపాజేన్వాజే” ఇతి సూత్రేణ గతి సంజ్ఞాయాం “కుగతి ప్రాదయ” ఇతి గతి సమాసే క్త్వో ల్పబాదే కే రూపమ్. బహ్వశ్చర్య తేజః బహ్వశ్చర్యకరమహిమా, తేన ప్రతీతౌ ప్రసిద్ధౌ, భవన్తౌ యువాం, దేవోకిం ఉత మానవౌ వా. దేవౌ వా మానవౌ వా బ్రూతమిత్యర్థః.

భవత్ప్రతాపాగ్నినా సర్వం శత్రుసైన్యం దగ్ధమితి అద్వైవ సర్వమర్మదీయం రాజ్యం భవత్కీర్తిం ప్రకటయతి, దుర్బలోఽహం భవద్భ్యాం ప్రబలః కృతః. భవన్మహిమా వర్ణిత మశక్యః. భవన్తౌ మానవౌ వా ఉత దేవౌ వా అహం సజానే, బ్రూతమ్.

— చంద్రలేఖా వృత్తలక్షణ స్తూత్రమేవ.

తా! మీ ప్రతాపముచే శత్రుసేనా సముదాయ మంతయు నశించినదని, యిప్పుడే మీ కీ ర్తి మా సామ్రాజ్యమందంతట మారుమోగుచున్నది. మీ మహిమవలన దెబ్బలుతిన్న నేను బ్రతికితిని. బలిష్ఠుడనైతిని. మీ మహిమ యత్యాశ్చర్యకరము, మీరు మానవులలో దేవతలలో నాకు దెలియకున్నది. చెప్పుడు.

— తోటకమ్ —

46. అనశిష్య మహం స్వబలేన సమం
న యువా మభవిష్యత మత్ర యది,
సఫలం న కృషీష్ట తమాం యువయో
రచిరాయ మనోరథ మస్మదినః.

వ్యా :- అనశిష్యమితి :- అత్ర అస్మిన్నమయే, యువాం భవంతౌ, న అభవిష్యతం యది న శవేతాం చేత్, అహం, స్వబలేన సమం స్వసేనయా సహ, అనశిష్యం నాశనమగమిష్యమ్. సః అస్మదినః అస్మత్ప్రభుసార్వభౌమః, యువయోః భవతోః, మనోరథం కామం, అచిరాయ ద్యాక్, సఫలం ఫలపంతం, కృషీష్టతమాం నితరాం కరోతు.

అస్మిన్నమయే యువాం నాగచ్ఛేతం యది, అహం మత్త్యైశ్వరసాకం నాశన మగమిష్యమ్, యుష్మన్నమనోరథం సార్వభౌమః సర్వధా సఫలీకరోతు.

— తోటక వృత్తలక్షణమ్ —

“ఇహ తోటక మమృద్భిస్తైః ప్రధితమ్.”

స-స-స-సాః గణాః, పాదే యతిః.

తా! ఓ మహాత్ములారా! సమయమున కిచ్చటికి మీరు రాకుండి
నచో నేను నా సైన్యముతో నీపాటికి మరణించియే యుందును. సకాల
మునకు వచ్చి నన్నుఁ గాపాడితిరి. మీ మనోరథమును సార్వభౌముఁడు
తప్పక త్వరితముగ నెరవేర్పఁగలఁడు.

— అ లో లా —

47. పాణౌకృత్య జయార్థం రక్షన్తే పృతనాం మాం
భూభర్తార ముపేతాం మత్సేదర్య మతన్ద్రమ్,
ఇత్థం భారత వీరౌ విజ్ఞప్తా యువరాజే
నావన్దామ్బుధి మగ్నేనైత్యన్తం కుశలేన.

వ్యా :- పాణౌకృత్యేతి :- జయార్థం జయేన లబ్ధా ధనం,
పాణౌ కృత్య స్వీకృత్య, “నిత్యం హస్తే పాణావుపయమనే” ఇత్యనేన
పాణా విత్యస్య ఉపయమనార్థే గతిసంజ్ఞాయాం, “కుగతిప్రాదయ” ఇతి
సమాసే, క్త్వోల్బబాదే శే, పాణౌకృత్యేతి యావమ్. ఉపయమనశబ్దస్య
వివాహార్థకత్వమివ స్వీకారమాత్రత్వమపి వైయాకరణై రక్షీకృతమ్.
పృతనాం సేనాం మాంచరక్ష నై పాలయన్తే, భూభర్తారం సమ్రాజం,
మత్సేదర్యం మద్యాతరం. అతన్ద్రం జాగరూకతా యథా తథా ఉపే
తాం ప్రాప్నుతాం, ఇత్థం ఇతి, అత్యన్తం కుశలేన అతినిపుణేన, ఆనన్దా
మ్బుధి మగ్నేన సన్తుష్టేన, యువరాజేన సార్వభౌమ సోదరేణ, భారత
వీరౌ ద్విజరాజకుమారౌ, విజ్ఞప్తా ఉక్తౌ.

తదనన్తరం కుశలీ సన్తుష్టః యువరాజః, తా వాలోక్య, భో
భారతవీరౌ! యువా మిదానీమేవ జయధనం స్వీకృత్య మయా సేన
యాచ సహ, మద్రాభ్యత్సకాశం గచ్ఛతమితి, విజ్ఞాపయా మాన.

— అలోలా వృత్తలక్షణమ్ —

“ద్విసప్తచ్ఛి దలోలా మ్నా, మ్నా గౌ చరణే చేత్”

మ-స-మ-భ-గ-గాః గణాః. సప్తను సప్తను యతిః.

తా|| అతి నిపుణుడైన యా రాజసోదరుడు పరమానంద భరితుడై
వారిరువురనుగాంచి, మహాత్ములా! మీరు జయసంపదతో నాతో
సేనతోఁగూడ నిప్పుడే సార్వభౌముడైన నా సోదరుని జూచుటకు
బయనముగండని మనవి చేసెను.

— ఉ ప జా తిః —

48. అవశ్యకార్యాణ్య చిరేణ కృత్వా
సత్కృత్య సైన్యం మహితాన్నపానైః,
రాజానుజాజ్ఞాం ప్రతిపాలయన్తే
చన్ద్రాన్తరీపం సహసాఽపతుస్తాః।

వ్యా :- అవశ్యేతి :- తౌ తారకరాజపుత్రౌ, అవశ్యకార్యాణి
ముఖ్యతయా కర్తవ్యాని కర్మాణి. అచిరేణ శీఘ్రం కృత్వా విధాయ,
మహితాని యోగ్యాని అన్నపానాని, తైః ఆహారైః పానీయైశ్చ,
సైన్యం సేనాం, సత్కృత్వా సమ్మాన్య, రాజానుజాజ్ఞాం రాజసోద
రానుమతిం, ప్రతిపాలయన్తే అనుసరన్తే, సహసా శీఘ్రం, చన్ద్రాన్త
రీపం చన్ద్రద్వీపం, అపతుః జగ్ముతుః.

తౌ తారకరాజకుమారౌ ముఖ్యకార్యాణి నిర్వర్త్యపాన భోజ
నాదినా సేనాం తర్పయిత్వా, యువరాజాదేశానుసారేణ ఝటితి చన్ద్ర
ద్వీపం జగ్ముతుః.

ఉపజాతి లక్షణముక్తమ్.

తా|| మిత్రులయిన యా కుమారు లిరువురును చేయదగిన
ముఖ్యకార్యములను జేసికొని, అన్నపానాదులచే సేనకుఁ దృప్తిఁగావించి
యువరాజు నాజ్ఞనుబొలించుచుఁ జన్ద్రద్వీపమును జేరుకొనిరి.

— భుజ్య విజృంభితమ్ —

49. దృగ్యన్త్రేణ ప్రేక్షానీకం స్వమఖిల
ధరణి పరివృథో జయధ్వజ భూషితమ్.

హృష్ట్యాఽత్మానన్దం భేరిభి స్సకల నరవర
నికరం నదన్పుట భేదనమ్.

సోఽలంకృత్యాఽభ్యుత్థానా యాగమ
దమిత హతజనయుత స్తరజ్జ చలత్సవాఽ

తిక్రాంతాబ్ధౌ క్రోశద్వంద్వం సుఖకర పవన
పులకితో మహావిభవాన్వితః.

వ్యా - దృగ్యన్త్రేణేతి :- అఖిలధరణేః సకలభూమణ్డలస్య పరి
వృథః పృథః సార్వభౌమః, దృగ్యన్త్రేణ దూరదర్శినీయన్త్రేణ, జయ
ధ్వజేః జయపతాకాభిః, భూషితం అలంకృతం, స్వం స్వీయం, అఖిలం
సర్వం, అనీకం సైన్యం, ప్రేక్ష్య దృష్ట్యా హృష్ట్యా సన్తుష్టః, ఆత్మానన్దం
స్వీయసంతోషం, భేరిభిః భేరిదున్దుభ్యాది వాద్యైః, సకలనగరనికరం నగర
స్థిత సర్వమానవ సమూహం, వదన్ కథయన్, పుటభేదనం వత్తనం,
“వత్తనం పుటభేదన” మిత్యుచరః, అలంకృత్య తోరణాభి ర్భూష
యిత్వా, అమితాః అసంఖ్యాకాః హితజనాః సుహృదః తైః యుతః
సహితః, సన్, మహా విభవాన్వితః అమితైశ్వర్యసంయుతః, తరజ్జేషు
భజ్జేషు చలన్ యః ప్లవః! నాకా, తేన అతిక్రాంతః తీర్ణః యః అబ్ధిః
రముగ్రః తస్మిన్, క్రోశద్వంద్వం గర్భాతిం, సుఖకర పవనేన సుఖదా
యక వాయునా. పులకితః హృష్యత్తనూరుహః, అభ్యుత్థానాయ,
త్తుద్గమనాయ, అగమత్ జగామ.

స సార్వభౌమః దూరదర్శినీయన్త్రేణ ఆగచ్ఛన్తం జయ పతా
లంకృతం స్వీయం సర్వం సైన్యం విలోక్య, సన్తుష్టః, స్వానన్దం

భేర్యాదివాద్య ధ్వని ద్వారా సర్వేభ్యః పారేభ్యః శ్రావయిత్వా, సగ
రం భూషయిత్వా, అనేకాప్తజన పరివృతః ధూమనాకా మారుహ్య,
సముద్రే శ్రోశద్వయమాత్రం గత్వా, తద్వాతేన రోమాఞ్చిత శరీరః
తౌ కుమారవరౌ వ్రత్యుజ్జగామ.

— భుజజ్గ విజృంభిత వృత్తలక్షణమ్ —

“వస్త్వీ శాశ్వచ్ఛేదో పేతం మమ తసయుగ సరసలగై ర్భుజజ్గ
విజృంభితమ్”

మ-మ-త-న-న-న-ర-స-ల-గాః గాణాః అప్తను - ఏకాదశను
సప్తను - యతిః.

తా॥ ఆ సార్వభౌముఁడు దూరదర్శిని యంత్రముచే వచ్చుచున్న తన
పై న్యమునంతనుజూచెను. అదిజయపతాకలతో నలంకరింపఁబడియున్నది.
దానినిఁ గాంచినంత నే యాతనికమితానందముగలిగెను ఆయానందమును
భేరిదుందుభి మున్నగు వాద్యధ్వనులద్వారా పట్టణము లోనివారికందఱికిని
దెలియజేసెను. పిమ్మట నాప్తమిత్రుల సంఖ్యాకముగఁ దన్నుఁ గొల్వ
మహావైధవోపేతుఁడై ధూమనాక సధిరోహించి యా సార్వభౌముఁడు,
సముద్రముందు రెండు కోశుల దూరమేగి, యందలి చల్లనిగాలికిఁ బర
పశుఁడగుచు, యా తారక రాజకుమారుల నెదుర్కొనెను.

— పఞ్చచామరమ్ —

50. సహస్ర నావరూప్యసైన్య తల్లజం జయధ్వజా
న్వితం జగన్నతో విలోక్య సార్వభౌమసత్తమః.
ప్రహృష్య పోఽధిరుహ్య నౌమచర్చికాం స్వసోదరే
డ్యమాన భారతీయశేఖరా వపశ్య దుత్సుకః.

వ్యాః :- సహస్రీతి :- జగన్నతః లోకసన్నతః, సః సార్వభౌమ
సత్తమః ఉత్తమ చక్రవర్తీ. జయధ్వజాన్వితం విజయపతాకా విభూషి

తం, సహ సనాపయోగ్యం సహ సైర్నాభిరాగః యః సైన్యతల్లజః
శ్రేష్ఠః తం సేనావిశేషం, "హేతుమనుష్య" ఇత్యాదినాయోగ్య పృత్య
యః. "మతల్లి కామచర్చికా పృకాణ్ణ ముద్దుతల్లజౌ, ప్రశస్తవాచకాన్య
మూని" ఇత్యనురః. విలోక్య నిరీక్ష్య, పృహృష్య సస్తుష్య, నామ
చర్చికాం ప్రశస్తాం నావం, అధిరుహ్య ఆరుహ్య, ఉత్సుకా ఇష్టార్థో
ద్యుక్తౌ, స్వసోదరేణ స్వభ్రాత్రౌ ఈడ్యమానౌ అభిష్టూ యమానౌ
భారతీయ శ్రేణిరా భారతవీరశ్రేష్ఠౌ, అపశ్యత్ - దదర్శ.

సోఽపి సార్వభౌమః బహునౌకాగతం జయలక్ష్మీ విరాజమానం
స్వసైన్యం విలోక్య, ముదిత స్పన్, స్వనౌకాం విహాయ, తదీయ నౌకా
మారుహ్య, తత్ర స్వభ్రాత్రౌ ప్రశస్యమానం భారతవీరద్వయ
మపశ్యత్,

— పశ్చిచామర వృత్తలక్షణస్తాకమేవ —

తా॥ ఉత్తమోత్తముడైన యా సార్వభౌముడు వేలకొలది
నావలపై విజయలక్షణములతో విరాజిల్లి, వచ్చుచున్న తన సైన్యము
నంతనుగాంచి, సంతోషాంతరంగుడై, తన పడవనుండి దిగి, ప్రశస్త
మైన వారి పడవపై కేగి, యచ్చట నుత్సుకులై తన యనుజునిచే గొని
యాడఁబడుచున్న యా భారత వీరకుమార యుగ్మమును గాంచెను.

— శి ఖ రి ణీ —

51. మహాబ్రహ్మం దత్త్వా విజయమాదిశం క్షత్రయమణిం
పరిశిష్టప్రేమ్లా సుఖిన వధ సజ్జామృన్ద నహజమ్.
అతివాసన్దాశ్రు ప్లుతనయన యుగ్మో నరపతి
స్స యోధా ప్రపాక్షి దసకృ దభిలా నిత్యకుశలమ్.

వ్యా :- మహాబ్రహ్మమితి :- మహాంశ్చాసౌ బ్రహ్మచ మహా
బ్రహ్మః బ్రాహ్మణోత్తమః, తం నత్వా నమస్కృత్య, "కుమాహదాభ్య

మన్యతరస్యా" మిత్యనేన బ్రహ్మస్వబ్రహ్మటచ్. విజయమ దితం జయ
సన్తుష్టం, క్షత్రియవణిం రాజరత్నం, పరిశిష్య ఆలిజ్య, అథ తతి,
ప్రేమాప్రిత్యా, సుఖనం సుఖవన్తం, సహజం అనుజం, సశ్చుమ్భ్య
చుమ్భిత్యా, అతీవ అత్యన్తం, ఆనందాశ్రుభిః ఆనందబాష్పైః ప్లుతం
సిక్తం నయనయుగలం నేత్రద్వయం యస్య సః, పరపతిః సార్వభౌమః,
అఖిలాన్ సర్వాన్, యోధాన్ సైనికాన్, అసక్తౌ పునః పునః, నిత్య
కుశలం నిత్యక్షేమం, అప్రాక్షీత్ అపృచ్ఛత్.

స సార్వభౌమః ద్విజరత్నం తారకం ప్రణమ్య రాజరత్నం స్పృహ
కుమార మాల్లిజ్య, స్వసోదరం సేష్ఠా పరిచుమ్భ్య, ఆనందాశ్రుపరీత
నయన యుగలస్సన్, సర్వాన్విరభటా మ్కుశల మపృచ్ఛత్.

— శిఖరిణీ లక్షణ వృత్తాంతము —

తా! ఆ సార్వభౌముడు మున్ముందుగఁ దారకునకు నమస్కా
రము గావించి, రాజకుమారుని గౌరిలించుకొని, సుఖయైన సోదరునిఁ
జేమతో ముద్దిడుకొని, పరమానందముతో వీరభటులందరి క్షేమము
నడిగెను.

— వాత్సర్మీ —

52. పూర్వాష్టాసా వగమ ద్రాజధాని
మానన్దా మ్భాధిని మగ్నో మహిశః,
పౌరైశ్శత్రు జయతూర్యై స్సమన్తాత్
స బ్రహ్మ క్షత్రియ సోదర్య ఐడి.

వ్యా :- పూర్వాష్టాశ్చితి :- అసౌ మహిశః సార్వభౌమః,
ఆనందామృతా ఆనందసాగరే నిమగ్నస్సన్, పూర్వాష్టా దినపూర్వ
భాగే, రాజధానీం ముఖ్యనగరీం, అగమత్ జగము. బ్రహ్మణా తార
కేన, క్షత్రియేణ రాజకుమారేణ, సోదర్యేణ అనుజేన సహ వర్తత ఇతి
స బ్రహ్మ క్షత్రియ సోదర్యః, సః స్పృహతి, పౌరైః పురజనైః, నమ

స్తాత్ సర్వత్ర, జయతూర్వైః జయనాదైః, శశ్వత్ ముహుర్ముహుః,
ఏడి ఏడ్యత.

స సార్వభౌమః పూర్వాహ్లాసమయే స్వరాజధానీం పరమానందేన
ప్రాశిత, తదంతరం పౌరాః తం సార్వభౌమం ద్విజకుమారం తార
కం త్రియకుమారం రాజానుజంచ ముహుర్ముహు రుచ్చైర్జయనాదై
రస్తుపన్.

— వాతోర్మీ నృత్తలక్షణమ్ —

“మ-భ-త-గ-గాః గణాః చతుర్న సస్తసు యతిః,

తా॥ ఆ సార్వభౌముడు సంతోషముగఁ బూర్వాహ్లామందే
తన రాజధానిని బ్రవేశించెను. అంతఁ బురజను లందఱును జయనాద
ములతో మాటిమాటికి, తారక రాజకుమారులను, సార్వభౌముని సోద
రునిఁ గూడఁ గొనియాడిరి.

— శి ఖ రిణీ —

53. బహుశ్రేయా న్కాలోచిత సకలకృత్యాన్యవనిపః
సమాప్యసా నింహసన మధివనన్ సభ్యనివహమ్,
బభావోత్థం యూయం శృణుత పరిషద్యా మమవచో
విలోక్యతా మేతా విహ భరతవర్షో దృవమణీ.

వ్యా :- బహుశ్రేయానితి :- బహూని శ్రేయాంసి యస్యసః
బహుశ్రేయాన్, బహు శుభాన్వితః. అసా అపనిపః సార్వభౌమః, కాలో
చితాని సకలాని కృత్యాని తత్కాలార్హ కర్మకలాపం, సమాప్య
నిర్వర్త్య, నింహసనం నింహవీరం అధివనన్ అధితిష్ఠన్. “ఉపాభ్య
ధాభ్యసః” ఇతి కర్మత్వే ద్వితీయా, సభ్యనివహం సామాజిక సమూ
హం, ఉద్దిశ్య, ఏవం ఇత్థం, బభావ అవోచత్, పరిషది సభాయాం తిష్ఠ

స్త్రీతి పరిషద్యాః సభ్యాః భోస్సభాసదః ! యాయం భవంతః, మమ
వచః మద్వచః, శృణుత ఆకర్ణయధ్వం. ఇహ ఆత్ర, భరతివర్షోద్భవ
మణీ రత్నసమానౌ భారతవర్షః జ్ఞాతౌ, ఏతౌ ద్విజరాజకుమారౌ,
నిహి క్షేత్రం దృక్షేతామ్.

తత్కాలోచితాని కార్యాణి నిర్వర్త్య, స సార్వభౌమః సభా
యాం సింహాసన మధిష్ఠాయ, సర్వా సామాజికా స్వీక్య. ఏవ మవా
దీత్. భోస్సామాజికాః ! మద్వాక్యాని శృణ్వన్తు భవంతః. భారత
రత్నే ఏతౌ ద్విజరాజకుమారౌ పశ్యత.

— శిఖరిణీ వృత్తలక్షణం పూర్వమేవోక్తమ్ —

తా॥ సకల శ్రేయస్సులతోఁ గూడిన యా సార్వభౌమఁడు
త్వరగాఁ దత్కాలోచితములగు కార్యములను నెరవేర్చుకొని, సభను
జేరి, సింహాసనము నలంకరించి, సామాజికులనుగాంచి, ఓ సభాసదు
లారా ! నా మాటలను మీరు వినుఁడు. ఇప్పుడి సభలోనున్న వీరిరు
వురును భావతవర్ష రత్నములు. ద్విజరాజకుమారులు, వీరిని జూడుఁడు.

— వైశ్వదేవీ —

54. అష్టావింశత్య ఙ్గాహినీం ద్వేషిసేనాం

హత్వాఽస్మద్రాజ్యం సోదరం రక్షతస్మి,

అభ్యాం కః కార్యోఽస్మాభి రద్వేష చారః

కిం కిమ్యుక్తం నత్పార్వదా ధర్మశస్త్రైః.

వ్యా :- అష్టావింశతీతి :- ఏతా వితి పూర్వశ్లోకే నాన్వయః.
ఏతౌ వీరవరా. అష్టావింశత్య ఙ్గాహినీం అష్టావింశతి సంఖ్యాకాఙ్గాహినీ
సహితాం ద్వేషిసేనాం శత్రుపైన్యం, హత్వా నాశయిత్వా, అస్మద్రా
జ్యం అస్మదీయం రాష్ట్రం, సోదరం మద్రాతరం చ, రక్షతస్మి అరక్ష
తామ్. అద్య ఇదానీం. అస్మాభిః, అభ్యాం ఏతాభ్యాం వీరవరాభ్యాం,
ఉపచారః ప్రత్యుపకారః పూజాదిక మిత్యర్థః. కః, కార్యః కర్తవ్యః,

హే సత్పార్షదాః పూజ్యసామాజికాః! ధర్మశాస్త్రైః కిం కిం ఉక్తం
కథితం, భవన్తో బుభ్రవన్తు.

భోః పార్షదాః! ఏతౌ వీరకుమారౌ అష్టావింశత్యక్షాహిణీ
సహితాం శత్రుసేనాం నిహత్య, అస్మద్రాజ్యం మత్స్రదరంచ రరక్ష
తుః, ఏతాద్వశయో ర్శీరయో రద్యాస్మాభి ర్విధేయా అపచితిః కింభ
వేత్, ఏ తద్విషయే ధర్మశాస్త్రేషు కిం వర్ణితమ్. భవన్తో నిశ్చిత్త్య
వదన్తు.

— వైశ్వదేవీ వృత్తలక్షణమ్ —

“వజ్రాచ్యైవ శ్చిన్నా వైశ్వదేవీ మమా యా.”

మ-మ-య-యాః గణాః పశ్చను సప్తను యతిః.

తా! ఓ సామాజికలారా! వీరికువురును ఇరువది యక్షాహిణు
లతోఁ గూడిన శత్రుసైన్యమును ఈపిఠాపి మన రాజ్యమును గాపా
డిరి, నాసోదరుని రక్షించిరి. వీరికిప్పుడు మనము గావింపదగిన సత్కా
రమేమి? ఎట్టిది? ఇట్టి వారిని సత్కరింప ధర్మశాస్త్రము లేమనుచున్నవి.
మీరు నిర్ణయించి చెప్పఁడని పలికెను.

— శుద్ధవిరాట్ —

55. స్యాత్తజ్జన్మ సదా ప్యనర్థకం

యస్మి న్నాస్తి కృతజ్ఞతా నరే,

యః ప్రీణిత మహోపకారిణం

స శ్లాఘ్యేత సమస్త సజ్జనైః.

వ్యాః:- స్యాదితి - యస్మిన్ నరే మానవే, కృతం జానాతీతి
కృతజ్ఞః, తస్య భావః కృతజ్ఞతా, కృతజ్ఞతాబుద్ధిః నాస్తి నభవతి,
తస్య జన్మాపి జనన మపి, సదా నన్వదా, అనర్థకం నిష్ప్రయోజనం,

స్వాత్ భవేత్, యః జనః, పరోపకారిణం పరోపకార వరాయణం
పురుషం, జనం, ప్రీణిత తోషయేత్, సః పురుషః, సమస్త సజ్జనైః
సర్వైః సత్పురుషైః శ్లాఘ్యైః శ్లాఘనీయో భవేత్.

యః మానవః కృతజ్ఞతాశూన్య హృదయో భవతి తస్య జన్మ
నిరర్థక మేవ భవేత్, యః కృతజ్ఞస్సన్ పూర్వోపకారిణః పృథ్వీపకార
మాచరేత్ స సర్వైః సజ్జనైః సంహృతయేత.

— శుద్ధ విరాడ్యృత్ లక్షణమ్ —

“మృజ్జై శుద్ధ విరాడిదం మతమ్”

మ-స-జ-గాః గణాః, పాదాన్తే యతిః.

తా! పరోపకారమును మరచిన వాని జీవితము నిష్ఫలము,
ఎవ్వఁడు కృతమును గుర్తించి, యా యుపకారికఁ దిరిగి యుపకార
మాచరించునో వానిని సత్పురుషులు సర్వదా శ్లాఘింతురు.

— అనుష్టుప్ —

56. భగవంతం నిత్యత్వం జీవన్ముక్తం ద్విజోత్తమమ్

కథ మేతం తోషయేయం నశ్వరైః పాక వైభవైః.

వ్యా :- భగవంతమితి :- భగాః అస్య సస్తీతి భగవాన్, తం
భగవంతం పద్మబైశ్వర్య సమృన్నం. “ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య
యశసః శ్రీయః, జ్ఞానవైరాగ్యయో శ్చైవ పణ్ణాం భగ ఇతీరణా”.
అథవా. “ఉత్పత్తించ వినాశం చ భూతానా మాగతిం గతిమ్, పేత్తి
విద్యా మవిద్యాంచ స వాచ్యో భగవానితి”. నిత్యత్వం నిత్యసన్తుష్టం
పూర్ణకామ మిత్యర్థః. జీవన్ సన్ముక్తః జీవన్ముక్తః తం, ముక్తపురుషం
ఏతం ద్విజోత్తమం అముం బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠం తారకం, సశ్వరాణి
నాశకీలాని ఐహికాని ఇహలోక సమృద్ధీని యాని వై భవాని ఐశ్వర్యాణి

తైః, కథం, తోషయేయం సంతృప్తం కరిష్యామి. అహం న జానే.

అసౌ బ్రాహ్మణో తమ స్తారకః షడ్గుణైశ్వర్య సమృన్నః, పూర్ణ కామః, జీవన్ముక్తశ్చ. ఏతా దృశం అముం నశ్వరైః భౌతికై ర్వస్తుభిః కథ మానన్దయేయం అహం న జానే.

తా! ఈ తారకుడు సకలైశ్వర్య సంపూర్ణుడైన భగవానుడు, పూర్ణ కాముడు, నిత్యతృప్తుడు, జీవన్ముక్తుడు, మహానుభావుడయిన యీ బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠున కేమిచ్చి యానందింపజేయుదును, సశ్వరములు భౌతికములునగు నీ సంపదలు ప్రత్యుపకారమునకు సమానములు గావుగదా!

— ఉ ప జా తిః —

57. సమస్త విద్యానిధి రిద్ధకీర్తి
రఖణ్ణజా భువనోపకారి,
ఇతః పరం బ్రాహ్మణవర్య ఏష
భవేన్నమ ప్రాణసఖో మహాత్మా.

వ్యా :- సమస్తేతి :- సమస్తానాం సర్వాసాం విద్యానాం నిధిః ఆకరః, ఇద్ధా కీర్తిః యస్యసః ప్రకాశమాన యశాః, అఖణ్ణం అవనం తేజః ప్రతాపః మహిమా యస్యసః పరిపూర్ణ తేజోయాపః భువనోపకారి తోకానా ముపకర్తా. మహాత్మా మహానుభావః, ఏష బ్రాహ్మణ వర్యః బ్రాహ్మణోత్తమః అయం తారకః, ఇతః పరం అద్యప్రభృతి, మమ మే. పాణానాం సఖా ప్రాణ సఖః ప్రాణ ప్రియః ప్రియమిత్రం, భవేత్ స్వాత్.

సకలవిద్యా విశారదః పరోపకార పరాయణః యశస్వీ తేజస్వీ మహాత్మా అయం తారకః అద్యప్రభృతి మమ ప్రాణసఖః ప్రియమిత్రం భవేత్.

— ఉపజాతి వృత్తలక్షణం పూర్వమేవోక్తమ్ —

తా! బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడయిన యీ తారకుడు, సకలవిద్యా విశారదుడు, పరోపకారపరాయణుడు, కీర్తిమంతుడు, తేజోవంతుడు మహానుభావుడు. నేటినుండి యితడు నాకు బ్రాహ్మణమిత్రుడై యుండును.

— వి తా న మ్ —

58. ఇతః పరం బ్రాహ్మణ స్సాన్
దహింసనీయః ప్రజాను,
మదీను రాజ్యే విదధ్యాత్
కరం న తస్యైవ వృత్తాః.

వ్యా :- ఇతి ఇతి :- ఇతః పరం అద్యపరభృతి, మదీయ రాజ్యే అస్మద్రాష్టే. ప్రజాను జనేషు, “ప్రజాస్యాత్సంతౌజనే” ఇత్యమరః. బ్రాహ్మణః విప్రః, అహింసనీయః అవధ్నః, స్సాత్ భవేత్. తస్యేవ బ్రాహ్మణస్యైవ, వృత్తాః వృత్తేః “వృత్తిర్వర్తన జీవన” ఇత్యమరః, న విదధ్యాత్ న విదధీత.

అద్యరభ్య మద్రాజ్యే బ్రాహ్మణః సాపరాధోఽపి న హస్త వ్యః, ఇత అరభ్య బ్రాహ్మణాత్ స్వవృత్తేః కరం నస్వీకుర్యాత్.

— వి తా న వృ త్త ల క్ష ణ మ్ —

“వి తా న మాధ్వాం యదన్యత్” సమానికా ప్రమాణికాభ్యా మన్యద్వి తా న వి త్యర్థః.

ర-జ-గ-లా స్సమానికా. జ-ర-ల-గాః ప్రమాణికా. వి తా నన్యతు పూర్వార్థే జ-ర-య-ర-ర-గాః గణాః. ఉత్తరార్థ మేవ మేవోన్మేయమ్.

తా॥ నేటినుండి నా రాజ్యమున బ్రాహ్మణుని హింసింపరాదు.
ఆతడుగావించు వృత్తికి సుంకము విధింపరాదు.

— అనుష్టుప్ —

59. ఆచంద్రతారకం పిందే

ద్వంశ ఏతదుపకృమమ్,

మద్భాగధేయే ద్వాత్రింశ

త్సువర్ణా నృతివాసరమ్.

వ్యా :- ఆచంద్రేతి :- వంశేకులే, ఏ తదుపకృమం ఏతదారభ్య
ప్రతివాసరం ప్రతిదినం, మద్భాగధేయే మద్భాగ్యే, ద్వాత్రింశత్సు
వర్ణాన్ ద్వాత్రింశత్సంఖ్యాక సువర్ణదీనారాన్, ఆచంద్రతారకం చంద్రశ్చ
తారకాశ్చ యావత్కాలం తిష్ఠన్తి తావత్కాలం, విందేత్ లభేత్.

తా॥ నేటినుండి నా కులమందు, ప్రతిదినము ముప్పదిగెండు
బంగారు నాణెములు చొప్పున నా ధనమునుండి యా చంద్రతారక
మితడు పొందును.

— ఉపజాతిః —

60 సర్వస్వతంత్రో బహుసాధుకర్మా

ధర్మాధికార్యేష సఖా మదీయః,

నిరఙ్కుశో బ్రహ్మక్షలాగ్రగణ్యః

రాజ్యైఃఖిలే మే విహరే దజస్రమ్

వ్యా :- సర్వస్వతంత్రేతి :- సర్వేషు కర్మసు స్వతంత్రః స్వతంత్రో
బుద్ధిః, బహూని సాధూని కర్మాణి యస్యసః అనేకోత్తమకార్యకర్తా,
బ్రహ్మక్షలాగ్రగణ్యః బ్రాహ్మణవంశ ముఖ్యః, ఏషః ఆయం, మదీయః
సఖా మమ వయస్యః, ధర్మేషు ధర్మకార్యేషు అధికారః అస్మాస్తీతి

ధర్మాధికారీ ప్రాద్వివాకస్సన్, నిరఙ్కుశః అప్రతిహతగతిః, అఖిలే
సర్వస్మిన్, మే మమ, రాజ్యే రాష్ట్రే, అజస్రిం అనవరతం, విహరేత్
సంశ్చరతు.

సర్వత్ర స్త్రీ స్వతంత్రః సాధుబుద్ధిః సత్కార్యకర్తా విప్రముఖ్యః
మత్సరః ఆయుః తారకః మద్రాజ్యే ధర్మాధికారీ భవతు. మద్రాజ్యే
సర్వత్ర సర్వదా అప్రతిహతగతి సంశ్చరతు.

— ఉపజాతి లక్షణస్తాక్తమేవ —

తా|| ఈ తారకుడు విప్రకులముఖ్యుడు, స్వచ్ఛందస్వభావుడు,
సాధుబుద్ధి, సత్కర్మాచరణశీలుడు. నాకు బియ్యమిత్తుడు. ఈతడు
నా రాజ్యమున ధర్మాధికారిగనుండును, మరియు నా రాజ్యమందం
తట నెల్లప్పుడు నేయడ్డు ఆశయులేక సంచరించవచ్చును.

— వి తా న మ్ —

61. దివస్పృధివ్యా వజస్రం ప్రశానితుం శక్త ఏషః.

గుణోజ్జ్వలః క్షత్రియేన్ద్రో భవేన్మదీయాత్మబన్ధుః

వ్యా:- దివస్పృధివ్యావితి:- ద్యాశ్చ పృథీచ దివస్పృధివ్యా
స్వర్లోక భూలోకా, అజస్రం అనవరతం. ప్రశానితుం పాలయితుం,
శక్తః సమర్థః, ఏషః అసౌ, గుణోజ్జ్వలః శౌర్యవీర్యాది గుణగణ విరాజ
మానః క్షత్రియేన్ద్రః రాజశేష్ఠః, మదీయాత్మ బన్ధుః మమ సన్ని
హితః బన్ధుః, భవేత్ భవతు.

భూలోకస్వర్గలోకా వుభావపి పాలయితుం సమర్థః సకలసద్గుణ
సముపేతః ఆయుః రాజకుమారః మమ పాణబన్ధు ర్భవతు.

— వి తా న వృత్తలక్షణస్తాక్తమే. —

దా॥ ఈ రాజన్య కుమారుడు సద్గుణ శైఖునీయుడు భూస్వర్గ
ముల రెండింటిని కాలింప శక్తి గలవాడు. ఈతడు నా కాత్మబంధు
వగును.

— మౌక్తికమాలా —

62. భారతవర్షం తదభిః మేషాః

ద్యౌప్యభృతి స్వైర ముపభునక్తు

ఇత్థ మదిత్వా స నిజకుమార్యా

అగమనం సంసది విభు రైషీత్.

వ్యా :- భారతవర్ష మితి :- ఏషః రాజకుమారః, అద్యౌప్యభృతి
ఇత ఆరభ్య, తత్ ప్రసిద్ధం, అఖిలం సర్వం. భారతవర్షం భారతభూమిం,
స్వైరం స్వేచ్ఛయా, ఉపభునక్తు అనుభవతు, ఇత్థం ఏవం, సంసది సభా
యాం, ఉదిత్వా క్త్వా, సః విభుః సార్వభౌమః, నిజకుమార్యాః స్వపు
త్ర్యాః, అగమనం ఐషీత్ ఐచ్ఛత్.

అద్యౌప్యభృత్వసా రాజకుమారః సకలమపి తద్భారతవర్షం
స్వేచ్ఛయా పరిపాలయతు, ఇత్యుక్త్వా స్వపుత్రిం సభామానేతు మఖిల
లాష,

— మౌక్తికమాలా వృత్తలక్షణ ముక్తమ్ —

తా॥ నేటినుండి యీ రాజకుమారుడు సర్వభారతవర్షమున
కథివరియై స్వేచ్ఛగా సర్వసుఖముల ననుభవించుగాక ! అని సభలో
బలికి తనకుమారిని సభలోనికి వచ్చునట్లు జయిడెను.

— ప్రహర్షిణీ —

63. జ్వాలా నృపతి భటోన్యవేదయ త్తాం

రాజాజ్ఞాం ప్రమదకరాం పతిం వరయై,

పద్మాక్షి జలదకచా సువర్ణగాత్రీ
సోత్కణ్డా న్మ భవతి సా విరాట్కుమారి.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ మదజ్ఞాడాది ధట్ట నారాయణదాస
మహాకవి విరచితే తారకాభ్యే మహాకావ్యే చతుర్థస్కర్ణః.

వ్యా :- జఙ్గాల ఇతి :- జఙ్గాలః జాజ్ఞీకః, త్వరితగమన సమర్థ
ఇత్యర్థః, నృపతిభటః రాజసేవకః, ప్రమదకరాం ఆనందదాయినీం తాం
రాజాజ్ఞాం రాజాదేశం, పతిం వరామై స్వయం వరామై, స్వయమేవ
పతిం యా వృణోతి సా పతిం వరేత్యర్థః. రాజకుమారై స్వపపుత్రి
కాయై న్యవేదయత్ నివేదయామాస. పద్మేభవ లక్ష్మిణీ యస్యాస్మా
పద్మాక్షీ, సరసిజనయనా, జలదేన లమ్బదేన తుల్యః కచః కేశపాశః
యస్యాస్మా జలదకచా, నీలవేణీ, సువర్ణం శోభనవర్ణం అథవా కాంచన
తుల్యం గాత్రం దేహః యస్యాస్మా సువర్ణగాత్రీ కనకాజ్ఞీ. సా విరా
ట్కుమారి సార్వభౌమపుత్రీ, సోత్కణ్డా ఇష్టవస్తు సందర్శనాభిలాషిణీ,
భవతి న్మ బభూవ. భూతేలత్, లత్ సే ఇతిచాణినిః.

శీఘ్రగామీ కశ్చనరాజభటః త్వరయా తత్రగత్వా, పతిం
వరాం రాజకుమారి మవలోక్య, సార్వభౌమా దేశం తస్యై నివేదయా
మాస, నలినాక్షీ నీలవేణీ కనకాజ్ఞీ సా సుదతీ సభాయాం తం రాజస్య
కుమారం ద్రష్టు ముత్సుకా బభూవ.

— ప్రహర్షిణీ లక్షణ ముక్తమ్ —

తా॥ రాజభటుః డొకఁ డతివేగముగ రాజపుత్రి కడకేగి,
యానందదాయకమైన సార్వభౌముని యాజ్ఞను ఆమెకు వినిపించెను.
సుందరాంగియు సువిశాలనయనయు సునీలవేణియునగు నా సుదతి కాఁ
బోవు పతిని జూచు కోరికతో నా సభకేగ సమకట్టెను.

ఇతి బ్రహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీరాంధట్ట లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి
విరచితాయాం భావార్థదీపికా ఖ్యాతాయాం వ్యాఖ్యాతాయాం చతుర్థ స్కర్ణః

ప ఇచ్చ మ స్స ర్గః

— ప్రహర్షిణీ —

1. పశ్యన్తి నృపతనయా ఏభాం గవాక్ష
ధ్యాయన్తి పితృవచన ప్రయోజనం సా,
మాత్రామ్భోరుహవదనా విభూష్యమాణా
శోభాధ్యా త్వరితమనోరథౌహతే తమ్.

వ్యా:- పశ్యన్తితి:- సా నృపతనయా రాజకుమారి, గవా
క్షౌత్ నాతాయనాత్, సభాం పరిషదం, పశ్యన్తి వీక్షమాణా, పితృ
వచనస్య జనకాదేశస్య, ప్రయోజనం నిమిత్తం, ధ్యాయన్తి చింత
యన్తి, మాత్రా జనన్యా, విభూష్యమాణా అలంక్రియమాణా, అమ్భో
రుహం వద్మమివ వదనం ముఖమణ్డలం యస్యా స్యా, శోభాధ్యాకాన్తి
మతీ, త్వరితమనాః త్వరితసజ్కల్పా సతీ, ఇత్థం వక్ష్యమాణరీత్యా,
ఔహత ఆలోచయా మాన.

వద్మాననా ప్రభావతీ పతింపరా సా రాజపుత్రీ గవాక్ష రన్ధ్రే
భ్యః రాజసభా మాలోకయన్తి జనకాజ్ఞా ప్రయోజనం కిం భవే దితి
మనసి విచింతయన్తి, స్వమాత్రా అలంక్రియమాణా త్వరిత మేవం
చింతయామాన.

— ప్రహర్షిణీ వృత్తలక్షణ నూక్తమేవ —

సర్గానేవృత్త భేదః, సర్గేస్మిన్సర్వాణ్యపి ప్రహర్షిణీ వృత్తాన్యేవ.

తా! భటుడు చెప్పిన మాటలను విని, యా రాజకుమారి
కిటికీకన్నములనుండి రాజసభను జూచుచూ, తనతండ్రి తన్ను సభ కేల
రమ్మనెనో దానికిఁ గారణమేమైయుండునో యని తన మనస్సులో
నూహించుకొనుచు, దనతల్లి తన్ను లంకరించుచుండ దివ్య కాంతులతో
వెలుగుచు, నీ క్రిందివిధముగ తొందరగా నాలోచించు కొనుచుండెను.

2. స్యా త్తచ్చే జ్జగతి తథాఽహమేవ ధన్యా
కిం దేవః శ్రితజనలాలసాం నదేయాత్,
మాతా మే నపది సమీడ్య తద్యశాంసి
దృక్సౌ హన్యహని కరోతి కర్ణపర్వ.

వ్యా:- స్యాదితి:- తత్ తథాస్యా చేత్, మత్పితామాం
రాజకుమారాయ దాస్యతి యది, జగతిలోకే, అహమేవ, ధన్యా సార్థక
జీవితా, భవేయం స్యామ్, దేవః ఈశ్వరః, శ్రితజనలాలసాం భక్తజన
మనోరథం న దేయాత్కిం న దద్యాత్కిమ్, దద్యాదేవ, మాతా
మజ్జననీ నపది నద్యః, అహని అహని ప్రతిదినం, తద్యశాంసి తద్రాజ
పుత్రస్య కీర్తిః, ఈ దృక్ ఇత్థం, సమీడ్యస్తుత్వా, మేమమ, కర్ణపర్వ
శ్రోతానందం కరోతి విదధాతి.

యది మత్పితా మాం తస్మై రాజకుమారాయ దద్యా త్తదా
మజ్జీవితం సార్థకం భవేత్, భక్తజనవత్సలః భగవాన్ ఆశ్రితమనో
రథం న పూరయతికిమ్? సర్వథా పూరయిష్యత్యేవ, మజ్జనన్యపి
నిత్యం తద్రాజకుమారస్య యశో విశేషాన్సర్ణయిత్వా మా మానంద
యతి, మన్నాతు రే తదభిమత మేవ.

తా|| నా తండ్రి న న్నారాజకుమారునకిచ్చి వివాహముగావిం
చినచో నా జీవితము సార్థకమగును. భక్తవత్సలుడయిన భగవానుడు
ఆశ్రితుల మనోరథముల నెరవేర్చుకుండునా? తప్పక నెరవేర్చును. నా
తల్లియు నిత్య మా రాజకుమారుని గుణగణములను గీర్తి విశేషము
లను వర్ణించుచుఁ గొనియాడుచు నా చెవులలో నమ్మతమును బోయు
చున్నది. దీనిని బట్టి మా తల్లికి సంబంధము నమ్మతమైనట్లు కనబడు
చున్నది.

3. తస్మై మే స్పృహయతి మానసం మదీయం
లావణ్యం భవతి హితం న కిం విరాజే,

భాగ్యాయైవ మమ స ఆగతః కృతార్థః
మత్ప్రితేఽరుచ దధునా తదీయమైత్రీ.

వ్యా :- తస్మాయితి :- మే మమ, మానసం మనః, తస్మై
రాజకుమారాయ, స్పృహయతి కాంక్షతే. “స్పృహే రీప్సితః” ఇతి
సంప్రదానత్వే చతుర్థీ. మదీయం మామకీనం లావణ్యం సౌందర్య విశే
షః, విరాజే రాజపుత్రాయ, హితం ఇష్టం, న భవతి కిం నభవేత్కిమ్ ?
హితం భవత్వేత్యర్థః “ముక్తాఫలేషుచ్చాయా యాస్తరలత్వ మివా
స్తరా, ప్రతిభాతి యదజ్జేషు తల్లావణ్య మిహూచ్యతే” ఇతిలావణ్య
నిర్వచనమ్, కృతార్థః కృతకృత్యః, సః రాజపుత్రః, మద్భాగ్యాయైవ
మద్భాగధేయాయైవ, ఆగతః ఆగతవాన్, అధునా ఇదానీం, తదీయ
మైత్రీ రాజపుత్ర సఖ్యం మత్ప్రితే మజ్జనకాయ, అరుచత్ అరోచత.

మన్మథః తద్రాజపుత్రమేవ కాంక్షతే. తల్లావణ్యం తస్మాభి
మతం భవేతిత మన్యే, మద్భాగ్యబల్లేనైవ స రాజపుత్రః ఆగతః తత్ప్ర
ఖ్యంచ మజ్జనకాయ ప్రీతిపాత్ర మభవత్.

తా నా మః స్పృ రాజపుత్రునే గోరుచున్నది. నా లావణ్య
మాతనికి రుచింపకుండునా ? తప్పక రుచించునని నేననుకొందును. నా
భాగ్యము ఫలించుటచేతనే యాతఁడెటకు వచ్చెను అతని మైత్రీ నా
తఁడీ కలయో రుచించెను. నాకోరిక తప్పక నెరవేరును.

4 తద్వీర్యం తదమల రాజవర్చసం త
తౌన్దర్యం తదభినవం వయః ప్రశస్తమ్,
తద్ధైర్యం తదతుల శ్రీర్తివైభవం కా
లోకి నవది పతిం వరా న ముహ్యత్.

వ్యా :- తద్వీర్యమితి :- తత్ ప్రసిద్ధం వీర్యం బలం, తత్
బలం నిర్భలమ్, రాజవర్చసం రాజతీజః, తత్ సౌందర్యం రుచిరత్వం,
ప్రశస్తం శ్రేష్ఠం, తత్ అభినవం సూతనం, వయః, తత్ ధైర్యం ధీర

తాం, అతులం అనువమం, తత్ కీర్తివైభవం యశస్సమృద్ధం, లోకిత్యా
అలోక్య, పతింవరాకా స్వయంవరాకా కన్యా, నవది నద్యః, న
ముహ్యేత్ మోహం పి ప్రాప్నుయాత్. సర్వా అతి వనం వరాః కన్యా
ముహ్యే యు రే వేత్వర్థః.

తద్రాజకుమారస్య ప్రభ్యాతం బలం నిష్కల్మషం రాజవర్చసం
నిరుపమానం సౌందర్యం నిస్తుల్యమభివం వయః అనల్పం ధైర్యం అతు
లం యశశ్చ దృష్ట్వా పతిం వరాకా కన్యా మోహం న ప్రాప్నుయాత్.

తా|| ఆ రాజకుమారుని యమోఘమైన యా బలమును, సాటి
లేని యా రాచరీతిని, చక్కని యా యందమును, నూతనమైన యా
యావనమును, సాటిలేని యా ధైర్యమును, శ్రేష్ఠమైన యా కీర్తిని,
జూచిన పిమ్మట స్వయంవర యగు ఏ కన్యక వానిని వరింపదు? తప్పక
వరించును. అందుచే నా కీర్తిక కలుగుటలో తప్పలేదు.

5. నూనం యత్ప్రభృతి మయా విరాడలోకి
స్వాంతం మే పరితపతీదృశం తదాది,
జీవేయం యది కృపయా న ఉద్యహేన్మాం
కిం జానే పరహృదయం పదా పరోక్షమ్.

న్యాయ - నూనమితి :- యత్ప్రభృతి యదాది, మయా విరాట్
రాజకుమారః అలోకి దృష్టః, తదాది తత్ప్రభృతి, మే మమ, స్వాంతం
మనః ఈ దృశం ఏవం రీత్యా, పరితపతి సంతాప మనుభవతి. సః రాజ
పుత్రః, కృపయా దయయా, మాం, ఉద్యహేద్యది పరిణయే చేచ్ఛత్,
అహం, జీవేయం జీనాని, అన్యథా మిరిష్యామితి భావః. నూనం ధ్రువం
నజానే కిం భవేదహం న జానామి, పరహృదయం పరేషాం మనః,
సదా సర్వదా, పరోక్షం అపరత్సక్షంఖలు అర్థాంతరన్యాసాలజ్ఞాః.

తా|| ఆ రాజకుమారుని జూచిననాటి నుండియు నా మనస్సిట్టే
పరిపరి విధములఁ జింతాకాగ్నింతమగుచున్నది. దయఁదలచి యాతఁడు

నన్ను బరిగ్రహించెనా నేను బ్రతుకఁగఁను. లేచో నేను జీవి పఁ
జాలను. వాని సుకల్ప మెట్లున్నదో నా కెట్లు దెలియును? పరల
హృదయములందలి భావములను గ్రహించుట శక్యమగునా? కాదు.

6. ఇత్థం సా బహు భవితవ్య మూహమానా

వేషేణాఽచిర మబలాఽఞ్జసా కృతేన,

నిస్త్రిం శీకృత సహజ స్ఫురత్కటాక్షైః

వ్యచైచ్చతీన్ తృతీయువ గాఢదైర్య బన్ధమ్.

వ్యా :- ఇత్థమితి :- సా అబలా రాజకన్యా, ఇత్థం ఏవం, బహుభవితవ్యం
యథాతథా, భవితవ్యం భావ్యం కార్యమద్విశ్య, ఊహమానా తర్క
యస్తీ, అచిరం శీఘ్రం, అఞ్జసా వేగేన, కృతేన నిర్మితేన, వేషేణ
వస్త్రధారణాద్వా కల్పేన, నిస్త్రిం శః ఖడ్గః అనిస్త్రింశాః నిస్త్రిం
శాః కృతాః నిస్త్రింశీకృతాః ఖడ్గీకృతాః సహజస్ఫురన్తః ప్రకృత్యాచ
పలాః యే కటాక్షాః అపజ్గప్రసారాః తైః, ఖడ్గకూపై రపజ్గై రిత్కర్థః,
యువానం యువానం ప్రతియువం వీచ్ఛాయాం యథార్థేఽవ్యయీ
భావః. సర్వేషాం యూనా మిత్కర్థః. గాఢః దృఢః యః దైర్యబంధః
దైర్యబన్ధనం, తం, వ్యచైచ్చతీన్ - చిచ్ఛేద.

— సూపకాలజ్ఞానః. —

ఏవం భవితవ్యం చిన్తయస్తీ సా రాజకన్యా సర్వాభరణ
భూషితా రాజరథాం ప్రవివేశ. తా మాలోక్య తత్సప్తా సర్వే యువా
నః, తదీయ వీక్షణాభినాతాః దృఢకూపి స్సదైర్యం తత్యజః, ఖడ్గేన
రజ్జుబన్ధన మివ తస్మాః కటాక్షేణ తేషాం దైర్య మచ్ఛేద్యతే.

తా॥ ఆ రాజకన్యక పుత్రీయ సతనభావిజీవితము నూహించుకొ
నుచు. సర్వాభరణ భూషితయై సభామందిరమున నడుగిడెను. ఆమె
చక్కఁదనమునకును, ఆమెకటాక్ష వీక్షణములకును, సభయందలి
యువకవర్గ మంతయు దైర్యమును వీడెను.

7. శృజార స్తరుణ సభాసదాం తరుణ్యాః
 ప్రాభూద్ హృద్వన ధనపశ్యతోహర స్సః,
 చంద్రేశ స్సరసిజలోచనాం తదైషాఽ
 హర్షిత్వాన్విక ఉపవేశ్య పుత్త్రికాం తామ్.

వా :- శృజార ఇతి :- తరుణ్యాః యువత్యాః రాజకుమార్యాః
 సః పృసిద్ధః, శృంగారః శృజార వేషః తరుణ సభాసదాం, మూనాం
 సభ్యానాం, హృదేవ హృదయ మేవ ఘోరధనం అధికధనం తస్య పశ్యతో
 హరణీతి పశ్యతో హరః, నిపుణః చోరః, ప్రాభూత్ అసీత్, ఏష
 చంద్రేశః చంద్రోద్వీపాధిపః అయం సార్వభౌమః, సరసిజలోచనాం వద్మ
 నయనాం, తాం పుత్త్రికాం దుహితరం, స్వాన్వికే స్వసమీపే,
 ఉపవేశ్య నివేశ్య, అహర్నిత ననన్ద.

సభాం ప్రవిశన్త్యాః తరుణ్యాః తస్యాః రాజపుత్ర్యాః శృజార
 వేషః సకలయువజన మనోధన పశ్యతోహరః చోరః అభవత్. సా సర్వే
 షాం మనాం స్వాచకర్ష. సార్వభౌమోప్యగతాం తాం కన్యాం స్వస
 మీపే నివేశ్య పరమానన్ద మవాప.

తా॥ యువతియైన యీ రాజకుమారి తన శృంగారవేషముతో
 నటంగల యువజనుల మనోధనమును చూచుచుండగనే తస్కరించెను.
 యువకులందఱు నామెయందాన క్త హృదయులైరి. ఆ స్వాభౌముడు
 సభలోఁ బ్రవేశించిన తనకుమారిని తన దగ్గతనే కూర్చుండఁ బెట్టుకొని
 మిక్కిలి యానందించెను.

8. వామోరూ ర్నిజజనకేన భాప్యమాణా
 హీభావనతముఖీక్షణ ప్రసూనైః
 సానన్దం ప్రియపదపీఠ మర్చయన్తి
 ఏత్యేదా త్ప్రతివచనాని మన్దమన్దమ్.

వ్యా :- వామోరు రితి :- వామా సుందరా ఉరూ యస్యా
స్సా వామోరుః. “వామస్తు వక్త్రే రమ్యే స్యా త్సవ్యే వామగతే
పి చ” ఇతి నానార్థకోశః. సుందరీ రాజకన్యా నిజ జనకేన స్వపిత్రా,
భాష్యమాణా సమృద్ధాం క్రియమాణా సతీ, హీభారాత్ లజ్జాభరేణ,
అవనతం నమ్రం ముఖం ఆననం యస్యా స్సా. ఈక్షణాన్యేవ దృష్టయః
ఏన ప్రమాదాని పుష్పాణి, తైః, సాన్ద్రం ఆనందేన సహ, ప్రియపదపీఠం
ప్రియస్య పాదపీఠికాం. అర్చయన్తి వ్రాజయన్తి, ప్రియపాదపీఠం
పశ్యన్తి త్యర్థః. మందమందం శనై శ్శనైః, పిత్రే జనకాయ, ప్రతివచ
నాని సమాధాన వచనాని, అదాత్ దదా.

సా సుందరీ రాజకన్యా సభా మాగత్య లజ్జాపశా దధోమఖి,
సదృష్టిపాతేన స్వప్రియ పాదపీఠమేవ పశ్యన్తి, పృచ్ఛతే జనకాయ
శనై శ్శనైః ప్రతివచనాని దదా.

తా॥ సుందరియగు నా రాజకన్య సిగ్గుతోఁ దలవంచుకొని, తన
చూపులనెదు పువ్వులతోఁ దన ప్రియుని పాదపీఠమును బూజించుచు
అనఁగా దానినే చూచుచు, తన తండ్రి తన్నుఁ బ్రశ్నించుచుండ మెల్ల
మెల్లగాఁ దండ్రికి సమాధాన మిచ్చుచుండెను.

9. వామాక్షిం నృపతికుమారికాం సుగుల్ఫాం
రమ్యాష్ఠీం స్మితవదనాం ససావహితామ్,
రాజన్యో భృశ మఖిలాజ్ఞశోభనాం తా
మీక్షిత్యా సపది విమోహితో బభూవ.

వ్యా :- వామాక్షీమితి :- సః రాజన్యః సరాజకుమరః,
వామాక్షిం వామనయనాం, సుందరనేత్రా మిత్యర్థః. శోభనా గుల్ఫా
యస్యా స్సా తాం, గూఢ గుల్ఫా మిత్యర్థః. “తద్ద్రస్థీ ఘటికే గుల్ఫా”
ఇత్యమరః. రమ్యా రమణీయా ఓష్ఠౌ యస్యాః తాం, బిమ్బాష్ఠీ మిత్య
ర్థః. స్మితవదనాం స్మయమానముఖాం, సావహితాం అవహితా ఆకార

గోవనం తయా సహితాం. "అవహితా-కారగు-ప్తి" రిత్యమరః. అఖలా
జ్ఞేషు సర్వావయవేషు శోభనాం శోభమానాం, సర్వాజనుద్ధరీ మిత్య
ర్థః, తాం వృషతి కుమారికాం రాజపుత్రీం, ఈక్షిత్యా విలోక్య,
సవది సద్యః, భృశం ఆత్యంతం, విమోహితో బభూవ ముమోహ.

రమణీయనయ నాం గూఢగుల్ఫం బిమ్బాష్ట్రీం దరహసితవద
నాం హ్రీమతీం సర్వాజనుద్ధరీం తాం రాజపుత్రీ మాలోక్య స రాజ
కుమారః సద్య ఏవ మోహ వరవశో బభూవ.

తా|| ఆ రాజకన్య కన్మలు మిక్కిలి చక్కనివి. ఆమె చీలమం
డలు పాదములతోఁ గలిసి గూఢముగ నున్నవి. ఆమె పెదవులు
దొండవండువలె నెఱ్ఱగానున్నవి. ఆమె ముఖము చిఱునవ్వుతోఁ గలకల
లాడుచున్నది. సిగ్గు ఆమెకలంకారమైయున్నది. ఆమె సర్వాంగముం
దరి. అట్టి యా రాజకన్యను జూడగానే యా రాజపుత్రుడు వెంటనే
మోహసముద్రమున మునిగెను. ఆమెయం దభిలాషగలవాడయ్యెను.

10. మిత్రస్య ప్రియతమ భావపద్ధతిం తాం

సర్వజ్ఞో యుటితి స తారకో విదిత్వా,

ఈక్షిత్యా పరమసఖాయ తిష్ఠమానాం

ప్రాహర్షీత్ క్షితిపనుతాం సరోజనేత్యామ్.

వ్యాః:- మిత్రస్యేతి :- సర్వం జానాతీతి సర్వజ్ఞః విదిత వేదితవ్యః
సః తారకః, మిత్రస్య పయస్యస్య, తాం ప్రియతమాం అతిప్రియాం,
భావపద్ధతిం అభిప్రాయసరణిం, యుటితి శీఘ్రం, విదిత్వా విజ్ఞాయ, పర
మసఖాయ ప్రియమిత్రాయ, తిష్ఠమానాం ఆశయం ప్రకాశయన్తీ,
"ప్రకాశస్థే యాఖ్యయోశ్చ" ఇతి నూతేణ ఆశయప్రకాశనార్థే తిష్ఠ తే
రాత్మనేవదమ్. పరమసఖయ సంప్రదానత్వమ్, ప్రియపయస్యముద్వోధు
ముద్యుక్తా మిత్యర్థః. సరోజనేత్యాం పద్మాక్షీం, క్షితిపనుతాం రాజ
పుత్రీం, ఈక్షిత్యా ఆలోక్య, ప్రాహర్షీత్ పరమానంద మహాప.

సర్వజ్ఞ స్థ తారకః సర్వమిత్రస్యాభి ప్రియం విదిత్వా, అనన్త
రం తస్మై రాజశూరాయైవ స్వాశయం ప్రకటయన్తి తాం రాజ
దుహితరం విలోక్య చ వరచూనన్త మవాప.

తా। ఆ తారకుడు సర్వజ్ఞుడు గావున తన మిత్రుని యభి
ప్రియమున వెంటనే కనిపెట్టెను ఆతనికొఱకై యచ్చటికి రప్పించఁ
బడి, తన యానుకూల్యమును నూచించుచున్న దివ్యస్తుందరి యగు నా
రాజపుత్రునిఁ గూడఁ గాంచెను. వారి యనురాగమునకు మిక్కిలి
యానందించెను.

11. ఉద్వోధుం ప్రభవసి చక్రవర్తికన్యాం
ప్రీరక్షం శృణు తదవశ్య మాప్యమేవ,
శక్తిష్టాః ప్రియపఖ మా త్వ మార్య వన్ద్యే
త్యత్యన్తం ప్రియ మనణ త్వ విప్రచౌళిః.

వ్యా :- ఉద్వోధుమితి :- విప్రాణాం మాళిః కిరీటం బ్రాహ్మణ
శిరోభూషణం, సః తారకః “మాళిః కిరీటే ధమ్మిలే” ఇత్యమరః, ప్రియ
సఖ! హేప్రియమిత్ర! త్వం భవాన్, చక్రవర్తి కన్యాం సార్వభౌమ
పుత్రిం, ఉద్వోధుం పరిణేతుం, ప్రభవసి యోగ్యః అసి, శృణు ఆక
ర్ణయ, సా కన్యా ప్రీత్యం నారీషు శ్రేష్ఠా “జాతౌ జాతౌ యదుత్కృ
ష్టం తద్రీతమితి గీయతే” ఇతి వచనేన రత్నపదస్య శ్రేష్ఠత్వమ్, తత్
కాంతారత్నం. అవశ్యం సర్వథా, అప్యమేవ గ్రాహమేవ. “రత్నహరీ
తు పార్థివః” ఇతి వచనేన రాజపుత్రేణ త్వయా తత్కాంతారత్నం
గ్రాహ్యమేవేతి భావః, మాశక్తిష్టాః సన్దేహం మాకురు ఇయం కన్యా,
ఆర్యవన్ద్యా సత్పురుషవన్దనీయా. ఇతి ఏవం, అత్యన్తం ప్రియం హితం
వచనం, అభిణత్ బభాణ.

భోః ప్రియవయస్య! త్వమే వేత్కన్యారత్నం గ్రహీతుం
సమర్థః, త్వం రాజరత్నం, ఇయం కన్యారత్నం, కిచ్చి, ఇయం సన్నతా

సద్వన్ద్యా చ, శజ్జాం మాకురు. ఏనాం గృహీష్వా. ఇతి సతారకః
ప్రియవచనా న్యవోచత్.

తా॥ ఓయి ప్రియమిత్రమా! ఈ చక్రవర్తి పుత్రిని వివాహ
మాడుటకు నీవే సమర్థుడవు. ఈమె స్త్రీలలో రత్నమే, నీవో రాజన్య
శ్రేష్ఠుడవు. రత్నము రాజులకడనే యుండదగినదికదా! కావున
ఏల సందేహించెదవు? ఈమె సజ్జన సంస్తవనీయ, ఉత్తమురాలు, అని
యా తారకుడు ప్రియవచనములను బలికెను.

12. రాజన్యం స్మ వదతి సార్వభౌమ ఇత్థం
మత్కన్యాఽద్య భరతవర్షరాజ్యలక్ష్మ్యః,
సాపత్న్యం భృశ మభిలష్యతే భవాదృ
గ్జామాతా మమ నిఖిలం కులం పునాతి.

వ్యా : రాజన్యమితి :- సార్వభౌమః చక్రవర్తీ రాజన్యం
రాజకుమారం, ఇత్థం వక్ష్యమాణీత్యా, వదతిస్మ అవదత్. అద్య
ఇదానీం, మత్కన్యా మద్దుహితా, భరతవర్షస్య యా రాజ్యలక్ష్మీః
తస్యాః సాపత్న్యం సవత్నీత్వం, సమానః పతిః యస్యాస్స సవత్నీ,
తస్యాః భావః సాపత్న్యం, సమానపతిత్వ మిత్యర్థః. అభిలష్యతే కాం
క్షతే. భవాదృక్ త్యాదృశః, జామాతా దుహితుః పతిః, మమ మే
నిఖిలం సర్వం, కులం వంశం, పునాతి పవిత్రం కరోతి.

స సత్రమా డ్రాజపుత్ర ముద్దిశ్యైవ మివాదీత్. భోరాజకుమార
ఇదానీం మద్దుహితా భారతరాజ్య లక్ష్మ్యః సా పత్న్యం కాంక్షతే.
భవంతం పరిణీయ భారతరాజ్య శ్రీయః సవత్నీ భవతు వభిషతి
త్యాదృశః జామాతా మత్కులం సర్వం పునాతి.

తా॥ ఓ రాజకుమారా! నా కూతురిప్పుడు నిన్ను వివాహ
మాడి, భారతసామ్రాజ్యలక్ష్మికి సవతిగానుండవలెనని కోరుచున్నది.
నీ వంటి యల్లునివలన మాకులమంతయును బవిత్రమగును గదా! అని
యా సార్వభౌముడు రాజకుమారునితో, బలికెను.

13. పాశ్చర్యేయాదిల సదుదజ్జితమ్మ దేశం
పూర్వం నః పితృకుల మావనచ్చిరస్య,
యస్మా దీదృగరచి పుస్తకేషు తస్మా
దస్మాకం సముచిత ఏవ బన్ధు భావః.

వ్యా:- పాశ్చర్యేయాదీతి :- పూర్వం పురా, నః అస్మాకంః
పితృకులం పితృవంశః, పాశ్చర్యేయాదేః హిమాలయస్య లసన్ ప్రకాశ
మానః ఉదక్ ఉత్తరభాగే యో నితమ్మ దేశః మధ్యభాగః. తం హిమ
వత్పర్వతోత్తర మధ్యదేశ మిత్యర్థః. “కటకోఽస్త్రీ నితమ్బోఽదే”
రిత్యురః. చిరస్య చిరకాలం. “చికాయ చిరరాత్రాయ చిరస్యార్థా
శ్చిరార్థకాః” ఇత్యమతః. అవసత్ ఉవాచ, “ఉపాజ్వధ్యాజ్వసః”
ఇతికర్మత్వమ్ యస్మా త్కారణాత్, ఈ దృక్ ఏవం, పుస్తకేషు
గ్రంథేషు, అరచి వర్ణితమ్, తస్మా త్కారణాత్, అస్మాకం నః, బన్ధు
భావః బన్ధుత్వం, సముచిత ఏవ యోగ్యఏవ.

హిమాలయ స్వోత్తరస్యాం దిశి పర్వతమధ్యభాగే పురా అస్మ
త్పితృకుల మవాత్సీదితి గ్రంథేషు పరిదృశ్యతే. తస్య దేశస్య భరతవర్షా
స్తర్గతత్వేన అస్మాకం బన్ధుత్వ ముచితమేవేతి మన్యే. అయముదస్త,
పాశ్చర్యేన గ్రంథేషు పర్యదృశ్యత.

తా॥ మా పూర్వులందఱును మంచుకొండ కుత్తరముగఁ బర్వత
మధ్యదేశమున నివసించిరని గ్రంథములందు గలదు. కావున మనము
బంధువులమే యగుదుము. ఏకభారత వర్షీయులమగుటచే మన బంధు
త్వము సముచితమే యగును.

14. మహ్యం కౌపి మమ విరాణ్మణి సృతిర్థ్యః
స్వాం పుత్రి ముపరత మాత్మకాం రహస్యే,
సన్దాయ త్రిదివ మగా త్పురా మదర్శం
యుద్ధ్యా మే ప్రియతమ దత్త పుత్రికేయమ్.

వ్యా :- మహామితి :- పురా పూర్వం, మమ మే, సతీర్థ్యః
 సమానగురుః, ఏకగురు రిత్వర్థః "సతీర్థ్యాన్వేకగురవ" ఇత్వర్థః కోఽపి
 విరాణ్మణః కశ్చన రాజ్య శేష్ఠః, ఉపరతా మృతా మాతా జననీ
 యన్యాస్తాం, ఉపరతా మాతృకాం, మాతృహీనా మిత్వర్థః. స్వాం
 పు త్రీం స్వకుమారీం, రహస్యే రహసి, మహ్యం మే సన్దాయ దత్త్వా,
 మదర్థం మన్నిమి త్తా, మల్లాభా యే త్వర్థః. యద్ధ్యా శత్రుభిర్యుద్ధం
 కృత్వా, త్రిదివం స్వర్గం అగాత్ జగామ, మృతో బభూవే త్వర్థః.
 ఇయం ఏషా కన్యకా, మేమమ, ప్రియతమా అతిప్రియా దత్తపు త్రికా,
 దత్తపు త్రి, ఆప్తమి త్తేనా దత్తాచ.

పురా మమ సఖా సతీర్థ్యః కశ్చన రాజన్యః మాతృహీనా
 మి త్తాం స్వపు త్రీం రహసి మహ్యం దత్త్వా, మదర్థం శత్రుభిర్యుద్ధ్యా,
 పాణాన ముచ్చత్. తదాదీయం పు త్రీ త్వేన సంరక్షి తా సంవర్ధితాచ.
 తస్మాదీయం మే ప్రియతమ దత్తపు త్రి కాభూత్.

తా॥ ఒకే గురువుకడ విద్యాభ్యాసముఁ గావించిన నా మిత్రుఁ
 డయిన రాజన్యుఁ డొకఁడు, తల్లి లేని తన కూతును రహస్యముగా నా
 కప్పగించి, నాకొఱకై శత్రువులతోఁ బోరాడి, యుద్ధరంగములో
 హతుడై మరణించెను. ఆకాఠినుఁడి యీమెను నేఁబెంచుచుంటిని.
 ఈమె నా ప్రియతమ దత్తపు త్రిక సుమా !

15. మాత్రాఽస్యా మహురహ మిత్యభాషి పీయం
 సత్త్వం త్వద్గుణగణ చిన్తనామృతేన,
 సజ్జావన్త్యధికురుతే సదాన్నపానే
 మద్బాలా నహృదయ తే తపస్య తీక్ష్ణమ్.

వ్యా :- మాత్రేతి - ఇయం కన్యా, తవయో గుణగణః గుణ
 సమూహః తస్య చిన్తనం ధ్యానం తదేవ అమృతం పీయూషం తేన,
 సజ్జీవన్తి పాణా న్ధారయన్తి, సదా నిత్యం, అన్నంచ పానంచ అన్న

పానే, పానభోజ గాఢికం, అధికురూతే తిరస్కరోతి. ఇతి ఏవం, అస్యాః
మాతా జనన్యా, మద్భ్యాయే త్వర్థః. అహం, ముహూర్ముహూః
పునః పునః, అభాషిషి అభిహితః, హే సహృదయ! హృదయాలో!
మద్బాలా మత్కుమారీ తే త్వదర్థం, ఇథం ఈదృక్, తపస్యతి తపః
కరోతి.

ఇయం కన్యా త్వద్గుణగణ చింతనరూప మమృతం నిత్యం పీత్వా,
అన్నపానాదిక మపి విస్మజ్య జీవతీతి మద్భార్యా మామన కృద్బోధ
యతి. ఏవ మియం బాలా త్వమేవ ధ్యాయన్తి ఆహారాదిక మపి
విస్మజ్య త్వదర్థం తపస్యతి.

తా! ఈ కన్యక నీ గుణగణ చింతనమనెడు సమృతమును
నిత్యము దావుచు, ఆహారాదికమును విడిచినదని యామె తల్లి అనగా
నా భార్య మాటిమాటికి నాకు జెప్పుచున్నది ఓ మహాశయా! తప
స్సాచరించువారు అన్నపానాదికమును విరజ్జించి నిత్యము తమ యిష్ట
దైవమునే ధ్యానింతురు. అట్లే యీమెయు నీగురించి యే తపస్సు
చేయుచున్నది సుమా!

16. శుక్వా తద్ధిశకర చక్రవర్తి వాక్యం

ప్రత్యూచే చతురమతి స్స భూమిదేవః.

నాథే తైష నరపతే భవత్కుమార్యాః

కో మజ్జోత్స్వకరగతా మభీష్ట లక్ష్మీమ్.

వాక్ :- శుక్రత్యేతి :- తత్ హితకరం క్షేమం కరం, చక్రవర్తి
వాక్యం సార్వభౌమవచనం, శుక్వా ఆకర్ణ్య, చతుర మతిః నిపుణ
బుద్ధిః సః భూమిదేవః తారకః. నరపతే! భోరాజన్! ఏవః రాజ
కుమారః, భవత్కుమార్యాః భవదీయపుత్రాః, నాదేత యాచేత,
కజనః కోవా మానవః, స్వకరగతాం స్వహస్తపతితాం, అభీష్ట లక్ష్మీమ్

ఇష్టసమ్పదం, ముఖ్యేత్ త్యజేత్. నకోఽపీతి భావః. ఇతి ఏవం,
ప్రత్యూచే ప్రత్యువాచ.

ఇత్థ ముక్తం సార్వభౌమవచనం నిశమ్య నివుణమతి స్స తార
కః, రాజన్ ! కుమారోఽయం త్వద్దుహితరం గ్రహీష్యత్యేవ, కరతల
గతా మిష్టసమ్పదం విహతుం కః ప్రభవతి? ఇతి ప్రత్యువాచ.

తా! ఇట్లు హితకరముగః బలుకుచున్న సార్వభౌముని మాట
లను విని, బుద్ధిమంతుఁడు నేర్పరియునగు నాతారకుఁడు, ఓ సార్వ
భౌమా! సిరిరామోకాలోడ్డువారుందురా? కరతల గతమగు నభీష్ట
సంపదను విడుచువారెవ్వరు? ఈ రాజపుత్తుఁడు నీ కన్యను తప్పక పరి
గ్రహించునని సమాధాన మిచ్చెను.

17. అన్యోన్య చిత్తగుణరూప యౌవనాఢ్యైః
సంయుక్తా వివ ధనవృద్ధ్యుదార భావో
దిష్ట్యై తౌ మధురవధూవరౌ కులీనౌ
భూపాయం శుభదివసో వయం కృతార్థాః.

వ్యా :- అన్యోన్యమితి :- అన్యోన్యం పరస్పరం, ఉచితాని
అర్హాణి, గుణాః రూపం యౌవనం చ గుణరూప యౌవనాని, తైః
ఆఢ్యై సంపూర్ణా, పరస్పరానురూప రూపగుణ తారుణ్యా విత్యర్థః
కులీనౌ సత్కులస ముత్పన్నౌ, మధురవధూవరౌ ప్రియవధూవరౌ
దిష్ట్యా దైవవశేన, ధనవృద్ధిః ఆధికసమ్పత్ ఉదారభావః జౌదార్యం
తావివ, సంయుక్తా మిలితౌ, అభూతామ్. భూప! రాజన్! అయం
ఆయమేవ సుదివసః సుదినమ్ వయం కృతార్థాః కృతకృత్యా అభూమ
ఉపమా.

భోస్సార్వభౌమ! ఏతౌ వధూవరౌ మహాకుల సజ్జాతౌ, సద్గుణైః
సుందర రూపేణ, సూత్నయౌవనేన చ పరస్పరానురూపౌ. అన్యోన్య

ప్రియశాచ. యథా అనన్త సమృత్ ఉదారభావేన సహితా శోభిత
తక్షణ అనయో స్పృశతి రధికరమణీయా, అయమేవ సుదివసః. యద్య
నయోః పరిణయోభవే ద్వయం కృతార్థాస్యమ. ఇతి స తారకః
అవోచత్.

తా॥ ఓ రాజా! ఈ వధూవరు లిరువురును మంచి గుణములతో,
జక్కని యౌవముతో, నూత్న యశావనముతో నొప్పుచు నొకరి నొకరు
మించియున్నాడు. ఇరువురును మంచి వంశమున జన్మించినవార లే మంచి
సంపదయుఁ జక్కని యుదారభావము నొకచోట కలియునట్లు వీరికల
యికయున్నది. ఇంక నాలస్యమేల? నేడే శుభదినము వీరికి వివా
హము జరిగిన మేము కృతార్థుల మయ్యెదము.

18. ఆశంసే జననుతవీరసూ ర్భవే స్త్వం

మజ్ఞు క్షాపతి రితి పుత్రికాం బ్రువాణః.

కష్టారద్రవజ మభితో గలం విరాజః

సప్రీత్యా సదపి తయా సయామృభూవ.

వ్యా :- ఆశంస ఇతి :- త్వం, మజ్ఞు శీఘ్రం, జననుతం వీరం
కుమారం సూతే ఇతి జననుత వీరసూః, అథవా, జననుతా లోకశ్లాఘ్య
వీరసూః వీరమాతా, భవేః స్యాః ఇతి, అహం ఆశంసే ఆకాక్షే. ఇతి
ఏవం, క్షాపతిః సార్వభౌమః పుత్రికాం దుహితరం, బ్రువాణః కథ
యన్ససి, సదసి సభాయాం కన్యకయా, విరాజః రాజపుత్రస్య, గల
మభితః కణ్ఠసీమ్ని, "అభిషేకః పరిత" ఇత్యాదినా ద్వితీయా, కష్టార
సృజం సాగర్భిక పుష్పమాలాం, "సాగర్భికం తు కష్టార" మిత్యమరః
ఆసయామృభూవ నిక్షేప యామాన.

స సార్వభౌమ స్సూతాం వీర్య, పుత్రి! త్వ మచిరేణ కాలేన
వీరమాతా భవిష్యసి, ఏవ మహ మాకాంక్షే ఇత్యవోచత్. ఆశిష

మదాత్, తత స్తజ్జన కానుమత్యా సా రాజకుమారీ తస్య రాజపుత్రస్య
గీవాయాం సౌగంధిక పుష్పమాలా మక్షిపత్.

తా! పుత్రీ! త్వరగా నీవు వీరమాతవు కాగలవని నేనాశీర్వా
దించుచుంటిని. అని పలికి యాసార్వభౌముఁ డనుమతింప, నారాజపుత్ర
సౌగంధిక పుష్పమాలను రాజకుమారుని మెడలో వేసెను.

19. కామోమే త్వమివ కరేణ నాజ్ఞనాన్యా
గృహ్యేతతి భరతవర్ష రాజ్యలక్ష్మ్యః,
హస్తాగ్రం నిజ మభిగృహ్ణతో విరాజో
దృష్ట్వా యౌ దృగవని పాలకస్య పుత్ర్యాః.

వ్యా :- కామః కరిణి :- త్వమివ భవతీవ అన్య ఇతరా, అజ్ఞనా
కాంతా, కరేణ హస్తేన, నగృహ్యేత న స్వీక్రియేత, అయం, మే మమ,
కామః సజ్కల్పః. ఇతి ఇత్థం, వదతః కథయతః. నిజం స్వీయం, హస్తా
గ్రం పాణిం, అభిగృహ్ణతః స్వీ కుర్వతః, విరాజః రాజకుమారస్య,
దృష్ట్వా దృశా, భరతవర్ష రాజ్య లక్ష్మ్యాః, అవనిపాలకస్య పుత్ర్యాః
సార్వభౌమకుమార్యాః, దృక్ దృష్టిః అయాత్ మిలితా బభూవ.

యథా ఇదానీం త్వత్పాణి మహ మగృహ్ణామ్ తథా అన్యస్యాః.
కస్యా శ్చి త్కాంతాయాః పాణిం నగృహీష్యామి, ఏష మే సజ్కల్పః.
ఇతివదన్ స రాజపుత్రః రాజకన్యాయాః పాణి మగృహీత్. తదా
తయోర్వధూవరయోః దృష్టిః అన్యోన్యం మిలితా బభూవ.

తా! నీ కరమునందుకొనిన ట్లింకేకాంతకరమునుగూడ నేను
వరిగ్రహింపను. ఇది నా సంకల్పము. అని పలుకుచు నా రాజపుత్రుఁడు
కాజోపు భారతరాజ్యలక్ష్మియైన యా రాజకన్యపాణిని గ్రహించెను.
ఆ సమయమున నా వధూవరులచూపు లొకదానితో నొకటి కలిసెను

ఒకరి నొకరు చూచుకొనిరి. “ధర్మేచ అర్థేచ కామేచ త్వయైషా నాతి
చరితవ్యా నాతిచరామి” అను భారతీయ వివాహనియమ మిందు నిరూ
పింపబడెను.

20. పాణీకౌ హృదయయుగాని మేలయనై
ద్రాగేతో సకలవిధై స్సమాసజేతామ్.
జ్యోత్స్నా ఇవ నిరతాను బనయుక్తౌ
స్యాతా మిత్యమనుత తత్సదస్య పూగః.

వ్యా:- పాణీతి:- ఏతో వధూవరా, ద్రాగ్ శీఘ్రం, పాణ్యోః
హస్తయోః, ఈక్షయోః దృశ్యోః, హృదయయోః మనసోః, యుగాని
యుగలాని, మేలయనై యోగయనై సకలవిధైః సర్వవిధైః,
సమాసజేతాం సంసక్తా వభూతామ్. ఏతో రాజకుమారీ కుమారా,
జ్యోత్స్నా చంద్రికా, ఇన్దుః చంద్రః, చంద్రికా చంద్రావిప, నిరతం సంత
తం అనుబంధేన అనువర్తనేన, యుక్తౌ సహితౌ, స్యాతాం భవేతాం,
ఇతి ఏవం, తత్సదస్యపూగః తత్సామూజిక సజ్జః, “పూగః క్రిముక
బృన్దయో” రిత్యమరః. అమనుత మేనే, ఉపమాలజ్కారః.

ఏతో నూతన దమ్పతీ శీఘ్రమేవ సర్వథా సర్వాత్మనాచ సజ్జతా
వభూతామ్. తద్బృష్ట్యా తత్రస్థ సామూజికవర్గః, చంద్రికా చంద్రావిప
ఏతో అన్యోన్యానుబంధేన నిరతం భవేతా మిత్యమనుత.

తా| ఆ వధూవరు లిరువురును, చేతులు, చూపులు మనస్సులు
కలిపికొని, యన్నివిధముల నతివేగముగ నేకమయిరి. దానిని గాంచి
యచ్చటి సభ్యవర్గము నీరిరువురు వెన్నెలయు జాబిల్లియుఁ గలిసిన
ట్లన్యోన్యము అనుబంధముతో మెలఁగెదరని భావించిరి.

21. సమ్పూర్ణో దుపకలితా యథా త్రియామా
సా తన్వీ వినయ యుతేవ సాధువిద్యా.

ప్రాణానీన్ముద మభితః స్వభ ర్త్యుక్త
లోకానాం సుజనగతేవ రాజ్యలక్ష్మిః.

వ్యా :- సమ్పూర్ణేతి :- సా తిన్వీ రాజపుత్రీ, సమ్పూర్ణః
జోడశకలాయుక్తః ఉమానాం నక్షత్రాణాం పతిః ఉడువః చంద్రః.
రాకా నిశాకర ఇత్యర్థః. తేన కలితా సంయుక్తా త్రియామా యథా
రాత్రి రివ, వినయేన ఉత్తమ సంస్కారేణ, యుతా యుక్తా, సాధు
విద్యా ఇవ సద్విద్యేవ, స్వభ ర్త్యుక్తా స్వపతిసహితా సతీ, సుజన
గతా సత్పురుష ముపేతా, రాజ్యలక్ష్మిరివ రాజ్యశ్రీరివ, లోకానాం
జనానాం, అభితః, ముదం అధిఃప్రీతిం ప్రాప్నోతి విస్తారయామాన,
మూలోప మూలజ్ఞాంరః.

రాకాచంద్రయుతా రాత్రిరివ, సంస్కార సముపేతా సద్విద్యేవ,
స్వభ ర్త్యుజ్ఞతా సా రాజపుత్రీ సత్పురుష సమాశ్రితా సమాప్త్య
రివ, సర్వేషాం ప్రీతి మధికా ముత్పాదయామాన.

తా। పున్నమ చందరునితో రాత్రి కలియునట్లు, మంచి సంస్కా
రముతో సద్విద్యకూడునట్లు, తన పతితోఁ గూడి యా రాజపుత్రీ,
సత్పురుషాశ్రిత యగు రాజ్యలక్ష్మివలె నండటి కధికానందము నొన
గూర్చెను.

22. కార్యజ్ఞావితి పితరౌ వధూమణే స్త్రీ
ప్రావక్తాం నిజదుహితుః పతిం వినమ్రా,
బాలేయం ప్రియతనయాఽవయో స్సృశీలా
దత్తా సమృతి సహ బాష్పధారయాతే.

వ్యా :- కార్యజ్ఞావితి :- కార్యజ్ఞౌ కార్యవిధాన కుశలా, తౌ
వధూమణేః వధూరత్నస్య, పితరౌ మాతా పితరా, మాతాచ పితాచ
పితరా విత్యేక శేషః. వినమ్రా సమీకృతదేహా, నిజదుహితుః పతిం

జామాతరం, ఇతి వక్ష్యమాణరీత్యా, ప్రావక్తామ్ అవోచతామ్. ఇయం
ఏషా వధూః, బాలాముగ్ధా, ఆవయోః ప్రియతనయా ప్రియపుత్రికా.
సుశీలా ఉత్తమస్వభావా, సమృతి ఇదానీం, బాష్పదారయా సహ
అశ్రుభిస్సాకం, తే తుభ్యం దత్తా వితర్ణా.

వధూజననీజనకా జామాతరం రాజకుమార మాహూయ,
వినయా సంతై. ఏవ మవోచతామ్. భోరాజకుమార ! ఆవయోస్సుతా
ముగ్ధా సుశీలాచ. ఇదానీం తుభ్య మశ్రుధారయా సహ దత్తా.

తా|| కార్యవిధానము నెఱింగిన యా సార్వభౌమ దంపతులు
వినములై యల్లునితో, రాజకుమారా ! ఈమె కడుముద్దరాలు.
మంచి స్వభావముగలది. దీనిని మేము మిక్కిలి బాధపడుచు విడువలేక
విడువలేక నీ కర్పించితిమి.

28. ఏషా త్వత్పదకమలే సదోపకర్తుం

సన్నద్ధా మృదుగమనాఽ న్మదేకపుత్రి,

ఆయతా త్వయి లలనా మనోవచోఽజైః

స్యాత్త్వక్వా నిజపితరా విహాశుపూర్ణౌ.

వ్యా :- ఏషేతి :- ఆస్మదేకపుత్రి ఆవయో రేకై కకుమారీ,
మృదుగమనా మన్దగమనా, ఏషా లలనా, త్వత్పదకమలే త్వదీయే
పాదపద్మే, సదా సంతతం, ఉపకర్తుం సేవితुం సన్నద్ధా సంసిద్ధా, అశ్రు
పూర్ణా దుఃఖితౌ, నిజపితరా నిజజననీ జనకౌ, అత్యగ్రహ, త్వక్వా
విసృజ్య, మనసా హృదయేన, వచసా వాచా, అజ్ఞేన దేహేన చ,
మనోవాక్కాయైరి త్యర్థః. త్వయి భవతి. ఆయతా అధీనా, స్యాత్
భవేత్.

ఇయ మస్మదేకపుత్రి భవదారాధన సముత్సుకా. సర్వాత్మనా
త్వాం సేవితु ముద్యుక్తా, దుఃఖితౌ పితరా ఆనాం ఇహ విసృజ్య త్వమే
వాను సరిష్యతి.

తా॥ ఈమె యొక్కతయే మాకుఁ జూతురు. నీ పాదపద్మములను
సేవింప సంకల్పించినది. త్రికరణశుద్ధిగ నిన్ను సమ్మిలనది. దుఃఖతులయిన
మమ్ముల విడిచి నిన్నే యనురఁచును.

24. త్వత్పత్నీ భవతి పతింవరా సుశీలా

సమ్ప్రాప్తుం సహ భవతా కృతాభిషేకా.

కర్మజ్ఞైః పృథ తనయా వయో రియం త్వం

సర్వజ్ఞః ప్రకథయోగ్య మస్తి కిం తే.

వ్యా :- త్వత్పత్నీతి :- పతింవరా స్వయంవరా, సుశీలాశోభన
స్వభావా, ఇయం, అవయోః ప్రియతనయా అస్మత్ప్రియపుత్రి,
త్వత్పత్నీ భవద్భార్యా, కర్మజ్ఞాం కర్మభూమిం, భరతవర్ష మిత్యర్థః.
సమ్ప్రాప్తుం సంవర్ధితుం, భవతా సహ త్వయాసాకం, కృతాభిషేకా పట్ట
మహిషీ భవతి. భవిష్యతీతి భావః పర్తమాన సామీప్యేలట్. “కృతా
భిషేకా మహిషీ” ఇత్యమర్థః. త్వం సర్వజ్ఞః సర్వం జానసి, తే భవ
తః, ప్రకథనయోగ్యం కథనీయం వచనం కి మస్తి కిం విద్యతే. న
కిచ్చిదపీత్యర్థః.

త్వత్పత్నీ ఇయం మత్కుమారి భవతాసహ భరతవర్ష పాలనాయ
పట్టమహిషీ భవిష్యతి. తద్రక్షణాయ అముయాగహత్వా మభిషేక్యామి
ఇయం తవ మహిషీ. సర్వజ్ఞస్య తవ ఇతోఽధికం వక్తవ్యం నా నీతిమే
ఆశయః.

తా॥ ఈ రాజకుమారి నీతోఁగూడి పట్టాభిషేక్తురాలై భరత
భూమినిఁ బాలించు నీకుఁ బట్టమహిషి కాఁగలదు. ఈమెనెట్లు చూడ
దవో? నీవు సర్వజ్ఞుడవు నేను వేరుగ నీకుఁ జెప్పనవసరముండదు.

25. సోత్కణ్ఠౌ రుచిర మలజ్ఞాతౌ సఖీభి

ర్నీయేతే నృ తక్షణ జమ్పతి క్షణేవ,

అన్యోన్యాధి కరణీయ తాన్వితౌ తౌ
ప్రీమన్తై స్మితలలితౌ విహరసాధవ్ .

వ్యా :- సోత్కణ్ఠావితి :- సోత్కణ్ఠౌ ఉత్కణ్ఠా సహితౌ, ఇష్ట
కార్యవిలంబ మసహమానా విత్యర్థః. రుచిరం మనోహరం యథాతథా,
అలంకృతౌ భూషితౌ, ప్రీమన్తై లజ్జాయుతౌ, స్మితేన దరహాసితేన
లలితౌ సుందరా, మందస్మిత సుందరవదనారవిందౌ విద్యర్థః. అన్యోన్యం వర
స్పరం అధికా యా రమణీయతా రామణీయకతా తయా అన్వితౌ
యుక్తౌ, వరస్పరాధి సౌందర్య విరాజమానా విత్యర్థః. తౌ తరుణజమ్భతీ
నూతకయువకదమ్బతీ, “దమ్బతీ జమ్భతీ జాయాపతీ” ఇత్యమర్థః.
క్షణేన క్షణకాలేన, సఖీభిః వయస్యాభిః, విహరసాధం క్రీడా ప్రాసాదం
నీయేతేన్మ ఆనీయేతామ్.

విశిష్టాధరణ భూషితౌ విలంబమసహ మానౌ సరస్పరాకధిరా
మణీయకతా రాజమానౌ మందస్మిత సుందరవదనారవిందౌ ప్రీమన్తై తౌ
నవదమ్బతీ సఖ్యః శీఘ్రం క్రీడామందిరం నిన్యః.

తా|| ఆ నవదంపతులు సర్వాధరణ భూషితులైరి. ఒకరిఁమించి
యొకఁడు చక్కఁదనముతోఁ నొప్పుచుండిరి. కాలవిలంబమును సహింపఁ
జాలక సిగ్గుపడుచుఁ జిలునవ్వులు నవ్వుకొనుచుండిరి. అట్టివా రిద్దరిని
సఖులు త్వరగా విహరసాధమునకుఁ గొఁపఁబోయిరి.

26. సన్ధ్యా యా ముదవసితాని ర బోనిదేశా
దాన్తానోప గతజనా యయాః పహ్నుష్య,
భూదేవం స త మవనమ్య చ కవర్తీ
స్వాగారం ముదితమనా యయౌ కృతార్థః.

పా :- సన్ధ్యా యామితి :- ఆస్థానం సభామందిరం ఉపగతా
పాస్తాః యే జనాః సామాజికాః, ర బోనిదేశాత్ రాజాదేశాత్

ప్రహృష్య సస్తుష్య, సన్ధ్యాయాం సన్ధ్యాసమయే, ఉదవసితాని గృహాణి
యయుః జగ్ముః. గృహ గేహోదవసితవేశ్మ సద్మని కేతనం" ఇత్యమరః
సః చక్రవర్తీ, తం భూదేవం భూసురం తారకం, ఆనమ్య ప్రణమ్య,
ముదితమనాః సస్తుప్త స్వాంతః కృతార్థః కృతకృత్యస్సన్, స్వాగారం
స్వభవనం, యయా జగామ.

సర్వేపి సామాజికా సస్తుప్తస్వాంతాః సమాదాదేశేన సన్ధ్యా
సమయే స్వస్వగృహాణి యయుః, సార్వభౌమోఽపి స్వసమీపస్థితం
తారక మభివద్య, తం విసృజ్య, సస్తుప్తాంతరజ్ఞః కృతార్థస్సన్ స్వభవనం
జగామ.

తా! అంత సామాజికులందఱును మిక్కిలియానందించుచు
రాజానుమతిని బొంది, సంధ్యాసమయమున వారి వారి గృహముల
కేగిరి. సార్వభౌముఁడుఁ గూడఁ దారకునకు నమస్కరించి, వానిని
భవనమునకుఁ బంపి మిక్కిలియానందముతోఁ గృతార్థుఁడనయితిని
భావించుకొనుచుఁ దన మందిరమున కేగెను.

27. సుప్త్యా సమ్మదపరిపూరిత ప్రయామాం
కృత్వా సోఽచిర మఖిల ప్రభాతకృత్యమ్,
అధ్యాస్తే స్మ నదసి దివ్య భద్రపీఠం
గ్రావాగ్రం హరి రివ సాధు సార్వభౌమః.

వ్యా :- సుప్తేతి :- సః సార్వభౌమః చక్రవర్తీ, సమ్మద పరి
పూరితః ప్రమోదపూర్ణస్సన్, "ప్రమోదామోద సమ్మదాః" ఇత్య
మరః. త్రియామాం రాత్రిం, సుప్త్యా ప్రసవ్య, అఖిలం సర్వం, ప్రభాత
కృత్యం కల్యకరణీయం కార్యం, అచిరం శీఘ్రం, కృత్వా విధాయనదసి
సఖాయాం, దివ్యం ఉత్తమం భద్రపీఠం సింహాసనం గ్రావాగ్రం వర్వత
శిఖరం, హరి రివ సింహాశ్రవ, "అదిగ గోత్రగిరి గ్రావాచలశైల లో
చ్చయాః," "హర్యక్షః కేశరీ హరిః" ఇతి చామరః, అథవా, గ్రావా

గృం ఉదయపర్వత శిఖరం, హరి రివ నూర్వ ఇవ, “యమా నిలేన్ద్ర
చన్ద్రార్క విష్ణుసింహం శువాజిమ్, శుకాహి కపి భేకేమ్ హరి రా
కపితే త్రిమ్”, ఇతి నానార్థ రత్నమాలా, సాధురమ్యం, అధ్యాస్తేస్మ
అధితప్తే, ఉపమాలాజ్కారః

రాత్రౌ సుఖనిధా మనుభూయ, పృభాతే త్వరయా సర్వాణి
కాలకృత్యాని నిర్వర్త్య, న సార్వభౌమః సభా మాగత్య, తత్త్రిసింహః
గిరిశిఖర మివ రవి రుదయగిరి శిఖరమివ వా, దివ్య మున్నతం సింహాసన
మారురోహ.

తా॥ ఆ రాత్రి సుఖముగ నంతోషముగ నిద్రించి, యా సార్వ
భౌముడు కలువారినే మేల్కొని గబగబ కాలకృత్యముల నెరవేర్చు
కొని, సభామందిరమున కేతెంచి, యచ్చట సింహము పర్వతాగ్రమును
వలె, లేక, నూర్పుడు దయపర్వత శిఖరమునువలె నున్నతమగు సింహ
సనమును అధిష్ఠించెను.

28. గవ్యూతి ద్వయ పరిమేయ నిమ్కుటానే

పైకాన్న త్రిదశ సహస్రపీఠ రమ్యా,

అస్తాన్యాస్త ఉస్తవివేక తత్ర నానా

దేశీయాదిప వినరః పృమోదయుక్తః.

వ్యా :- గవ్యూతీతి :- గవ్యూతిః కోశయుగం, “గవ్యూతిః
స్త్రీ కోశయుగ, మిత్యమరః తస్యాః ద్వయం యుగం, తేన పరి
మేయః పరిమా తుం యోగ్యః యః నిమ్కుటః గృహారామః, “గృహ
రామస్తు నిమ్కుట” ఇత్యమరః. తస్యలన్తే వాధ్యదేశే, పైకాన్న
త్రిదశ సహస్రపీఠ రమ్యా ఏకోన త్రింశ త్సహస్రాననోపశోభితా.
ఏకాన్న త్రిదశ సహస్రపీఠ రమ్యేతి సమస్తం పదిమ్. తత్త్రింశాః త్రిదశ
సహస్రశబ్దేన సమాసేకృతే. ఏకశబ్దేన గవా “తృతీయా తత్కృతార్థేన
గుణవచనేన” ఇత్యతి తృతీయేతియోగ విభాగాత్ సమాసః ఏవం

చ ఏకేన న త్రిదశ సహస్ర పీఠా నీతి తృతీయా సమాసః "ఏకాద్విశైచ
కస్య చాదుక్" ఇతి సభాః ప్రకృతి భావః, అదుగాగమశ్చ, "దుర్యోను
నాసికే" ఇతివా అనునాసికః ఏకాన్న త్రిదశీతియాపమ్, సా ప్రసిద్ధా
ఆస్థానీ ఆస్థానం, సభామద్విరం, అస్తే విద్యతే, తత్ర తస్యా మాస్థా
న్యాం, నానాదేశీయాః నానాదేశ సమ్మన్వితః యే అధిపాః రాజానః,
తేషాం విసరః, సమూహః ప్రమాద యుక్తః అనన్దపూర్ణః ఉపవివేక
ఉపావిశత్ అతిశయోక్తి రలంకారః.

చతుష్కోశ పరిమిత స్యాద్యానస్య మధ్యదేశే వికాలమాస్థానీ
మణ్డపమస్తి - తస్మిన్ ఏకోన త్రింశత్సహస్ర సంఖ్యాకా న్యాసనాన్య
వర్తంత, తేషు బహుదేశేభ్య ఆగతా రాజానః సన్తుష్టాః న్యవసన్.

తా|| నాలుగు కోనులు మేరగల పూదోటలో నొక సభా
మంటపముగలదు. అందుబకటి తక్కువ ముప్పదివేల యాసనములున్నవి
వానిపై నానాదేశములనుండి వచ్చిన రాజు లానందముగ నుండిరి.

29. పార్షద్యా ద్విజయుగలం విలోకక శ్రీ
యుక్తాం భూపతి తనయాం నిరీక్షకస్తే,
కార్యజ్ఞాః స్ఫురదుచితావనోవవిష్టాః
అన్యోన్యం పదని తదాఽ బ్రువన్ ప్రతిపమ్.

వ్యా :- పార్షద్యా :- కార్యజ్ఞాః కార్యవిధానవేత్తారః, పార్ష
ద్యాః పరిషది స్థితా సభ్యాః, మరన్తి ప్రకాశమానాని ఉచితాని
అర్హాణి యాని ఆసనాని తేషు ఉపవిష్టాః నిష్ణాః, ద్విజయు గలం విప్ర
రాజ పుత్రయుగ్మం, విలోకకాః ఈక్షమాణాస్సన్తః, తదా తస్మిన్సమయే,
అన్యోన్యం పరస్పరం, ప్రతిపం విరుద్ధ భావోపేతం యథా తథా, అబ్రు
వన్ అవోచన్.

తదా తత్స భాయా ముచితా సనోపవిష్టా స్సభాసదః విప్ర
కుమారం రాజపుత్రం శ్రీమతీం సార్వభౌమ దుహితరంచ పశ్యంతః
వరస్పరం విరుద్ధాలాపానకుర్వన్.

తా! ఆ సమయమున నభయో ముచితా సనాసీనులై న సభ్యులు,
రాజపుత్ర బ్రాహ్మణ కుమారులను, శ్రీమతియగు రాజకుమారిని,
జూచుచు వారిలో నాడు వరస్పరవిరుద్ధముగ మాటలాడఁ దొడంగిరి.

30. పాపాణః ప్లవత ఇతః పయస్సు చిత్రం
తూల స్సమృతి వహసా నిమజ్జతి పా,
చంద్రో శ స్రుణునతేన వృద్ధవప్తే
వ త్రాత శ్చతుర జనీవ పుణ్యభూమేః.

వ్యా:- పాపాణః ఇతి :- ఇతః అత్ర పాపాణః శిలాఖణ్డాః
పయస్సు జలేషు, ప్లవతే ఉన్మజ్జతి. సమృతి ఇదానీం, ఇహ అత్ర
తూలః కార్పూర పిష్టం, సహసా వేగేన. నిమజ్జతి మగ్నోభవతి. చిత్రం
ఆశ్చర్యమ్ పుణ్యభూమేః భారతక్షోణ్యః, చతురజనేన నిపుణజనేన,
భారతీయే నేత్యర్థః చంద్రోశః చంద్రదీప్తిపాధిపతి సార్వభౌమః, తరుణేన
యూనా కుమారేణ. వృద్ధవప్తా ఇవ వృద్ధపితేవ, త్రాతః సంరక్షితః,
ఉపమాగర్భో దృష్టాంతః, కార్యలిజ్జంచ.

అస్మిన్నాశ్చే సమృతి పాపాణః పయస్సు ప్లవతే. తూలస్తు జలే
నిమజ్జతి. అహో! ఇదం బహ్వశ్చర్యకరమ్, యువా పుత్రః వృద్ధం
పితర మివ భరతవర్ష బాణః కశ్యప భారతీయః చంద్రదీప్తిపాధిప మరక్షత్.

తా! ఇప్పడిచ్చట భారతీయుడొకఁడు చంద్రదీప్తిపాధిపతియగు
సార్వభౌముని, పయసులోనున్న కొడుకు తండ్రిని గాపాడినట్లు రక్షిం
చెను. ఇది మిక్కిలి వింతగానున్నది. ఇప్పడిచ్చట తాయి నీటిలోఁ
దేలుచున్నది. దూదిపిండు నీటిలో వేగముగా మును, గుచున్నది కదా!

31. నూనం తా వతులిత దివ్యశక్తిమనై
 పాశ్చాత్య ప్రకటిత శత్రు ధూమకేతూ.
 క్షా చక్రం చిరమపి శానితుం సమర్థౌ
 మిత్రం యో భవతి తయో సప్తవివ ధన్యః.

వ్యా :- నూనమితి :- తౌ వీరౌ అతులితా అనదృశా దివ్యా
 దేవసమ్బుద్ధినీ యా శక్తిః సా అనయోః అస్తీతి అతులిత దివ్యశక్తి
 మనై, “న కర్మధారయా నృత్వర్థీయః” ఇతి శాస్త్రస్య అనిత్యత్వాత్,
 “సుకేశీ తామ్రకేశీ” ఇతి భాష్యకారవచనాచ్చ రూపమేతత్సాధు.
 పాశ్చాత్యానాం పశ్చిమదిగ్వాసినాం ప్రకటితాః ప్రసిద్ధాః యే శత్ర
 వః రిపవః తేషాం ధూమకేతూ ధూమప్రధానోత్పతౌ. ధూమకేత్వా
 గమనే లోకౌ పద్రవః భవిష్యతీతి శాస్త్రమ్. ఉపప్లవాయ లోకా
 నాం ధూమకేతు రివోద్భితః” ఇతి కాళిదాసుః. భూచక్రం భూమణ్డలం,
 చిరమపి చిరకాలమపి, శానితుం పాలయితుం, సమర్థౌ శక్తిమనై.
 దక్షా త్యర్థః, తయోః వీరవరయోః, యః జనః, మిత్రం సఖా, భవతి,
 సప్తవివ సప్తరుషప్తవివ, ధన్యః యోగ్యః, నూనం ధృవమ్.

ఏతౌ వీరకుమారౌ అతులిత దివ్యశక్తి సముపేతౌ. పాశ్చాతాశ
 నాం యే శత్రవః తేషాం నాశనే సముత్పన్నౌ ధూమకేతూ. సర్వం
 మహీమణ్డలం చిరమపి పాలయితుం సమర్థౌ. ఏతయోర్మిత్రం యస్య
 మ్పాదయతి సప్తవివ మానవః ధన్యః భవతి.

తా। ఈ ద్విజరాజపత్రులిరువురును సాటిలేని దివ్యశక్తులుగల
 వారు. పాశ్చాత్యులకుఁగల ప్రసిద్ధ శత్రువులను సంపూర్ణముగ నాశ
 నముఁజేయుఁగల ధూమకేతువులే. వీరీ భూమినంత నంతకాల మయినను
 దాలింప సమర్థులు. వీరి మైత్రిని సంపాదించినవారే ధన్యులరు, కృతా
 ర్థులరు.

32. ఇత్తం ప్రాజ్వల దనివార్య కోపవహ్ని
 రౌనీనాం బహు మహనీయ కర్మభూమేః,
 సర్వత్రాఽహిత బలకాననం దిధక్ష
 త్యేవాద్యాత ఉచిత ఏతయో సుషన్ధిః.

వ్యా :- ఇత్థమితి :- మహనీయా మహత్వేపేతా యా కర్మ
 భూమిః భారతభూమిః తస్యాః మహనీనాం ఋషీణాం, భారతభూమినివాసి
 మునిపుంజనానామి త్యర్థః అనివార్యః వారయితు మశక్యః, కోపవహ్నిః
 కోపాగ్నిః. ఏవం వీరవరరూపేణ, బహు అధికం, ప్రాజ్వలత్ జ్వాల
 అద్య ఇదానీం, సర్వత్ర సర్వేషు దేశేషు, అహితబలం శత్రుసైన్యం
 తదేవ కాననం వనం, తత్, దిధక్షతి దగ్ధు మిచ్ఛతి. అతః అస్మాదేత్యోః,
 ఏతయోః వీరవరయోః, సుషన్ధిః సమ్యక్సన్ధానం, ఉచితః అర్హః.

భారతభూమివాసినాం మునీనాం కోపాగ్నిరేవ ఏతద్వీరవర
 రూపేణ జ్వలతిస్మి. అయం కోపాగ్ని రిదానీం సకలానపి శత్రుదేశాన్
 భస్మసాత్ కరిష్యతి. ఏతౌ వీరా సర్వాస్పత్యాన్నాశయిష్యతః.
 తేన హేతునా ఏతాభ్యాం సమ్యక్సన్ధిః కార్యఏవ.

తా॥ భారత వర్షమందున్న మునీశ్వరుల కోపాగ్నియే యీ
 వీరకుమార రూపమున మండుచున్నది. ఇది శత్రుసైన్యముల నెదు నడ
 వులను గాల్చును. కావున నీ వీరులతో మంచిగ సంధిచేసికొనుట
 మంచిది.

33. వీత్వా ఖల్వనవసర ద్విజా ప్తిహలాం
 దత్త్వాఽల మ్రియతన మా మణిం విరాజే,
 పాశ్చాత్య ప్రకటిత మన్యుహేతు భూతః
 కిం ధీమాన్ స్వకుల కలజ్క ఏష భూపః.

వ్యా :- వీత్వేతి :- ఏష భూపః అయం సార్వభౌమః, అవసరః
 ప్రస్తావః సః నభవతీ త్యనవసరః. తస్మిన్ ద్విజస్యాప్తిః బ్రాహ్మణ

పాశ్చాత్యిః సైవ హాలా మదిరా తాం పీత్వాఖిలు, ఖిలు = తస్యాః పానం
 నోచితమ్. తేన న కిచ్చితాస్థ్య మతిభావః. ప్రియతనయాం ప్రియ
 దుహితరం, విరాజే రాజకుమారాయ, దత్త్వా అలం, అలం = దానం
 నోచితమ్. తేన సాధనీయం కిమపి నాస్తీతి భావః ఉభయతాపి
 “అలంఖల్వోఽఽ ఇత్యాదివాక్యా ప్రత్యయః. పాశ్చాత్యానాం, ప్రకటితః
 బహిర్గతః, యః మన్యుః క్రోధః, తస్య హేతు భూతః, నిమిత్తభూతః,
 స్వకులకలజ్జః స్వకులాజ్ఞానభూతః, ఏషః భూపః సార్వభౌమః, ధీమాన్
 కిమ్ బుద్ధిమాన్ కిమ్, న భవ త్యేవ.

అయం సార్వభౌమః అనవసరే బ్రాహ్మణమైత్రీం మదిరాపాన
 మివా కరోత్, తేన కిందిదపి సాధ్యం నాస్తీ. స్వపుత్రికా మతి
 పీత్వా రాజకుమారాయాదాత్. ఏతేనాపి సాధనీయం కిమపినాస్తీ.
 కిన్తు అనేన హేతుగా సరేషాం పాశ్చాత్యానాం మన్యుకారణ
 మహాత్. స్వకుల కలజ్జ భూతః అయం బుద్ధిమాన్ భవతి కిన్తు మూర్ఖ
 ఇవ ప్రతిభాతి.

ఈ సార్వభౌముడే నిమిత్తము లేకుండ మద్యమును ద్రావినట్లు
 ఈ బ్రాహ్మణ బాలకునితో మైత్రీ గావించెను. తన ప్రియపుత్రిక
 నీ రాజకుమారునికిచ్చి వివాహముగావించెను. వీనివలన సాధింపఁదగిన
 కార్యము లేమున్నవి. మీదుమిక్కిలి యీ గెండువనులచేఁ బాశ్చా
 త్యులకందఱిఁ గోప కారణమయ్యెను. కులమునకు మచ్చ తెచ్చిపెట్టిన
 యీతఁడు బుద్ధిమంతుఁడేనా?

34. పితృం సచ్చృత మవి హన్తి పాదభూతం

స్వీకృత్య ద్విజకుల బంధుత్వమయం స ఏషః.

పాశ్చాత్యావనివలయే సమస్తతోఽద్య

ప్రాచీన శ్రుతిశిరసాం మతం వ్యశిషత్.

వ్యా :- పితృమితి :- సః ఏషః ప్రసిద్ధః అయం సార్వభౌమః,

ద్విజకులబంధుత్వాం శ్రుత్వ బంధుత్వం, స్వీకృత్య గృహీత్వా, పిత్ర్యం
పితృస్సహృద్ధి, యత్ సత్ శుశ్రూషాపి సచ్చాస్త్రమపి పాదఘాతః హన్తి,
పాదాభ్యాం హన్తి, నాశయతి త్యర్థః. అద్య ఇదానీం, సమస్తతః సర్వత్ర,
పాశ్చాత్యావనిషలయే పాశ్చాత్యదేశే, పాశ్చీనానాం పురాతనానాం,
శ్రుతి శిరసాం ఉపనిషదాం, మతం సిద్ధాంతం, వ్యశిక్తిత్ అబోధత్.

ఏష సార్వభౌమః శ్రుత్వ బంధురూపత్వా కలకమాగతం సచ్చాస్త్ర
మపి నాశయామాస కిచ్చ బ్రాహ్మణమతీం సమాద్వ్య అతిపురాతన
ముపనిషన్మత ముపదిదేశ.

తా! ఈ సార్వభౌముడు రాజకుమారునితో బంధుత్వమును
గావించుకొని, తాతతండ్రులనుండి వచ్చుచున్న మన సత్సంప్రదాయ
మును కాళ్ళతోఁ దన్ని నాశనముగావించెను. ఈ బ్రాహ్మణ బాల
కునితో స్నేహముఁజేసి, మన దేశమందంతట పాలఁబడిన యా యుప
నిషన్మతము నుపదేశించెను.

35. స్వాచారం జనపతినాఽవలంబయేతే

తం పుణ్యావనిగురుణా మదీర్ఘశేతామ్.

పశ్యేనౌ ద్విజకులశేఖరా వృదేతి

ప్రాగ్దేశే వ్యసన ముపైతి పశ్చిమేఽర్కః.

వ్యా :- స్వాచారమితి :- ఏతో ద్విజకులశేఖరా విప్రశ్రుత్వ
కుమారవరా, జనపతినా సార్వభౌమేన. స్వాచారం భారతీయాచారం
అవలంబయేతే స్వీకారయేతే. తం సార్వభౌమం పుణ్యావనేః పుణ్య
భూమేః భారతదేశస్య, గురుతాం గౌరవం అదీర్ఘశేతాం దీర్ఘయేతే.
ఏనౌ ద్విజవరా, పశ్యే లోకయ, అర్కః రవిః ప్రాగ్దేశే భారతభూమీ,
ఉదేతి ఉదయ మాప్నోతి. పశ్చిమేఽర్కః పశ్చిమదేశే వ్యసన ముపైతి
అస్తమేతి.

ఏతౌ కుమారా సార్వభౌమాయ స్వాచారం బోధతః. రాజే
స్య దేశగౌరవం దర్శయతః, ఏనాం పశ్యత. పృగ్దేశే రవిరుదేతి పశ్యిమ
దేశే అస్తమేతి.

తా|| ఈ ద్విజరాజకుమారు లిరువురును తమ యాచారములను
సార్వభౌమమునకు బోధించి యాచరించునట్లు గావించుచున్నారు. తమ
దేశగౌరవమును నానికిఁజూపించుచున్నారు. వీరిని జూడుఁడు. నూర్పుఁడు
తూర్పు దేశమున నుదయించుచున్నాఁడు. పశ్చిమ దేశమున నస్తమించు
చున్నాఁడు. భారతభూమి తెలుఁగుతోనిండి పాశ్చాత్య దేశ మంధకార
బంధుర మగుచున్నది.

36. భూదేవోత్తమ రచితో రుయన్త్రపక్షి

శక్తో ద్వాదశ శత యోజనాని గన్తుమ్,
తత్రా ప్యాచిత భరధారణే సమర్థః
నాకే హర్దివ మథ సజ్జతో బభూవ.

వ్యా :- భూదేవేతి :- అథ సభానన్తరం. భూదేవోత్తమేన
బ్రాహ్మణోత్తమేన, తారకేణేత్యర్థః. రచితః నిర్మితః ఉరుః విశాలః
యన్త్రపక్షి విమాగాకారయన్త్రం, విమాన మిత్యర్థః. ద్వాదశ శత
యోజనాని యోజనానాం ద్వాదశ శతం, తావద్దూర మిత్యర్థః. గన్తుం
యాతుం, శక్తః సమర్థః, తత్ర తస్మిన్ ఆచితః పరిమాణవిశేషః భరః
భారః తస్య ధారణేఽపి వహనేఽపి సమర్థః, సన్, నాకే ఆకాశే
“ఆకాశే త్రిదివే నాకః” ఇత్యమరః, అహని దినాచ అహర్దివం రాత్రిం
దివం, సజ్జతః సంసిద్ధః, బభూవ అభూత్.

భూసుర స్తారకః స్వశక్త్యా బృహద్విమానం నిర్మమే. తద్ద్వాదశ
శతయోజనదూరం గన్తుం శక్తమ్, కించ, తత్రాహిత మధికం భారం
వోధుంచ సమర్థమ్. తాదృశం విమానం సన్నద్ధం సదాకాశే దినా
రాత్రౌ మతిష్ఠత్.

తా॥ బ్రాహ్మణ కుమారుడైన తారకుడు తన శక్తిచే పక్ష్యా
కారముగ నొక పెద్ద విమానమును నిర్మించెను. అది వండ్రెండువేల
యోజనముల దూరము ప్రయాణముచేయును. దాని యందుంచిన
బరువును గూడ మోయును. అది యాకాశమున రేయింబవళ్ళు సిద్ధ
ముగానున్నది.

37. ఆస్థాన్యా మితి స ఉవాచ భూమిదేవః

సర్వే మాం శృణుత సభాసదో మహాంతః,

వాత్సల్యా దిహ గురుణేవ సాధు శిష్యః

స్నిగ్ధో మేఽక్రియత మహీభృతాత్మ తుల్యః.

వ్యా :- ఆస్థాన్యామితి :- సః భూమిదేవః భూసురః తారకః,
ఆస్థాన్యాం సభాయాం, ఇత్థం, ఉవాచ అవోచత్, సర్వే సమస్తాః
మహాంతః పూజ్యాః, సభాసదః సభాస్తారాః!, మాం, శృణుత ఆకర్ణ
యత, ఇహ అత్ర, వాత్సల్యాత్ ప్రీత్యాః, గురుణా ఆచార్యేణ, సాధు
శిష్య ఇవ యోగ్య చాత్రీ ఇవ, మహీభృతా సార్వభౌమేన, మేమమ,
స్నిగ్ధః వయస్యః రాజపుత్రీ ఇత్యర్థః. “స్నిగ్ధో వయస్య స్సవయాః”
ఇత్యమరః. ఆత్మతుల్యః స్వసమానః, అక్రియత అకారి, ఉపమా.

ప్రయాణారంభసమయే స తారకః సామాజికా నుద్దిశ్య, భోస్స
భాస్తారాః! మద్వచనాన్వ్యా కర్ణయత. యథా గురు తాత్మ శిష్యం
వాత్సల్యా దాత్మసమానం కరోతి తథా అయం సార్వభౌమః మన్నిత్రీ
మాత్మతుల్య మకరోత్.

తా॥ ప్రయాణారంభ సమయమున నా తారకుడు సభలో
సభాసదుల నుద్దేశించి, ఓ సామాజికులారా! నా మాటలను వినుడు.
గురువు వాత్సల్యముతో నుత్తమశిష్యుని తనతో సమానునిగ గావించు
నట్లు ఈ సార్వభౌముడు నాపియ మిత్రుని అభిమానముతో తనతో

సమానుని గావించెను. అనఁగా భారతదేశమునకు సార్వభౌమునిగా జేసెను.

38. తాం జీవాంతక శత బాణపాతితాం ద్వి
 ట్సం రుద్ధా మ్పహు రుదతీం స నిర్గతాశామ్.
 రక్షిత్యేదృశ మనుకమ్పయా ముమోచ
 స్వేచ్ఛాయై శ్రుతిమత పుణ్యభూమి హంసీమ్.

వ్యా :- తామితి :- సః సార్వభౌమః, జీవాంతకాః ప్రాణావ
 హారిణః యే శకాః శతదేశీయాః తేషాం బాణైః శరైః పాతితాం పతి
 తాం, ద్విట్సం రుద్ధాం శత్రుసమాకాంతాం, బహుభృశం, రుదస్తీం
 దుఃఖతాం, నిర్గతాశాం నిరాశాం, శ్రుతిమాతా వేదసమ్మతా యా
 పుణ్యభూమిః భారతావనిః, తామేవ హంసీం హంసాజ్ఞనాం, ఈదృశం
 ఇత్థం, రక్షిత్యా సంరక్ష్య, అనుకమ్పయా దయయా, స్వేచ్ఛాయై
 స్వచ్ఛంద సత్కారాయ, ముమోచ అముఞ్చత్. గూఢకాలజ్ఞానః.

కూర బాణవిద్ధాం శత్రుసమాకాంతాం జీవితే నిరాశాం రుద
 స్తీం హంసాజ్ఞనామివ శకరాజన్య శరవిద్ధాం శత్రురాజన్య సంరుద్ధాం
 ముహుర్ముహు ర్దుఃఖతాం నిరాశాం భారతావనిం రక్షిత్యా అయం
 సార్వభౌమః కృతయా స్వచ్ఛంద సత్కారాయ మోచయామానః.

తా। ప్రాణాంతకుల బాణము దెబ్బలనుదిని, నిరాశతో దుఃఖం
 చుచున్న హంసాగనను గరుణించి స్వేచ్ఛగా నెగురుటకు విడిపించినట్లు,
 ఈ చక్రవర్తి శకరాజన్య బాణవిద్ధయై శత్రుసంరుద్ధయై దుఃఖాకాం
 తయై ఆశావిరహతయైయున్న భారతావనికి ముక్తినిచ్చి, స్వాతంత్ర్యము
 నొసంగి యుద్ధరించెను.

39. అన్యోన్యాంతరకలహై ర్నిజాత్మజానాం
 తాం వేదప్రియ భయకృచ్ఛకేశ శిష్ట్యా.

స స్త్రస్తాం సుఖయతి భాగ్యదేవవత్స

క్మనాథో బుధనుత కర్మభూమి సాధ్వీమ్.

వ్యా :- అన్యోన్యేతి :- నిజాత్మజానాం స్వీయపుత్రాణాం, అన్యోన్యం పరస్పరం. ఆ స్త్రకలహైః అ స్త్రకలహైః, వేదప్రియాణాం అభిమత వేదానాం, ద్విజానా మిత్యర్థః. భయకృత్ భయజ్ఞరాయా శ కేశ శిష్టః శక రాజన్య శాసనం, తయాచ, స స్త్రస్తాం అతిభీతాం, తాం, బుధనుతాం విబుధశ్లాఘ్యాం కర్మభూమి రేవ సాధ్వీ పతివ్రతా తాం, సః క్మనాథః సోమం సార్వభౌమః, భాగ్య దేవ వత్ భాగ్య దేవ తేవ, సుఖయతి సుఖతాం కరోతి, ఉపమాగర్భితో యావకాలజ్కారః

స్వపుత్రాణా మ స్త్రకలహేన దుష్ట స్వపతి శాసనేన చయథా పతి వ్రతా దుఃఖ మనుభవతి తథా ప్రజానా మ స్త్రః కలహేన. దుష్టశకా ధీశ్వర శాసనేనచ భారతావనిః పీడితా దుఃఖమనుభవతిస్మ. తా మిదానీమముం సార్వభౌమః దుఃఖనిర్ముక్తాం కృత్వాసుఖతా మకార్షీత్.

తా॥ తన కుమారులు లోలోనఁ గలహించుకొనుచుండ, పతి దుష్టుడై తన్ను శాసించుచుండ, బతివ్రతయగు కాంత యెట్లు దుఃఖం చునో యట్లే భారతభూమియు స్వప్రజల యంతః కలహములచేతను, క్రూరుడైన శకాధీశ్వరుని శాసనముచేతను, మిక్కిలిగా బాధపడు చున్నది. దానినీసార్వభౌముడు కనికరించి, దుఃఖనిర్ముక్తను గావించి సుఖవంతురాలను గావించెను.

40. బాన్ధవ్యం రిపుకులపీడనాయ చన్ద్ర

ద్విపస్యౌద్య భవతి దివ్యపుణ్యభూమేః.

ప్రాచీనశ్రుతిమత సాదుకర్మ సిద్ధ్యై

సర్వత్ర ద్విజకుల సమ్మదోపలబ్ధ్యై.

వ్యా :- బాన్ధవ్యమితి :- ప్రాచీనా పురాతనా యా శ్రుతిః వేదః తస్యాః మతాని సమ్మతాని, వేదవిహితా నీత్యర్థః. యాని సాధూని

కర్మాణి సత్కర్మాణి తేషాం సిద్ధ్యే సాధనాయ, సర్వత్ర సర్వదేశేషు,
ద్విజకులస్య ద్విజవంశస్య, సమ్మదః ప్రమోదః, తస్య ఉపలభ్యై
ప్రాప్తయేచ, అద్య ఇదానీం, చంద్రద్వీపస్య దివ్యపుణ్యభూమేః భరత
భూమేశ్చ, బాంధవ్యం బంధుత్వం, భవతి.

అనేన చంద్రద్వీప భరతవర్షయోః బంధుత్వసమ్పాదనేన సకల
శత్రుసంహారః సమ్భవిష్యతి. వేదచోదిత స్మృత్యర్మాణి నిత్యం నిర్విఘ్నం
ప్రచలిష్యంతి. సర్వత్ర ద్విజకులస్య సమ్మోదః సమ్భవిష్యతి.

తా॥ వేదచోదితములైన సత్కర్మముల నాచరించుటకును,
నన్నిచోట్ల ద్విజకులము సంతోషముగ నుండుటకును. సకల శత్రువు
లను నిర్మూలించుటకును, నేడు చంద్రద్వీప భరతవర్షములకు బంధుత్వ
మేర్పడినది.

41. జామాతుః ప్రియతమ కర్మభూమిలక్ష్మీం
ప్రాపయ్య త్వ మనుజ శీఘ్రమేహిధీమన్,
శానిత్యేత్యురుహరణం నిజాత్మజాయై
దత్త్వాట్ట ద్విజయుగలం న సార్వభౌమః.

వ్యాః- జామాతురితి:- సః సార్వభౌమః చక్రవర్తి, హేధీమన్
అనుజ ! బుద్ధిమన్ సోదర ! జామాతుః దుహితృః పత్యుః, ప్రియతమాం
అతిప్రియాం కర్మభూమిలక్ష్మీం భారతవర్షశ్రియం, ప్రాపయ్య ప్రాప్య,
శీఘ్రమంద్రుతం, ఏహితిగచ్ఛ, ఇతివచనం, శానిత్యా ఆజ్ఞాప్య, నిజాత్మజాయై
స్వదుహితే, హరణం యాతకం, ఉరుఅధికం, దత్త్వావి తీర్య, “యాత
కాదితు యద్దేయం నుదాయో హరణంచ తత్” ఇత్యమరః. ద్విజ
యుగలం కుమారద్వయం, ఐట్టనునావ.

హేసోదర ! ఏనం జామాతరం కర్మ భూమిరాజ్యే అభిషిచ్యత్వం
శీఘ్రమేవాగచ్ఛ, ఇత్యుక్త్వా, స్వపుత్రి కాయై అధికం హరణం దత్త్వాన
సార్వభౌమః ద్విజరాజకుమారద్వయ ముస్తావీత్.

తా॥ భరతభూమికి సార్వభౌమునిగా మన యల్లునకుఁ బట్టాభి
షేకముగావించి, నీవు వేగముగాఁదిరిగిరమ్ము అని తనసోదరుఁలతోఁ
జెప్పి, తన కూతునధికముగ నరణమునిచ్చి, యాసార్వభౌముఁడా ద్విజ
రాజకుమారుల నిరువురను గొనియాడి విడిచెను.

42. ఆకాశాధ్వని యువరాజ ముద్ధర స్స
క్ష్మాదేవం తరుణవధూవరౌ పతీతీర్తి,
సంజ్ఞీయ ద్భ్రతమపి యోజనార్థమూర్ధ్వం
సాయం ప్రాగ్దిశ మస్మపన్మనోజవేన.

వ్యా :- ఆకాశాధ్వనీతి:- సుఖతీర్తి పక్షియావం తద్విమానం
యువరాజం సార్వభౌమసోదరం, క్ష్మాదేవం భూసురంతారకం, తరుణ
వధూవరౌ నూతనదమ్పతీచ, ఉద్ధరన్ ఉద్వహన్, ఆకాశాధ్వని గగన
మార్గే, ఉర్ధ్వం ఉపగ, యోజనార్థం అర్థయోజనం, క్రోశద్వయ
మాత్రమిత్యర్థః, ద్భ్రతమపి శీఘ్రమేవ, సంజ్ఞీయ ఉద్ఘోషయ, సాయం
సాయంకాలే, మనోజవేన మనోవేగేన, ప్రాగ్దిశం ప్రాచీమాశాం,
అస్మత్ ససర్ప.

యువరాజేన తారకేన నూతన దమ్పతీభ్యాంచ సహితం తద్వి
మానం ఉర్ధ్వం క్రోశద్వయం గగనమార్గే ఉద్ఘోషయ, మనోవేగేన
సాయంకాలే ప్రాచీందిశం యయా.

తా॥ అ విమానము యువరాజును తారకుని నూతన దంపతుల
నెక్కించుకొని, ఆకాశమున అర్థ యోజజము మీఁదికెగిరి, మహావేగ
ముతో సాయంకాల మగుసరికిఁ దూర్పుదిక్కును జేరెను.

43. ఆకీటం కృశమపి భౌమవస్తు జాలం
దృగ్యన్తై స్సపది విలోక్య తైర్దవిష్టమ్,
సంస్పృష్టై ర్నిరుపమ సౌఖ్యదానిలేన
వ ప్సేష్టైర్దృతగతి రన్తరాస్వభావి.

వ్యా :- ఆకీటమితి :- ఆకీటం కీటకాదిక మారభ్య, కృశ మపి
 సుమాత్మమపి, దవివృం అతిదూరస్థితం, భౌమవస్తుజాలం భూతలస్థితవస్తు
 సమూహం, దృగ్యన్త్రైః దూరదర్శనీయస్త్ర విశేషైః, సపది సద్యః,
 విలోక్య దృష్ట్వా; నిరుపయసౌఖ్యదః అతులసుఖదాయకః యః అనిలః
 వాయుః తేన సంస్పృష్టైః సేవితైః, తైః తారకయువరాజాదిభిః,
 స్వప్నే ఇవ స్వప్నావస్థాయా మివ, అస్తరాహృదయే, అథవామధ్య జేశే
 అస్తరాలే, అద్భుతగతిః అద్భుతగమనం అన్వభావి, అన్వభూయత.
 ఉపమా.

గగనమార్గే సుఖదేన మరుతా సేవ్యమానాస్తే రాజపుత్రా
 దయః దూరదర్శనీయస్త్రైః భూమివృం దవివృం సుమాత్మమపి వస్తు
 జాలం పశ్యంతః స్వప్నదశాయా మివ అద్భుతగతి మన్వభూవన్.

తా! ఆకాశమార్గమునఁ బోవుచున్న యా రాజకుమారాదులు,
 భూమిపై మిక్కిలి దూరము నున్న చిన్న చిన్న క్రిమికీటకాదులను
 గూడ దూరదర్శిని యంత్రముచే, జూచుచు. చల్లవిగాలి సుఖముగఁ
 దగు లుచుండ, స్వప్నము ననుభవించున్నట్లా ప్రయాణము ననుభవించిరి.

4 . సమ్భూయా నృపతనయస్య తారకస్యే
 త్వాయుష్యం మహితసుఖం స తోరణేషు,
 లేఖిత్వా విబుధపురీజనో మహేనా
 భృతాన ప్రముడితమానసో బభూవ.

వ్యా :- సమ్భూయాదితి - సః విబుధపురీజనః విబుధనగర
 పౌంజనసమూహః, నృపతనయస్య రాజకుమారస్య, తారకస్య భూసుర
 కుమారస్య తారకస్య చ, ఆయుష్యం చిరాయుః, మహితసుఖం దివ్య
 సుఖం చ. సమ్భూయాత్ సమ్యక్ భవతాత్ ఇతి ఏవం, తోరణేషు
 బహిర్ద్వారేషు, లేఖిత్వా విలిఖ్య, మహేనా ఉత్సవేన, "మహాఉద్ధవ
 ఉత్సవః" ఇత్యమరః. అభృతానం ప్రత్యుద్గమనం తేన ప్రముడితం

సన్మత్తం మానసం స్వాత్మం యస్యశః, అభ్యుత్థానోత్సుక ఇత్యర్థః.
బభూవ ఆసీత్.

తారక రాజపుత్రాద్యాగమనవార్తాం శ్రుత్వా పౌరజన సమూ
హః విబుధనగరే బహిర్ద్వారేషు ద్విజరాజపుత్రయో రాయుస్సుఖే
సమ్పూర్ణే భూయాస్తామితి విలిఖ్యంతే తాన్ప్రేత్యుద్గతు ముద్యుక్తో
బభూవ.

తా :- తారక రాజకుమారులు తిరిగి వచ్చుచున్నారని తెలియఁ
గనే విబుధనగరపుర ప్రజలందఱును బహిర్ద్వారములందు రాజకుమారు
నకు తారకునకును చిరాయుస్సుఖములు గలుగుగాతమని వ్రాసి, వారి
నుత్సవముతో నెదుర్కొని తోతేర నుద్యుక్తులై యుగడిరి.

45. స్వాధీనేత్ర సకల చక్రవర్తి సైన్యే
సజ్జీర్ణే లభిభువనే నిజప్రతాపే,
అయాతీతి నృపసుత స్సబన్ధమిత్ర
స్తేనన్దన్ విబుధపురిజనా వదన్తః.

వ్యా :- స్వాధీన ఇతి :- తే విబుధపురి జనాః విబుధపురవాసినో
మానవాః. అత్రభరత వర్షే, సకలచక్రవర్తిసైన్యే సర్వస్మిన్ సార్వ
భౌమ సైన్యే, స్వాధీనే స్వవశే సతి లభిభువనే లోకే సర్వత్ర, నిజ
ప్రతాపే స్వీయ తేజసి, సజ్జీర్ణే వ్యాప్తే సతి, నృపసుతః రాజపుత్రః,
సబన్ధమిత్రః బన్ధమిత్రసహితః అయాతి ఆగచ్ఛతి, ఇతి ఏవం, వదన్తః
అలపన్తః అనన్దన్ అతుష్కన్.

అస్మద్రాజపుత్రస్య భారతదేశస్థితం సర్వం సార్వభౌమసైన్యం
స్వాధీన మభూత్. స్వీయప్రతాపః నిజలభువనే వ్యాప్తో బభూవ. బన్ధ
మిత్రాదిసహితః రాజపుత్రః ఆగచ్ఛతి. ఇతి కథయన్తః సర్వే విబుధపుర
వాసినః పరమానంద మవిన్దన్.

తా। భారతదేశమందున్న సార్వభౌముని సైన్యమంతయును

స్వాధీనముఁ గావించుకొని, నిజప్రతాపమును లోకమునందంతట
వ్యాపింపఁజేసికొని, మనరాజకుమారుఁడు బంధుమిత్రాదులతోఁగలిసి
వచ్చుచున్నాఁడని చెప్పికొనుచు, విబుధపురవాసులందఱును బరమా
నందభరితులైరి.

46. స్వచ్ఛందం శ్రుతిగదితం యథేష్టకర్మా
ప్రొమ్యాత్మాభిలషిత జీవనం పున స్స్యాత్.
షట్కర్మేతి విబుధపత్రనేఽవగల్భాం
చక్రే పావన ముపచిత్త్య గార్హపత్యమ్.

వ్యా :- స్వచ్ఛందమితి :- శ్రుతిగదితం వేదవిహితం, యథేష్ట
కర్మ స్వాభిలషితం కర్మవిశేషం, స్వచ్ఛందం నిరుపద్రవం, స్వైరమిత్యర్థః.
అప్నోమిలభే. పునః భూయః ఆత్మాభిలషితం ఆత్మన ఇష్టం జీవనం పత్ర
నం, స్వాత్, భవేత్, ఇతి ఏవం, షట్కర్మా యాగాచరణశీలో
బ్రాహ్మణః, “అసా షట్కర్మా యాగాదిభిర్యుతః” ఇత్య
మరః. విబుధపత్రనే విబుధనగరే పావనం పవిత్రం, గార్హపత్యం
గృహస్థాశ్రమం, అథవా గార్హపత్యాగ్నిం, గృహస్థేనారాధితోఽగ్ని
గార్హపత్య ఇత్యుచ్యతే. ఉపచిత్త్య సంవర్త్య అవగల్భాంచక్రే రక్షయా
మాస,

తస్మిన్నగరే యజ్ఞా విప్రః, వేదోక్తం కర్మ అహ మితః పరం
స్వేచ్ఛయా కరిష్యే, స్వాభిలషితం పత్రనం పునః ప్రాప్స్యమి. ఇతి
నిశ్చిత్య, గార్హపత్యాగ్నిం గృహస్థాశ్రమం వా ఉద్ధృత్య సంవర్తయ మాస.

తా॥ ఆ విబుధనగరమున యజ్ఞశీలుఁడైన బ్రాహ్మణుఁడు, నాకు
వేదోక్తకర్మములను స్వేచ్ఛగా నాచరించుకొను నవకాశము లభించిన
దనియు, స్వాభిలషిత జీవనమును మరల ననుభవింపవచ్చుననియును,
దలపోయుచు గృహస్థాశ్రమమును గార్హపత్యాగ్నిని ఉద్ధరించి వృద్ధిప
ఁచు చుండెను.

47. పుణ్యేనాఖిల భారతావసీ జనానాం

రాజన్య ప్రియతనయ స్సదార మిత్రః,

సాధేఽ వాతర దచిరేణ నాకయానా

ప్రత్యూషే నిజపితృ చుమ్బితో యశస్వీ.

వ్యా :- పుణ్యేనేతి :- అఖిలభారతావసీ జనానాం సర్వేషాం భారతీయానాం మనుష్యాణాం, పుణ్యేన పుఖ్యఫలేన, రాజన్యప్రియతనయః రాజ్యః ప్రియపుత్రః, సదార మిత్రః దార్ఢ్యయా మిత్రేణ తారకేణ సహిత స్సన్, అచిరేణ శీఘ్రం, నాకయానాత్ విమానాత్, ప్రత్యూషే అహర్ముఖే, సాధే పాశాదే, అవాతరత్ అవతతార్చయశస్వీ కీర్తిమాన్, సః, నిజపిత్రా స్వజుకే, చుమ్బితో బభూవ. పితా తం పుత్రం చుచుంబే.

భారతీయానాం భాగ్యవశేన స రాజపుత్రః సదారమిత్రః ప్రాతఃకాలే సాధేఽ వాతరత్, స్వపిత్రా చుమ్బితోఽవ్యభవత్.

తా|| ఆ రాజకుమారుడు భారతీయ భాగధేయ ఫలప్రభావమునఁ, గుశలియై భార్యతోడను మిత్రుడైన తారకునితోడను గూడి, సుఖముగఁ దెల్లవారునకి మేడపై దిగెను తండ్రియు నాతని దగ్గరగా తీసికొని ముద్దిడెను.

48. తిష్ఠద్గు ధీతిపనుతం స చక్రవర్తి

భ్రాతా ప్రిజ్యభరతవర్ష పాలనాయ,

భూదేవై ర్జననుత మభ్యషీషిచ త్తం

ద్యా క్షింహనన మధిరోవయన్ కృతజ్ఞః.

వ్యా :- తిష్ఠద్గతి :- కృత మునకారం జానాతీతి కృతజ్ఞః సః చక్రవర్తిభ్రాతా సార్వభౌమసోదరః, యథరాజః జననుతం జన్మైశ్చాఘ్యమానం తం ధీతిపనుతం రాజకుమారం, తిష్ఠద్గు గోదోహనకాలే “తిష్ఠద్గు ప్రభృతీనిచ” ఇత్యనేన తిష్ఠద్గుశబ్దో నిపాతితః తిష్ఠన్త్యః గావః యస్మిన్ సః తిష్ఠద్గు, గోదోహనకాలః, ప్రథమాసామానాధికరణ్యాత్

అప్రాప్తః శతా అవ్యయిభావశ్చ నిపాత్యతే. పూర్వపదస్య పుంస
 ద్భావః. "గోప్రియో రువసర్జనస్యే"తి వ్రాన్యః. విశిష్టాత్సపోలుక్.
 ప్రాజ్యం ప్రభూతం యత్ భరతవర్షం తస్యపాలనాయ, సంరక్షణాయః
 సింహాసనం సింహాపీఠం, అధిరోపయన్ భద్రపీఠే నివేశయన్, భూదేవై,
 భూసురైః, అభ్యషీషి చత్, అభిషేచయతిస్మ.

చంద్రద్వీపాధిపతి సోదరః కృతజ్ఞస్సన్ భరతవర్ష రాజకుమారం
 సింహాసనే నివేశ్య, భారత భూపరిపాలనాయ శీఘ్రం బ్రాహ్మణైః
 మంత్రపూర్వకం అభిషిక్తం కారయామాను.

తా|| కృతజ్ఞుడైన యా చంద్రద్వీపాధిప సోదరుడు భరతవర్ష
 రాజకుమారుని సింహాసనముపై నుంచి భరతవర్ష మునంతను బాలింపు
 మని పలుకుచు, మంత్రపూర్వకముగ బ్రాహ్మణులచే బట్టాభిషిక్తుని
 గావించెను

49. గోవిప్రానవ నిగమోక్త ధర్మరీత్యా

సామ్రాజ్యం చిర మిహ పాలయేత్సుదిత్వా.

భాషిత్యాఽఞ్చితమకుటేన మిత్రశీర్షం

కర్తేతం న్మ భవతి తారకో నృపాణామ్.

వ్యా :- గోవిప్రానితి :- గావః ధేనూః విప్రాన్ బ్రాహ్మణాన్
 అవ రక్ష, నిగమోక్త ధర్మరీత్యా వేదవిహిత ధర్మమార్గేణ, సామ్రా
 జ్యం సార్వభౌనుత్వం, చిరం చిరకాలం, ఇహ అత్ర, పాలయ పరిపా
 లయ, ఇతి ఉదిత్వా ఏవ ముక్త్యా, అఞ్చితమకుటేన పూజ్యకిరీటేన,
 మిత్రశీర్షం వయస్య మూర్ధానం, భూ త్వా అలంకృత్య, తారకః
 భూసురకుమారః, ఇత్థం ఏవం, నృపాణాం కరా రాజ్ఞాం నిర్మాతా,
 బభూవ అభూత్.

గోబ్రాహ్మణాన్ సంరక్షయ, వేదచోదిత ధర్మమార్గేణ భూమణ్డ
 లం పరిపాలయ, ఇత్యుక్త్యా పరార్థ్యకిరీటేన తస్యరాజకుమారస్య

మూర్ఖాన మలజ్ఞాకార స తారకః, ఏవ మసౌ తారణో రాజనిర్మా
తాఽసీత్.

తా! గోవులను బ్రాహ్మణులను రక్షింపుచుండుము. చక్ర
వర్తివై భారతభూమిని చిరకాలము వేదోక్త ధర్మపద్ధతి ననుసరించి
పాలింపుము. అని పలుకుచు నా తారకుడు తన మిత్రుడైన రాజ
కుమారుని తలపైఁ గిరీటమునుంచెను. ఈ తీరున తారకుడు రాజనిర్మా
తయయ్యెను.

50. రాజన్యో జననుత సార్వభౌమ పుత్రీ
జానిః ప్రాజ్య భరతవర్ష చక్రవర్తీ,
ఆస్థానోపగత సమస్త భారతీయ
క్షేణీశా నిప్రియవచనా న్యవోచ దిత్తమ్.

వ్యా :- రాజన్యత్తి :- జననుతః జనశ్లాఘ్యః సార్వభౌమ
పుత్రీజాయా యస్యసః, సార్వభౌమ పుత్రీజానిః, సార్వభౌమజామా
తేత్యర్థః. “జాయాయానిజీతి” పాణినిః, ప్రాజ్యం ప్రభూతం యత్
భరతవర్షం తస్య చక్రవర్తీ, నూతన భరతవర్ష సమ్రాడిత్యర్థః. రాజ
న్యః ఆయం రాజకుమారః, ఆస్థానం సభామన్దిరం ఉపగతాః ప్రాప్తాః
సమస్తాః సర్వే యే భారతీయ క్షోణీశాః భరతవర్ష పాలకా రాజానః
తాన్, నిప్రియవచనాని నిప్రియవాక్యాని, ఇత్థం ఏవం వక్ష్యమాణరీత్యా,
అవోచత్ ఉవాచ.

చంద్రదీప్త సార్వభౌమజామతా భరతవర్ష నూతన సార్వ
భౌమః సః రాజకుమారః సభామన్దిర సముపవిష్టాన్ సర్వాన్ భరతవర్ష
రాజన్యా నుద్దిశ్య, ఏవం నిప్రియహిత వచనాన్యవోచత్.

తా॥ చంద్రదీప్త సార్వభౌముని యల్లుడును నూతన భరతవర్ష
సార్వభౌముడు నగు నా రాజకుమారుడు, తన సభలోనున్న భరత
వర్ష రాజులనందరి నుద్దేశించి యీ క్రింది విధమునఁ బ్రయవచనము
లను బలికెను.

51. భోభోస్సు ప్రజన ఇలేశ్వరా మహాంతః

శృణ్వన్తు స్రధిత సభాసదో భవంతః

మా మిత్థం విరచితవా వృ చక్రవర్తి

స్వచ్ఛందాధిప మిహ సర్వకర్మభూమేః.

వ్యా :- భోభోఇతి :- సుప్రజగః యోగ్యప్రజా సముపేతాః
“నిత్యమసిచ్ ప్రజామేధయో” నిత్యసిచ్. మహాంతః మహానుభావాః
ఇలాయాః భూమేః ఈశ్వరాః ప్రభవః భూవతయః ప్రధిత సభా సదః
ప్రఖ్యాత సామాజికాః భవంతః యూయం శృణ్వన్తు ఆకర్ణయన్తు.
సః చక్రవర్తి చంద్రదీప్తాధిపతి సార్వభౌమః, ఇహ అత్ర, సర్వకర్మ
భూమేః సమగ్రభారతవర్షస్య, మాం, స్వచ్ఛందాధిపం సతన్త్రం సార్వ
భౌమం, ఇత్థం ఏవం, విరచితవాన్ అశోత్.

భోభోరాజస్య శ్రేష్ఠా స్సభాసదః! సర్వే భవంతః మదీయం
వచనం శృణ్వన్తు. స చంద్రదీప్తాధిప సార్వభౌమః మా మిత్థమిదానీం
భరతవర్ష సార్వభౌమ మకాక్షిత్.

తా॥ ఓ సభాసదులై న రాజస్య శ్రేష్ఠులారా! మీరు ప్రసిద్ధు
లరు, మహానుభావులరు, చక్కని ప్రజలుగలవారలరు. భూమిని
బాలించు ప్రభువులరు. మీరందఱును నా మాటలను వినుడు. ఆ
చంద్రదీప్తాధిపతియగు చక్రవర్తి నన్నిప్ప డివుధముగ భరతవర్షము
నకు సార్వభౌమునిగఁ బట్టాభిషిక్తుని గావించెను.

52. కారుణ్యా దిహ సుదివా వయం స్వతంత్రాః

శ్రీమన్తే బుధనుత చక్రవర్తిన స్స్మః,

కుర్వాణా స్వతత పరస్పరానుకూలం

సుఖ్యామాగమనియతాత్మ రాజకృత్యమ్.

కారుణ్యాదితి :- బుధనుత చక్రవర్తినః ప్రశస్త సార్వభౌమస్య, కారుణ్యాత్ కృపయా, ఇహ ఇదానీం, వయం సుదివాః సుదినాః, శోభనం దివా యేషాంతే సుదివాః. భాగ్యశాలిన ఇతి భావః. "దివాహ్ని"త్య మరః, వయం స్వతంత్రాః స్వచ్ఛంద జీవినః, శ్రీమన్తః సమృద్ధుపేతాః. బుధనుతాః విబుధ శ్లాఘనీయూః చక్రవర్తిన సార్వ భౌమాశ్చ, స్మః అభూమ, వయం, సతతం సంతతం, పరస్పరానుకూలం అన్యోన్యానుకూలం యథా తథా, ఆగమనియతం శాస్త్రసమ్మతం ఆత్మ రాజకృత్యం స్వరాజ్యపరిపాలనం, కుర్వాణాః కుర్వంతః సుఖ్యామ సుఖ మనుభవామ.

సార్వభౌమాను గ్రహేణ వయం శ్రీమన్తః స్వతంత్రాః చక్ర వర్తినః అభూమ. ఇతః పరం వయ మన్యోన్యానుకూలం స్వరాజ్యపాల నం యథాశాస్త్రం కృత్వా సుఖం జీవామ.

తా! సార్వభౌముని యనుగ్రహమున మనము శ్రీమంతులము స్వతంతులమునై తిమి. సర్వజన శ్లాఘనీయులమునై తిమి, మనమంద మము నొకరితో నొకరము సహకరించుకొనుచు, ననుకూలుర మై శాస్త్రవిహితపద్ధతిని మన రాజ్యమును బాలించుకొనుచు సుఖముగా జీవించెదము.

53. శుభ్రాంశుం రవిరివ మా మధీదిపద్యో

నామాద్యాః ప్రథయత సార్వలౌకికం మే,

సర్వజ్ఞో ద్విజమణి రుష్ణ రశ్మితేజాః

శ్రీమాన్ప్రేష భరతవర్ష భాగ్యదేవః.

వ్యా :- శుభ్రాంశుమితి :- యః రవిః సూర్యః శుభ్రాంశుమివ
చంద్రమివ, "విధుస్సుధాంశు శుభ్రాంశు" రిత్యమరః. మాం అదీదివత్
ప్రాకాశయత, యః, మేనుమ, నామ నామధేయం, సార్వతాకికం సర్ప
లోక వ్యాప్తం యథా తథా. అప్రథయత ప్రథయామాస, స ఏషః
సోఽయం తారకః, సర్వజ్ఞః సర్వవిజ్ఞాన వేత్తా, ద్విజమణిః భూసురరత్నం,
ఉష్ణరశ్మేః సూర్యస్య తేజః ఇవ తేజః ప్రతాపః యస్యసః, సూర్యసమా
న తేజస్కః, శ్రీమాన్ శోభాయుక్తః, భరతవర్షస్య భరత భూమేః,
భాగ్యదేవః అదృష్టదేవతైవ.

ఉపమాలక్ష్కారః. రూపకంచ.

అదిత్యః యథా స్వకిరణైశ్చంద్ర ముద్దీపయతి తథా అయం తార
కః మాంతేజస్విన మకార్షీత్, కిచ్చ మన్నామధేయం సకలలోక విదిత
మతనోత్, ఏష సర్వజ్ఞః రవి రివ తీవ్రప్రతాపః. అయం బ్రాహ్మణరత్నం
భరతవర్ష భాగ్యదేవతైవ.

తా॥ సూర్యుడు తన తేజస్సునిచ్చి చంద్రునిఁ గాంతిమంతునిగా
నొనరించినట్లు, ఈ తారకుఁడు తన మహిమవలన వన్నింతవానిని గావిం
చెను. నా పేరు సర్దిక్కులఁ బ్రసిద్ధమగునట్లు చేసెను. ఈతనికిఁ దెలియుని
విద్యలేదు. ఈతఁడు బ్రాహ్మణజాతిలో రత్నమే. ఈతఁడు రెండవ
సూర్యుఁడే. భరతవర్ష మునకు భాగ్యదేవతయే.

54. మన్నిత్రం మమ శరణం మదిష్టదైవం

భూదేవం నకల జగద్గురుం స్వతంత్రమ్,

నిత్యం సంశ్రిత జనతారకం ప్రణమ్య

స్వచ్ఛందం పృథు భరతాపనిం భువజ్ఞి.

వ్యా :- మన్నిత్రమితి :- మన్నిత్రం మమ వయస్యం, మమ శర
ణం మద్రక్షకం, మదిష్టదైవం మమ భీష్టదేవం, భూదేవం భూసురం,
సకలజగద్గురుం సర్వలోకాచార్యం, సంశ్రిత జనతారకం, భక్తజనో

ధారకం. స్వతంత్రం స్వచ్ఛందం, తారకం, నిత్యం సర్వదా, ప్రాణమ్య
సమస్కృత్య, వృధుభరతావనిం విశాలభరతవర్షం, స్వచ్ఛందం
స్వేచ్ఛయా, భునజ్ఞి అనుభవామి.

అయం తారకః మత్సఖః. మద్రక్షకః, మదభీష్టదేవః, అయం
జగద్గురుః సర్వతంత్ర స్వతంత్రః, ఆశీతజః తారకః, ఏనం నిత్యమహం
ప్రాణమ్య, స్వేచ్ఛయా భరతభూమిం పాలయామి. తత్సఖ మనుభవామి

తా! ఈ తారకుడు నామిత్రుడు. నా రక్షకుడు, నా దేవుడు.
ఈతడు స్వతంత్రుడు. జగద్గురువు, భక్తులనుద్ధరించువాడు, ఈ
భూనుర శ్రేష్ఠునకు నిత్యము సమస్కారములనుగావించి, స్వేచ్ఛగా నీ
భరత భూమిని బాలించి యా సుఖముననుభవింతును.

55. సన్మాలా మలినవ సార్వభౌమ ఇత్థం

సంస్తుత్వాత్మసఖ మతీవ సృజ్యమానః.

కణ్ఠం న్యక్షిపదభితోఽగ్రజాతి మాళేః

స్థానే భూపతిమ కృతజ్ఞతా మహత్త్వమ్.

వ్యా :- సన్మాలేతి :- అఖినవసార్వభౌమః భరతవర్ష నూతన
చక్రవర్తీ స రాజకుమారః, ఆత్మసఖం స్వసుహృదం, ఇత్థం ఏవం.
అతీవ అత్యధికం, సంస్తుత్యంతుత్వా, సృజ్యమానః శ్రద్ధయా సమృద్ధయన్.
“సృజేః శ్రద్ధోవవన్నే కర్తవ్యే వేతి వాచ్యమ్” ఇతి పచనాత్సాధుః,
అగ్రజాతిమాళేః వివ్రాశిరోమణేః, తారకస్య. కణ్ఠ మధితః గలసీమ్ని,
సన్మాలాం ఉత్తమాం పుష్పసంజం, న్యక్షిపత్ నిచిక్షేవ. భూపతిమ
రాజసు, కృతజ్ఞతామహత్త్వం కృతజ్ఞతాయాః వహిమా, స్థానే
ఉచితమేవ, స్థానే ఇత్యవ్యయః

నూతన భరతవర్ష సార్వభౌమ స్స రాజపుత్రః తారక మేవ
మభిష్టుత్య. తద్గతే అనుత్తమాం పుష్పసంజం న్యక్షిపత్. తద్భుక్తమేవ
రాజాన సర్వదా కృతజ్ఞా ఏవ భవన్తి. తస్మహత్త్వం వర్ణితు మశక్యమ్

తా॥ భరతవర్ష నూతన సార్వభౌముడైన యా రాజకుమారుడు
తన మిత్రుడైన తారకునిట్లు మిక్కిలిగఁ గొనియాడి యాతనిమెడలో
నొక మంచి పుష్పమాలనిడి యాతని గౌరవించెను. అది యుక్తమేకదా!
రాజులెప్పుడును కృతజ్ఞులై యుండురు, తన్మహిమ వర్ణనాతీతము.

56. ద్వేష్టా త్వా మిహ యది కోఽపి మన్దభాగ్య
స్సాహాయ్యం మమ సపది త్వ మర్థయస్వ,
భాషిత్యేతి స దుహితుః పతిం జగామ
భ్రాతృత్వం త్మాలయ మథ చక్రవర్తిమౌళేః

వ్యా :- ద్వేష్టేతి :- ఇహ అత్ర, కోఽపి కశ్చన, మన్దభాగ్యః
భాగ్యహీనః, త్వాం శవంతం, ద్వేష్టా యది తవ శత్రుః భవేచ్ఛేత్,
సపది సద్య ఏవ, మమ మే. సాహాయ్యం సహాయకత్వం, అర్థయస్వ
యాచస్వ. ఇతి ఏవం దుహితుః పతిం జామాతరం. భాషిత్యాఉక్త్వా,
అథ అనంతరం, చక్రవర్తిమౌళేః భ్రాతృ చన్ద్రాద్విపాధివ సోదరః,
ఆత్మాలయం స్వభవనం, జగామ అగచ్ఛత్.

తవాత్ర యది కశ్చనావరాధీ భవేత్ తదా సద్య ఏవ మహ్యం
నివేదయ, తమహం నాశయిష్యామి త్యుక్త్వా చక్రవర్తి సోదరః స్వభ
వన మయాసీత్.

తా॥ ఈ భారతవర్షమున భాగ్యహీనుడెవ్వఁడయిన నీకు విరు
ద్ధముగ నుండిన యెడల వెంటనే నాకుఁ దెలియఁజేయుము, నేను నీకు
సాయమునుగావించి శత్రునిర్ములసముఁ జేయుదుననిపలికి యా సార్వ
భౌమ సోదరుడు స్వగృహమునకుఁ బోయెను.

57. ఉద్యానం తత ఇవ చైక్విశ స్వగేహం
ప్రాప్య ద్రాగభిజన బన్ధువార్ధి చన్ద్రః।
స్వికృత్యోదితలలనాం గృహస్థరాయం
సన్తానం బహు తనుతే స్మ తారకోఽసౌ.

వ్యా :- ఉద్యానమితి :- తతః అనంతరం, అభిజనేకులే యే
 అన్తః సమ్బద్ధినః తపవ వార్ధిః సముద్రః తస్య చంద్రః ఇన్దుః, చంద్ర ఇవ
 స్వకులానన్త దాయకః, “కులేఽవ్యభిజనో జన్మభూమావపీ” త్యమరః,
 చై త్రికః సుధుమాసః, ఉద్యానమివ ఉపవసమివ, దాగ్ శీఘ్రం,
 స్వగేహం స్వభవనం, ప్రాప్య ఆగత్య, గృహస్థానాం గేహినాం
 రాయం సమ్పదం, గృహలక్ష్మీ మిత్యర్థః. ఉచితలలనాం అనుకూలాం
 కాంతాం స్వీకృత్య పఞ్చీయ, బహు అధికం, సంతానం సంతతిం, తనుతేన్మ
 విస్తారయామాస, అధికసంతానవాన్భ భూవ.

తతః స్వకులానన్తదాయా స తారకోఽపి ఉద్యానం సుధు
 మాస ఇవ స్వగృహం ప్రాప్య అనుకూలాం కాంతాం స్వీకృత్య బహు
 కుటుమ్బి బభూవ. ఉపమాలక్ష్మరః.

తా॥ ఆ తారకుడు కూడ బంధుజనుల కానందదాయయై చైత్ర
 మాస ముద్యానవసమును జొచ్చినట్లు తన భవనమును బ్రవేశించి,
 అనుకూలవతియగు గృహలక్ష్మిని బరిణయమాడి పెద్దకుటుంబియయ్యెను,

58. ప్రావ్యాజీ దుదతి న కోఽపి పుణ్యభూమా
 సర్వశ్రాఖిల మనుజ్జో భవత్స్వ తన్త్రః
 పద్ధత్యాన్య నహి బభూవ దుష్టబాధే
 త్యాశాస్తే జన మిద మిత్రమేవ కావ్యమ్.

వ్యా :- ప్రావ్యాజీదితి :- పుణ్యభూమా భారతావనా, కశ్చి
 దపి మానవః, దుదతి న ప్రావ్యాజీత్ దుదన్తం పుత్రాదిక మనాదృత్య
 చతుర్థాశ్రమం న స్వీచకార. యస్యచ భావేన భావలక్షణమ్! ఇతి
 సప్తమీ. అఖిల మనుజః సర్వోఽప్యజనః, స్వతన్త్రః స్వచ్ఛన్తః అభ
 వత్ ఆసీత్. అస్యరాజ్ఞః పద్ధత్యా పరిపాలన మార్గేణ, దుష్టబాధాది
 చో రాద్యుపద్రవః. నహి బభూవ నాసీత్. ఇదం కావ్యం అయం గీత

జనం జన సమూహం, ఇతమేవ వక్ష్యమాణరీత్యా, ఆశాస్త్రే ఆశిషం
దదాతి,

త న్నూతన సార్వభౌమస్య పాలన సమయే భరతభూమా ణోపి
మానవః దారపుత్రాదీక మనాదృత్య సన్యాసం న స్వీచకార, తేషా
మనుమతి మువలభ్యైవ పరివ్యాప్యభూవ. కుత్రాపి జారచోరాది దుష్ట
బాధాః న బభూవుః, ఏతత్కావ్యమపి వక్ష్యమాణరీత్యా ఏవమేవ
ఆశాస్త్రే.

తా। ఆ నూతన సార్వభౌముని పాలనమున భరతభూమియందు
భార్యాపుత్రాదులు దుఃఖించుచుండగా సన్న్యసించువారు లేరు, జార
చోరాది దుష్టబాధలెచ్చటను గానరావు. ఈ కావ్యముగూడ నిట్లే
జనుల నాశీర్వదించుచున్నది.

శాబ్దాల విశ్లేషితమ్

59. భవ్యం నాగర విక్రమం గజహయం

జ్ఞానఋవాణ శృతిం

భక్తిం రాజిత జన్యరజ్జ జయనం

బోగ క్రియోదాతతామ్,

జగ్ధిం యజ్ఞీయయత్తు కృద్విజవరా

చారం ప్రభాసః క్షమాం

మామ్పన్థో భవనం భవా న్నృజతు సూ

తిమౌఢతాం భద్ర మామ్.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ మదజ్ఞానాది భట్ట నారాయణదాస మహాకవి
వరచితే తారకాఖ్యే మహాకావ్యే

పశ్చిమస్వర్గః.

సమూర్ణం కావ్యమ్

వ్యా :- భవ్యమితి :- బన్దోహేబాన్ధన ! భవాన్ త్వం భవ్యం
కుశలం, "భవ్యం కుశలం క్షేమ మప్రియాం" ఇత్యమరః. నాగర విక్ర
మం నగరజనాక్రమణం, గజహయం గజాశ్వాది సమృదం, సేనాజ్ఞత్వా
దేకవద్భావః జ్ఞానం ఆత్మజ్ఞానం, "మోక్షే ధీర్జ్ఞాన మన్యత్ర విజ్ఞానం
శిల్పశాస్త్రయో" రిత్యమరః, తత్ జ్ఞానం బ్రువాణా కథయన్తి
యాశ్శుతిః వేదః తాం ఆత్మావబోధక వేదజ్ఞాన మిత్వర్థః, భక్తిం
పూజ్యేష్వనురాగం, రాజతః ప్రకాశితః యః జనరజః యుద్ధరజః, తత్ర
జయనం జయం, "జయనేజయః" ఇత్యమరః, భోగక్రియాయాం సుఖ
సమృదనాదివ్యాపారే, ఉదారతాం ఔదార్య బుద్ధిం, జగ్ధిం భోజనం,
"జగ్ధిస్తుభోజన" మిత్వమరః. యజ్ఞాయ అర్హం యత్ కర్మతత్ యజ్ఞ
యం తస్య కృతః కర్తారః యే ద్విజవరాః విప్రశ్రేష్ఠాః తేషా మాచా
రం, యజ్వ్రహహ్మణాచార మిత్వర్థః, ప్రభాసః ప్రకృష్టాః భాసః కాన్తిః
కీర్తినిసరా నిత్వర్థః. క్షమాం సహనశక్తిం, అధవా భూమిం, మాం
లక్ష్మీం, భవనం గృహం, నూతిం సంతతిం, చ ప్రజతు గచ్ఛతు
ప్రాప్నోతు, హే భద్ర ! భవాన్ త్వం మాం బోధతాం బోధస్య.

భో మానవ ! మత్పఠనేన త్వం కుశలం విక్రమం సమృదం
విద్యాం భక్తిం జయం భోగం భోజనం యజ్ఞాచరణం కీర్తిం క్షమాం
శ్రియం గృహం సంతానం చ ప్రాప్నుహి. మాం సర్వేభ్యో బోధయ"
ఇతి కావ్య మాశాస్తే.

తా॥ ఓ మానవుడా! నన్ను పఠవుము దానివలన క్షేమ
మును నగరజన పరీకరణమును, గజహయా ద్వైశ్వర్యమును, ఆత్మజ్ఞాన
మునిచ్చు వేదవిద్యను, పూజ్యులందు భక్తిని, భగవద్భక్తిని యుద్ధరంగ

ములందు జయమును, భోగానుభవమును, భోజనమును, యజ్ఞలయా
చారమును మంచి కీర్తిని, ఓరిమిని, భూమిని, లక్ష్మిని, గృహమును,
సంతానమును బొందుము. నన్నితరులకు బోధింపుము, అని యీ
శావ్యమాశీర్వదించుచున్నది.

నూచన :- ఈ చక్రబంధ పద్యమున మూడవచక్రమున “నారాయణ
దాన” అను కవినామము, ఆరవచక్రమున ‘విజయనగరం’
అను నివాసస్థానము ఉపనిబద్ధములు.

ఏవం బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి
విరచితాయాం భావార్థదీపికాఖ్యాయాం వ్యాఖ్యాయాం

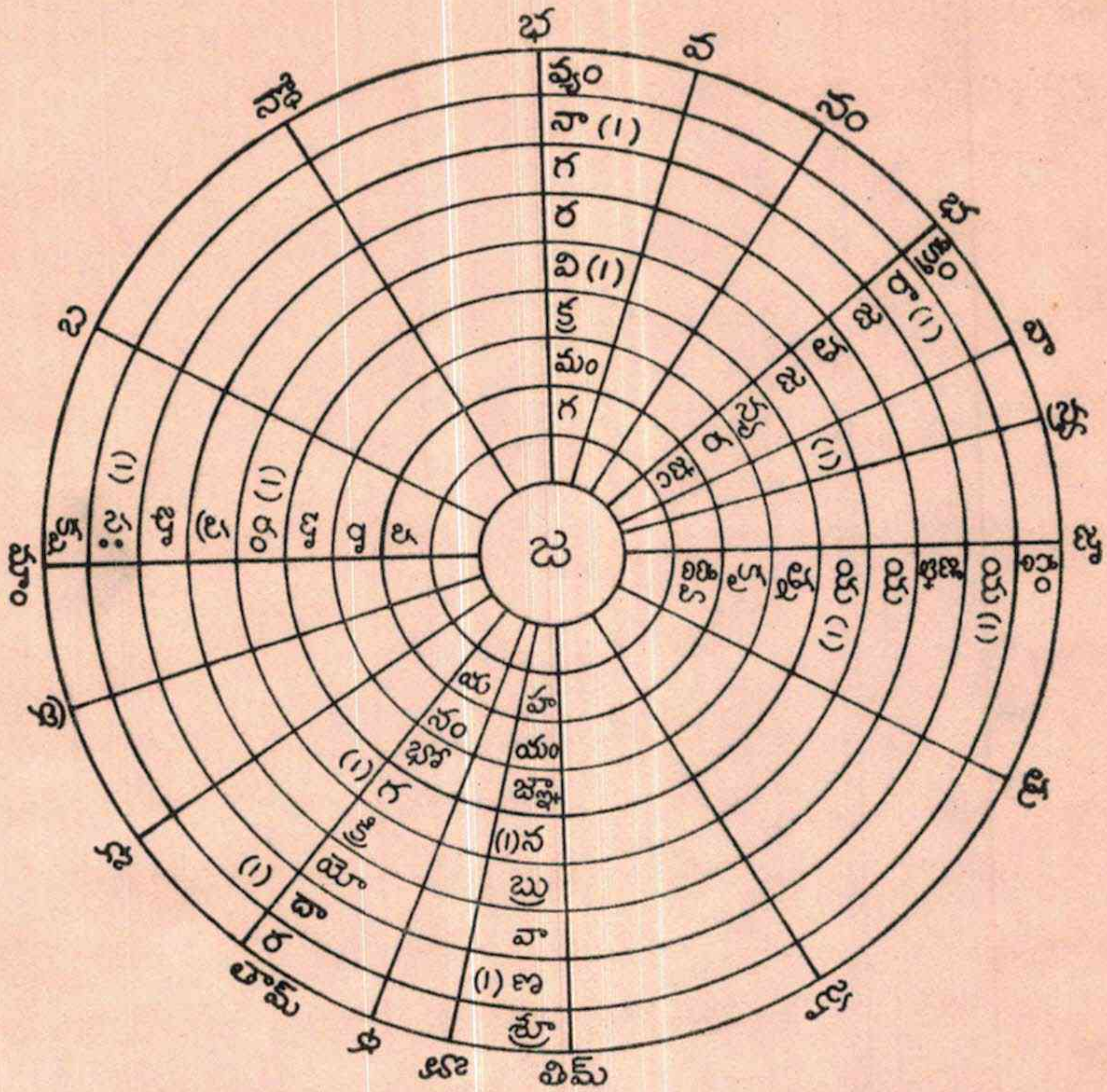
వచ్చుమస్సర్గః.

సమూర్ణ మిదం శావ్యం

ఓం తత్సత్.

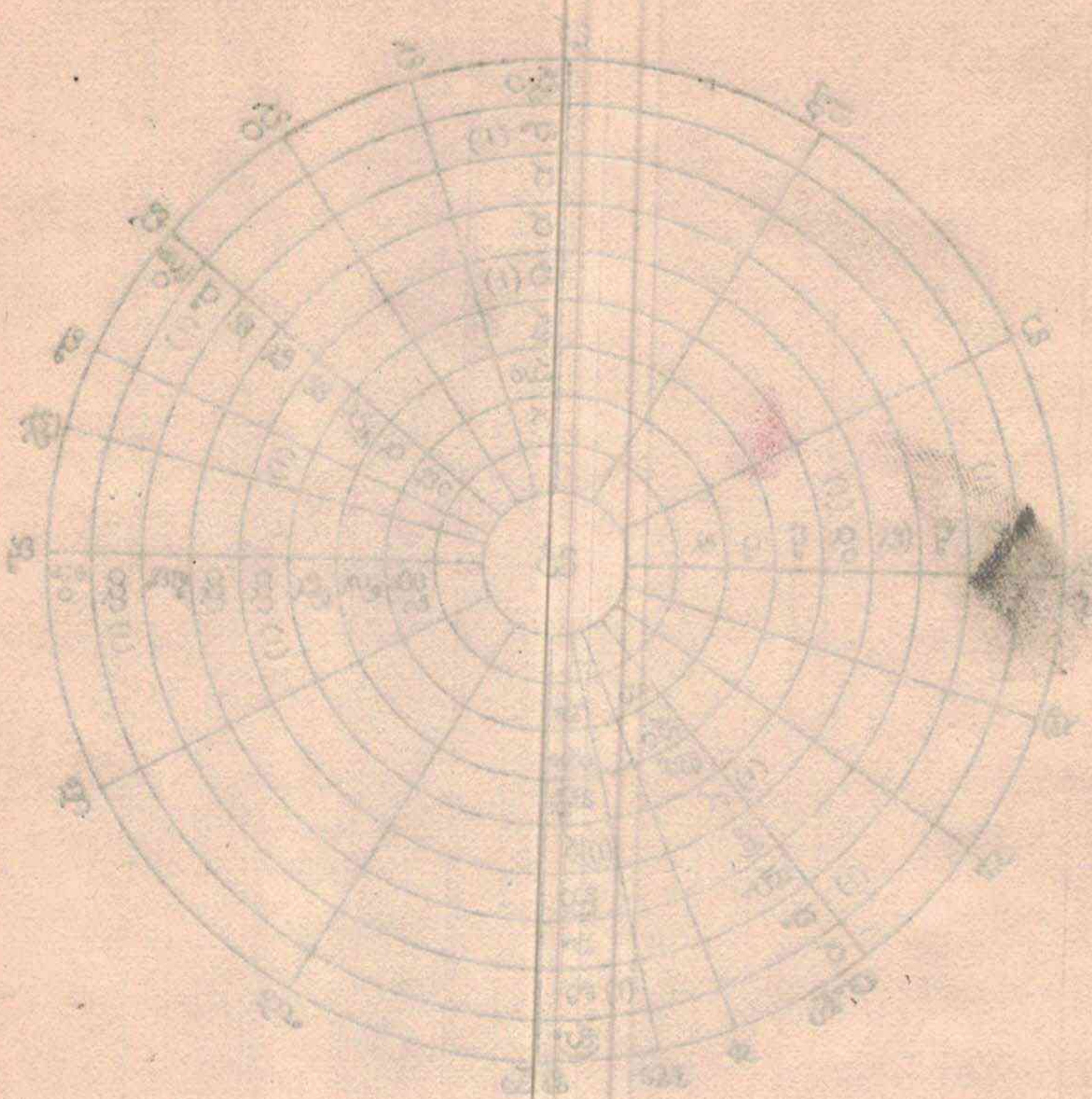
చక్రబద్ధ:

(తృతీయ చక్రే) నారాయణదానః
 (షష్ఠ చక్రే) విజయనగరం

ಛೇದನ

ನೀಲಕಂಠಾಕ್ಷರ (ಕೃಷಿ ಕಾರ್ಯ)
 ಛೇದನಕಾರ್ಯ (ಕೃಷಿ ಕಾರ್ಯ)

త ప్పొ ప్పు ల ప ట్టి క

పేజి	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
3	4	ఖ లోక	ఖలలోక
	15	పరిష్కరోమి	పరిష్కరోతి
		అలఙ్కరోమి	అలఙ్కరోతి
4	11	జ లేన	బలేన
	13	మప్యత్తవతే	మప్యత్తవతే
	22	శ్వశక్తి	శ్వశక్తి
	24	నిర్లాతి	నిర్లాతి
5	12	ఒకనొక వేళ	ఒకానొక వేళ
6	7	లక్షణ	లక్షణ
	16	లన్వియు	లన్వియు
	18	విన్య	విన్య
	24	సరిత్	సరిత్ అస్తి.
	25	కల్పతదురితి	నామ నామధేయో
			యస్యసః
7	10	వాని	దాని
	16	దేవభాషా	దేవభాషా
	22	ప్రవచ పటుః	ప్రవచన పటుః
8	16	దుష్ట	దుష్ట
	25	షద్యాహ్మణ	షద్యాహ్మణ
9	16	ప్రశంతా	ప్రశాంతా
	26	హాదినీ	హాదినీ
11	8	సుఖేను	సుఖేషు
		దుఃఖేను	దుఃఖేషు
	11	పృష్ఠాభ్యాం	ప్రష్ఠాభ్యాం

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
12	3	పుణాత్మనోరితి	పుణ్యాత్మనోరితి
	23	శుత్యా	శ్రుత్యా
13	7	తథదై	తదైవ
	24	నుడి	నుండి
	25	నఁటే	నఁటే
15	8	దతిద్రియం తే	దతీద్రియం తే
	15	భ్రమకారం	భ్రమకారణం
16	3	చిహ్నా	చిహ్నా
	14	ధరావతల	ధరాతల
17	1	మర్త్యః	మరః
	17	ఇహ అత	ఇహ అత
	23	మండలమున	మండలమున
19	24	గది ద్రివ్య	గదీ ద్రివ్య
21	17	సపూర్ణముగ	సంపూర్ణముగ
	18	మైధుముల	మైధునముల
23	14	యుండును	యుందును
	23	యక్తాయ	యుక్తాయ
25	1	దేవాస్సలోకం	దేవాస్సస్వలోకం
26	11	చ్ఛాదితం	మనుజాయుః
	20	జన్మించి	జన్మించి
	21	మరణించుటకు	మరణించువటకు
27	1	బూబుధ తాం	బోబుధ తాం
	14	దుఖమేకానతో	దుఃఖమేకాన్తతో
	18	సుబమయ	సుఖమయ

పేజీ	వంక్రి	తప్పు	ఒప్పు
28	18	తాయేతు	తాయేతు
	19	అజవ	అజస
	20	సృషి	సృష్టి
	21	యస్య-భావేణ	(వభావేణ
29	22	దన్త్యన్తక	ధన్త్యన్తక
31	19	వభావ-	వభావ
32	22	కల	మల
33	7	అనేక	అనేన
34	19	అజ్ఞ-దేశ	అజ్ఞ-దేశం
39	18	వారయతి	తారయతి
	9		

"మూర్ఖః ఆచరితం ఉపకారం
అనాలోచ్య స్వభావేన-"

40	7	సన్తప్త	సన్తప్త
41	11	తేవ	తేవ
	18	మన్య	మన్య
	14	యస్సన్త	యస్సన్త
42	20	న్యమ	న్యమా
43	7	నిశ్చయ	నిశ్చయ
	2	పాయో	ప్రాయో
		జీవః	జీవః
	3	సోమవిప్రే	సోమవిప్రే
45	6	పాయః	ప్రాయః
47	4	జూచును	వలుకుచు
	6	నిగ్రహ	నిగ్రహ

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
48	4	మద	మగ
	11	ద్రఢివానం	ద్రఢిమానం
	17	సతార	సతారకః
51	4	కార్కా	కర్కా
53	10	సంగణ	సంగహణ
	14	నూరీణం	నూరిణం
54	8	పణ్ణతానం	పణ్ణతానం
55	13	స్వతస్త్రభావ	స్వతస్త్రభావ
	22	బాల	బాల్య
57	3	యస్యా	యస్యాం
59	10	మహదనురక్త	మహదనురక్తః
60	22	తనవతి	తనవతి
51	2	నిపుణుతరమతిసా	నిపుణుతరమతిసా
	10	విహిత	విరహిత
62	1	మవశ్యం	మవశ్యం
	9	ప్రగాఢ	ప్రగాఢం
	23	శేహీ	శేహీ
	12	ధ్వంక్ష	ధ్వంక్ష
64	4	మదమతః	మదమత్తః
65	5	నిపాతితః	నిపాతః
	17	నూషయిత్యా	నూషయిత్యా
	3	ముర్ఖ	ముర్ఖ
66	13	అమత	అరమత

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఓప్పు	
67	12	ఖట్లా	ఖట్వా	18
	19	యోగముల	యోగముల	
68	11	పండ్లలను	పండ్లను	38
69	16	నుద్	విద్	
	21	అట్లుని	అల్లుని	38
70	9	స్పష్టికృతం.	స్పష్టికృతం.	48
	24	అభిదాయ	అభిధాయ	
73	3	యారనా సర్వవిషయ =	యారనా సర్వవిషయ	
			విషయ	
75	4	భోగముల	భోగముల	38
	19	అవిధయత్	అవధయత్	
77	11	సమీపమునను	సమీపమును	38
	18	జనీతి	జననీతి	38
	23	సన్ధ్యయోః	సన్ధ్యయోః	38
78	2	కింకరవ్యతా	కింకరవ్యతా	101
	2	చిన్తయన్తి	చిన్తయన్తి	
	8	అనశ	అనిశ	
	18	వక్షాణం	వృక్షాణం	
79	2	మిదవిష్ట	మివదవిష్ట	101
	9	అశక్తః	అసక్తః	101
79	10	భూపాలత్రై	భూపాలపుత్ర :	
	22	వక్త్రాస్యే	వక్త్రాస్యే	101
80	3	పార్థిత	పార్థిత	111
	24	సన్మృ	సన్మృ	

పేజీ	వంక్రి	తప్పు	ఒప్పు
81	1	శ్రేష్ఠుడైన	శ్రేష్ఠుడైన
	16	చంద్రాత్	చంద్రాత్
82	14	అస్యం	అస్యం
	18	లాంటి	వంటి
83	24	వృద్ధియే	వృద్ధియే
84	1	నై	ననై
	7	గి జితం	గి జితం
	14	శబ్దశ్య	శబ్దస్య
	19	సమ్మూహార్థ	సమ్మూహార్థ
86	3	అజ	అజి
	6	స్థావకాః	స్థావకారిః
92	23	శ్రేష్ఠం	శ్రేష్ఠం
99	20	నీవయన్	నీవయన్
	24	ఉద్దీరయన్	ఉద్దీపయన్
100	19	మధ్యే	మధ్యే
	22	దీప్తావిత	దీప్తావిత
	25	తామితి	తామితి
101	11	వప్తి	వప్తి
104	2	మృగీరివ	మృగీరివ
	21	నత్పథం	నత్పథం
105	22	పరవశా	పరవశా
112	10	సమ్మత్తి	సమ్మత్తి
	22	తస్మా	తస్మా

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
114	19	నది	నదీ
117	24	యుధ	యుద్ధ
122	19	నిరువరను	నిరువురను
123	22	ద్రస్తు	ద్రస్తు
125	16	పృథీనాం	పృథీనాం
	21	అజులీయకైః	అజులీయకైః
126	12	కాలోచితఆయుధ =	కాలోచితాయుధ
	20	కుతుః	కలితః
127	17	అధిష్ఠితం	అధిష్ఠితం
129	20	వరా	వీరా
131	7	త్వదీయోభుల	త్వదీయాభుల
135	8	సింహవేతి	సింహవేతి
	18	ప్రాటిశి	ప్రాగ్దిశి
		అర్ధ	అర్ధ
141	23	ముష్యతే	ముష్యతే
142	5	అక్లోస్సమీపే = అక్లోస్సమీపే	
143	7	కలితా	కలితా
144	7	హరిణి	హరిణి
148	6	భవాద్యగ్నిరా = భవాద్యగ్నిరా	
	4	ధీరా	ధీరా
	7	ఇతిథ్యా	ఇతి
	4	జనన్ద్యై	జనవన్ద్యై

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
149	5	ముతార్పు	మతార్పు
	13	వృధృతి	వృధృతి
150	10	సార్వభౌమ	సార్వభౌమస్వ
151	13	ఉల్లేలజ్కారశ్చ = ఉల్లేఖాలజ్కారశ్చ	
154	21	ద్విపఞ్చమీ = దినాపఞ్చమీ	
156	16	ఇత్థ	ఇత్థం
	20	యోదాస్సపూ	యోధాశ్శతూ
158	2	ఇతి	ఇవ
	23	వహ్నికిలాః = వహ్నికీలాః	
160	8	వదార్థేస్సాకం	వదార్థేస్సాకం
	19	ద్వివస్థ	ద్వీవస్థ
162	20	సాసి	సాసీ
164	16	విచ్ఛన్న	విచ్ఛన్న
	18	తత్తైః	పత్తైః
165	10	మూహూ	ముహూ
167	8	వృమనావీ	క్షీవృమనావీ
	15	అనంగీత్	అనంసీత్
	16	భుటితి	ధుటితి
176	2	దిదృగ్విజయ = దీదృగ్విజయ	
	10	నస్పాత్	నస్యాత్
182	14	అనశిష్య	అనశిష్యం
	16	రాయి	రాయ

పేజీ	వంక్రి	తప్పు	ఒప్పు
183	16	మద్యాతరం	మద్యాతరం
185	5	నదన్పుట	వదన్పుట
	14	నగరనికరం	నరవరనికరం
186	8	గాణాః	గణాః
187	19	మహా	మహా
188	3	సులవం	సుళినం
	17	నగమ	వగమ
190	2	మద్యచం	మద్యచనం
	3	భారతవర్ష	భారతవర్ష
		జ్ఞాతౌ	సజ్ఞాతౌ
	6	సి హాసన	సింహాసన
193	8	మృజ్ఞా	మృజ్ఞా
194	14	ఇత్యమరః	ఇత్యమరఃకః
201	13	భ వేదిత	భ వేదితి
202	3	మోహన	మోహం న
	11	అతివనం	అపివతిం
		వరాః	వరాః
203	1	లే చో	లేనిచో
	11	జీవి ప	జీవింప
205	18	వసావహితాం	వసావహితారం

పేజీ

పంక్తి

తప్పు

ఒప్పు

207

7 రాజపుత్తుని

రాజపుత్తుని

208

19 గ్రాహమేవ

గ్రాహ్యమేవ

200

26 లాజ

రాజ

210

1 ప్రారేయ

ప్రారేయ

211

16 అయముదన్త

అయముదన్తః

214

17 గ్రన్థేషు

గ్రన్థేషు

215

11 దృశ్యత

దృశ్యతే

217

21 సజ్జవన్త్య

సజ్జీవన్త్య

18 భత్కుమ

భవత్కు-

ద్యాఃరా

మార్యాః

19 లక్ష్మీం

లక్ష్మీం

23 పుత్రాః

పుత్ర్యాః

11 నాదేత

నాధేత

4 గ్రహీష్యత్యేవ

గ్రహీష్యత్యేవ

14 దృష్ట్యా

దృష్ట్యా

6 జనయుక్తా

జన్తయుక్తా

3 దారయా

ధారయా

4 వితర్ణ

విత్తర్ణ

5 జనక

జనకా

పేజీ

11

వంక్రి

తప్పు

పిచ్చు

218

7

ప్రకథయోగ్య ప్రకథన
యోగ్య

219

11 కృతాభిశా

కృతాభిషేకా

12 వరస్పరాశ

వరస్పరాధి

ధిశా

220

20 వహ్మష

కరా

224

23 సభాయాం

ప్రహ్మవ్య

225

16 పాశ్చాతాశ

సభాయాం

226

18 యస్య

పాశ్చాత్యా

228

4 ఎతయోః

యస్య

229

5 వ్యకటితః

ఎతయోః

8 తెలుగుతో

వ్యకటితః

7 మహాంతః

తెలుగుతో

230

8 గురుణవ

మహాంతః

232

13 ప్రీత్యాః

గురుణేవ

10 శ్రుతిమాతా

ప్రీత్యా

12 లక్ష్మీం

శ్రుతిమాతా

18 ప్రావయ్య

లక్ష్మీం

1 సార్వభౌముగా సార్వభౌ

ప్రావయిత్యా

మునిగా

233

పేజి

235

237

238

242

243

12

పంక్తి

తప్పు

ఒప్పు

3 కూతునధిక
ముగ

కూతున కధి
కముగ

7 నణ్ణీయ

నణ్ణీయ

23 మతాది

మిత్రాది

3 స్వపితా

స్వపితా

20 భూదీవైః

భూదీవైః

21 ద్రాక్షిహసన ద్రాక్షిహసన

4 భూదీవై

భూదీవైః

16 క శ్రేతం

క శ్రేతం

21 భూతా

భూపితా

22 కరా

కరా

15 వన్నింతవానిని నన్నింత వానిని

22 వృదు

వృధు

5 ఆశ్రితజః

ఆశ్రితజన

9 శ్రేష్ఠనకు

శ్రేష్ఠనకు

దాస భారతీ ప్రచురణలు

(1967 నుండి 1987 వరకు)

రూ. పై.

1. నవరస తరంగిణి	80-00
(Beauties of Shakespear & Kalidas)	
2. జగజ్జ్యోతి Part I (అష్టాదశవిద్యారహస్యము)	50-00
3. జగజ్జ్యోతి Part II	50-00
4. కచ్చపీఠతులు-పద్యసంకలనము (Prof. S. V. Joga Rao)	10-00
5. మేలుబంతి (చాటుప్రబంధము)	12-00
6. వ్యాసపీఠం (గద్య సంకలనము)	20-00
7. నాయెలుక (దాస స్వీయచరిత్ర)	22-00
8. శతకద్యయమ్ - కాశీ రామచంద్ర శతకములు	8-00

సంస్కృతము-ఆ. నా. దాసు

హిందీ అనువాదం - శ్రీ సూర్యనారాయణభాను

తెలుగు ,, బ్రహ్మీభూషణ

ఆర్. యల్. యన్. శాస్త్రి

9. బాటసారి - కావ్య ప్రబంధము	5-00
10. సారంగధర - నాటకము	5-00
11. పంచశతి - 5 శతకములు (శివ, ముకుంద, సత్యవ్రత, సూర్యనారాయణ, వేల్పువంద)	5-00
12. నూలుగంటి-Soop fables-నీతి పద్యములతో	3-00
13. దశవిధరాగనవతి కుసుమమంజరి-సంగీతప్రబంధము	5-00
14. తల్లివిన్ని-లలితా సహస్రనామ వివృతి-అచ్చ తెలుగు	15-00
15. తారక మహాకావ్యము-సంస్కృత ప్రబంధము	50-00

వాఙ్మత-బ్రహ్మీభూషణ

(తెలుగు తాత్పర్యముతో)

రాంభట్లలక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి)

దాసబారతిమీద ఇతరుల రచనలు

	యా. పై.
16. జగజ్జ్యోతి-Abridged in Telugu by Sri Peri Suryanarayana - Rtd. Head Master	10-00
17. ,, Translated in English ,, ,,	15-00
18. మహాకవి నారాయణదాస చరిత్ర M. V. R. Krishna Sarma	7-00
19. Monarch of Rhythm - English-Dr. Sri Rama Murthy	5-00
20. మహాకవి ఆదిభట్ట నారాయణదాస విజయము శ్రీ పేరేశ్వర నారసింహకవులు	8-00
21. ఉమర్ ఖయ్యాం-రుబాయతులు సంస్కృతం-(శ్రీ) నారాయణదాసు తెలుగు-యామిజాల పద్మనాభస్వామి	8-00
22. పూర్ణపురుషుడు-(శ్రీ) నారాయణదాస చరిత్ర by శ్రీ యామిజాల పద్మనాభస్వామి	5-00
23. భట్టు-విద్య లకేభట్టు-ఆదిభట్టు శ్రీ నారాయణ దాసావతరణము (Auto Writings)	5-00

ప్రాప్తిస్థానం :-

శ్రీమతి కర్రా శ్యామలదేవి

2-14-130/2 శ్యామలానగర్, గుంటూరు-6.

పైన పేర్కొనబడిన కొన్ని ముఖ్యమైన

దాసభారతీ ప్రచురణముల వివరణము

1. మేలుబంతి : చాటు ప్రబంధము (అనేక పటములతో) పుటలు 280. వెల 12 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు.
2. కచ్చపీఠులు : దాసుగారి సర్వకావ్యములనుండి యేర్పికూర్చిన పలుచక్కని పద్యముల సంకలనము. పుటలు 200. వెల 10 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు.
3. వ్యాసపీఠము : భాషా సాహిత్యజీవిత సంబంధులగు అనేక విషయములపై విమర్శానాత్మకములు, సృజనాత్మకములు నగు వ్యాసముల సంపుటి - పుటలు 370 వెల 20 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు.
4. నా యెఱుక దాసుగారి స్వీయచరిత్ర అనేక (పటములతో) పుటలు 450. వెల 22 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు.
5. తల్లివిన్ని : బలితసహస్రనామముల వరమార్గ ప్రకాశిక - అచ్చ తెలుగుపద్యములందు వివృతి. పుటలు సుమారు 310. వెల 15 రూ. సంపాదకులు : ఆచార్య శ్రీ ఓరుగంటి నీలకంఠశాస్త్రి.
6. సంస్కృత శతక ద్వయము (కాశీ. రామచంద్ర) శతకములు - శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారి తెలుగు డాక్టర్ & శ్రీ "భాను"గారి హిందీ అనువాదములతో) సుమారు 210 పుటలు. వెల 7 రూ.
7. పంచశతి : (సూర్యనారాయణ, శివ, ముకుంద, సత్యవ్రత, వేల్పు వంద) సుమారు 120 పుటలు. వెల 5 రూ. సంపాదకుడు : శ్రీమాన్ ఓగంటి సీతారామచార్యులు.
8. నూలుగంటి : (నీతికథా మంజుషా) సంపాదకుడు : శ్రీ మన్నవ గిరిధరరావు. సుమారు 80 పుటలు. వెల 5 రూ.

9. బాటసారి (వద్య కావ్యము) మూడు 58 పుటలు. వెల 4 రూ.
10. జగజ్జ్యోతి (భారతీయ సంవిత్సర్వస్వము) (శ్రీ పేరి నూర్యనారాయణశాస్త్రిగారి క్లుప్తీకరణము) పుటలు 180 వెల 10 రూ.
11. మహాకవి (శ్రీ) ఆదిభట్ట నారాయణదాస చరిత్రము కృతికర్త (శ్రీ) యం. వి. ఆర్. కృష్ణశర్మ, పుటలు 220. వెల 6-50 రూ.
12. The Lights of the worlds. An abridgement and translation of the Jagajjyoti, an astounding product of learning and genius of Narayanadas by Sri Peri Suryanarayana Sastri B. A. L. T. (dealing with the Eighteen disciplines of the ancient Indian wisdom with Introduction by Prof. G. J. Somayaji M. A. L. T.) 200 pages. Price 10 Rs.
13. నవరసతరంగిణి: షేక్స్పియర్, శాళిదాస మహాకవుల కృతులలోని కవితాసౌందర్యము, కవితామధురిమ, భావనావైశిష్ట్యములను తులనాత్మకముగా, నవరసముల సమన్వయముతో సాగిన దాసుగారి విశిష్ట గ్రంథమిది. పుటలు 750. వెల 80-00 రూ.
14. సారంగధర : ధర్మవరము వారి 'విషాద సారంగధర' నాటకము తరువాత అంతటి బహుళజనాదరణము నందినది దాసుగారి 'సారంగధర'. ప్రాక్ ప్రతిచీ నాటకవిర్మాణ మార్గములను రెండింటిని చక్కగా మేళవించి చేసిన స్మరచన యిది.